

Dušan KOS
Jasna VANČEK
Tjaša ROTAR
Jurij PEROVŠEK
Gorazd STARIHA
Urška STRLE
Aleksander LORENČIČ

CENA: 8,00 €

ZGODOVINA ZA VSE, leto XVI, št. 1, 2009

ZGODOVINA ZA VSE

leto XVI, 2009

VSE ZA ZGODOVINO št. 1

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Dušan Kos

Borba slovenskih fantov in deklet za svobodo

5

Prepletanje in spopadanje patriarhalne prisile z ljubeznijo in poročnim konsenzualnim principom na Slovenskem v obdobju poznega fevdalizma

DER KAMPF SLOWENISCHER BURSCHEN UND MÄDCHEN UM FREIHEIT

Verflechtungen und Konflikte des patriarchalen Zwanges mit der Liebe und dem konsensualen Eheprinzip im slowenischen Gebiet im Spätféudalismus

Jasna Vanček

»Vojne poroke« med prvo svetovno vojno

40

„KRIEGSTRAUUNGEN“ IM ERSTEN WELTKRIEG

Tjaša Rotar

Gostinski lokali na Jesenicah

v obdobju od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne

48

GASTSTÄTTEN IN JESENICE VOM ENDE DES 19. JAHRHUNDERTS BIS ZUM ZWEITEN WELTKRIEG

Jurij Perovšek

»Stojimo po vsej verjetnosti pred najstrahotnejšo totalno vojno«

62

Doktrine druge svetovne vojne v pogledih slovenske politike 1939–1941

„WIR STEHEN ALLER WAHRSCHEINLICHKEIT NACH VOR DEM FURCHTBARSTEN TOTALEN KRIEG“

Die Doktrinen des Zweiten Weltkriegs in den Ansichten der slowenischen Politik 1939–1941

Gorazd Stariha

»Ti si ničla, manj kakor od bohinjskega dreka dim!«

76

Žaljenje časti in klevetanje med letoma 1937–1950

„DU BIST EINE NULL, WENIGER ALS LUFT VON EINEM DRECKSHAUFEN AUS BOHINJ!“

Ehrenbeleidigungen und Verleumdungen in den Jahren 1937 bis 1950

Urška Strle

»Pustili so vse in čez noč odšli.«

113

Prispevek k ilegalnemu izseljevanju iz Posočja v Italijo po drugi svetovni vojni v luči ustnih pričevanj

„SIE LIESSEN ALLES ZURÜCK UND GINGEN ÜBER NACHT“.

Ein Beitrag über die illegale Auswanderung aus dem Isonzogegebiet nach Italien nach dem Zweiten Weltkrieg im Spiegel mündlicher Zeugnisse

Aleksander Lorenčič

Gospodarska kriminaliteta:

»Temna stran kulturnega in tehnološkega razvoja človeštva«

130

WIRTSCHAFTSKRIMINALITÄT: „DIE DUNKLE SEITE DER KULTURELLEN UND TECHNOLOGISCHEN ENTWICKLUNG DER MENSCHHEIT“

Zapisi

Pavel Kolář

Socialistična diktatura kot miselni svet

142

Uvodne opombe k splošnim karakteristikam projekta in razlogom za njegov nastanek

Boris Golec

Enajsta šola. Še nekaj

145

S knjižne police

Petra Kavrečič

Bogata bera z obale

147

Aleksander Žižek

TiP v LRS

150

Dušan Kos

Borba slovenskih fantov in deklet za svobodo

Prepletanje in spopadanje patriarhalne prisile z ljubeznijo in poročnim konsenzualnim principom na Slovenskem v obdobju poznega fevdalizma

Kos Dušan, dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000
Ljubljana

347.628.5(091)

BORBA SLOVENSКИH FANTOV IN DEKLET ZA SVOBODO

Prepletanje in spopadanje patriarhalne prisile z ljubeznijo in poročnim konsenzualnim principom na Slovenskem v obdobju poznega fevdalizma

Po formalni zmagi konsenzualnega principa v zakonskem nauku Cerkve v 12. stoletju in potrditvi na tridentinskem concilu leta 1563 ter uspešnem družbenem discipliniranju so odločnejši mladinci vsaj od 16. stoletja že lahko uveljavljali svoje želje in še posebej ljubezen pri iskanju poročnega partnerja. Med procesom absolutizacije države v 17. in 18. stoletju pa so se medgeneracijska nasprotja zaostila. To pa ni najedalo le materialistično bistvo zakonske zveze, o kateri so se običajno pogajali starši ženina in neveste, marveč tudi bistvo absolutistične države z vladarjem kot patriarhom. Zato je prišlo do navideznega paradoksa: Cerkev je podpirala mlade, država pa starše. Podpore pa niso bile vedno trdne, ko čemer govori primer samovoljne zaroke in nameravane poroke Marije Dizme grofa Barbo-Waxenstein iz let 1760–1764, ki se je s srčno izbranko Ivano Nepomuško baronico Billichgratz uprl statusnim družbenim zahtevam, ki jih je posebej ljubil njegov oče Jošt Vajkard. Za par ugoden sodni razplet afere pa je že prišel v času, ko so se glasno oprevana ljubezenska čustva v aristokratskih krogih že umikala v intimo. Na Kranjskem se je vzpostavljala versko-moralni rigorizem in ljubezen ter poroka, čeprav je bila ta formalno svobodna, se dejansko nista mogla izživeti mimo standardnih materialnih (ohranjanje premoženja) in moralnih zahtev, tj. spoštovanja, ne pa tudi absolutnega podrejanja staršem.

Ključne besede: plemstvo, poroke, ljubezen, poročni konsenz, starševska prisila, fevdalizem

Kos Dušan, PhD, Academic Councillor, ZRC SAZU
(Scientific Research Centre, Slovenian Academy of Sciences and Arts), Milko Kos Historical Institute, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

347.628.5(091)

THE STRUGGLE OF SLOVENE BOYS AND GIRLS FOR FREEDOM

The intertwining and clashing of patriarchal constraint with love and the consensual marital principle in Slovenia in the Late Middle Ages

After the formal triumph of the consensual principle in the ecclesiastical teachings of the Church in the 12th century, the verification at the Council of Trent in 1563 and its successful social implementation, the more determined young men were able to assert their wishes and particularly love in their quest for a spouse. However, with the rise of the absolutist state in the 17th and 18th centuries, intergenerational tensions increased. This eroded not only the materialist essence of matrimony, which was usually negotiated between the bride and the bridegroom's parents, but also the essence of the absolutist state with the emperor as the patriarch. This resulted in an apparent paradox: the Church supported the young people, while the state supported the parents. Support, however, was not always solid. A testimony to this is the self-willed engagement and the intended marriage of Marija Dizma Count Barbo-Waxenstein from 1760-1764, who together with his beloved Ivana Nepomuška Baroness Billichgratz withstood social demands as embodied in his father Jošt Vajkard. However, the favourable end of the affair for the couple came so late that the previously loudly extolled love emotions among aristocratic circles had already begun the retreat to intimacy. In Carinthia, a system of religious-moral rigorism was being implemented. Love and marriage, even though the latter was formally free, could not be outlived past the standard material (preservation of property) and moral demands, i.e. respect of but not also absolute subordination to parents.

Key words: nobility, marriages, love, marital consensus, parental constraint, feudalism

Med procesom absolutizacije države in vzpostavljanja lika vladarja tudi kot družinskega patriarha vseh podanikov so se v 17. in 18. stoletju v družinah precej zaostрила medgeneracijska nasprotja. Deloma je to bila posledica nuptialne tolerance, ki jo je zapovedoval tridentinski koncil, deloma posledica porasta mladostniške samoza-vesti in svobodnejšega renesančnega dojemanja ljubezni. Ta nasprotja pa so močno najedala materialistično bistvo zakonske zveze.

Zakonska zveza je od davnine slonela na institucionalizirani poročni pogodbi, katere pravila so določali izkušeni (in že poročeni) moški in ženske, zlasti starši. Že Stara zaveza je z Božjo voljo argumentirala pravico staršev (najprej očeta, nato matere) pri porokah sinov, za hčerke pa so bila poročna pravila še ostrejša. Podobno so razmišljali rimski pravniki in avtorji zgodnjeresrednjeveških ljudskih prav, ki so zveze brez očetovskega konsenza umeščali kar med konkubinatus. Tudi cerkveni očetje Tertulijan, Bazilij, Ambrozij in določila vrste koncilov so trdili, da poroka brez privolitve tistega, ki ima oblast (v družini), ni veljavna in pomeni zgolj predzakonsko nečistovanje. To pravilo je ostalo veljavno tudi za polnoletne otroke, saj naj bi pri uravnavanju njihovih porok starši morali sodelovati z njimi. Četrta božja zapoved pa v pozni antiki niti v krščanskih sredinah, ki jih je še zaznamovalo patriarhalno rimsko pravo, ni zadoščala za miren spanec države in staršev. Na srečo pa je bila tudi v gentilnih barbarskih pravih starševska – praviloma očetova – oblast nad otroki absolutna: v zgodnjih fazah slovanskih jezikov so se zelo očitno mešale oznake za otroke in sužnje: slovenska beseda *otrok* pomeni v drugih jezikih sužnja; koren besede *hlapec* pri Čehih pomeni fant. To kaže na absolutno oblast rodbinskega poglavarja, da je smel otroke zastaviti ali prodati podobno kot sužnje, ko so bili ti še člani skupnega gospodarstva.¹ Zato jim je bila samovoljna poroka prepovedana; skrbništvo nad hčerkami je staršem ostalo tudi po njihovi polnoletnosti.

Tudi po kanonskem pravu vmešavanje tretje osebe v poroko ni bilo v nasprotju s človekovo svobodno voljo – eno od glavnih krščanskih paradig, če se je želelo zaročenca obvarovati pred zmoto, trpljenjem in prenačlenostjo. Nevarnost vmešavanja pa se je skrivala v starševski zlorabi

instrumenta in pri dogovorjenih porokah za časa mladoletnosti (*de futuro*); toda poročanje brez pristanka staršev je bilo pravno blizu ugrabitvi.² V 9. stoletju pa je Cerkev omilila patriarhalno oblast znotraj družin: papež Nikolaj I. je leta 866 predvidel starševski konsenz le pri svečanosti, saj ga je v kanonskem pravu vedno bolj zamenjeval konsenz para, psevdioizidorski dekretali pa sploh niso več poznali starševskih poročnih ovir.³ Legitimnost svobodno sklenjene poroke je ostala vprašljiva v posvetnem pravu. Teologi so zato staršem morali nekoliko popustiti in šele po stoletjih nihanj med svobodo in starši je kanonsko pravo od 12. stoletja uveljavljalo ženinov in nevestin konsenz kot bistveni element poroke in zakonske zveze. Gratian je imel monogamno zvezo moškega in ženske za del naravnega prava, ki ga določa Bog. Zvezi pa dajeta veljavnost konsenzualna namera in konzumacija.⁴ Očetovo privoljenje se je skrčilo na čas še nekonzumirane zaroke ali ob ugrabitvi hčerke.⁵ Kanonisti in sholastiki, na čelu s Tomažem Akvinskim, so do 13. stoletja med poudarjanjem zakramentalnosti zakonske zveze oblikovali kompromisno mnenje, da je starševski konsenz pri polnoletnih otrocih le še zaželen (predvsem pri zarokah, ki so materialni pól zakonske zveze), njegova odsotnost pa ne izničuje veljavnosti zakonske zveze.⁶

Iz nekaterih žitij svetnikov in iz dejanj znamenitih oseb je že od 11. stoletja bilo mogoče zaznati emocionalno emancipiranje mladine s poudarjanjem čustvene simpatičnosti do poročnega partnerja. Govorimo lahko kar o ljubezni, ne le strasti. Zaradi njene večnosti in pestrosti zaznav so zato načelna vprašanja kot npr. »Ali so v srednjem veku sploh poznali ljubezen?« nepotrebna in nesmiselna.⁷ Bistveno vprašanje je, kdaj in koliko se je v zahodnem svetu najvišja izpolnitev »ljubezni« – tako kot danes – dejansko povezala s skupnim življenjem in z uradno poroko. Takšen je

² Papež Leon I. je leta 458 zapisal: »*Paterno arbitrio viris iunctae carent culpa, si mulieres, quae a viris habebantur, in matrimonio non fuerint, quia aliud est uxor, aliud concubina.*« (cf. po Gratianu, C. 32 q. 2 c. 12). Prim. Freisen, 1893, str. 307–313.

³ Cf. po Gratianu: C. 30 q. 5 c. 1 in 3. Prim. Freisen, 1893, str. 314–315.

⁴ Freisen, 1893, 346–347; Brundage, 1996, str. 235 sl., str. 288–289, 376–378.

⁵ C. 32 q. 2 c. 12. X 4.5.5 (dekretal papeža Urbana III. iz leta 1186). Prim. Freisen, 1893, str. 234–242 in 316–317.

⁶ X 4.2.1, 4.5.6. Prim. Freisen, 1893, str. 317–323.

⁷ Npr. v Kovačič, 2008, str. 33.

¹ Vilfan, 1961, str. 248–250.

»Poroka z razumom«: ilustracija v eni od izdaj satiričnih zapisov Gottlieba Wilhelma Rabenerja (1714–1771) iz zadnje četrtine 18. stoletja.

bil morda primer Matilde Spanheimske iz ok. leta 1123. Tedaj je skupaj s poslanci grofa Teobalda IV. iz Champagne prišel v Regensburg tudi Norbert, (kasneje beatizirani) reformator redovništva in ustanovitelj premonstratenskega meniškega reda. Brat regensburškega škofa Hartwika je bil istrski mejni grof Engelbert II. Spanheimski, čigar hčer Matildo so poslanci prosili, da bi se poročila z grofom Teobaldom. In šele ko je *Matilda pristala*, so se poslanci zadovoljni vrnili domov. Matildina poroka je postala zelo pomembna nekaj desetletij kasneje, ko se je njena edinka Adelhajda poročila s francoskim kraljem Ludvikom VII. Seveda ostaja vprašljiva resnična Matildina prostovoljnost, saj je imel Norbert očitno le vlogo posrednika, mnenje in prepričevanje Matildinega očeta pa sploh ni

omenjeno.⁸ Kakorkoli, od pristanka do ljubezni ali v nasprotnem vrstnem redu ni bilo daleč in priporočilo svetega Ambrozija, da se deviški sramežljivosti ne spodobi, da si sama izbere moža, tistih odločnih plemkinj, katerih libido je izrazito temeljil na dvorski ljubezni, ni več prepričalo: tudi Agnes, sestrična cesarja Henrika VI., se je leta 1194 skrivaj poročila s sinom vojvode Henrika Leva, čeprav jo je cesar želel poročiti s francoskim kraljem. Agnes je s pomočjo svoje matere ostala trdna v svoji ljubezni, poroča kronist, in niti cesar zahteve njenega očeta, da razveljavi zakon, ni mogel uresničiti.⁹

Seveda se v srednjem veku večini mladeži, najsi je bila plemenita ali ne, takšna drznost običajno še ni izšla. O prehudem nasprotovanju sorodstva zaljubljenecem so spregovorili junaki dvorske lirike: npr. ženska iz pesmi Hartmanna von Aueja, ki jo je sorodstvo postavilo pred dve izbiri: ali želi še naprej ljubiti ali pa ljubimca zapustiti in ostati zvesta sorodstvu. Ona je želela imeti oboje in kljub nasprotujočim družbenim normam je postavila na kocko čast družine, svojo čast, status, življenje in razum.¹⁰ Čeprav so le redki spori znotraj družin iz običajnih medgeneracijskih trenj prerasli v daljša sovraštva in sodne spore, so lahko imeli zelo tragične posledice. Takšen starševski veto sta dobila grof Friderik II. Celjski in njegova druga žena Veronika Deseniška, potem ko je Friderikova žena Elizabeta Frankopansko-Modruška leta 1422 umrla v nekam čudnih okoliščinah – javno mnenje za njeno smrt še danes sumi moža.¹¹ Zaljubiti se v statusno nižje dekle v srednjeveškem aristokratskem okolju pravzaprav ni bilo nič izjemnega. Tudi javnost se je zavedala, da je Friderik res nesmrtno ljubil Veroniko in je zato z izjemo »uradnega« celjskega kronista najbrž niti ni obsojalo. Toda ogroziti svoje življenje, kariero in izjemno dediščino za poroko s takšnim dekletom ob odločnem nasprotovanju očeta je bilo v vzhodnoalpskih deželah znotraj najvišjega plemstva še redkost. Poznejši kompleksen mit o viharji, neizpolnjeni in tragični celjski ljubezni, ki izpolnjenost

⁸ *Vita Norberti archiepiscopi Magdaburgensis* (MGH SS XII, 689) in *Albrichi monachi Triumfontium Chronicon* (MGH SS XXIII, 826).

⁹ *Annales Stederburgenses auctore Gerhardo praeposito* (MGH SS XVI, 227). Prim. Bumke, 1990, str. 536.

¹⁰ *Frauenlieder des Mittelalters*, št. XXIII (str. 72–73).

¹¹ Nazadnje je ta primer z bibliografijo starejših del, a brez novih sklepov in interpretacij predstavila M. Kovačič (Kovačič, 2008, str. 23–34).

najde v zakonski zvezi, niti ni ustrezal dvorskemu ljubezenskemu mitu, pač pa že predtridentinski paradigmi še dopustne strasti v zakonski ljubezni, še bolj pa renesančnim romantikom. Friderikov nasilni oče Herman, ki je dal ubiti Veroniko, se je pač obnašal tako, kot bi se vsi plemiški očetje v njegovem času, le nekoliko bolj nasilen do neprave snahe je bil, kot je bilo v navadi. A nič bolj kot še leta 1495 sorodniki gospodične z gradu Soteska, ki so ubili njenega zapeljivega učitelja, s katerim »in amorem invice devenerunt«, zaljubljenca pa sta med begom mimogrede še okradla grajsko kapelelo.¹² Toda kljub nasprotovanju njenemu dejanju in zvezi je oglejski patriarh Donato njuno ljubezen posredno priznal za olajševalno okoliščino za krajo. Nujen tragičen konec prepovedane ljubezni med plebejcem in plemkinjo v srednjem veku je predvsem zaradi izjemnosti v resničnem življenju poudarjalo ljudsko izročilo, npr. v pesmih *Graščakov vrtnar* in *Grofov paže*.¹³

V naslednjih desetletjih je zgodnji državni absolutizem uspel končati zunajsodno starševsko obračunavanje z neposlušnimi mladinci. Patriarhalni nadzor porok so plemstvu formalno še zagotavljali srednjeveški plemiški privilegiji.¹⁴ Ti pa so govorili o očetovski pravici uravnavanja porok otrok le v arhaičnem smislu svobode ministerialov proti samovolji deželnega kneza in svobodnih gospodov. Zaradi maloštevilnosti spornih primerov pa pred 15. stoletjem še niso predvidevali sankcij za kršitelje. Vsekakor je proces osamosvajanja od starševske volje naletel na pomisleke ne le zaradi bolj sproščenega humanističnega zaznavanja človeka, marveč tudi zaradi recepcije rimskega prava v civilnopravni del deželnih prav in kazenskih redov: zlasti dedovanje zapuščine po starših in otrocih je v primerih, ko so se otroci poročili mimo volje staršev, lahko postalo usodno za njihove rod-

bine, saj je premoženje odšlo tja, kamor si starši niso nujno želeli.

Zapuščinske in generacijske spore so deželne oblasti v 16. stoletju skušale rešiti z vključitvijo poročne in zakonske tematike v policijske rede. Kralj Ferdinand I. je leta 1524/1525 v osnutku policijskega reda za spodnjeavstrijske dežele (čl. 34) aristokraciji potrdil nadzor nad porokami otrok in ga leta 1540 še sankcioniral, čeprav so samovoljne poroke formalno ostale veljavne. Leta 1550 je kralj za svoje dežele izdal patent, s katerim je staršem in skrbnikom dovolil, da hčerke, ki se poročijo brez njihovega dovoljenja, razdedini in se jim dota ne izplača. Na poročno svobodo so vplivala tudi določila o primerni starosti za nastop pravne in poročne polnoletnosti. Čeprav se je formalna starostna meja od srednjega v novi vek ponekod povečala z dvanajstih celo nad dvajset let, je za poroko ostala odločilna gospodarska samostojnost otrok.¹⁵ Deželni stanovi so celo menili, da je predpisana starostna meja 25 let za kaznovanje hčera, ki se poročijo brez dovoljenja staršev, še prenizka.¹⁶ Podobno določilo je vseboval ljubljanski malefični sodni red iz leta 1514, češ da naj vsako dotlej neporočeno dekle, mlajše od osemnajstih let (ali šestnajstih, če je brez staršev), izgubi dedne pravice po starših, če se poroči brez njihovega soglasja in vednosti.¹⁷ Tu je bila starševska pravica obrnjena navznoter, v družino, a skrita v starostne omejitve in omejena le na dekleta. Ferdinandov sin, notranjeavstrijski knez in nadvojvoda Karel je šel še dlje, ko je leta 1567 in 1585 neposlušna plemenita dekleta, ki bi kljub temu zaživela skupaj z nezaželenimi zaročenci, razglasil za prešuštnice in zahteval od zemljiških gospodov ostro sankcioniranje njihovih zvez, saj po Karlovih besedah cesarjevega navodila mladi dotlej niso spoštovali.¹⁸

Novoveški knežji dekreti so načelno zadevali vse prebivalstvo, vendar so mestna prava še posebej regulirala svoj podjetniški in migracijski

¹² ACAU, *Acta curiae*, fasc. 336 (knj. 16), fol. 80v in objava zapisa v: Unger, 1884/1887, 172–173. Prim. Žvanut, 1994, str. 77.

¹³ Štrekelj, 1895–1898, št. 115.

¹⁴ Za kranjsko plemstvo je treba omeniti poročne omejitve oz. starševske kompetence pri porokah otrok v privilegijih iz leta 1186 in 1237 za štajersko plemstvo iz leta 1186 in 1237 (Spreitzhofer, 1986), 1237 za Lož, leta 1246 za Krško ter za Kranjsko iz let 1338 in 1365 (za goriški deželi Slovensko marko in Metliko ter Istro) s kasnejšimi ponovitvami in dopolnitvami, iz leta 1460 (»Zlata bula Kranjcev«). Določila so bila sorodna ali enaka tistim v privilegijih za koroško in štajersko plemstvo (Levec, 1898, str. 53–58 in Vilfan, 1993, str. 223–226). Gl. še Vilfan, 1996, str. 442 sl.

¹⁵ Dolenc, 1934, str. 10–11; Brauneder, 1973, str. 162; Žvanut, 1994, str. 36.

¹⁶ Gl. general nadvojvode Karla iz 28. 5. 1585, obvestilo koroških stanov kranjskim kolegom o pomislekih iz 18. 7. 1585 in osnutek odgovora Kranjcev iz 23. 7. 1585 (AS Deželni stanovi za Kranjsko I, šk. 427).

¹⁷ Malefične svoboščine Ljubljčanov 1514, fol. 5r–5v.

¹⁸ Žontar, 1956–1957, 43, 110; Deželnoknežji general nadvojvode Karla iz 28. 5. 1585 v: AS Deželni stanovi za Kranjsko I, šk. 427. Prim. Valenčič, 1968, str. 229–235.

trg. V kontinentalnih deželah se je deželni knez sicer lahko vpletal tudi v mestna prava, vendar meščanskim staršem ni nudil tako močne podpore kot plemenitim staršem. Tudi mestni statuti v romanskem kulturnem okolju meščanom so se načelno posvečali tej problematiki in sankcionirali izogibanje starševskemu konsenzu ter skrivno poročanje; večinoma pa le z denarnimi kaznimi oz. uklonilnim zaporom, samega zakona pa tudi tam ni bilo mogoče razveljaviti.¹⁹ Usodnost kanonskega nauka o nadmoči konsenza ženina in neveste nad zunanjimi vplivi je bila pač premočna. Vrhovni nadzor nad porokami kmečke mladine je bil načelno še naprej prepuščen patrimonialnim gospodom, ti pa so ga z novoveškimi policijskimi redi (zlasti tistim iz leta 1542) prepustili staršem. Tudi tako so želeli preprečiti pobeg nezadovoljnih zaljubljenecv na druga gospostva in v mesta ter zmanjšati odtok svojega delazmožnega prebivalstva.²⁰ V resnici policijski redi niso več mogli spremeniti utečenega migracijskega in poročnega obnašanja kmečke mladine in starine, ne glede na morebitne poznejše dedovanske zaplete. Zpoznali odpor tej ohlapnosti se je denimo pokazal v protestantski katehezi, npr. v Trubarjevi poudarjeni razlagi četrte božje zapovedi, ki je otrokom nalagala absolutno pokornost staršem in poročanje le po starševski volji, zapoved pa je Trubar razširil tudi na gospodo.²¹

Najbolj daljnosežen udarec starševski prisili, običajnemu in deželnemu pravu je po porazu protestantizma ok. leta 1600 tudi na Slovenskem zadal tridentinski dekret *Tametsi*, ki je utrdil prastaro rdečo zahtevo o svobodni volji kot nujnem pogoju za veljavnost zakonske zveze.²² V resnici so že v 14. in 15. stoletju sklepi cerkvenih sinod na krščanskem Zahodu, na Vzhodu pa celo posvetnih zakonikov, poudarjali, da se zakonska zveza vzpostavi po poročni pogodbi šele z javnim poročnim obredom, ki pa je lahko le posledica svobodnega konsenza partnerjev. Tradicija o pomembnosti

konzumacije za pravno veljavnost poroke se je še dolgo obdržala in se do 19. stoletja izkazovala na različne načine: v dedovanskem pravilu npr. s prepričanjem, da je ženska upravičena do jutrne le enkrat, tj. po prvi poročni noči, ko kot devica izgubi nedolžnost in se dekle simbolno in pravno preobrazi v zakonito ženo.²³ Šele s tridentinsko reformo iz leta 1563 pa so se nepravilno in samovoljno sklenjene poroke začele umikati obveznim zaročno-poročnim opravilom.²⁴ Prvo in najdaljše poglavje tridentinskega dekreta je ukinjalo obveznost starševske privolitve v poroko. Reforma je za neveljavne razglasila poroke, ki so bile sklenjene brez prisotnega župnega duhovnika in dveh ali treh prič. Novost te prepovedi je bila relativna, saj se je tik pred tridentinskim koncilom kopuliranje brez duhovnikovega blagoslova vsaj v plemiških slojih težko prikrilo pred starši in bilo zaradi materialnih in častnih kršitev sankcionirano na posvetnih sodiščih.²⁵

Slovenski protestantski voditelji se v reformi zakonske zveze niso bistveno razlikovali od katolikov. Že leta 1564 je Primož Trubar v *Cerkovni urednini* – gotovo ne naključno izdani takoj po katoliški reformi – natančno opisal slovenski luteranski poročni ceremonial, ki se ni veliko razlikoval

²³ Brauneder, 1973, str. 130–131.

²⁴ O koncilu je bilo objavljena množica strokovnih del; na tem mestu zadostujeta dve deli, ki sta dostopni tudi v naših knjižnicah: Joyce, 1934, str. 350–355, 389 sl. (objava dekreta *Tametsi* na str. 548–551); Brundage, 1996, str. 563 sl. Standardni angleški prevod vseh sej in dekretov je v: Council of Trent, str. 193–204. Prim. tudi analizo v: Košir, 1998, str. 153–155.

²⁵ To, kar je npr. še leta 1555 precej zlahka uspelo Baltazarju grofu Stubenbergu, nekaj desetletij pozneje v njegovem socialnem okolju skoraj ni bilo več mogoče: Stubenberg je med potovanjem po Italiji v Gorici najprej javno obljubil zakon Rosini pl. Egk, ko pa je ugotovil, da se mu ta zveza ne bo izplačala, se je hitro zaročil in še poročil z Ano Lamberg. Tako hitro, da je Rosinino sorodstvo še nekaj časa verjelo, da je z Lamberžanko šele zaročen, ko je od njega zahtevalo opranje omadeževane egkvske časti na deželnem sodišču. Šele tam so izvedeli, da je že poročen. Čeprav je Baltazar formalno prelomil prvo poročno obljubo, je ostalo pri njegovi izbiri, saj je bila poroka z Ano formalno trdna. Užaljene Egke so sorodniki pomirili z Rosinino primozitvijo k Gallenbergom. Zavedati se moramo, da je Baltazar tako samovoljno in uspešno lomstil po kranjskem ženitovanjskem trgu le zato, ker sta bila sam in žena siroti. Uradna Baltazarjeva varuha (strica) nad vandravcem nista imela nobenega nadzora, prav tako pa ne mati nad Ano. Njen oče zagotovo ne bi pristal na tako ekspresno poroko brez obveščanja javnosti (Žvanut, 1989, str. 494–495).

¹⁹ Npr. v statutih istrskih mest Koper iz leta 1423 (Margetić, 1993, lib. I c. 19–21, str. 20–22), Piran iz leta 1307 (Pahor (Šumrada, 1987, lib. VII c. 26, str. 529), Izola iz leta 1360 (Kos, 2006, lib. II c. 11, str. 198) in celinskega mesta Ptuj iz leta 1376 (Kos, 1998, čl. 141, str. 170) ter 1513 (Kos, 1999, čl. 62, str. 113).

²⁰ Žontar, 1956–1957, str. 80–81.

²¹ Trubar, 1555, nepaginirano.

²² Council of Trent, Session XXIV, Decree on the Reformation of Marriage, c. 1 (str. 196).

od tridentinskega, saj je bila zakonska zveza tudi za Trubarja božja postava (ne pa tudi zakrament). Tudi Trubar je predpisal poročanje pred duhovnikom po natančnih pravilih in s trikratnimi oklici; pridigar ali župnik naj med obredom ženina in nevesto najprej povprašata o nameri, o zavedanju o neločljivosti zakona, šele nato sledita blagoslov in vzajemna izjava o zvestobi, ki je bistvena v vsaki spodobni krščanski zvezi.²⁶

Cerkev se je zavedala, da je bistveni problem udejanitve tridentinske verske reforme in moralne prenove, kako preprečiti staršem, da pri nadzoru ljubezenskega življenja otrok ne bi za vsako ceno uveljavljali vloge statusa in materialnosti pred svobodno voljo. Na drugi strani je bilo treba varovati bistvo stanovske in krščanske patriarhalne družbe, kot ga je utemeljil že apostol Pavel,²⁷ med absolutističnim preoblikovanjem držav v 16. in 17. stoletju pa ga z očetovsko pozo do podanikov zahtevali monarhi. Zato je cerkvena podpora mladim do 18. stoletja še nekajkrat močno zanihala, še posebej v protestantskih sredinah, ki so ohranjale večjo vlogo starševskega konsenza.²⁸ Za vpletenost Cerkve v družinska razmerja je bilo pomembno, da so kleriki v 17. stoletju podpirali filozofske teze, da otrok dolguje življenje očetu, ker so starši v otroku za njegovo spočetje pustili del sebe; to pa jim daje dolžnost otroka ljubiti in tudi usmerjati njegovo življenje, celo po njihovi smrti. To npr. potrjujejo besede vipavskega kapucina Janeza Svetokriškega, ki je v kar treh pridigah iz let 1695–1707 otroke opozoril na spoštovanje staršev, izrecno tudi na upoštevanje njihove volje pri izbiri poročnih partnerjev ter na primerno starost za poroko.²⁹ Da so se baročno-prenoviteljske pridige precej trdno usidrale pri precejšnjem delu ljudstva, priča zgodba Uršule Presetnik, ki sta ji 18. 8. 1678 do dvanajstih let manjkala še mesec in pol (do 28. 9.) in je lep primer absolutnega upoštevanja starševskih želja celo po njihovi smrti. Uršula se je želela poročiti z osebo, ki ji jo je nekoč določila pokojna mati. Rečeno je bilo, naj jo določeni ženin Jakob vzame za ženo, takoj ko Uršula pride v primerna leta. Škofijski gosposčinski upravnik se je strinjal

»Zakonska pogodba«: bakrorez po predlogi slike Jean-Antoinea Watteauja (1684–1721).

in Jakob je lahko še pred popolno izpolnitvijo dogovora prevzel hišo in zemljo v posest.³⁰

Ob nenehnem pritisku staršev in sorodstva so se zaljubljeni še pogosteje spraševali, ali je mimo njihove drugačne volje sploh mogoče urediti ljubezen in obenem ohraniti vlogo v družinskih materialnih odnosih. To je bila poglavitna točka plebejskih nuptialnih strategij, ki ni bila v nasprotju s kanonskim pravom, vendar le pri sklepanju zarok in poročnih pogodb.³¹ Zato je bilo za Cerkev tudi po tridentinskem koncilu neizpolnjevanje poprej dogovorjenih materialnih pogojev vedno upoštevanja vreden motiv za razveljavitev poročnih obljub; še posebej v smislu ženineve sposobnosti za osnivanje lastnega gospodarstva.³² Tudi na Slovenskem se razen redkim pridigarjem povezovanje denarja in zakramenta nikomur ni zdelo nemoralno, če le ni bilo pretirano. V tem duhu je kranjsko poročno sceno ocenil tudi svetovljanski Valvasor, češ da ima premoženje sicer pri večini vsakdanjih stvari prvenstvo, le pri ljubezen-

²⁶ Trubar, 1564, str. 488–495. Besedilo je bilo ponovljeno v katekizmu iz leta 1575 (Trubar, 1575, str. 463–475).

²⁷ Ef 5,21–33 in 6,1–9.

²⁸ Flandrin, 1986, str. 121 sl. Prim. tudi Kos, 2008, str. 16. sl.

²⁹ Klammer, 2002, str. 220–221; Janez Svetokriški, 1695, str. 323–335; isti, 1698, str. 77–79; isti, 1707, str. 85 sl.

³⁰ NŠAL, Škofijski protokol 7/1, pp. 153–155.

³¹ X 4.1.5. Prim. Freisen, 1893, str. 232 sl.

³² Podobno je ugotavljal P. Klammer na primerih iz salzburske doline Lungau (2002, str. 228–229 in 2004, str. 122 sl.).

skih in poročnih zadevah dajejo ljudje *včasih* vendarle prednost ljubezni in lepoti; pač pa Notranjci bolj gledajo na nevestino doto, brez katere za njih ni poroke. »Zato jo (nevesto, op. D. K.) denar spremeni iz zamorke v angelčka ... Za takšno z debelo mošnjo pa se vsi pulijo«. ³³

Starševska računica otrokom niti ni bila vedno odveč, saj so tudi sami morali še pred poroko razčistiti z resničnostjo predhodnih in naknadnih ljubezenskih izjav, intimnih dejanj in poročnih obljub. Zato staršem ali skrbnikom veta pogosto niti ni bilo treba izreči. Izrazitejša mladostniško nasprotovanje staršem je bilo na Slovenskem opazno v njihovih nastopih na sodiščih zaradi prelomov zarok v 17. in prvi polovici 18. stoletja. Vsakršno prisilo pa se je dalo na cerkvenem sodišču obiti že z nekaj verbalne spretnosti. Za odslovitev ne več ljubega zaročenca je bilo dovolj, da je (običajno) nezadovoljno dekle zanikalo svoj konsenz, zaročenec pa zanj ni imel prič. Uspeh na sodišču je bil zagotovljen, če se je proti fantu postavilo dekle kar skupaj s starši. Tako se je leta 1711 razpletla tožba Mihaela Zdešarja proti Gertrudi Rupen, ki ji je Mihael očital, da mu je obljubila poroko s starševskim konsenzom vred: »*Koker zha moiye oza inu matte content mene dati, toku zhem jest content tebe ufeti.*« Tožnik pa je spregledal, da je dikcija pomenila le pogojni pristanek dekleta in staršev. Ker je Gertruda zanikala dvojni konsenz in Mihaelove priče niso mogle potrditi obljube, je sodišče dekle osvobodilo poročnih obveznosti. ³⁴

Tudi prošnje za spregled poročnih zadržkov (največkrat zaradi sorodstvenih vezi) v 17. in 18. stoletju kažejo na dominantno starševsko aranžiranje porok. Omenjanje »parentele« ter deda kot poglavarja rodbine in dajalca poročnega konsenza kaže, da se je res obdržala celo starodavna vpletenost precej širšega sorodstva, čeprav so bili starši še živi. ³⁵ Tudi Ana Marija Vidmar, ki jo je leta 1667 prijavil Janez Šuštaršič zaradi prelomljene zaroke, je škofijskim sodnikom dejala, da je bila formalno sklenjena zaroka zanj le pogojna: ko jo je tožnik uradno zaprosil za roko, mu je dejala, da njena be-

sesta ni dokončna, ker je njuna skupna bodočnost odvisna od privolitve bratranca, ki ji bo izplačal doto. Ta pa ni bil za zvezo, zato je Ana Marija prosila sodišče za odvezo od poročne obljube. Njen odvetnik je trdil, da konsenz sorodnikov za samo zaroko oz. poroko sicer res ni potreben, a je pomemben za njeno materialno podstat, tj. doto. Ta je nujna za zakon in dostojno življenje. ³⁶

Voljo staršev so mladi na sodišču omenjali tudi, kadar za odslovitev neljubega partnerja niso imeli boljšega razloga. Leta 1743 je takšna starševska prisila izzvenela v prošnji Jožefa Prešerna iz radovljiške župnije za dovoljenje za poroko s Heleno Ogovnik. Nekoč se je nerad in le zaradi volje svojih staršev zaročil s Helenino sestro Marijo. Zdaj, ko je spoznal njihovo »zlomamernost«, želi dati želi Mariji prostost, zase in Heleno pa želi dobiti blagoslov od sodišča. ³⁷ Nezadovoljne žene so z izgovorom o prisili izničevale celo s poroko že udejanjene starševske poročne aranžmaje. V tem duhu je leta 1740 Gertruda Matevž zahtevala razveljavitev svojega zakona zaradi zadržka krvnega sorodstva, češ da jo je vanj prisilila mati, ³⁸ čeprav je vedela za zadržek. Na ponudbo cerkvenih sodnikov za poveljavitev zakona je Gertruda izjavila, da Gašperja ne želi imeti za moža, ker (to je bila očitno posledica predhodnih nesporazumov, ne pa pravi razlog), »ga ne more več gledati«. In zakon je bil pri priči razveljavljen. ³⁹

Tudi po že izvršeni poroki so starši še vedno lahko uveljavljali voljo nad otroki, a z neformalnimi sredstvi, npr. tako, da so poročene hčere odpeljali v svojo hišo. O tem je leta 1670 ljubljanskemu generalnemu vikarju poročal Kranjskogorčan Tomaž Štor: pred skoraj tremi leti sta mu tast in tašča (navedel je natančen datum!) s silo odpeljala ženo Alenko, jo nato dve leti zadrževala pri sebi, pred točno letom dni pa sta mu jo nosečo poslala nazaj (iz *adulterium commissum*). Sedaj Tomaž sprašuje vikarja, ali je ženo sploh še dolžan sprejeti in

³⁶ NŠAL KAL, fasc. 79, št. 50.

³⁷ NŠAL, Škofijski protokol 36, p. 102.

³⁸ O pomembni vlogi mater pri določanju usode otrok tudi pri iskanju snah oz. zetov priča ljudsko izročilo (Štrekelj, 1895–1898, št. 134, str. 209 itd.; Slovenske ljudske pesmi, 2007, št. 238, 239A–241C, 247, 248). Prim. Vilfan, 1943, str. 15–16.

³⁹ NŠAL, Konzistorialni protokol 2, p. 425–426.

³³ Valvasor, 1689, VI, str. 313.

³⁴ NŠAL, Škofijski protokol 26, p. 99.

³⁵ Npr. v besedah Uršule German, ki je leta 1678 odrekkanje svoje obljube poroke Filipu Klančniku opravičevala z odrekkanjem konsenza svojega deda, staršev in »parentele« (NŠAL, Škofijski protokol 7, p. 112).

priznati očetovstvo njenega otroka.⁴⁰ Na milejšo, gotovo dogovorno obliko starševske avtoritete je leta 1599 naletel bizeljski vikar, ki mladoletnemu sinu Jurija Slakoperja ni dovolil poroke, zato ga je oče odpeljal na Hrvaško in ga tam poročil. Vikar je zato za poroko izvedel prepozno in o njej lahko Slakoperjevega gospoda Tattenbacha le informiral.⁴¹

V terezijanski dobi so socialna emancipacija, državne reforme in politična defenziva Cerkve omilile splošno starševsko in tudi patrimonialno nuptialno prisilnost. Državna prisila pa še ni bila povsem sinhrona s konzervativnejšo pastoralno. Tradicionalne starševske poročne paradigme so med bičanjem spolnega nagona še vedno skakale npr. iz pridig kapucina Rogerija Ljubljanskega (Mihael Kramar, 1667–1728), ki jih je pod naslovom »Nebeško plačilo« (*Palmarium empyreum*) izdal leta 1731 in 1743. Rogerij je bil opazno bolj razumski, manj čustven in spontan kot pred pol stoletja npr. Janez Svetokriški, vendar je imel aranžiranje porok hčera v hagiografskih prikazih bodočih svetnic za povsem sprejemljivo – ne glede na poznejši svetničin upor proti poroki in njeno usmeritev v deviško redovništvo. Konzervativnost je Rogerij potrdil z domnevno izjavo svete Lucije na grožnje z mučenjem zaradi odklanjanja prisiljene poroke: greha ne stori čustvo, pač pa svobodna volja človeka.⁴² Škoda, da kaj takega ni mislil o poroki svojih sodobnikov. Posebnega premika od konzervativnega podpiranja staršev ni pokazal niti podeželski pastoralni praktik šmartinski župnik Franc Mihael Paglovec (1679–1759). V posmrtno natisnjenem katekizmu *Svesti tovarsh engla sledniga christiana* (1767) je kopica praktičnih podukov za mlado in staro: prevod in komentar Tobijeve knjige je Paglovec med objokovanjem propada vrednot iz dobrih starih časov (pobožnost, dobrota in krepost) pri vprašanju otrok in zakoncev komentiral z besedami, da je Tobijeva zgodba idealna za podučitev vseh stanov glede vzgoje otrok ter nujnosti njihove poslušnosti staršem. Tudi v desetem poglavju »Tovariša« je bil na moč jasen: nihče ni v tako veliki nevarnosti kot mladina, ker imajo njihove duše največ sovražnikov, ki jih zapeljujejo in navajajo na grehe. Zatorej fant:

bodi stanoviten v pobožnostih, Boga prosi za dobro ženo in poslušaj starše!⁴³

Teologi in starši pa so se vedno bolj zavdali, da imajo za prisilo na voljo le še pravno nesporna sredstva, npr. uveljavljanje varuštva nad mladoletnimi otroki. Novembra 1767 je kmečki sin Primož Snaj iz radovljiške župnije, ki ga je tožila Apolonija Renko, češ da noče priznati, da je spal z njo (za nameček jo je še razdevičil) in se z njo že zaročil, med splošnim zanikanjem očitkov poudaril, da je s svojimi dvaindvajsetimi leti tako ali tako »*sub potestate parentum*«, ti pa so skupaj z zemljiškim gospodom grofom Lambergom proti poroki z Renkovo. Proti volji staršev in gospoda se ne more z njo niti zaročiti. Ob tem je pomembno, je pristavil njegov zagovornik, da cesarska resolucija pravi, da so otroci pred izpolnjenim 24. letom podrejeni staršem in se ne morejo zaročiti, če zvezi nasprotujejo starši. Apolonijin odvetnik je oporekal kolegu, češ da citirana resolucija govori le o doti, ne pa o sami zakonski zvezi. Na to se je naslonilo tudi škofijsko sodišče, ki ni moglo in hotelo slediti ne posvetnemu pravu niti domnevemu, a le neuradnemu mnenju grofa Lamberga (po povedanem to sploh ni moglo biti uradno!). Brez okolišenja je razsodilo, da do poroke mora priti.⁴⁴ Podobno kot Primož se je leta 1762 branil Matija Pance, ki ga je zaradi prelomljene zaroke tožila Marija Malič, češ da je bil tedaj kot sedemnajstletnik »*sub curatela et potestate curatoris, sine cuius consensu sponsalia, si quae fuissent inter se contracta, substinere non possunt juxta legem Austriacam sub die 23. aprilis 1753 publicatam*«. Šlo je za patent iz 12. 4. 1753, ki je preprečeval poroke mladoletnih oseb brez privolitve staršev in je bil v skladu tako s tridentinsko reformo, ki je zahtevala starševski konsenz za sinove, mlajše od 18 let in hčere pod 16 leti, kot tudi z mlajšimi cerkvenimi interpretacijami iz leta 1725 in 1741. Izmuzljivci Matijevega kova so se namreč izvijali, da zaroka ni isto kot poroka, kjer imajo starši in Cerkev pravico odločitve, pač pa naj bi bila zaroka stvar civilnega prava in posvetnih oblasti. Prizadetih tožnic (ali tožnikov) in cerkvenih sodišč takšni izgovori niso zanimali, saj so, tako kot Marija in njen odvetnik, menili, da noben državni zakon pač ne more suspendirati cerkvenega prava in lahko velja le v civilnih matrimonialnih sporih; za

⁴⁰ NŠAL KAL, fasc. 67, Škofijski protokol 1669–1671, zapis s 3. 3. 1670.

⁴¹ NŠAL ŠAL I, Spisi, fasc. 42, št. 10.

⁴² Rogerij Ljubljanski, 1743 št. 116 (str. 562).

⁴³ Paglovec, 1767, str. 187–191.

⁴⁴ NŠAL, Konzistorialni protokol 3, nepaginirano.

veljavno zaroko pa je po kanonskem pravu dovolj sedem let skupnega življenja.⁴⁵ Takšna distinkcija cerkvene in posvetne judikature je obveljala do jožefinske reforme zakonske zveze iz leta 1783 in odvzema obvezujoče moči zaroki leto prej. Zato je bilo za Marijo in sodišče pomembno le, ali Matija potrjuje nekoč sklenjeno zaroko ali pa jo zanika. Ta primer je bil še bolj zapleten, ker se zaročenca dotlej očitno nista spolno spozabila (tega vsaj ni nihče na sodišču omenjal). Če pa bi kljub mladostnosti zaročenca poprej že občevala, bi to pomenilo pomemben zaročni oz. predporočni element, ki ga sodišče in Matija (v svojo škodo) ne bi mogla spregledati.⁴⁶

Mladi plemiči so imeli še dodatne probleme. Ekonomski dejavnik porok je bil kontaminiran z dinastičnimi, častnimi, statusnimi oz. stanovskimi pričakovanji staršev in okolice.⁴⁷ Ob porastu kariernih in socialnih konkurenca je bilo že v poznem srednjem veku opaziti zapiranje starega visokega (a nedinastičnega) plemstva pred povzpeticami iz vrst novega nižjega plemstva in meščanstva. Stare plemenite rodbine so se družinsko raje povezovale le med seboj. Ob tem se je odprlo nekaj prostora za zelo samozavestne povzpeticke in zaljubljenice. Govorimo o uveljavitvi klasičnega morganata, ki – najsi je bil posledica denarja ali ljubezni – tudi na Slovenskem v 17. in 18. stoletju ni bil več redek vsaj med nižjim (novim) plemstvom. Zveza nižjega plemiča in meščanke niti družabno ni bila več nujno sporna,⁴⁸ saj družbena neskladnost nižjega plemstva s plebejci ni bila toliko odvisna od formalne pripadnosti plemstvu, kot od zaznave kon-

kretnega mikrosocialnega okolja. Marko Štuhec je tako na Kranjskem v obdobju 1701–1760 naštel kar 50 porok neplemenitih mož s plemkinjami (tj. 14,4 % vseh plemiških porok) in 32 (9,2 %) porok neplemkinj s plemiči. Ker je bil plemeniti partner pogosto iz nedeželanske družine, dejanskega razlikovanja med partnerji niti ni bilo, saj je bil drugi partner skoraj vedno iz socialno perspektivne, ugledne in premožne (uradniške) družine, največkrat pa je bil sam intelektualec (zdravnik, pravnik), ki je pozneje nemalokrat postal plemič.⁴⁹ Realiziranje takšnih zvez ni bilo vedno hlepenje po premoženju neplemenitega partnerja, marveč lahko celo posledica ljubezni (vsakršne sorte). Predvsem pa – s stališča statusno višjega partnerja – posledica neupoštevanja starševskih želja. Ljubzensko ozadje po svoje potrjuje tudi analiza razlik med poročnimi datumi in krsti prvorojencev med 17. in 20. stoletjem, ki so bile ne tako redko precej krajše od devetih mesecev.⁵⁰ Morganatskih praks se ni lotevalo tisto plemstvo, ki je bilo po nazivu višje od baronov in je sodilo v stan »gospodov«. Tam je bila kontrola nad seksualnim in poročnim obnašanjem sorodnikov (pa tudi njihov odnos do družinske časti) še vedno trdna. Spodnja nuptialna meja, pod katero staro visoko plemstvo tik pred meščansko dobo še ni moglo, je bila deželanski status partnerjeve družine. Nekateri očetje so v oporokah sinovom izrecno zabičali, da se ne smejo poročiti z dekleti iz vrst nižjega plemstva (nedeželanov), kaj šele neplemičev in celo vojakov, sicer bodo pri priči razdedinjeni.⁵¹

Mladi pa so še naprej brali glasnike svobodne ljubezni, ki so imeli polna usta načel o nujni

⁴⁵ VI 4.2. S skoraj enakimi besedami je leta 1775 oporekala izgovorom nesojenega zaročenca Mina Jamnik, češ da nobeno posvetno gospostvo ne more odvezati zaroke (NŠAL, Konzistorialni protokol 4, pp. 132).

⁴⁶ Cf. Sanchez, 1669, lib. III disp. 23 n. 2. Matijev citat državnega zakona se je nadaljeval: »... quae (5to sic sonat: sponsalia inter minores absque consensu curatorum nulla esse declaramus.« (NŠAL, Konzistorialni protokol 3, nepaginirano (pod 25. 6. 1762).

⁴⁷ Štuhec, 1999, str. 155 sl.; Bumke, 1990, str. 535 sl.; Janeković Römer, 1994, str. 53 sl.; Kos, 2004, str. 72 sl.

⁴⁸ Žvanutova za 17. stoletje omenja dve za javnost neproblematični zvezi med neko Rasinjo in ljubljanskim zlatarjem Sayerlom ter zvezo Elizabete Moscon in Jožefa Čavla (Žvanut, 1994, str. 43). Pač pa je bila za fantovo mater nedopustna zveza Janeza Ditrika pl. Valvasorja (brata Janeza Vajkarda) z neko neugledno Gradčanko, ki ga je leta 1657 stala razdedinjenja in umika iz domače dežele. Enako je doletelo historiografovega bratranca Jurija Simunda (Reisp, 1983, str. 58, 69, 63, 290, 291).

⁴⁹ Med nižjim plemstvom je bil odstotek še višji: 16,75 % moških in 25,8 % še plemenitih žensk si je za partnerja izbralo neplemiča (neplemkinjo). M. Štuhec (2000, str. 63–69) navaja še nekaj primerov neenakih porok, kjer bil neplemič izobraženec ali zgolj takšen uradnik.

⁵⁰ Za primere morganatskih porok v Ljubljani zaradi nosečnosti (neplemenite) ženske lahko navedem poroke Wolfganga pl. Busetha in Marije Ane Klinec 23. 1. 1716 (krst otroka 6. 3. 1716), Gabrijela Adama pl. Wertha in Marije Ane Peer 21. 4. 1721, Maksa Antona pl. Perizhoffa in Frančiške Kraill 3. 2. 1727 (krst 3. 3. 1727) (gl. Schiviz, 1905). Pri tem sem osredinil predvsem na Ljubljano, kjer se je v novem veku poročila večina kranjskega plemstva. Ob tem nisem upošteval tudi tistih, ki so se poročili zunaj Ljubljane ali tam po poroki živeli. Opozoriti velja, da Schivizeva objava plemiških matrik ni popolna (Štuhec, 2000, 15 sl.), in zaradi izgube plemenitosti ne vsebuje podatkov o porodih plemkinj, ki so se poročile z neplemičem.

⁵¹ Štuhec, 2000, str. 56 sl. in 63 sl.

prevladi ljubezni nad plemenitostjo pri sklepanju zakonskih zvez. Jean-Jacques Rousseau je v romanu »Julija ali nova Heloiza« iz leta 1761 z besedami enega junakov, ki je prepričeval drugače mislečega dekletovega očeta, češ da se ta ne sme poročiti z ljubimcem, razodel filozofijo, ki je bila za vsaj dve stopnji višje od stoletje starejšega molièrovskega komedijanstva: plemenitost je smrtni sovražnik svobode, nosilec sovraštva in vojn, ruši kreposti in človečnost, zaslužnjuje ljudi; dosežena pa je tako ali tako z nečastnimi dejanji prednikov. Kakšna je torej tista slava, zaradi katere je potrebno varovati družinski ugled z odrekanjem naravnim pravic svojim otrokom? Tudi na Slovenskem so takšni protiplemiški nauki v 18. stoletju zlagoma rahljali družinske poročne politike in statusne omejitve, vendar ne tako hitro, kot bi si zaljubljenici želeli. Če pa so tako kot Julija imeli srečo, so v neljubem zakonc sčasoma spoznali vsaj dobrega prijatelja.⁵²

Razlike v zaznavah poročne svobode glede na dela starejših katehetov so že razberljive iz pridig komendskega župnika in vsestranskega reformatorja Petra Pavla Glavarja (1721–1784).⁵³ Glavar je kot zemljiški gospod na Lanšprežu in v Komendi dobro poznal državne patente, ki so ravno v njegovem času ukinjali gosposčinske in starševske pravice nad porokami otrok. Zato splošne ponižnosti in ubogljivosti otrok do staršev ni več poudarjal, razen pri brzdanju libida. Kljub po njegovem še vedno nujnemu spoštovanju staršev sta svobodna zaroka in poroka brezpogojna pravica otrok, saj so zakoni zvezani v nebesih. Tudi glavni promotor tridentinske prenovе iz sredi 18. stoletja, goriški nadškof Karel Mihael grof Attems (1751–1774), v pridigah in vizitacijah staršem ni več dodelil odločilne vloge pri porokah otrok, kar je bilo zaradi državnih reform skoraj pričakovano stališče.⁵⁴ Razumljivo se je tudi Attemsov sodobnik, Frančišek Ksaverij Gorjup (1721–1781), župnik na Spodnjem Štajerskem, starševskih nuptialnih problemov v leta 1770 natisnjenih pridigah *Cirkounu lejtū ali evangelski navuki sa usse nedele inu prasnike zeliga leita* lotil strpno. Načelno za npravstveno čednost sicer zelo zagret je ponovil nekatere Attemsove dekrete: npr. tistega iz leta 1768, ki je staršem naložil preprečevanje nenadzorovanega druženja deklet

»Zaroka device« (Sponsalizio): predtridentinska javna zaroka na sliki Rafaella Santija (1483–1520) iz leta 1504.

in fantov (otrok in poslov), nočnega vasovanja in vsakršnih drugih nevarnih ljubezni, vendar samih porok ni omenjal.⁵⁵

Otroški poročni svobodi naklonjena pastoralna klima je že vsaj v 60. letih zavladala tudi v ljubljanski škofiji. V lokalni katehezi jo je sicer precej pozneje definiral Jurij Japelj (1744–1807), Paglovčev učenec, ki je leta 1794 izdal vpliven zbornik prevodov pridig *Pridige sa vse nedele skusi lejtū*. Japelj je bil glede porok in staršev na zunaj sicer razmeroma strog, kar je izpričal v pridigi za drugo in tretjo nedeljo po svetih treh kraljih, ki je bila po tradiciji posvečena svetemu zakonu: Bog je tisti, h kateremu se velja obrniti za nasvet pri iskanju pametne žene; žal je Bog zadnji, ki se ga glede tega kaj vpraša. Nato se je Japelj obrnil proti starševski nuptialni računici in podprl mladino, saj da poročna prisila vodi do nerazumevanja med

⁵² Jean-Jacques Rousseau, *Julija*, str. 207–208 (I/62, pismo Klare)

⁵³ Demšar, n. d., str. 85(214).

⁵⁴ Kos, 2008, str. 23–24.

⁵⁵ Goriup, 1770, str. 46–47, 55–57, 78–82, 143–147.

zakonci. Denar je žal še vedno zakovica premnogh zakonskih zvez, še hujša pa je *sleipa lubesen*, je Japelj za vsak slučaj udaril še po mladostnem libidu. Mladi (in stari) se namreč ne zavedajo, da gre pri poroki za zakrament, ki traja do smrti, ljubezen (libido) in denar pa hitro poideta.⁵⁶

Ko so se torej utrdila tolerantnejša cerkvena pastoralna določila, ki v prvi vrsti sicer niso ciljale na plemstvo, so pa nanj imela določen vpliv, je prišlo do novih kratkih stikov tudi znotraj visokega plemstva. Zato je posvetna oblast v 18. stoletju morala bolj odločno kot prej pomagati plemenitim staršem ustaviti trend samovoljnega poročanja otrok.⁵⁷ Neformalno s konkretnimi pozivi staršem. Ali pa je na njihovo zahtevo spremenila vrstni red dedovanja, saj neposlušneža ni bilo več mogoče povsem razdediniti. V skrajnih primerih je zaradi sporov s starši neposlušne mladince kar internirala. Javnost pa je negodovala že nad mnogo milejšimi metodami kaznovanja neposlušnih zaljubljenecv, še posebej, kadar so bili v igri njihovi majhni otroci (sirote). Zato je npr. omenjanje Ane Marije grofice Paradeiser s Poganic na Dolenjskem, ki se je pred letom 1747 navkljub očetovemu nasprotovanju poročila z bivšim stotnikom Danijelom Brunellijem, v dnevniški redakciji Franca Henrika pl. Raigersfelda naglaševalo predvsem težo življenjskih posledic za hčerko, ki so bile za zunanje opazovalce drame že prehude: starši po hčerini poroki o njej »niso hoteli nič več slišati, zato sta zakonca živela v revščini,« je z obžalovanjem zapisal Raigersfeld. Do pomiritve v tem primeru namreč ni prišlo in po njuni zgodnji smrti so za Anini mladoletni hčerki morali poskrbeli tuji ljudje.⁵⁸

Nasploh so mladinci poročne obljube že izrekli precej samostojno in jih večinoma vezali na ljubezen v družinah, kjer je starševska avtoriteta manjkala. Častnik in gentleman Maksimilijan baron Gaisruck je leta 1682 v prošnji za poroko s sorodnico Marijo Konstanco pl. Gabelhoffen v uvodu brez okolišanja zapisal, da »se je v njo zaljubil« in nato tudi uradno zaročil.⁵⁹ O podobnem razlogu se lahko prepričamo tudi iz skoraj samo-

stojnega snubljenja omenjenega Raigersfelda leta 1726, ki je še malo pred tem brez starševske pomoči delal trgovsko kariero po Evropi.⁶⁰ Ali pa iz ljubezenskih akcij Wolfa Sigmunda grofa Gallenberga med bivanjem na Dunaju leta 1728 in 1734. Pri svojih kariernih in poročnih načrtih si ta značajska močna osebnost z neodločnim in hipohondričnim očetom ni imela kaj pomagati, še manj pa se ga bati.⁶¹ Nastopaško Raigersfeldovo in Gallenbergovo nuptialno ravnanje pa nas ne sme zavesti: tudi ta odločna mladeniča sta še pred poroko o njej vendarle obvestila starše o svojih odločitvah, čeprav ali predvsem zato, ker z njihove strani ni bilo več pričakovati nasprotovanja. Posredno potrditev takšne samocenzure dobimo tudi v npr. manjšem številu prelomljenih svečanih obljub in zarok med plemstvom v primerjavi s podložniki v 17. in 18. stoletju.

Sredi 18. stoletja se je že zdelo, da je moč staršev zlomljena. Eden tistih staršev, ki se je tedaj grdo spotaknil na pragu svobodne volje ženina in neveste je bil tudi Jošt Vajkard grof Barbo-Waxenstein. Značilen patriarh starega kova svojih otrok ni več mogel držati v okvirih statusnih zahtev, niti jim ni več uspel vcepiti idej o ponižnosti in ljubezni do staršev, ki sta bili po njegovem in seveda splošnem mnenju temelja krščanstva in tridentinske kateheze.⁶² Ponižnost (zlasti do staršev) pa je bila zanj nasploh osnova vsem drugim plemenitim vrlinam. Medtem ko je še npr. dve generaciji starejši Jurij Sigmund grof Gallenberg brez težav ugodil snubljenju *barona* Mordaxa svoji hčerki, potem ko je snubca poprej zavrnil nek drug oče *baron*,⁶³ je Jošt Vajkard Barbo hčerko Marijo Kajetano sicer še uspel poročiti z grofom z brezmadežnim rodovnikom (Joštom grofom Ursini-Blagay), niti s silo in uradnimi postopki pa ni več mogel preprečiti posledic *zaljubljenosti* sina Marije Dizme, ki je tedaj po Ljubljani rušila odnose med starši in otroki. Prav upor v družini Barbo-Waxenstein je v 60. letih 18. stoletja najlepše odražal dolgo, a dotlej tiho razkrajanje starševske prisile tudi znotraj najbolj rigidne stanovske skupine, tj. starega visokega plemstva. Ker pa je bil spopad pri Barbih v tako izjemni obliki pravzaprav eden zgodnej-

⁵⁶ Japelj, 1794, str. 85–103.

⁵⁷ Stone, 1977, str. 274 sl.; Klammer, 2002, str. 221.

⁵⁸ AS Zbirka rokopisov I/47, Notata Raigersfeld I, p. 162. Gl. tudi primere v: Štuhec, 2000, str. 153 sl.

⁵⁹ NŠAL, Škofijski protokol 11, pp. 74–77.

⁶⁰ Štuhec, 2000, str. 145–158.

⁶¹ O Gallenbergovih dejavnostih izčrpno: Kos, 2004, str. 48–56, 72–81.

⁶² Kos, 2008, str. 19 in sl.

⁶³ Štuhec, 2000, str. 149 sl.

ših na Kranjskem v 18. stoletju, vsekakor pa eden najbolj brezkompromisnih in odprtih v javnost,⁶⁴ in ker je potanko izpričeval bistvene zadrege mladih, posvetnih oblasti in Cerkve oz. dihotomijo že stoletja proklamiranega konsenza zaročencev ter nujnost ohranjanja »časti« in patriarhalne strukture družine v zgodnjem novem veku, si ga velja natančno ogledati. O dogajanju v tistih mesecih in še prej vemo precej zaradi uradnega postopka in korespondence vpletenih s kranjsko Reprezentanco in komoro, kakor tudi iz zapisov ljubljanskega škofijskega sodišča.⁶⁵

Spor očeta s tedaj že sedemindvajsetletnim sinom se je razplamtel leta 1763, ko je bil šestinpetdesetletni Jošt Vajkard lastnik rodbinske graščine Rakovnik pri Mirni in že devet let upokojeni svetnik najpomembnejše državne institucije v deželi, Reprezentance in komore. Marija Dizma (roj. 26. 1. 1737) je bil sin njegove prve žene Izabele Rozine grofice Auersperg (por. 22. 4. 1736), ki je zaradi poporodnih zapletov komaj dvajsetletna umrla 1. 3. 1738, nekaj dni po rojstvu drugega sina Marije Gvidobalda. A tudi ta je umrl že čez sedem let. Leta 1763 je bila že šestnajst let pokojna tudi Joštova druga žena Ana Marija grofica Wildenstein, ki je umrla 25. 5. 1750, komaj teden dni po rojstvu hčerke Marije Kajetane. Nesrečnica pa se je šele s triintridesetimi leti 16. 9. 1748 primožila k Barbovim.⁶⁶ Kljub smoli z ženama je bilo očitno, da se je Jošt Vajkard med svojim pohodom po kranjskem poročnem trgu oziral le po statusno enakih dekletih, saj sta bili obe ženi grofici. Zato za javnost najbrž ni bilo veliko presenečenje, ko je leta 1763 pri posvetnih oblasteh in na ljubljanskem konzistoriju oporekal zaroki in poroki sina Marije Dizme z enako staro Ivano Nepomuško baronico Billichgratz (roj. 10. 4. 1737⁶⁷), hčerko Marka Antona. Če pustimo ob strani danes nedoločljiv vpliv

genov na uporniško podobnost neveste z očetom, je bil formalni vzrok nasprotovanja grofa Jošta Vajkarda isti – nevestin nižji status (baronstvo). Nasprotno je v družini neveste Ivane Billichgratz sredi stoletja vladalo drugačno, bolj sproščeno ljubezensko–poročno ozračje, tedaj precej domače nižjemu in srednjemu plemstvu, resda pa še ne tudi kranjskim grofom. Res je ironija zgodovine, da sta ravno Ivanina starša četrto stoletja prej doživela podobno usodo kot hčerka. Mark Anton (III.) baron Billichgratz (roj. 1713) je bil vnuk komaj leta 1646 poplemenitenega ljubljanskega meščana in trgovca Marka Antona I. Kunstlja (roj. 1619), po plemiški navadi imenovanega kar po vasi Pungert pri Škofji Loki (*von Baumgarten*), od koder se je v začetku 16. stoletja v Škofjo Loko podal Miklavž kmetič Kunstelj. Z uspešnimi finančnimi projekti se je Mark Anton povezal s staro kranjsko aristokracijo in se leta 1658 poročil z Ano Elizabeto grofico Engelhaus, leta 1665 pa z (Ano) Ivano Sibilo baronico Gall. Uspešni povzpetic je leta 1660 postal deželan, pred smrtjo leta 1693 je bil tudi deželni odbornik in prisednik deželnega sodišča. Leta 1684 je postal baron Billichgratz s pravico uporabe imena že davno izumrlih gospodov Polhograjskih, saj je že leta 1657 od Troppenauov kupil gospodstvo in graščino Polhov Gradec.⁶⁸ Po prenovi graščine in financiranju obnove okoliških cerkva in beneficijev se je leta 1700 njegov istoimenski sin preselil v razkošno graščino, potem ko je prodal družinsko hišo na Mestnem trgu 18.⁶⁹ Vnuk Mark Anton III. (1713–1789) in Marija Rozalija Qualizza pl. Quellenburg (roj. 1714) sta se poročila leta 1736, in to kljub nasprotovanju ženinovih staršev zaradi izbrankinega statusa. Res so bili baroni že nekaj desetletij zelo občutljivi na svoj status in so opazno hitro izgubljali spomin na kmečko-meščanske Kunstlje: baroni so leta 1702 celo prodali staro rodbinsko grobnico pri ljubljanskih frančiškanih in osnovali novo v župnijski cerkvi v Polhovem

⁶⁴ V pravno razvitejših okoljih je problematika statusno neenakih porok predvsem med suvereni in iz političnih potreb že tedaj in še dolgo zatem zaposlovala mnoge pravnoustavne teoretike; o tem: Willoweit, 2004, str. 23 sl.

⁶⁵ AS Reprezentanca in komora za Kranjsko, šk. 55, konv. 28; NŠAL, Konzistorialni protokol 3, nepaginirano (obravnavo od oktobra 1763 do julija 1764).

⁶⁶ AS Zbirka rodovnikov, št. 20, 282; Schiviz, 1905, 76, 77, 160, 190, 194, 428. Ker sta bila ženin in nevesta v krvnem sorodstvu in svaštvi, sta maja 1748 dobila iz Rima dispenzo (NŠAL ŠAL II, Spisi, fasc. 46: Konzistorialni protokol 1745–1757, nepaginirano).

⁶⁷ Witting, 1894, str. 94. V mrliški matriki šentrupeške župnije je zapisana napačna Ivanina starost, saj naj bi leta

1787 umrla stara 47 let; torej bi se morala roditi ok. leta 1740 (Schiviz, 1905, str. 429).

⁶⁸ SBL 2, str. 434; Andrejka, 1944–1945, str. 105–108. Podrobnejši, a v nekaterih detajlih tudi drugačni podatki so v: Witting, 1894, str. 91–95.

⁶⁹ Billichgratzi so do leta 1753 obdržali tudi hišo pri mestnem špitalu. Za njihove hiše v Ljubljani gl.: ZAL, Fabjančič III in Suhadolnik – Anžič, 2000, 104. Njihovi sorodniki Kunstlji so imeli v letih 1653–1713 hišo tudi na Cankarjevem nabrežju 19 (ZAL, Fabjančič III, Suhadolnik – Anžič, 2000, str. 71).

Palača na Gosposki 3 v Ljubljani, ki jo je za Jošta Vajkarda grofa Barbo–Waxensteina v letih 1749–1755 zgradil dunajski arhitekt Matthias Persky.

Gradu. So pa v uglednejši stari stolnici leta 1700 osnovali svoj beneficij.⁷⁰

A ne stopimo prehitro na stran mladega Marka. Fant ni bil nezainteresiran za nevestin status, še manj za doto – klasični genealoški viri namreč ne povedo, da je bila Marija Rozalija šele njegova druga izbranka. S prvo, sestro Leopolda grofa Lambergga, se je zaradi spora glede poročne pogodbe sprl z nesojenim tastom. Torej sta denar in status, poleg očetovega, še bolj pa materinega statusa (Frančiška Eleonora je bila grofica Ursini–Blagay!), tudi njemu očrtala meje nuptialnega obnašanja. Mark Anton je bil ljubezensko precej dejaven že pred prvim izjalovljenem poročnim podvigom, ko je med študijem v Salzburgu menda brez posebne muje neki ženski naredil otroka, vendar se pozneje z njo ni želel poročiti. Ta življenska diploma pa ga je (pravzaprav njegove starše) drago stala – kar 2.000 gld. je baje moral odšteti tisti ženski za odškodnino (za obljubljeno poroko) in alimente.⁷¹ Očitno je imel Mark besedo »poroka« v komunikaciji z dekleti nekam prepogosto na jezi-

ku, zato ne preseneča dolga jeza njegovih staršev, ki so nasprotovali njegovi drugi poročni izbiri, pa čeprav je Marija Rozalija njihovemu sinu prinesla v zakon kar 14.000 gld. Leta 1737 in 1738 sta se njuni prvorojenka Ivana in drugorojenka Marija Rozalija namreč rodili v Ljubljani in bili krščeni v stolnici, ne pa v župni cerkvi v Polhovem Gradcu. Naslednji trije otroci (otročstvo je preživelo sedem Markovih hčera in sin⁷²) so se že rodili v Polhovem Gradcu, kar je govorilo o poravnavi v družini.⁷³

Navidezni mir v številčno skromnejši družini Barbo–Waxenstein, kjer Marija Dizma ni užival posebne podpore pri strogem, natančnem in značajsko konfliktnem očetu, je počil spomladi 1763, ko se je želel poročiti z Ivano, čeprav se je Dizma zapletel z Ivano že leta 1760. Tedaj ga je oče z domačega Rakovnika poslal v Ljubljano, da bi s podporo strica in sorodstva dobil nadštevilčno mesto pri kranjski Deželni pravdi, ko je Rajmund grof Vilana–Perlas kot komisar pregledoval kranjsko upravo in sodstvo.⁷⁴ Po očetovih besedah se je sin hitro zaljubil in zapadel lenobi, zato ga je (menda tudi po nasvetu deželnih oblasti) želel zlepa ali zgrda odvrniti od Ivane. Najprej je sinu prepovedal vstop v svojo hišo,⁷⁵ pozimi 1762/1763 pa ga je poslal v Gradec. Bilo je prepozno: zveza je že bila javna in cilj zaljubljenec je bil po mnenju nevestinega očeta nadvse časten – poroka. Manj verjetno pa je bilo poznejše Mark Antonovo mnenje, da Jošt dotlej zvezi ni nasprotoval. Zaljubljenca sta se zaročila v krogu družine Billichgratzov janu-

⁷² *Sedem deklet omenjata tudi Jošt Barbo v pismu deželni kneginji z 10. 5. 1763 in Mark Anton v nedatiranem prepisu pisma isti prejemnici iz junija 1763 (AS Reprezentanca in komora za Kranjsko, šk. 55, konv. 28). Pač pa vsebuje rodovnik Billichgratzov iz začetka 19. stoletja le šest hčera in sina! (AS Zbirka rodovnikov, št. 26).*

⁷³ *AS Zbirka rokopisov I/47, Notata Raigersfeld I, p. 150; Schiviz, 1905, str. 55, 77, 355.*

⁷⁴ *Obersteiner, 1993, str. 157; Žontar, 1998, str. 83–84.*

⁷⁵ *Najbrž je mislil tako na graščino Rakovnik kot tudi na ljubljansko palačo Barbov, saj uvodoma pravi, da je Dizma odšel v Ljubljano, ko je sam še živel na deželi. Joštov oče Andrej Danijel (1673–1746/1752) je imel že vsaj leta 1730 tudi hišo na Gosposki 3. Na njenem mestu je po letu 1752, ko je Jošt dokupil še dve hiši, arhitekt Matthias Persky po dunajskem zgledu zanj zgradil novo palačo. Po nekaterih podatkih naj bi Jošt novo palačo že ok. leta 1760 prodal Michelangelu Zoisu (Suhadolnik – Anžič, 2006, str. 89). Zdi pa se, da do tega vsaj še leta 1763 ni prišlo, saj je Mark Anton baron Billichgratz v pozni pomladi 1763 v pismu kraljici Mariji Tereziji zapisal, da je Jošt tedaj po večini živel v mestu – kje drugje, če ne v svoji palači?!*

⁷⁰ *Andrejka, 1944–1945, str. 107–108.*

⁷¹ *AS Zbirka rokopisov I/47, Notata Raigersfeld I, p. 150.*

arja 1763, spomladi pa nista več mislila odlašati s poroko, pri čemer so ju podpirali Billichgratzi, ki so tudi organizirali občasne skrivne Dizmove prihode na njihov dom. Po Joštovem prepričanju so neprekinjeno vzdrževali pisne stike pod izmišljenimi imeni, tako da je sam o vsem tem izvedel šele, ko je bilo že prepozno. Po njegovem mnenju so Billichgratzi to počeli predvsem zato, da bi pri-skrbeli moža eni od sedmih hčera.

Spomladi 1763 sta zaročenca s Billichgratzi določila datum poroke (24. 4. 1763), o čemer je Dizma pisno obvestil očeta, skupaj organizirala priprave in nakupila vse potrebno. Po večmesečnem službovanju v Gradcu se je Dizma 23. 4. 1763 ob 9. uri zvečer vrnil v Ljubljano, v Višjem poštnem uradu pustil prtljago in se s poštnim vozom takoj odpeljal k zaročenkini družini na dvorec Lesno Brdo, približno pet kilometrov južno od Polhovega Gradca (nem. Holzenegg ali Hilzenegg), ki so ga Billichgratzi v glavnem uporabljali kot lovski dvorec in za oddih.⁷⁶ Sam pa se še ni mogel oddah-niti. Oče, ki je bil po sinovi naznanitvi poroke vse-skozi na preži, je o sinovem prihodu izvedel še isti dan, naslednji dan pa je njegov sin »v sposojenih oblačilih« v Ljubljani že prosil generalnega vikar-ja ljubljanske škofije Karla Peera za dovoljenje za poroko. Zato je Jošt od Reprezentance nemudoma zahteval, naj sina internira v Ljubljani. Najvišja deželna oblast je šla vplivnemu in glasnemu Joštu na roko. Že 25. 4. je Dizmu ukazala odhod v »hišni pripor« v gostišču »Pri divjem možu«⁷⁷ in o tem obvestila tudi Jošta ter gorenjskega okrožnega glavarja (s sedežem v Ljubljani), Magistrat, Višji poštni urad in celo ljubljanske kočijaže, ki bi lahk-pomagali preprečiti morebitni Dizmov pobeg. Dizma se je na ukaz nemudoma odzval in se vrnil v Ljubljano oz. v hišni pripor v omenjenem gosti-

Vhod v hišo na Ciril-Metodovem trgu 21 v Ljubljani, kjer je bilo v 18. stoletju gostišče »Zum wilden Mann«, leta 1763 pa je bil v njem interniran Marija Dizma grof Barbo-Waxenstein.

šču. Sumničavi oče pa je naslednji dan Reprezen-tanco še enkrat opozoril, da je sin prevarant brez primere, ki bo storil vse, da pobegne in se poroči proti očetovi volji. Zato naj dobi še dodatno vojaško stražo. Temu je Reprezentanca ugodila in še isti dan prosila ljubljansko vojaško poveljstvo za vojake, ki naj se razpostavijo pred Dizmovo sobo.

Sinova zaroka in najavljena poroka, ki gle-de različnega položaja zakoncev, a znotraj istega stanu, v zgodovini plemstva nikoli nista bili redki, sta razburili le ženinovega očeta. Zakaj? Ne zara-di materialnih plati konkretne zveze – vrednost gospostva Polhov Gradec so še nekaj let prej oce-njevali na 80.000 do 100.000 gld., graščine Lesno Brdo pa (čeprav je šlo po Raigersfeldovi oceni le za

⁷⁶ Graščino Baumkirchnerjev turn je leta 1657 od prvega lastnika in graditelja Krištofa pl. Troppenaua kupil leta 1693 umrli Mark Anton (I.) Kunstelj pl. Baumgarten, sicer ded Ivaninega istoimenega očeta. Mark Anton I. je gradič opustil in v bližini sezidal dvonadstropen dvorec Lesno Brdo. Po drugi svetovni vojni so lastniki večkrat preure-jeno poslopje povsem prezidali (Andrejka, 1944–1945, str. 106–107; Jakič, 1997, str. 187; Smole, 1982, str. 258).

⁷⁷ Trinadstropna hiša na današnjem Ciril-Metodovem trgu 21 (prvotno numerirana kot Mesto 193 in nato 313), levo od hiše Zgodovinskega arhiva Ljubljana (Mestni trg 27). Kot osrednje mestno gostišče Zum wilden Mann (imenovano po sliki Herkula z gorjačo na pročelju) se omenja v letih 1736–1868, leta 1742 pa je poslopje dobilo današnjo obliko (Suhadolnik – Anžič, 2000, str. 83–84, 144–145).

»lovsko hišo«) na še vedno spodobnih 9.000 gld.⁷⁸ Tudi Mark Anton III. je bil tako kot ded in oče gospodarsko uspešen deželan, nekaj let celo generalni prejemnik (stanovski finančni minister), spoštovan mecen lepih umetnosti in graditelj nove župne cerkve v Polhovem Gradcu.⁷⁹ Bistveno pa je bilo, da naj bi bile po najglobljem prepričanju in izkustvu Jošta Vajkarda poroke, ki so v nasprotju z željami staršev, absolutno prepovedane. Mislil je na statusno (in materialno) neustrezne zveze. Po očetovem mnenju takšne »otroške zamisli« izhajajo zgolj iz »poželjive lahkoumnosti«, kakor je sam poimenoval zaljubljenost, vse skupaj pa vodi v uničenje plemiških rodbin. To pa je bil tudi formalni temelj nasprotovanja sinovi poroki, ki ga je razlagal deželnim in cerkvenim uradom, celo deželni kneginji in kraljici Mariji Tereziji. Tezo je obrazil še v leta 1769 začeti rodbinski kroniki, kjer je poroko s statusno nižjimi partnerji, pa čeprav plemenitimi, označil za nizkotno in nesprejemljivo. Brez dvoma je na ostre besede vplivalo prav razočaranje nad sinovo, leta 1764 tudi formalno sklenjeno zvezo z Ivano. Pravo plemišstvo, ki izhaja iz junaštva in zaslug (ne pa iz denarja), je namreč »božji dar«, je Jošt še zapisal, kljub temu, da je po drugi strani prav razsvetlensko prisojal plemstvu prednost pred kmeti in obrtniki le v boljši vzgoji, znanju in vrlinah – ne pa več v krvi in božjem redu.

Status pri (izvorno beneških) Barbih res ni bil od muh – v rodbini je bil v 18. stoletju še živ spomin na Barbe v vlogah papeža, patriarha, kardinalov, admiralov itd.⁸⁰ Zgolj rodbinski spomin in Joštove izkušnje pa niso več zadoščali, da bi polnoletnega sina lahko zadržal v hišnem priporu in mu preprečil poroko. Takšna statusna zaročno-poročna trenja so se v primerih nespornega statusa vpletenih zaljubljenecv v tistih letih namreč hitro razrešila. To je z ironičnim zbijanjem norcev izpričeval baron Raigersfeld celo, kadar je šlo za težave dobrih znancev. Takšna je bila npr. zveza med irskim nadporočnikom (čez nekaj let je padel kot stotnik) Jakobom O'Reillyem.⁸¹ Častnik je leta

1750 mrtvo hladno (nič kaj stereotipno irsko-pijansko) postavil zahtevne finančne pogoje očetu visoko noseče ljubice, Raigersfeldovemu prijatelju Avgustu Ludviku pl. Widerkhernu (1686–1756), da se bo sploh poročil z njegovo hčerko. Oče pa ni bil proti zvezi zaradi zelo verjetne hčerkinе skorajšnje vdovlosti, niti zaradi prizadete družinske časti, marveč predvsem zaradi denarja. V statusnem smislu hčerina poroka za očeta Widerkherna ni bila problematična: O'Reilly ni bil le grenadirski nadporočnik v Maršachičevem regimentu, pač pa tudi baron. Spozaba s samskim dekletom za mlade častnike ni bila tako usodna kot za domače fante. Po nekaj mesecih so odšli drugam, roka morale in pravice jih ni več mogla doseči. Precej hitreje jih je bela starka s koso. Če pa je prišlo do poroke, so imeli častniki pri tem materialne računice, kar je ne ravno bogatim domačinom (domače visoko plemstvo je mnogo bolje varovalo svoje hčerke pred uniformami brez generalskih insignij) povzročalo finančne težave. V nadomestilo za izdano doto pa mladi častniki pogosto niso imeli svojim nevestam kaj obljubiti, razen pokojnine v primeru smrti na bojišču ali pa rodbinske pomoči, če so slučajno izhajali iz premožnih družin. Kljub slabim živlenskimi prognozami pa uspeh mladim oficirjem pri plemenitih Ljubljankah ni bil majhen.

O'Reillyjeva izbranka je bila tedaj »že« triindvajsetletna Marija Suzana, okoli katere se je Irec smukal že veliko časa. Oče sicer ni bil slep za njegovo početje, a je šele 29. 3. 1750, tj. komaj dva tedna, preden je hčerka rodila, prišel »izlit svojo bolečino« k Raigersfeldovi ženi. Raigersfeld, ki dotlej skupaj sploh ni omenjal Irca in Marije Suzane, čeprav je gotovo vedel za dekletovo stanje, je v dnevnik zapisal, da bo »ta *casus fatalis* ubogemu staremu očetu skrajšal življenje«, saj je že dolgo tožil nad hčerko, češ da se *ne ozira na njegove želje*, slabo gospodinji in mu povzroča le skrbi; sploh pa je preveč »zaupna« s častniki.⁸² Imel je prav, saj je nadporočnik že zdavnaj prosil dunajski dvor za dovoljenje za poroko, 7. 3. 1750 pa je prejel odgovor, da mora prej položiti poročni polog.⁸³ Šlo je za kavcijo, ki jo je država zahtevala od častnikov

⁷⁸ AS Zbirka rokopisov I/47, Notata Raigersfeld I, p. 150.

⁷⁹ Andrejka, 1944–1945, str. 108.

⁸⁰ Beckh–Widmanstetter, 1881, str. 3–6. Gl. tudi Štuhec, 2000, str. 131. Jošt Vajkard je svoj elitizem izkazal tudi s članstvom v prestižni kranjski plemiški družbi sv. Dizme od leta 1742 (Družba sv. Dizma, 178–179 in fol. 308r).

⁸¹ Zanimivo je, da je Raigersfeld pisal Irčevu ime poenostavljeno »italijansko« ali »karadičevsko« kot Oreli, čeprav je

dobro znal angleško.

⁸² Raigersfeldov dnevnik v: AS Graščinski arhiv Dol, knj. 165, p. 725.

⁸³ AS Reprezentanca in komora za Kranjsko, šk. 140 (registrarna knjiga za leto 1750).

kot minimalno jamstvo za preživljanje družine po njihovi precej verjetni zgodnji smrti. Gotovo je, da sta zaljubljenca proti očetu zaigrala na vse ali nič, ker sama nista imela niti zahtevanega denarja. Ker se v naslednjih tednih Widerkhern ni otajal, mu je O'Reilly 7. 4. naznanil, da se z njegovo hčerko ne misli poročiti, če ne bo prinesla v zakon 1.500 gld., od materine dediščine pa še 2.000 gld.⁸⁴ Stari je Raigersfeldu potožil, da pri še živih šestih sinovih in dveh hčerah toliko denarja enostavno nima. Ker se je hitro bližal porod, je hčerki le obljubil 2.000 gld., zaljubljenca pa sta se takoj nato poročila – na isti dan (13. 4.), ko je nevesta rodila!⁸⁵ Družinica je kmalu odšla za možem v Freistadt v Gornjo Avstrijo, kjer je Suzana po krajši bolezni (»mrzlica«) novembra 1754 umrla, dotlej pa povila dva sina. Suzanin odhod iz Ljubljane je bil rešitev za njen ugled in ugled Widerkhernov, čeprav Suzanina zadrega tedaj niti ni bila izjemna. Še vedno pa je bila nečastna: drugače ne poroka ne otrokov krst ne bi bila tako rekoč skrivna, saj ju matične knjige ne omenjajo. Pa kaj bi ljubljanska privoščljivost! Navsezadnje je tudi stotnika O'Reillyja sreča kmalu zapustila, saj je že leta 1760 padel v bitki pri Landshutu.⁸⁶

Precej drugače je Raigersfeld reagiral ob nespodobnih razmerjih znotraj svojega sorodstva ali visokega plemstva, kjer kot svetovljan ali sorodnik ni imel nobenega razumevanja za ljubezen, če je ta krnila status in moralo. Nikoli pa ni izpostavil svojega kmečkega porekla. Zdi se, da je v tistem obdobju lansiral v javnost zgodbo, da naj bi njegov ded Martin Rakovec izhajal iz vlaške bojarske (sic!) rodbine Racovizzano.⁸⁷ Pa je bil le navaden kmet iz Rakovice pri Kranju.⁸⁸ Takšna drža sredi 18. stoletja ni bila čudna: krčevitost boja za čast in povzdig ustreznosti partnerjevega statusa pred premoženjem je med plemstvom habsburških dežel tujec tedaj zaznaval celo kot nadpovprečno propagirano evropsko normo. Lady Wortley Montagu, žena britanskega veleposlanika v Istanbulu, ki se je leta 1716 dlje časa zadrževala na Dunaju, je v nekem pismu na Angleško zapisala (s tem pa poudarila različnost poročnih modelov njenega angleškega

okolja), da je »za moške na Dunaju (pa tudi na Kranjskem, op. D. K.) pod častjo, da bi se poročili z manj ugledno žensko; s tako ne bi hoteli imeti niti ljubezenske afere. Rodovnik njihovih ljubcij jim je veliko pomembnejši kot njihova pamet ... »In če ima katera med predniki državnega grofa, ne potrebuje ne denarja, ne lepote, ne manir, da si najde moža,« se je ogorčeno sklanjala nad papir.⁸⁹ Razumljivo: v Angliji je tedaj, če verjamemo Jane Austen, nekaj pomenil predvsem denar.

Vrnimo se k Barbom in v leto 1763. Že 10. 5., ko je bil Dizma interniran v Ljubljani, je Jošt poslal deželni kneginji obširno pisno obrazložitev svojih zahtev. Kmalu zatem, najpozneje pa junija 1763, je kraljici pisal tudi Mark Anton baron Billichgratz, ki je sistematično pobijal Joštove navedbe, celo nekatera »dejstva«. Jošt je v svojem pismu najprej poudaril, da mora biti Dizmovo ravnanje javno sankcionirano, sicer noben oče ne bo več mogel računati na poslušnost sinov. Gre torej za vprašanje ohranjanja starševske avtoritete. Kraljica mora Joštu ob tem stati ob strani tudi zaradi ohranitve »plemiških pravil«, saj je prav kraljica ustanovila mnogo plemiških cerkvenih ustanov (*Stiftung*). Na kaj je Barbo opozarjal? Pri podeljevanju fevdov, pri članstvu v deželnih in državnih zborih ter višjih cerkvenih službah so se od 16. stoletja uveljavile zahteve po kandidatovi *Stiftsfähigkeit* (karierni statusni primernosti rodbine). Zanj je bilo že v Saškem zrcalu iz 13. stoletja nujen brezmadežen status vsaj štirih plemenitih in v zakonski zvezi rojenih starih staršev. V novem veku to ni bil več pogoj za dedovanje po partnerju, saj se je že uveljavilo pravilo, da s stanovsko neenakimi porokami potomci in partnerji ne bi smeli izgubiti dedovanjskih pravic. Z omenjenim določilom je bilo pomembneje preprečiti vdor novega, predvsem »pisnega plemstva« v najpomembnejše deželne in najvišje cerkvene službe. Predvsem zato je staro plemstvo v 17. stoletju uveljavilo preizkus izvora prednikov (*Ahnenprobe*) s štirimi generacijami prednikov. Preizkus sta sestavljala potrdilo o zakonskem rojstvu vseh prednikov (*Filiationsprobe*) ter dokaz o pripadnosti plemstvu vseh preiskovanih generacij prednikov (*Rittersprobe*).⁹⁰ Dejansko so takšne omejitve v drugi polovici 18. stoletja veljale le še za najvišje časti (npr. za prestižni dvorni

⁸⁴ Raigersfeldov dnevnik v: AS Graščinski arhiv Dol, knj. 165, p. 731.

⁸⁵ Prav tam, p. 734–735, 741.

⁸⁶ AS Zbirka rokopisov, 260, Genealogija družine Widerkhern, p. 18.

⁸⁷ Zgodbo je na kratko povzel Witting, 1894, str. 140.

⁸⁸ Košir, 2000, str. 78 sl.

⁸⁹ Blumenthal, 1931, str. 48. Gl. Štuhec, 2000, str. 140 sl.; Stojan, 2003, str. 57 sl.

⁹⁰ Willoweit, 2004, str. 109 sl.; Elverfeldt–Ulm, 2001, str. 27.

ženski Red zvezdnega križa) in nekatere cerkvene redove (Nemški viteški red, najuglednejši stolni kapitelj), kjer se je število preiskovanih generacij prednikov po očetovi strani lahko povečalo celo na osem, materinih pa je bilo štiri.⁹¹

Razgled po rodbini Barbo kaže, da se je večina preživelih članov v tistih letih in desetletjih zares ravnala po strogih statusnih načelih, le sestra Marija Ana Leopoldina se je leta 1734 poročila z Ernestom Ferdinandom baronom Gallom. Toda za ženske članice obdržanje statusa ni bilo tako zelo pomembno, saj je s poroko formalno opustila očetovo ime in postala članica moževe družine. Očetovi dediščini pa se je vsaka (če ni bila ravno edina dedinja) proti razmeroma majhni odpravnini odpovedala že s poročno pogodbo. Dizma pa je bil edini živi možki potomec Barbov, edini pravi dedič premoženja in slavnega imena. Ne le po Joštovi strani – prav v Dizmovi generaciji so po možki strani izumrle vse druge veje avstrijskih Barbov⁹² in Jošt se je upravičeno zavedal zanj še posebej trpke nevarnosti izumrtja pradednega rodu. Formalno pa Dizmova poroka z baroneso Billichgratz statusa rodbine oz. njunih potomcev sploh ne bi spremenila, tako kot ga ni njegovemu očetu Andreju Danijelu poroka Joštovega deda Maksimilijana Valerija z Marijo Kristino baronico Brenner. Nekoliko, a v praksi sploh ne usodno, bi spremenila le izvirno sliko tistim potomcem, ki bi želeli nekoč stopiti v npr. kakšen res ugleden stolni kapitelj.

Zdi se torej, da Jošt ni ugovarjal le zaradi prestiža oz. nadpovprečne očitljivosti za javno popolnost svoje družine. Sklicevanje na nevestino statusno neprimernost in sinovo neposlušnost je bilo še bolj odsev globljega in pomembnejšega boja med dvema že dolgo odkrito nasprotnima tendencama – med ljubeznijo kot motivom poroke, podkrepljeno z razsvetljsko propagirano »svobodno voljo« in cerkveno konsenzualno teorijo, ter patriarhalno brezčutno nuptialno logiko,

ki je imela osnovo v socialno–statusnih parametrih pod okriljem pikolovskega plemiškega prava v 18. stoletju ter v patriarhalnem podrejanju otrok. Znotraj širše družine je Jošt po svojih besedah za takšno filozofijo našel podporo (le) pri mlajšem bratu Francu Ksaverju Rihardu, članu Nemškega viteškega reda.⁹³ Dizma se je v pismu z dne 29. 4. 1763, v katerem je na častno plemiško besedo in prisego prosil za spremembo hišnega pripora v »mestni pripor« (tj. njegovo omejenost na mesto Ljubljana, ne pa le na gostišče) in obljubil, da se bo odpovedal stikom z Ivano do pravne rešitve spora, očetove resnične pomisleke analitično in kritično pa predstavil Reprezentanci. Po njegovem je očetovo ravnanje z njim zgolj posledica Dizmove zaroke z Ivano proti njegovi volji. Nameravane poroke pa očetu sploh ni tajil in bi jo lahko sklenil tudi drugje, kjer ga očetova dolga roka ne bi dosegla. Toda domov se je vrnil zato, ker je nedolžen in ker mu je zmanjkalo denarja za življenje v Gradcu. Dizmovo mnenje je bilo, da starši nikoli ne smejo ovirati otrok, pri čemer se je skliceval kar na tisti del Pavlovega pisma Efežanom, ki pravi: »In vi očetje, ne jezite svojih otrok, temveč jih vzgajajte v Gospodovi vzgoji in opominjanju.«⁹⁴ Zviti zaljubljenec pa ni omenil, da izpuščena stavka omenjenega poglavja otrokom nalagata ubogljivost do staršev! Tudi Ivani očitana statusna neprimernost po visokih merilih nemških dežel je po Dizmovem mnenju brezpredmetna, saj je vendar gosposkega stanu in moralno neoporečna. »Zato bom raje trpel, kot pa nad seboj delal nasilje in se poročil z osebo, do katere ne bi čutil nič!« je pojasnil trpke dileme predromantičnega nerazumljenca. Pripor je bil čez nekaj dni res omiljen, pa še tega se Dizma po kasnejših očetovih besedah na konzistoriju ni držal.

Tudi če Dizma ne bi javno zganjal emocionalne patetike v smislu »Ivana ali nič«, bi bilo Joštu jasno, da gre za vprašanje uveljavitve poroke iz ljubezni. S to besedo, pa čeprav mu je šla težko iz ust, je oče 6. 7. v dolgem pismu Reprezentanci tudi sam v zaključnih besedah označil odnos sina in Ivane. Pripomniti velja, da je »ljubezen« imel le za eno

⁹¹ Gl. tisk nedatirane »direktive o plemiških preizkusih za ženske, ki se potegujejo za vstop v red zvezdnega križa«, ki poleg prezentacije rodovnikov zahteva tudi grbe navedenih prednikov in javno listino o preizkusu (AS Rodbinski fond Auersperg, šk. 1).

⁹² Leta 1763 so že izumrle ali pa bile tik pred izumrtjem (brez možkih potomcev ali z njimi v kleriških službah) so t. i. tržiška, slateneška, golo-jamska in paška (Paßberg) veja (Beckh–Widmanstetter, 1881, Tafel I in II).

⁹³ Rojen leta 1715, v letih 1735–1744 je bil častnik v pehotnem regimentu grofa Harracha. Leta 1744 je postal vitez Nemškega viteškega reda, leta 1755 komtur komende v Metliki in Črnomlju, od leta 1765 pa je vodil komendo v Veliki Nedelji, kjer je leta 1772 tudi umrl (Beckh–Widmanstetter, 1881, Tafel II).

⁹⁴ Ef 6,4.

od klasičnih plemiških vrlin, torej ne za običajno erotično čustvo, ter da je ljubezen postavljaj predvsem v zvezo s »ponižnostjo« in zgolj s splošno naklonjenostjo do bližnjega,⁹⁵ tako kot je menila posttridentinska pastorala.⁹⁶ Zato je Jošt vedel, da so njegove možnosti, s pomočjo kraljice zaustaviti sinovo poroko, dejansko majhne. Splošno znano je bilo, da je emocionalno občutljiva Marija Terezija zelo naklonjena družbeno (tj. starševsko) nerazumljenim plemiškim ljubimcem in še posebej dekletom. Morda tudi zato, ker se je sama lahko poročila z mladostno simpatijo Francem Štefanom vojvodo Lotarinškim, ki so ji ga po srečnem naključju namenili oče cesar Karel VI. in državni ministri. Jošt je vseeno tvegaj, in bil v izjavah in zahtevah oster, ne redko je prikrajaj dejstva, se opravljivo–obrekljivo poslužil polresnic in osebna opažanja in interpretacije za čista dejstva prodajal deželni kneginji in deželnim funkcionarjem. Ivano je npr. označil za neprivačno deklino in značajsko sumljivo žensko. Temu je Mark Anton kajpak ostro nasprotoval s sklicevanjem na »celo mesto«, ki da lahko potrdi, da gre za dobro in spodobno dekle. Joštovemu očitku o neizpolnjevanju meril za sposobnost vstopa v plemiške ustanove pa je oporekal z dejstvom, da so Billichgratzi že v sorodu z najpomembnejšimi deželnimi grofovskimi rodbinami, npr. z Auerspergi, Ursini–Blagayi, Lambergi, celo z Barbi. Kraljico je moledoval, naj vzame njegovo hčerko v zaščito, Jošta pa naj napoti na ustrezne sodne instance, če ima kaj proti poroki. Jošt je namreč 10. 5. od kraljice zahteval, da naj kraljica kar sama (tj. mimo sodišča) kaznuje spletkarske in maliciozne Billichgratze, sina pošlje daleč proč (vsaj v Gradec) v kakšno cerkveno ustanovo, Ivano pa v uršulinski samostan v Škofjo Loko. Ta je imel v tistem času poleg religiozne tudi vlogo nekakšnega prisilnega začasnega ali trajnega azila za plemenite grešne Kranjice. Tako naj bi se preprečili stiki med sinom in Ivano. Zaroka se mora po njegovem razveljaviti tudi zaradi dotlej javnosti tajenega krvnega sorodstva med zaljublencema, dispenze iz Rima pa še ni. Za konec si je Jošt privoščil nekaj, v takšnih primerih nedopustnega, skoraj gurujskega poučevanja kraljice, ki je vsakega monarha, dokazljivo pa tudi Marijo Terezijo vedno navdalo z besom: predlagal je, da bi bilo »zdravo«, če bi v bodoče neposlušne otroke v

takih primerih starši lahko postavili pred sodišče in kar razdedinili. Dobro bi bilo, je bil še naprej uslužen, da bi kraljica tudi ukazala, da naj starši in skrbniki dajejo otrokom do njihove polnoletnosti iz zapuščine le toliko, kolikor zadošča za dostojno življenje; ostalo premoženje otrok naj bo v kapital-skih naložbah. Kraljica bi morala takšen ukaz razglasiti v vseh svojih deželah, s čimer bi preprečila veliko škode, saj je znano, da otroci potrošijo preveliko denarja za ljubezenske dejavnosti. Vse to je bilo s stališča staršev od vekomaj res in marsikateri Joštov predlog je dandanes del socialne politike. Toda kraljica Marija Terezija je bila (morda tudi, ker je bila odločna, izobražena in modra ženska) zelo alegirčna na poučljiv ton provincialnih mačističnih patriarhov, pa naj so bili pravno še tako dobro utemeljeni. Kraljičin srd so že dve desetletji prej v ločitveni vojni zakoncev Gallenberg občutili tudi kranjski deželni stanovi, ker so dali uradno podporo neupravičenim moževim zahtevkom in njegovim formalističnim blokadam ženinih zahtev po alimentih in premoženju iz poročne pogodbe. Ženo je namreč podpirala le mlada kraljica.⁹⁷

Približno istočasno se je v dopisovanje s kraljico vključil še Dizma, ki je izpostavil brutalen način preprečitve poroke z internacijo, kljub temu, da je sam že polnoleten. Prosil je posredovanje Dunaja, da ga Reprezentanca končno izpusti iz pripora. Medtem ko je v predhodnem pismu Reprezentanci svoje zahteve po izpustitvi iz pripora utemeljeval zgolj s svojimi pogledi, je v tem pismu taktiko usmeril v konkretno reševanje zadeve. Stari Barbo pač ni bil prvi, ki ga je na polju svobode za zadnjo besedo prikrajšal kar lasten otrok. Deželno kneginjo je Dizma namreč opozoril na podoben primer Wolfa Sigmunda grofa Lichtenberga, ki se je zgodil pred leti in v katerega je bila kneginja vpletena, izid pa je bil Dizmi zelo pogodu. Citirani primer je spomladi 1751 sprožil psihološko nekoliko neuravnovešeni družinski patriarh Franc Karel grof Lichtenberg: aprila istega leta se je namreč njegov sin Wolf Sigmund moral zateči po pomoč kar k ljubljanskemu škofu Ernestu Amadeju grofu Attems, ker je oče nasprotoval njegovi izbranki, devetnajstletni Mariji Tereziji grofici Auersperg. Tudi v tem primeru je oče zahteval, naj se sin zaradi fideikomisnih določil obvezno poroči v *stiftmässiges haus*, medtem ko je bila izbrankina mati

⁹⁵ V svoji družinski kroniki (*Beckh–Widmanstetter*, 1881, str. 2–3).

⁹⁶ Kos, 2008, str. 15–24.

⁹⁷ Kos, 2004, str. 199–209.

menda »le neka Batthyányjevka«. ⁹⁸ Baron Raigersfeld je zato v njegovem imenu kar po nekem kosilu v ljubljanskih Križankah pri svojem prijatelju komturju Nemškega viteškega reda Kajetanu Avguštinu grofu Wildensteinu med šahiranjem z ljubljanskim škofom le-temu omenil Wolfov problem. Škof je prisotnega Wolfa v duhu doktrine konsenzualnosti oz. svobodne volje zaročencev podučil, da poreklo nikakor ni zadržek za poroko. Zato naj se ne on ne oče ne obotavljata s poroko; sploh pa se stari Lichtenberg niti ne more spotikati ob nevestin status, saj so tudi Lichtenbergi izšli iz pl. Schwabov, ne pa iz »starih« Lichtenbergov in imajo od njih le ime, tako kot npr. baroni Billichgratzi (sic!). ⁹⁹ Stari Lichtenberg se je pred neformalnim pritiskom javnosti (zlasti škofa) nato hitro umaknil, čeprav je na Dunaju celo dosegel poluradno podporo. ¹⁰⁰ Rudi Wolf se je po tem pogovoru pomiril, čeprav je oče še vedno nasprotoval poroki in sina baje sploh ni hotel videti. Poleg statusnih ovir mu pri poroki ni šlo na roko tudi krvno sorodstvo (4. stopnja) z Marijo Terezijo, zaradi česar je stiški arhidiakon zahteval papeško dispenzo. ¹⁰¹

⁹⁸ Batthyányji so bili ogrski grofje in že dve stoletji integrirani tudi v kranjsko družbo!

⁹⁹ Marija Wolf Sigmund Jožef Ignacij Lichtenberg se je rodil Francu Karlu in Viljemini Jožefi Feliciti roj. grofici Thurn-Valsassina (iz Radovljice) 4. 5. 1727 (krst v ljubljanski stolnici). Franc Karel je imel še pet sinov in tri hčerke. Ta dolenska veja Lichtenbergov je imela sorodstvo na Notranjskem. Njihovi otroci so osnovali podveje, ki so se imenovali po gradovih Snežnik in Ortnik ter po Koči vasi (Hallerstein), vse pa še po nekdanjem gradu Tuštanj pri Moravčah. Leta 1747 sta obe glavni veji s poroko spet povezala sestra Wolfa Sigmunda Marija Barbara in sin Wolfa Danijela Franc Ignacij, edini preživeli moški iz notranjske veje. Lichtenbergi niso bili tako »stara« rodbina kot Barbo-Waxenstein, vsaj ne v moški liniji: konec 18. stoletja je sestavljalec rodovnika zapisal, da so izšli iz Schwab-Lichtenbergov, potem ko se je leta 1540 Janez Schwab z gradu Tuštanj poročil z Margareto Lichtenberg, zadnjo iz rodu srednjeveških Lichtenbergov. Ded Franca Bernardina Danijel je postal ok. leta 1600 začetnik od Schwabov osamosvojene veje Lichtenbergov, ki je dobila leta 1660 baronstvo in izpustila priimek Schwab, leta 1688 pa je dobil še grofovstvo (Wurzbach 15, str. 106–107; Schiviz, 1905, str. 67; AS Zbirka rodovnikov, št. 149; AS Graščinski arhiv Jablje, fasc. 6; AS Zbirka plemiških diplom, št. 116; Smole, 1982, 455; Schollmayer-Lichtenberg, 1998, str. 13, 21–22; Slana, 2000, str. 31).

¹⁰⁰ Raigersfeldov dnevnik v: AS Graščinski arhiv Dol, knj. 166, pp. 57, 61 (prim. tudi Kos, 2004, str. 155 sl.).

¹⁰¹ To je Wolf iz Rima dobil septembra, goriški nadškof Karel Mihael grof Attems pa jo je potrdil 11. 9. 1751 (AS Graščinski arhiv Dol, knj. 166, p. 64; za dispenzo: Attems, 1994, str. 129).

Tako je do svečane zaroke pri glavarju Auerspergu prišlo že 1. 12., čez pet dni pa sta zaročenca odpotovala v Stično, kjer ju je še isti dan poročil opat. Očetov pristanek pa ni povsem končal spora. Stari je na Dunaju zahteval, naj oblast odvzame sinu pravico do fideikomisa, kar naj bi mu po Raigersfeldovih besedah aprila 1752 celo uspelo. ¹⁰²

Konec junija in v začetku julija 1763 je Reprezentanca pod pritiskom deželne kneginje poskušala posredovati za kompromis: Joštu in Marku Antonu je naložila, naj pisno argumentirata svoje zahteve ter predlagata način poravnave. Morda so deželni politiki mislili, da bi morebitna izmenjava odškodnin zgladila spore, tako kot je v preteklosti uspevalo neformalnim mediatorjem pri ponesrečenih zarokah in porokah. Zaradi narave primera pa so se tokrat ušteli: nikomur namreč ni šlo za denar, pač pa za čast, prestiž, resnico in pravico. Približno v takšnem zaporedju. Prvi se je odzval Mark Anton in Reprezentanci 28. 6., tri dni po pozivu na predstavitev svojih pogledov, kratko in jezno odpisal, da je njegova hči pač baronica in ji zato nič ne manjka ter da že ima cerkveno dispenzo zaradi četrte stopnje krvnega sorodstva z Dizmo. Po božjih in cerkvenih postavah to za poroko povsem zadostuje, zato je njegov predlog tak, da naj Barbo končno blagoslovi sporno zvezo in zaročencema zaželi vse dobro. O tem mnenju, je bil trd Mark Anton, naj obvestijo tudi deželno kneginjo.

Šele 6. 7. je Reprezentanci, potem ko se je očitno seznanil z nasprotnikovim odgovorom, odgovoril tudi Jošt. Pri pojasnjevanju nepremostljivih razlik je najprej opozoril na svojo vlogo sinovega varuha ter na posledice morebitne zveze zaradi Ivanine nezadostne statusne visokosti. Gre za to, da je sin edinec, zato lahko le on in njegovi potomci v prihodnosti obdržijo status cele rodbine. To pa je tudi osnovni pogoj njihove potencialne uspešne kariere. Nato se je lotil osebnega obračunavanja: »Sin je star šele 27 let, kar je za moža malo, za enako staro Ivano pa že veliko,« je namigoval na Ivanino značajska neprimernost. Še več: »dekle je po mnenju vseh, ki jih pozna« prej grda kot lepa, »in njena grdota se ne veča le iz meseca v mesec, pač pa iz dneva v dan,« je bil vedno bolj krut. S tem pa si pri najvišjih deželnih uradnikih v zrelih ali celo poznih letih, katerih žene so bile najbrž še manj

¹⁰² Raigersfeldov dnevnik v: AS Graščinski arhiv Dol, knj. 166, pp. 169–170, 163, 165, 214.

privlačne, Jošt najbrž ni prislužil naklonjenosti. Za nameček je Marku Antonu hudobno pripisal laganje, češ da je Ivano v svojem pismu Reprezentanci s konca junija označil za 24-letnico, kar pa ni res. V resnici je Mark Anton to starost omenjal za čas seznanitve zaljubljenecv leta 1760. Marku Antonu je celo pripisal materialistično premišljeno poroko z ženo iz (svaštva) Blagayev, da bi dobil zvezo z najuglednejšimi deželnimi rodbinami. In četudi bi bili Billichgratzi tako dobri, je družina njegove žene (Qualizza) še tako mlada, da je celo ženin stric kot zdravnik (torej obrtnik–intelektualec in ne plemič) še zdravil Joštovo ženo. Netočen je bil celo z očitkom, da je bil sin le dva dni v hišnem priporu, nato pa v »mestnem priporu«: za to omilitev je Dizma prosil oblasti šele tri dni po internaciji! Prav tako, je zapisal, ne more sprejeti Mark Antonovega pojasnila, da sta se otroka zaročila naskrivaj. Ali Billichgratzom ni bilo sumljivo leto in pol dolgo obnašanje zaljubljenecv? Zakaj se njegova žena ni o vsem tem pogovorila s hčerko? Kaj res niso vedeli, da je sam sinu takrat prepovedal zapustiti očetovo hišo? Višek Mark Antonovega sprenevedanja pa je, da je Joštu celo Dizma priznal, da se Billichgratzi norčujejo iz Jošta, da so podpihovali zvezo in so »na pol ujetega tička želeli ujeti«! Le zadnje je bilo res, saj Mark Anton pravzaprav ni nikoli tajil, da je dolgo vedel za zaroko, da je pomagal organizirati skrivna srečanja zaljubljenecv in celo sodeloval pri pripravi na poroko. Jošt je zato upravičeno besnel nad ponižanjem: »Praznovali so zaroko (čeprav je bila očitno tajna, op. D. K.), ne da bi njega obvestili! Zakaj je bila celo poroka določena brez njegove vednosti in vednosti celega mesta, pač pa naj bi se zgodila skrivoma na deželi, da je le ne bi preprečil generalni vikar? Celo kmetje (v polhograjskem gospostvu, op. D. K.) o poroki niso vedeli nič!« Poleg tega naj bi bila Ivana brez lastnih sredstev, pa tudi Dizma ima tako malo iz materine zapuščine in veliko dolgov, da brez Joštovega denarja sploh ne more preživeti sebe, kaj šele družine. To je bilo sicer res, le da je pozabil na dejstvo, da je bil Dizma njegov glavni in univerzalni dedič. Če se bo torej Dizma poročil kljub očetovemu nasprotovanju, »ne bo dobil od mene nič in naj se mi ne prikaže pred oči,« je bil odločen in kompromis je izgledal nemogoč.

Jošt je vedel, da so to pavšalne, težko utemeljive obtožbe, ne pa dejstva. Zato se je spravil še na pravno bolj oprijemljiv zadržek, tj. na so-

rodstveno vez med zaročencema. Reprezentancne funkcionarje je najbrž nameraval naplahtati, da so se Billichgratzi požvižgali na to in niso niti pomislili, da potrebujejo papeško dispenzo. O sorodstvu naj bi izvedeli šele na dan Dizmove aretacije. Celo Dizma naj bi ob prihodu v Ljubljano od generalnega vikarja zahteval dispenzo za oklice (enkrat za trikrat) nekje na deželi, takoj nato pa poroko. S tem jih je želel prikazati za neodgovorne in neverodostojne lažnivce in namignil, da mora tudi cerkvena oblast to zaroko razveljaviti. Šlo je za polresnico: Dizma in Billichgratzi do 25. 4. zares niso vedeli nič o sorodstvu družin, so pa takoj po opozorilu generalnega vikarja zanj zaprosili v Rim. Ko je Jošt manjkajočo dispenzo 10. 5. omenil deželni kneginji, je to še držalo. Toda dispenza je bila izdana že 18. 5., Billichgratzi pa so jo 6. 7. zanesljivo že imeli v rokah,¹⁰³ vendar o tem niso obvestili Jošta, ki si je z nevednostjo pri Reprezentanci še dodatno manjšal verodostojnost. Še slabša taktična poteza je bila omemba deželnoknežjega patenta z 12. 4. 1753, ki govori o ničnosti zarok/porok mladoletnih oseb, če ni starševskega konsenza. V resnici Dizma pri 27 letih kajpak že dolgo ni bil mladoleten, niti opravično nesposoben. Toda: »Splošno znano pa je, da je sin vedno mladoleten, dokler ni *der stand in rechten*!«, je Jošt po svoje interpretiral sklep deželnega sodišča z 31. 5. 1763, s katerim je bilo odločeno, da se Dizmova prošnja, da pride iz očetovega skrbništva, zavrne. V resnici je šlo za odločitev v zvezi z razpolaganjem z materino dediščino, nad katero je Jošt povsem legalno bdel predvsem zaradi hčerke Marije Kajetane, ki je bila glavna upravičenka do dediščine. Dizmi bi iz tega naslova pripadlo zelo malo, a tudi z malim je maja 1763 zadolženi Dizma nameraval začeti zakonsko življenje. Billichgratzi morajo vedeti, da brez Joštove privolitve ne more skleniti (nujne) poročne pogodbe, je bil jasen Jošt. Skratka: »Z vsem tem se izničujejo stari in pošteni običaji, dobro in čisto plemstvo pa propada. Mnogi dobro plemeniti starši se že bojijo, da se jim ne bo zgodilo enako kot meni, če ta primer ne bo sankcioniran!« Prvi stavek je bil patetičen in arhaičen. Drugi stavek pa je bil povsem resničen, celo vizionarski. Le da ni bilo več sredstva, ki bi lahko potešil ta starševski strah.

V tem pismu so čustva Jošta tako zanesla, uradno sploh ni ponudil kompromisa, razen da je

¹⁰³ Original je v: NŠAL Zbirka listin, 1763 V 18., Rim.

»Poljub ljubezni«: kolorirana grafika Jean-Francoisa Janineta (1752–1814) iz ok. leta 1780, po predlogi Louisa Doubleta.

predlagal razveljavitev zaroke, za Ivano predlagal internacijo v samostanu, za sina pa v katerem od plemiških kolegijev, dokler »ju ne bi minila ljubezen«. Kompromis je omenil šele 15. 7., ko je Reprezentanci napisal, da le zato, ker ne želi imeti nobenih stroškov z zadevo več, kot sinov skrbnik ponuja Billichgratzom v zameno za odpoved poroke 2.000 gld., pa še ta denar bi šel iz dediščine sinove matere. Mark Anton je ponižujočo ponudbo odklonil šele 10. 8. Še prej je moral ovreči očitke o manjkajoči dispenzi, ki jo je sedaj na vpogled zahtevala tudi Reprezentanca. Že 22. 7. je oblast obvestil, da dispenzo ima, a je ne more takoj posredovati, ker jo ima pri sebi njegova žena, ki se mudi v Dolenjskih Toplicah. To je lahko storil šele 29. 7., kar pa ni omajalo Joštove trditve, da dispenze aprila še ni bilo: prav Dizmov obisk generalnega vikarja Peera 25. 4. govori o tem, da je bil šele na njegovo pobudo sprožen postopek za pridobitev formalne, a v takih primerih nujne dispenze.

S tem dejanjem se je pristojnost Reprezentance končala. Pravzaprav je kot najvišje politično deželno oblastvo formalno že 6. 8. 1763 prenehala obstajati, saj je Dunaj po večletnih pripravah njene funkcije prenesel na Deželno pravdo, ki se je preimenovala v Deželno glavarstvo. Šele 29. 8. pa je bila objavljena do tedaj strogo varovana skrivnost

o ustanovitvi Gubernija za Notranjeavstrijske dežele v Gradcu, ki je dobil vrhovni nadzor in oblast nad vsemi področji deželne uprave.¹⁰⁴ Toda to za Joštov boj ni bilo več pomembno. Po prejemu poročilu o neuspešni poravnavi Reprezentance v stečaju z dne 12. 8. je deželna kneginja 10. 9. odločila, da poroka zaradi uglednega sorodstva Billichgratzov, zadostne starosti zaročencev in duha poročnega patenta iz leta 1753 sploh ni neprimerna, vsej nepolni formalni *stiftsmäßigkeit* navkljub. Jošt Barbo je izgubil bitko pred posvetnimi organi, toda deželna kneginja mu ni preprečevala odprtja nove fronte na cerkvenem sodišču. To je bila njegova zadnja možnost, za katero se je bilo potrebno bolje in natančneje pripraviti. Dejansko je imel Jošt tam večje možnosti, saj se mu ni bilo potrebno onegaviti z zanj neprijetnimi argumenti. S spretnim odvetnikom bi lahko sebi v prid interpretiral obsežno, zanj v mnogočem ugodno kanonsko pravo. Ker Cerkev ni nikoli tako hitro kot posvetna oblast menjala temeljnih vrednot oz. jih pogosto sploh ni, mu je v tej bitki najprej odlično kazalo.

Jošt je na škofijskem sodišču v Ljubljani vložil tožbo proti sinu šele 13. 10. 1763. Cerkvenim možem je namesto zapletene obtožbe zastavil zelo natančno vprašanje, s katerim je upal na pridobitev naklonjenosti: ali se je mogoče upreti zaroki, ki je bila sklenjena proti volji staršem? Mimogrede je zaprosil še za »kompas« za deželno sodišče, da bi dovolilo Dizmi, ki je imel z očetom spor tudi tam, prihod na konzistorij. Ta je na prošnjo vnetih zaljubljenecv že čez nekaj dni prvi narok prestavil s 25. 11. kar na 18. 11. Njuna vnema je bila razumljiva, saj sta v tistem času na očetovo jezo dejansko (»podnevi in ponoči«) že živela kot prava zakonca (»počneta prepovedane stvari«) pri Billichgratzih, zato je oče od deželnega sodišča za Dizmo dosegel prepoved približevanja nesojeni snahi. Isto je 14. 10. od Dizme zahtevala tudi škofija in se pri tem sklicevala na podoben primer med grofico Lamberg in grofom Coroninijem.¹⁰⁵ Toda Dizma se je kljub

¹⁰⁴ Žontar, 1998, str. 84.

¹⁰⁵ Jakob Anton grof Coronini–Cronberg (sin Janeza Ignacija in Felicite), roj. 24. 6. 1733 (Schiviz, 1904, 111), se je proti volji sorodstva želel leta 1757 poročiti s Katarino grofico Lamberg (roj. 10. 2. 1731), hčerko grofa Franca Bernarda in Ane Katarine grofice Trilek (Witting, 1895, 192). Konec leta 1757 sta z zaročenko dobila papežev dispenzo zaradi četrte stopnje sorodstva (NŠAL Zbirka listin, 1757 XI 28., Rim), vendar je prišlo do poroke šele 12. 3. 1758 v Leitenburgu, v graščini ženinovega starega strica Ludvika

prepovedim in še vedno veljavnemu »mestnemu priporu« 21. 10. baje odpravil na Lesno Brdo. Šele na ostro posredovanje konzistorija z dne 24. 10. je deželnemu sodišču obljubil spoštovanje prepovedi približevanja do izreka končne razsodbe. Dejansko pa je v žepu stiskal figo, saj je iz skromnega stanovanja na bližnji Vrhniki še kar lazil k Ivani. To konzistoriju oz. Joštu ni ostalo skrito in konzistorij je deželno sodišče že 31. 10. obvestil o sumljivem dogajanju, češ da Dizma dotlej na Vrhniki ni pre-spal več kot trikrat, ostale dni pa je menda preživel pri Ivani. Konzistorij je posvetnemu sodišču zato predlagal vrnitev k institutu »mestnega pripora«, oz. naj si Dizma poišče stanovanje v Ljubljani, saj sta si Lesno Brdo in Vrhnika enostavno preblizu ... S takšnim draženjem cerkvenega sodišča si Dizma in Ivana, opogumljena z vmesno zmago na posvetnih ustanovah, res nista delala usluge.

V zadregi je bil tudi Jošt, ki je moral zamenjati strategijo. Blatenje Billichgratzov, zlasti pa Ivaninega značaja in videza, bi njegovim temeljnim zahtevam odvzelo verodostojnost, saj Cerkev na posvetne zadržke glede časti in na obrekovanja ni dala veliko. Potrebni so bili dokazi in pravniška spretnost pri interpretaciji kopice kanonskih določil in mlajših pravniških komentarjev. Ko je 18. 11. prišlo do prve obravnave,¹⁰⁶ se je Jošt premišljeno osredotočil predvsem na dokazovanje neveljavnosti zaroke zaradi odsotnosti očetovega (oz. svojega) konsenza. Zato pa sta Jošt in njegov odvetnik izrabila štiri znamenite pravnike: najprej nesporno avtoriteto Thomasa Sancheza, ki da pravi, da mora sodišče v takšnem primeru prepovedati poroko v izogib škandalu.¹⁰⁷ Nato se je poslužil pravnih komentarjev Ludwiga Engla (če sta zaročenca neenaka in so starši proti zvezi, mora sodišče preprečiti poroko),¹⁰⁸ Francisca Schmalzgruberja (zaroka, ki žali očeta, je grešna, slaba in nedovoljena, poroke ne sme biti)¹⁰⁹ in še Johanna Christopha Schambogna (svobodna razlaga za-

ročnih pravil ni dopustna, saj imajo starši pravico preprečiti poroke neenakih oseb, če se z njimi ne strinjajo).¹¹⁰ Njihov skupni imenovalec je torej bil: če starši nasprotujejo poročnim nameram otrok, do poroke ne more priti. Nam pa pade v oči, da so citirani avtorji otrokom pravzaprav dopuščali samostojno izbiro partnerjev, staršem pa dajali pravico veta le, če so statusne razlike tolikšne, da bi lahko prišlo do škandala. Ker pa poroka grofa in baronice sama na sebi nikoli ni bila škandalозна, je moral Jošt svoje nasprotovanje in domnevno škandaloznost sinove zveze dobro utemeljiti. To je najprej in najlažje poskusil s trditvijo, ki je sodnikom pričakovano lepo sedla na dušo: nameravana sinova poroka je zgolj sad pohote in mesenosti. Nato se je posvetil še svoji najljubši temi statusni nekompatibilnosti, pri čemer je moral uporabiti primere iz cerkvenega okolja: sin je zaradi ugleda rodbine sposoben prejeti kanonikate v nemških deželah in stopiti tudi v Nemški viteški red. Sporna poroka bi njegovim potomcem odvzela te časti, saj je Dizma edini sin, ki mora nositi glas o slavi rodbine. Vsi sorodniki so zaradi njegove poročne izbire užaljeni in prizadeti, je zaključil uvodno predstavitev tožbe.

Zaročenca sta vedela, o čem bo oče govoril in sta se v uvodnem odgovoru pripravila na pomisleke. Dizma je star že 27 let, živi svobodno življenje, za dovoljenje sta spoštljivo in kar dvakrat prosila Jošta, zaroka pa je sad večletne »zveze dveh duš«, sta začela razpravo. S tem čustveno precej nevtralnim terminom, ki je sodnikom pomenil duhovno ljubezen, sta premišljeno in v skladu z aristokratskim modnim sentimentom nadomestila pojem »ljubezen«, ki pa je v njunem primeru res tudi že bil kontaminiran s telesnostjo. Toda oče je bil vseeno proti, češ da je Ivana iz statusno prenizke rodbine. Nato sta začela izpodbijati Joštove teze: odrečeni starševski konsenz tako ali tako nima pravne teže, niti naravnega in božjega značaja. Zanimiva je omemba naravnega prava, ki kaže, da je duh razsvetljenstva že pred letom 1763 okužil tudi Kranjce. Glede na pravno izobrazbo obeh Barbov in njun študij v tujini pa niti ni presenetljivo, da sta poznala teorijo naravnega prava. Pa tudi zadržek neustrezne plemenitosti za najvišje cerkvene službe ne zdrži presoje, sta menila, saj že kanonsko pravo v poglavju o prebendah ne

grofa Cobenzla (*AS Grašičinski arhiv Dol, Raigersfeldov dnevnik, fasc. 199, p. 47 in fasc. 213, p. 714 – pismo F. H. Raigersfelda sinu Janezu s 14. 3. 1758*).

¹⁰⁶ Sodišču je predsedoval generalni vikar Karel Peer, prisodniki pa so bili stolni prošt dr. Ferdinand baron Neuhaus, dr. Luka Marenik, jezuita dr. Teodor Mayer in profesor kanonistike Jožef Tollhoff ter minorita dr. Hugo Vodnik in Atanazij Kavčič.

¹⁰⁷ Cf. Sanchez, 1669, lib. I disp. 14 n. 3.

¹⁰⁸ Cf. Engel, 1722, lib. IV, pars 2 tit. 2 § 2 n. 11.

¹⁰⁹ Cf. Schmalzgruber, 1726, lib. IV, pars 2 tit. 2 § 2 n. 81; isti, cons. 45 q. 3 n. 13.

¹¹⁰ Cf. Schambogen, 1699, lib. IV Decret. tit. 1 De sponsalibus n. 141.

predvideva posebnega statusa.¹¹¹ »*Virtus, non sanguis, nobilitet!*« sta s pravilno postavljenima vejičama poenostavila maksimo v citiranem dekretalu. V pravo smer je s parafrazo besed Tomaža Akvinskega zavil tudi njun odvetnik – za poroko je najpomembnejša svoboda.¹¹² Od svojega je še pristavil, da je Ivana iz družine, ki je v sorodu z najbolj plemenitimi deželnimi rodbinami in njuni potomci bodo že čez nekaj generacij izpolnjevali prav vse pogoje za sprejem v omenjene službe. Da pa so tožnikove besede celo absurdne, priča dejstvo, da prvorojenci in edinci tako ali tako ne vstopajo v cerkveno službo. In zakaj bi bili potem takem edinci brez pravic pri porokah? Sploh pa je Jošt navedel le iztrgane citate, ki so mu v prid (še posebej Schmalzgruber vsebuje tudi Joštovim težnjam nasprotne člene) in zadevajo škandale in nečastnost družin, je odvetnik opozoril sodišče na veliko luknjo v Joštovi argumentaciji. Ker ta zveza ni škandalозна (nevesta je vendar častivredna!), nima Jošt razloga za nasprotovanje, še posebej, ker Dizma očitno ne želi med kanonike, temveč med zakonce. Odvetnik je opazil še nekaj, kar dotlej ni omenjal nihče – sovraštvo do Ivane kot pogon Joštovega nasprotovanja. Zato je zarohnel: »Noben zakon ne podpira starševskega sovraštva! Očetovo sovraštvo na sodišču pač ne more imeti prednosti!«

Sinova taktika, ki je gradila na svobodni volji otrok, je Jošta spravila v defenzivo. Krčevito je poskušal pobiti njegove teze na konkretnem primeru, saj je ugotovil, da ga teorija ne podpira. Čeprav je Dizma star že 27 let, to še ne pomeni, da se sme poročiti, kot si želi, je razpredal. Pod očetovo oblastjo ostane tudi že emancipiran otrok, zlasti v usodnih zadevah, če ne, nastane smrtni greh. Nato pa je prvič popustil: sina ne sili, da mora vzeti točno določeno žensko, pač pa mu dopušča svobodo, če je nevesta iz prave družine, ne pa iz take, ki ruši ugled njegove rodbine. S takim obratom je sinu morda celo nezavedno ponudil kompromis, žal pa ta zaljubljenec v Ivano ni koristil. Prvič pa je Jošt priznal, da je svoboden izbor otrok res najpomembnejši za poroko. Še več: priznal je, da ugled družine ni odločilen za prejetje kanonikata. Svojo patriarhalno oblast je bil zato prisiljen ponižati v

nekakšen potrditveni akt, če bi bil sinov poročni izbor vsaj približno v mejah takšnih načel. Toda Ivane a priori in že zaradi svoje časti, potem ko je sprožil škandal, ni mogel več sprejeti. Zato je spet izpostavil strast in mesene želje, ki se baje vidijo iz sinovih pisem, v katerih je očeta prosil za privolitve. S tem je Jošt želel izničiti sinovo sposobnost trezne presoje pri izboru žene, pravzaprav pa tudi relativizirati svobodno voljo.

Dizma je v sklepi besedi izrabil očetovo defenzivo in poudaril, da je sam že toliko star, da lahko samostojno upravlja s svojim premoženjem in življenjem. Celó če so starši revni, je namesto na Billichgratze dejansko namignil na ne preveč bleščečo premoženjsko stanje v družini, to ne zmanjša njihove plemenitosti. Zato zveza z Ivano pač ne more biti grešna samo zato, ker zanj in za Barbe materialno ni najbolj ugodna. Takšne misli so cerkveni sodniki, med presojanjem (razdrutih) zarok prevečkrat soočeni prav z materialnimi zadržki staršev, radi slišali. Skratka: noben zakon, ne naravni, ne božji in ne cerkveni ne preprečuje svobodne volje odraslega sina za poroko, niti zanj ne predvideva nujnega starševskega konsenza, saj zaroka nima zveze z očitano kršitvijo četrte božje zapovedi. Na zunaj bleščeča retorična prevlada Dizme in Ivane nad Joštom pa sodnikov ni ganila. Še isti dan so brez pojasnil izrekli sodbo, da je njuna zaroka neveljavna in nična.

Cerkveno upoštevanje Joštove interpretacije že z ozirom na ugotovljeni trend upada starševske poročne oblasti v pridigah in katekizmi iz 18. stoletja ter v strategijah najvišjih cerkvenih oblasti na Slovenskem na prvi pogled res ni razumljivo. Toda primer je še sodil v dobo, ko so moralni teologi pri vzpostavljanju strožje morale oz. vračanja k izvirnim naukom tridentinskega koncila v tehtanju med konsenzom (svobodno voljo) in patriarhalno zasnovano družinsko oblastjo, ki je po njihovem zagotavljala moralo in vero v času razsvetlenskih napadov na Cerkev, včasih bolj, drugič manj (spet) prisluhnili starševskim željam. Predvsem plemiškim, odvisno od primera do primera, od večjega ali manjšega pritiska prizadete družine, saj je bilo moralne odklone v družbi mogoče popraviti le s pomočjo staršev, kadar je bila kateheza pri mladini neuspešna. In Jošt Vajkard je bil izpričan in eden najbolj trdnih podpornikov tridentinske obnavljajoče Cerkve na Kranjskem.

¹¹¹ Cf. X 3.37.

¹¹² Cf. Thomasus de Aquina, *Summa Theologiae*, IV sent., dist. 29 q. 2 art. 4 (prim. Suppl. Q. 47 c. 6): »Oče lahko da mnenje glede častnosti ali stroškov, sicer pa ne.«

Leta 1754 je skupaj s sestro Marijo Charlotto in sorodnico Jožefo Antonijo grofico Schrattenbach (roj. Gallenberg) s 7.000 gld. fundiral pobožno ustanovo v leta 1735 posvečeni božjepotni cerkvi na Veseli Gori, blizu njegove rakovniške graščine. Ustanova je bila pogojena z rednim delovanjem bratovščine Marijinega brezmadežnega spočetja! Leta 1774 je Jošt kar sam z 2.000 gld. ustanovil poseben sklad za obubožane rakovniške kmete.¹¹³ Takšnega zaveznika sodniki pač niso smeli pustiti na cedilu.

Sodniki niso omenjali pravnih podlag, ki so jih potrebovali za svojo odločitev, so pa to storili čez nekaj mesecev, ko so dunajski nunciaturom pjasnjevali sodbo. Ob podobnih prilikah so se sklicevali na dekret *Tametsi*,¹¹⁴ pa tudi na natančnejšo in mlajšo interpretacijo dekreta, ki jo je 13. 7. 1725 sprejela kongregacija kardinalov ekspertov. Ta je nekoliko sprostila za starše dotlej formalno omejujočo tridentinsko zapoved o poročni svobodi, saj je izrecno poudarila, da se lahko zaroka razveljavi, če oče s tehtnim razlogom ne pristane na sinovo poročno izbiro. Takšna interpretacija je pomenila delno degradacijo koncilске svobode v poskusu Cerkve, da prepreči svobodomiselnim otrokom popolno zmago nad starši. Sodniki so v isti sapi omenili tudi bulo papeža Benedikta XIV. *Satis vobis compertum* s 17. 11. 1741, ki je v prvi vrsti natančneje uravnavala problematiko tajnih zakonov v smislu preprečevanja bigamije, z nekaterimi določili pa je podprla starševsko avtoriteto. Tajni zakoni so bili zaradi nevarnosti izgube legitimnosti in dednih pravic iz takšnih zvez rojenih otrok za Cerkev še naprej nesprejemljivi, če so bili sklenjeni brez predhodnega konsenza staršev. Škofje naj bi v vsakem primeru preučili razloge nepokorščine otrok in šele nato morda dovolili poroko.¹¹⁵ Dizmovo in Ivanino poročno ravnanje je popolnoma sodilo v okvir Benediktove regulacije. Lokalne cerkvene oblasti so uradne interpretacije rade upoštevale pri svojih odločitvah, saj so jih razbremenjevale vedno bolj neprijetnega pritiska staršev. Dejstvo tudi je, da je bilo od okoli srede 18. stoletja v primerih spornih zarok v ljubljanskih škofijskih

protokolih vedno več omemb neposrednega vmešavanja staršev proti željam otrok. Toda to ni bila posledica cerkvene kapitulacije pred starši, marveč bolj zapoznena starševska reakcija na glasneje uveljavljeno voljo zaročencev.

Glede uveljavljanja novih navodil med ljudstvom pa je izpovedna primerjava okrožnic novomeškega arhidiakona Mihaela Jožefa Jabacina župnijskim upraviteljem iz let 1762 in 1787. V tisti iz leta 1762 še ni opozoril o obvezni prisotnosti dveh prič pri uradnih zarokah, niti zahteve po predhodnem starševskem konsenzu, v tistih iz 70. let 18. stoletja pa že. Zdi se, da je Jabacin v mlajših okrožnicah z manjšim časovnim zamikom le sledil duhu okrožnic, ki jih je prejemal od goriškega nadškofa, ki je leta 1764 duhovščino spet opozoril na konsenz staršev pri zarokah.¹¹⁶ Pri tem nam pade v oči, da sta dostojanstvenika opozarjala le na zaroke. Obema je pač šlo za njihovo formaliziranje, o katerih – zlasti tistih, ki se s poroko niso hitro prevesile v zakonsko zvezo – je imel nadškof Attems zaradi izmuzljive narave vedno slab občutek. Bistvo okrožnice je bilo v tem, kar so poudarjali tudi sodobni kateheti: brez poroke je še tako dolga in iskrena ljubezen hudo grešna. To je bilo po drugi strani v prid nerazumljenim zaljubljenecem Dizmovega in Ivaninega kova, ki so s formalnim legitimiranjem ljubezenske zveze, pa čeprav brez volje staršev, želeli ubiti dve muhi na en mah – zadostiti Cerkvi in svojemu libidu. Na tretjo stranko – nezadovoljne starše – pri tem niso mislili, zato je prihajalo do sporov.

Dizmi in Ivani je ostala pritožba. Že 23. 11. sta na škofijo prosila za odobritev apelacije na sodbo na istem sodišču. Generalni vikar Karel Peerjima ni mogel odreči prav vseh možnosti, zato je za 16. 12. razpisal avdienco na konzistoriju. Ta pa se je lahko ukvarjala le z vprašanjem, ali so sploh dane okoliščine, da lahko odobri pravo pritožbo. Jošt je apelaciji kajpak oporekal, češ da je pravo v takšnih primerih ne dopušča. Nasprotno je Dizma opozoril na razlike med pravnimi teoretiki glede vloge staršev pri poročni svobodi, čeprav so splošni cerkveni zakoni izrecno naklonjeni otrokom. Priznal je, da teorija dopušča starševski veto glede materialnih in častnih zadržkov, ne pa pri duhovnih plateh zarok, ki so bistvene za poroko.

¹¹³ Z ukinitvijo božje poti leta 1782 se je veselogorska ustanova v skladu z določilom spremenila v sklad za siromake in bolnike, ki je kot samostojna ustanova obstajal še konec 19. stoletja (Steklasa, 1913, str. 217–220).

¹¹⁴ Zlasti na c. 1 (Council of Trent, Session XXIV, Decree on Reformation of Marriage, str. 197–199).

¹¹⁵ Joyce, 1934, str. 126.

¹¹⁶ NŠAL KANM, šk. 5, fasc. 11, št. 10h in 16a in k (Baraga, 1995, str. 297–305).

Največji problem nastopi pri časti, ki je preveč neprijemljiva in poljubno interpretirana. V zapletenih primerih, kot je njegov, se je ne da zlahka izmeriti in nategniti na pravniške kalupe, bi lahko razložili namige. Vse to ni pomagalo in sodišče je Dizmi in Ivani odreklo možnost prvostopenjske apelacije. Tako jima je ostala le še pot na dunajsko nunciature, kamor sta prek škofije vložila prošnjo za ponovni pretres njune zadeve 26. 1. 1764. V njej sta povzela na konzistoriju novembra že izrečene argumente, dodala pa še nekaj primerov iz apostolskih pisem,¹¹⁷ bibličnega (ne)upoštevanja očetovih poročnih želja – Ezava in njegovih tri žena, Jakoba in štirih žena (oče je dal pristanek le za eno od njih), Jožefa Egipčanskega, Davida in Savlovo hčer (Merabo) ter Tobija s Saro, se sklicevala na določila tridentinskega koncila, Sancheza in Tomaža Akvinskega¹¹⁸ ipd. Zaključila sta, da njuno ravnanje ne more biti greh, saj je greh zgolj upiranje božjemu ali cerkvenemu nauku. Ker pa v cerkvenem pravu ni nobenih omejitev, ki so sicer bile še v starem rimskem pravu, ne vidita osnov, da bi starši lahko preprečevali otrokom svobodne poroke.

Na poziv nunciature je ljubljanski konzistorij 23. 4. še sam obrazložil sodbo: očetov odvetnik je zadovoljivo pojasnil, da ni znakov zdravega premisleka pri sinu glede poroke; sin se upira očetovi presoji; če bi obveljala sporna zaroka, bi bila ženinova rodbina osramočena; dodatni zadržek predstavlja obstoječe krvno sorodstvo zaročencev, za katerega ni bilo dispenze iz Rima. Slednje je konzistorij najbrž zapisal brez slabih namenov, saj dispenze na prvi obravnavi nihče ni omenjal tako kot v predhodnem dopisovanju z Reprezentanco spomladi in poleti 1763, sta ga pa zaročenca že imela. Konzistorij je zato menil, da morebitna papeževa odklonitev dispenze sploh ne bi bila krivična, saj je dispenziranje milost in ne pravica. Tudi konzistorij se je poslužil citiranja odlomkov nekaterih najnovejših cerkvenih avtorjev, ki so govorili o podložnosti otrok staršem glede sklepanja poroč-

nih zvez: Eusebija Amorta (»božje pravo pravi: zapustil je očetov in materin dom ter njuno voljo ter vzel ženo«), patra Remigija Maschata (»zaroke brez starševskega konsenza so sicer veljavne, razen če ob tem ne pride do razžalitve očeta«)¹¹⁹ in Jakoba Besambesa (»grešijo, ki se brez razloga poročijo proti očetovi želji. Zato je bil na slabem glasu Ezav, saj se je poročil proti volji staršev, blagoslovljen pa je bil Jakob«) ter navedel že omenjeni uradni interpretaciji tridentinske reforme (gl. zgoraj).

Tokrat sta bila Dizma in Ivana uspešna. Apostolski nuncij Vitaliano Boromeo, naslovni škof v Tebah, je sledil njuni tezi, in v svoji dokončni odločitvi 6. 7. 1764 pojasnil, da je poročna svoboda absolutna in najpomembnejša za poroko. Tudi dejstvo, da otroci para ne bi mogli poseči po najvišjih cerkvenih prebendah, je ne more zmanjšati ali odpraviti. Za konec je še italijansko lahkotno ironiziral Joštov očitek o zadržku krvnega sorodstva, češ da v takšnem primeru poroka sploh ne more biti žaljiva za rodbino Barbo. Zato je razveljavil sodbo ljubljanskega konzistorija in prosilcema dovolil poroko. Zaročenca se s poroko res nista obotavljala. Že 18. 8. 1764 sta generalnega vikarja zaprosila za spregled dveh oklicev, ker sta želela, da ju poroči tržaški škof Anton Janez Nepomuk grof Herberstein, ki se je v tistih dneh mudil v polhograjski graščini. Ljubljanski duhovščini nista več zaupala niti pri poročnih formalizmi. Generalni vikar Peer je takoj naročil polhograjskemu župniku, naj izvede postopek glede obstoječe dispenze, nato pa ju poroči.¹²⁰ Priprave na poroko so se nato nekoliko zavlekle in zaljubljenca sta se z blagoslovom Cerkve končno zvezala 20. 10. 1764. Nevesta je bil tedaj že kakšna dva meseca noseča, saj se je prvorojenka Izabela rodila že 14. 5. 1765.¹²¹

Sklenimo: ker je oče Barbo leta 1763 pretirano negoval stare posvetne statusne in pravne paradigme in ker je zmotno ali zvito menil, da tridentinska konsenzualnost za poroko pomeni predvsem nujno privolitev sina v očetovo »svobodno« izbiro, je poleg družinskega doživel še pravni poraz. Spor je prestopil zidove družinske palače tudi, ker je šlo za spopad dveh značajsko močnih oseb, sina in očeta, pa tudi, ker je očetov odpor krepilo spoznanje, da niti s posvetno in cerkveno

¹¹⁷ Kol 3,21. A tudi v tem primeru sta navedla le tisti del, ki jima je ustrezal (»Očetje, ne grenite svojih otrok, da ne zapadejo v malodušje«), ne pa tudi predhodnega stavka (»Otroci, ubogajte svoje starše v vsem, kajti to je vseh Gospodu«).

¹¹⁸ Council of Trent, Session XXIV, Decree on the Reformation of Marriage, c. 1 (str. 198–199); Sanchez, 1669, lib. 1 disp. 14 n. 3; Thomasus de Aquina, Summa Theologiae, IV sent., dist. 29 q. 2 art. 4 (prim. Suppl. Q. 47 c. 6).

¹¹⁹ Maschat, 1761, lib. 4 tit. 2 n. 12.

¹²⁰ NŠAL, Škofijski protokol 38, pp. 356–357.

¹²¹ Witting, 1894, str. 94; AS Zbirka rodovnikov, št. 20.

podporo ne more več doseči sinove poslušnosti, kakršno je moral svojemu očetu pred desetletji brezpogojno in brez pomisleka izkazovati sam in njegovi vrstniki. Stari gospod je spoznal, da so mu otroci ušli z vajeti in – kar je še hujše – da so se vrednote, ki so krojile čustva njegove generacije in vseh generacij njegovih prednikov v družbi, ki mu ni več mogla zagotoviti avtoritete, občutno spremenile. Sin in bodoča snaha sta kot ena prvih ali vsaj najbolj odločnih kranjskih protoromantičnih ljubezenskih revolucionarjev njemu in javnosti to pokazala na tedaj še redko tako neposreden način. Še pomembnejše je bilo, da je v nasprotju z redkimi starejšimi primeri nasprotovanj otrok, imela Ivana v tem boju enakopravno vlogo; takšno, kot je bila nekaj let pozneje normalna romantičnim zaljublencem. Njuna ljubezen se ni ustavila niti pred prisilno internacijo, pretrganjem stikov z očetom oz. tastom, ne pred družabno izolacijo in življenjem v slabših razmerah. Njun prvi otrok Izabela – ime je dobila po že dolgo pokojni Dizmovi materi – se jima je maja 1765 rodil v Trstu, kar najbrž kaže na kratkotrajni beg pred jezo Jošta Vajkarda in javnimi obsodbami. In ko sta se po umiritvi vrnila v Ljubljano, sta bila botra njune 18. 4. 1766 rojene hčerke Marije Rozalije »le« meščana Franc Vettig in Jožefa Mesar.¹²² Šele s tretjim otrokom in prvim sinom Janezom Joštom Vajkardom Marijo Joštom (roj. 1. 4. 1767) – željo po spravi z očetom/tastom sta izpričevali dve od otrokovih imen! – je ljubljanska plemiška srenja zakonca socialno povsem rehabilitirala.¹²³

Velike zmage ljubezni mladi Barbo in Billichgratzova nikoli nista imela časa proslavljati. Za preživetje se je moral Dizma zaposliti kot tajnik in kasneje kot direktor Kmetijske družbe.¹²⁴ Tedaj je družina najbrž še živel v Ljubljani v palači na Novem trgu 4, ki jo je ok. leta 1773 od grofa Cobenzla kupila Dizmova tašča, a jo je že leta 1777 prodala grofu Thurnu. Družinica je nato vse do leta 1806 živel v lastni hiši na Starem trgu 9.¹²⁵ Po

Palača Billichgratzev na Starem trgu 9 v Ljubljani, kjer je v letih 1777–1806 živel družina Marije Dizme in Ivane Barbo–Waxenstein.

letu 1770 sta se občasno zadrževala tudi v družinski graščini Rakovnik, ki sta jo Dizma in Ivana po sodni odredbi prevzela od Jošta leta 1766 in mu jo takoj prepustila do poplčila dolžnih 32.615 gld. kupnine. Popolna pomiritev v rodbini Barbo pa se je zgodila najbrž šele ob krstu hčerke Karoline Charlotte (27. 7. 1769, roj. 15. 7.), ki ji je poleg Ivanine matere Rozalije Qualizza botroval tudi Janez Nepomuk grof Ursini–Blagay.¹²⁶ Tako je 18. 5. 1775 Dizma znancema pl. Breckerfeldoma lahko pomirjen naznanil smrt svojega »srčno ljubljeneга gospoda očeta«.¹²⁷

Zakaj Dizmova in Ivanina pravna in ljubezenska zmaga v naslednjih letih ni sprožila vala podobnih uporov in begov vsaj v podobnih družinah? Po zmagi konsenzualnega principa in omilitve starševske prisile z uspešnim družbenim discipliniranjem je bilo nerazumljenima zaljubljen-

nekaterih hišnih evidencah njegovo ime avtomatično pojavljalo vse do leta 1800, šele nato pa Dizmovo.

¹²⁶ Dizmi in Ivani se je do leta 1773 rodilo šest otrok (Schiviz, 1905; gl. tudi genealoško deblo prednikov Marije Dizme in Ivane s konca 18. stoletja; AS Zbirka rodovnikov, št. 20).

¹²⁷ Oče je umrl za prisadom (AS Zbirka osmrtnic in poročnih naznanil, šk. 1).

¹²² Schiviz, 1905, 110. Gl. tudi Kos, 2004, str. 75–77.

¹²³ Botra sta bila Jožef baron Brigido in Marija Ana grofica Lamberg (Schiviz, 1905, str. 110).

¹²⁴ Družba je delovala v letih 1767–1787.

¹²⁵ Za hišo na Novem trgu gl.: ZAL, Fabjančič II; Suhadolnik – Anžič, 2006, str. 125. Za hišo na Starem trgu: ZAL, Fabjančič I in Suhadolnik – Anžič, 2003, str. 145; pri zadnji velja omeniti, da so navedbe, da naj bi bil lastnik hiše od ok. 1775 do 1800 še Jošt, napačne, saj je umrl že leta 1775. Možno pa je, da jo je kupil tik pred smrtjo in se je zato v

Palača grofov Cobenzl na Novem trgu 4 v Ljubljani, kjer je ok. 1773–1777 živela družina Marije Dizme in Ivane Barbo–Waxenstein.

cema dovolj, da sta zbežala od doma in se nekje na samem poročila. Prav nihče takšnega scenarija uradno ni več mogel preprečiti, tako kot je bilo mogoče še v 17. stoletju. V mestnem in plemiškem okolju sta dogovorjena ugrabitev oz. pobeg zaljubljenecv od doma postali osnova hrepenenja polnih sentimentalnih literarnih tragedij, ki so imele odmev tudi v kranjski visoki družbi (npr. Linhartova tragedija *Miss Jenny Love*).¹²⁸ Toda razplet afere Barbo–Billichgratz je prišel v času, ko so se opevana čustva v aristokratskih krogih že umikala v intimo, med stene domov. Na Kranjskem se je vzpostavljala versko-moralni rigorizem in tudi zato je bil spopad z očetom Barbom tako odmeven. Navsezadnje tudi Raigersfeldovo vpletanje v ljubezensko življenje znancev ni bilo le posledica znanstev, marveč baronovega neprijetnega občutka, da je ogrožena javna morala. Vzpostavljala se je meščanski paradoks: še pred nekaj desetletji je bilo mogoče javno izživeti ljubezen, čeprav so jo formalno omejevali starši s podporo države; sedaj pa je bila svobodna, a se dejansko ni mogla izživeti. Statusne ovire so zamenjevale materialne (ohranjanje premoženja) in moralne, tj. naglaševanje nujnega spoštovanja (ne pa več podrejanja!) staršem in uradnim skrbnikom. Isto sta država in Cerkev na splošno zahtevala od vseh državljanov/vernikov. Zato najbrž ni nikogar presenetilo dogajanje po koncu Dizmove in Ivanine pravljice, ki se

je končala z ženino smrtjo 19. 4. 1787. Tedaj že zreli Dizma se v razmisleku o bodočem življenju ni več oziral na ljubezen: brez vsakršne starševske prisile se je takoj po izteku žalovalnega obdobja leta 1789 poročil s komaj 21-letno vdovo Viljemino Jožefo grofico Auersperg s Šrajbarskega Turna. Z njo ga že zaradi generacijske razlike niso mogla družiti tako iskrena čustva kot z Ivano. In tudi Viljemina je imela po Dizmovi smrti (8. 3. 1802) pred očmi gotovo čisto drugačne želje, ko se je leta 1804 poročila s svakom Jožefom Marijo grofom Ursini–Blagayem.¹²⁹

Večjo poročno in emocionalno svobodo je mladim prineslo 19. stoletje, ko stanovsko razlikovanje meščanski družbi ni več pomenilo tako zelo veliko. V njenem konceptu poroke kot socialnega temelja družbe je najpomembnejšo vlogo obdržal denar, kljub romantičnemu priseganju na ljubezen kot motiv zakonske zveze.¹³⁰ Nekaj več nuptialne svobode je bilo zato že v začetku stoletja mogoče najti celo med visokim plemstvom, zlasti kadar so se poročale sirote ali vdovci in mlajši bratje. Nekeč povsem neprimerne zveze, ki so v najbolj izrazitih oblikah (npr. med premožnim plemičem in revno plebejko) zrcalile prevlado iskrene ljubezni nad statusnim in materialnim pritiskom javnosti in družine, so se kljub svarilom sorodnikov širile še na staro visoko plemstvo. Na Slovenskem je v tem v zadnji tretjini 19. stoletja zaslovela veja grofov Auerspergov z graščine Velika vas. Že Rihard (1773–1840), drugorojenec seniorja linije s Šrajbarskega turna, se je leta 1807 poročil z neko Katarino Eisel, ki najbrž ni bila več kot meščanka.¹³¹ Za okolico in sorodstvo pa je bila kot taka vsaj za silo sprejemljiva. Meje sprejemljivega sta prestopila njegova vnuka. Mlajši Herman (1839–1870) je bil potrjena družinska črna ovca, visoko kvalificiran pijanec, ki je lagodnemu življenju »absolute« dajal prednost pred državo, rodbino, statusom, častjo ipd., zanj hudimi nesmisli. Zato se je leta 1869 v skladu z ugledom poročil z nezakonsko gostačko Marijo Kerin (1840–1873). Čeprav je grofova pijanska ljubezen premagala stan, žene ostali Auerspergi niso nikoli mogli sprejeti v družino: ignorirali so jo celo v osmrtnici ob moževi smrti,

¹²⁸ Bogataj–Gradišnik, 1984, str. 23 sl.; Vidmar, 2005, str. 151 sl.

¹²⁹ Witting, 1895, str. 194. Prim. tudi Preinfalk, 2005, str. 511.

¹³⁰ Cvirn, 2005, passim.

¹³¹ Preinfalk, 2005, str. 212–213.

komaj rojenega nečaka pa so pri priči vzeli v svojo oskrbo.¹³²

A tudi brez podpore posvetne oblasti in zemljiških gospodov ter z blagoslovom Cerkve se je starševska prisila nad polnoletnimi otroki obdržala še daleč v 19. stoletje; zlasti, če je bilo v igri znatnejše premoženje in nasledstvo, s katerim so starši uspešno izsiljevali otroke. Takšna je bila opaznejša znotraj kmečkega in meščanskega stanu, bolj prikrita je bila med izobraženci in premožnim meščanstvom. Prav nič izmišljeni zato niso bili opisi dihotomije starševskega pragmatizma in mladostniške ljubezni v ljudskih pesmih in pa v delih mojstrov realistične proze, kakršna je bila črtica »Kako se mi ženimo« nekoliko ciničnega Ivana Tavčarja: »Zakobiljekarjevo Franico! To naj vzamem?« je zaječal Toma. »Kože so ji razrile obraz in grda je tudi!« »Ali boš z njenim obrazom davke plačeval?« se je raztogotil oča. »Grde so vse, kadar so stare. Ob lepoti se nihče ne redi.« »In tudi raščena ni kakor ...« »A meniš, da jo boš zavoljo njene rasti jemal? Vzel jo boš zavoljo tistih dvanajsto in zavoljo letnih voličev, ki ti jih bo pripeljala pod streho. Zdaj je konec besedi; glej, da zlezeš v praznično obleko!« Kobalov Tomo se je nato poslušno dogovoril s Franičinimi starši in oženil neljubo dekle. Čeprav je Tavčar zgodbo o neuresničeni ljubezni napisal v svojem realističnem obdobju, ko ni več kazal mladostnega idealizma, je njen epilog ravno v svoji večnosti in vsakdanjosti še danes ganljiv. Ob tem morda ni nepomembno vprašanje, ali povzpetniški odvetnik Tavčar, ki se je sam zaradi dviga v visoko družbo poročil z bogato dedinjo, v zadnjih šestih stavkih črtice le ni do skrajnosti ironiziral svojega zakona: »Ali si zadovoljen v zakonu?« sem vprašal Tomo. Gledal je k cerkvi v dolino. Ko pa se je k meni obrnil, prilezla mu je debela solza iz očesa. »Kaj hočem? Franica res ni najgorših ena. Ali če pogledam otroka, ki ga imava, ima ravno taka lica kot drugi ljudje.«¹³³

¹³² Prav tam, str. 216–218.

¹³³ Cf. po: Naša beseda, Ivan Tavčar, III, str. 85, 90.

Viri:

- ACAU: Archivio della Curia Arcivescovile di Udine
- AS: Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
- Deželni stanovi za Kranjsko I
 - Reprezentanca in komora za Kranjsko
 - Graščinski arhivi
 - Osebni in rodbinski fondi
 - Zbirka osmrtnic in poročnih naznanil
 - Zbirka plemiških diplom
 - Zbirka rodovnikov
 - Zbirka rokopisov
- Attems (1994): Atti delle visite pastorali di Carlo Michele d'Attems arcivescovo di Gorizia 1752–1774. Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774. Die Berichte der Pastoralvisitationen des Görzer Erzbischofs Karl Michael von Attems 1752–1774. Zv. 1, F. Kralj, L. Tavano (izd.), Vizitacijski zapisniki goriškega, tolminskega in devinskega arhidiakonata goriške nadškofije 1750–1759 (Gorizia 1994)
- Baraga, F., izd. (1995): Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva. V: Acta ecclesiastica Sloveniae 17. Ljubljana.
- Beckh–Widmanstetter, L., izd. (1881): Die Familienchronik der Grafen Barbo von Wachsenstein. S.l.
- Council of Trent: J. Waterworth (izd. in prev.), The Canons and Decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent (1848). London.
- Družba sv. Dizma: L. Gostiša et alii (ur.), Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801, I–II. Ljubljana.
- Kos, D., izd. (1998): Prepis in prevod. V: M. Hernja Masten in P. Premzl (ur.), Statut mesta Ptuj 1376. Maribor, Ptuj.
- Kos, D., izd. (1999): Prepis in prevod. V: M. Hernja Masten (ur.) in D. Kos, Statut mesta Ptuj 1513. V: Zgodovinski arhiv Ptuj, Viri 3 in ZRC SAZU. Ptuj, Ljubljana.
- Kos, D., izd. (2006): Statut izolskega komuna od 14. do 18. stoletja. V: Annales majora. Koper.
- Malefične svoboščine Ljubljančanov (1514): B. Otorepec (prepis) in M. Kambič (prev.),

- Malefične svoboščine Ljubljančanov. Ljubljanski kazenski sodni red 1514 / Deren von Laibach Malefitz Freyhaittn. Gradivo in razprave ZAL 25 (2005). Ljubljana, Graz.
- Margetić, L., izd. (1993): Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper – Rovinj.
- MGH SS: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum in Folio: XII, G. H. Pertz et alii (izd.), Historiae aevi Salici (1856). Hannover. XVI, G. H. Pertz et alii (izd.), Annales aevi Suevici (1859). Hannover. XXIII, G. H. Pertz et alii (izd.), Chronica aevi Suevici (1874). Hannover.
- NŠAL: Nadškofjski arhiv, Ljubljana
– Zbirka listin
– Kapiteljski arhiv (KAL)
– Škofjski arhiv (ŠAL)
– Kapiteljski arhiv Novo mesto (KANM)
- Pahor, M. (Šumrada, J., izd. (1987): Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. V: SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 10. Ljubljana.
- Thomasus de Aquina: Summa theologiae cum Supplemento et comentariis Caietani. V: S. Thomae de Aquino, Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita, Tomi 4–12 (1888–1906). Romae.
- ZAL: Zgodovinski arhiv Ljubljana
– Vlado Fabjančič, Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev I–X (tipkopis, s. d.).
- Literatura:**
- Andrejka, R. (1944–1945): Polhograjski baroni. V: Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 25–26. Ljubljana, 105–108.
- Blumenthal, H. H., izd. (1931): Der Lady Mary Pierrepont Wortley Montagu Reisebriefe 1716–1718. Wien.
- Bogataj–Gradišnik, K. (1984): Sentimentalni roman. V: Literarni leksikon, Študije 25. Ljubljana.
- Brauneder, W. (1973): Die Entwicklung des Ehegüterrechts in Österreich. Ein Beitrag zur Dogmengeschichte und Rechtstatsachenforschung des Spätmittelalters und der Neuzeit. Salzburg, München.
- Brundage, J. A. (1996): Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe. 10. izd. Chicago and London.
- Bumke, J. (1990): Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter. München
- Cvirn, J. (2005): Boj za sveti zakon. Prizadevanja za reformo poročnega prava od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne. V: Zbirka Zgodovinskega časopisa 30. Ljubljana.
- Demšar, V., izd. (1991): Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja. Celje.
- Dolenc, M. (1934): Osebno- in rodbinskoppravna vprašanja v pravosodstvu slovenskih ljudskih sodnikov. V: Zbornik znanstvenih razprav pravne fakultete X. Ljubljana, 1–28.
- Elverfeldt–Ulm, S. Freiherr von (2001): Adelsrecht im deutschsprachigen Raum. V: S. Freiherr v. Elverfeldt–Ulm (izd.), Adelsrecht. Entstehung – Struktur – Bedeutung in der Moderne des historischen Adels und seiner Nachkommen. Limburg an der Lahn, 11–45.
- Engel, L. (1722): Collegium universi Juris Canonici. Salisburgi.
- Flandrin, J.–L. (1986): Družina. Sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja. Ljubljana.
- Frauenlieder des Mittelalters: I. Kasten (izd.) v: Reclam Universal-Bibliothek 8630 (1990). Stuttgart.
- Freisen, J. (1893): Geschichte des Canonischen Eherechts bis zum Verfall der Glossenliteratur, 2. izd. Paderborn.
- Goriup, F. X. (1770): Zirkounu leitu ali evangelski navuki sa usse nedele inu prasnike zeliga leita. Labacum.
- Jakič, I. (1997): Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine. Ljubljana.
- Janeković Römer, Z. (1994): Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća. V: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Prilozi za povijest stanovništva Dubrovnika i okolice 4. Dubrovnik.
- Janez Svetokriški (1691, 1695, 1698, 1700, 1707): Sacrum promptuarium ... ab V.P.F. Joanne Baptista a S. Cruce Vippacensi, I–V: 1691, 1695 (orig. 1691), 1698 (orig. 1696), 1700,

1707. Labaci. Faksimile: SAZU (ur. J. Pogačnik et alii, 1998). Ljubljana.
- Japelj, J. (1794): *Pridige sa vfe nedele skusi lejtü*. Lublana.
- Jean-Jacques Rousseau: I. Čaberica (prev.), *Julija ili nova Heloisa*. Split (1984).
- Joyce, G. H. (1934): *Die christliche Ehe. Eine geschichtliche und dogmatische Studie*. Leipzig.
- Klammer, P. (2002): In Unehren beschaffen. Unzucht im Rahmen der archidiaconalen Gerichtsbarkeit im frühneuzeitlichen Salzburger Lungau. V: A. Griesebner, M. Scheutz, H. Weigl (ur.), *Justiz und Gerechtigkeit. Historische Beiträge* (16.–19. Jahrhundert). Innsbruck etc., 219–239.
- Kos, D. (2004): O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah. Tržaška afera Gallenberg 1740. V: *Knjižnica Annales* 37. Koper.
- Kos, D. (2008): Ljubezen in zakonska zveza v ognju grešnosti. Prispevek k zgodovini „morale“ na Slovenskem med 16. in 18. stoletjem. V: *Zgodovina za vse* 15, št. 1. Celje, 5–36.
- Košir, B. (1998): Tomaž Hren in Tridentinski cerkveni zbor. V: *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje, 139–159.
- Košir, M. (2000): Od kmeta do barona – iz Rakovice do Londona. V: *Gorenjski zbornik* 2000. Kranj, 78–88.
- Kovačič, M. (2008): Veronika Deseniška – nesrečne ljubezni in prepovedane poroke v srednjem veku. V: K. Keber, K. Šter (ur.), *Historični seminar* 6. Ljubljana, 9–39.
- Levec, W. (1898): *Die krainischen Landhandfesten*. V: *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 19. Wien, 244–301.
- Maschat, R. (1761): *Institutiones Juris civilis et canonici*. Augustae Vindel.
- Naša beseda, Ivan Tavčar III: ur. F. Bohanec v: *Naša beseda*. Izbrano delo (1971). Ljubljana.
- Obersteiner, G. P. (1993): *Theresianische Verwaltungsreform im Herzogtum Steiermark. Die Repräsentation und Kammer (1749–1763) als neue Landesbehörde des aufgeklärten Absolutismus*. V: *Forschungen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark* 37. Graz.
- Paglovec, F. M. (1767): *Svesti tovarsh enga sledniga christiana ... Tobiove bukve*. (1. izd.: 1742) Labacum.
- Preinfalk, M. (2005): *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. V: *Thesaurus memoriae, Dissertationes* 4. Ljubljana.
- Preinfalk, M. (2006): *Družina Roschütz – baroni, ki to niso bili*. V: *Kronika* 54, št. 2. Ljubljana, 95–104.
- Reisp, B. (1983): *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana.
- Rogerij Ljubljanski (1743): *Palmarium empyreum seu conciones CXXXVI de sanctis totius anni ... a p. Rogerio Labacensi Ord. Min. Capuc. concionatore Carniolico* (Rogerij Ljubljanski ali Mihael Kramar), II, Labaci. Faksimile (2001): J. Pogačnik et alii (ur.) v: SAZU, *Razred za filološke in literarne vede*, Dela 55/III, Fundacija Dr. Bruno Breschi. Ljubljana.
- Sanchez, Th. (1669): *De sancto matrimonii sacramento disputationum tomi tres* (1. izd. 1605). Lugduni.
- SBL: *Slovenski biografski leksikon*, 1–4 (1925–1991). Ljubljana.
- Schambogen, J. Ch. (1699): *Commentarium seu lectionis publicae in D. Gregorii IX. Decretalium libros V compositae*. Pragae.
- Schmalzgruber, F. (1726): *Jus ecclesiasticum universum*. Dillingae.
- Schollmayer-Lichtenberg, H. von (1998): *Snežnik in schönburški vladarji. Zgodovina gospostva Snežnik na Kranjskem. Postojna*.
- Slana, L. (2000): *Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem*. V: *Kronika* 48, št. 1–2. Ljubljana, 20–41.
- Slovenske ljudske pesmi (2007): M. Golež Kaučič et alii (ur.), *Slovenske ljudske pesmi V, Pripovedne pesmi*. Ljubljana.
- Smole, M. (1982): *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana.
- Spreitzhofer, K. (1986): *Georgenberger Handfeste*. V: *Steiermärkisches Landesarchiv, Styriaca, Neue Reihe* 3. Graz.
- Steklasa, I. (1913): *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*. Ljubljana.
- Stojan, S. (2003): *Vjerenice i nevjerenice. Žene u svakodnevi Dubrovnika (1600–1815)*. V: *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti*

- u Dubrovniku, Monografije 23. Zagreb–Dubrovnik.
- Stone, L. (1977): *The Family, Sex and Marriage in England 1400–1800*. London.
- Suhadolnik, J. – Anžič, S. (2000, 2003, 2006): Mestni trg z okolico in Ciril–Metodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom z gradom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril–Metodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnih predelov in objektov, lastniki hiš ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Novi trg z okolico. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnih predelov in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Ljubljana.
- Štrekelj, K., izd. (1895–1898): *Slovenske narodne pesmi iz tiskanih in pisanih virov*. Zvezek I. Ljubljana.
- Štuhec, M. (1999): Ah Ljubi bog! Kako bi si mogel misliti, da si mi jo bil namenil? Ta veseli dan ali Raigersfeld se ženi. V: D. Mihelič (ur.), *Gestrinov zbornik*. Ljubljana, 203–216.
- Štuhec, M. (2000): *Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Disertacija na Filozofski fakulteti. Ljubljana.
- Thallóczy, L. von (1898): *Die Geschichte der Grafen von Blagay*. Wien.
- Trubar, P. (1550, 1555, 1575): *Catechismus*. Tibingi (orig.: 1551, reprint: Ljubljana 1935, Celovec 1997; reprint 1555: Ljubljana 1992; reprint 1575: Ljubljana 1996).
- Trubar, P. (1564): *Cerkovna ordninga*. V Tibingi. V: J. Vinkler (ur.), *Zbrana dela Primoža Trubarja III* (2005). Ljubljana, 227–587.
- Unger, T. (1884/1887): *Einöd*. V: F. Schumi (izd.), *Archiv für Heimatkunde II*. Laibach, 172–173.
- Valvasor, J. W. (1689): *Die Ehre des Herzogthums Crain*. Laibach–Nürnberg.
- Vidmar, L. (2005): *Tematske in motivne zveze Linhartove tragedije Miss Jenny Love z Lessingovima tragedijama Miss Sara Sampson in Emilia Galotti ter s Klingerjevima dramama Die Zwillinge in Sturm und Drang*. V: F. Slivnik et alii (ur.), *Anton Tomaž Linhart, Jubilejna monografija ob 250–letnici rojstva*. Ljubljana, 147–167.
- Vilfan, S. (1943): *Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah in pripovednih pesmih*. V: *Etnolog* 16. Ljubljana, 3–28.
- Vilfan, S. (1961): *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana.
- Vilfan, S. (1993): *Zlata bula Kranjcev*. V: *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani* 53. Ljubljana, 219–229.
- Vilfan, S. (1996): *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*. V: *Pravna obzorja* 5. Ljubljana.
- Willoweit, D. (2004): *Standesungleiche Ehen des regierenden hohen Adels in der neuzeitlichen deutschen Rechtsgeschichte. Rechtstatsachen und ihre rechtliche Beurteilung unter besonderer Berücksichtigung der Häuser Bayern und Pfalz*. V: *Bayerische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte*, 2004, Heft. 5. München.
- Witting, J. B. (1894, 1895): *Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels*. V: *Jahrbuch der K.K. Heraldischen Gessellschaft »Adler«*, N. F. 4, Wien, 89–146 in N. F. 5–6, Wien, 165–264.
- Wurzbach, C. von (1–60): *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich*, 1856–1890. Wien.
- Žontar, J. (1956–1957): *Nastanek, gospodarska problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine*. V: *Zgodovinski časopis* 10–11, št. 1–4. Ljubljana, 32–121.
- Žontar, J. (1998): *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana.
- Žontar, J. (1999): *Fevdalne družine na območju Preddvora v 18. in 19. stoletju*. V: T. Roblek (ur.), *Preddvor v času in prostoru*. Preddvor, 123–129.
- Žvanut, M. (1989): *Korespondenca dveh kranjskih plemičev iz sredine 16. stoletja*. V: *Zgodovinski časopis* 43, št. 4. Ljubljana, 477–506.
- Žvanut, M. (1994): *Od viteza do gospoda*. Ljubljana.

Seznam ilustracij

- »Poroka z razumom«: ilustracija v eni od izdaj satiričnih zapisov Gottlieba Wilhelma Rabenerja (1714–1771) iz zadnje četrtine 18. stoletja (iz: Eduard FUCHS, *Illustrierte Sittengeschichte* 2, München 1910, str. 264).
- »Zaroka device« (*Sponsalizio*): predtridentinska javna zaroka na sliki Rafaella Santija (1483–1520) iz leta 1504, Galerija Brera (Milano).
- Zakonska pogodba*: bakrorez po predlogi slike Jean-Antoineta Watteauja (1684–1721) (iz: Eduard FUCHS, *Illustrierte Sittengeschichte* 2, München 1910, str. 240).
- Palača na Gosposki 3 v Ljubljani, ki jo je za Jošta Vajkarda grofa Barbo-Waxensteina v letih 1749–1755 zgradil dunajski arhitekt Matthias Persky (foto: Dušan KOS).
- »Poljub ljubezni«: kolorirana grafika Jean-Francoisa Janineta (1752–1814) iz ok. leta 1780, po predlogi Louisa Doubleta (iz: Eduard FUCHS, *Illustrierte Sittengeschichte* 2. München).
- Vhod v hišo na Ciril-Metodovem trgu 21 v Ljubljani, kjer je bilo v 18. stoletju gostišče »Zum wilden Mann«, leta 1763 pa je bil v njem interniran Marija Dizma grof Barbo-Waxenstein (foto: Dušan KOS).
- Palača Billichgratzev na Starem trgu 9 v Ljubljani, kjer je v letih 1777–1806 živela družina Marije Dizme in Ivane Barbo-Waxenstein (foto: Dušan KOS).
- Palača grofov Cobenzl na Novem trgu 4 v Ljubljani, kjer je ok. 1773–1777 živela družina Marije Dizme in Ivane Barbo-Waxenstein (foto: Dušan KOS).

Zusammenfassung

DER KAMPF SLOWENISCHER BURSCHEN UND MÄDCHEN UM FREIHEIT

Verflechtungen und Konflikte des patriarchalen Zwanges mit der Liebe und dem konsensuellen Eheprinzip im slowenischen Gebiet im Spätfeudalismus

Nach dem formalen Sieg des konsensuellen Prinzips in der kirchlichen Ehelehre im 12. Jahrhundert, seiner Bestätigung am Tridentinischen Konzil im Jahr 1563 und der erfolgreichen gesellschaftlichen Disziplinierung konnten entschlosseneren Jugendliche zumindest seit dem 16. Jahrhundert ihre Wünsche und vor allem ihre Liebesgefühle bei der Suche nach einem Ehepartner geltend machen. Die patriarchale Kontrolle über die Eheschließung der Kinder wurde dem Adel bis dahin durch die mittelalterlichen Adelsprivilegien formal garantiert. Allerdings beinhalteten sie das väterliche Recht der Regelung der Ehe der Kinder nur im Sinne der Freiheit der Ministerialen vor der Willkür des Landesfürsten und der Freiherren. Der Prozess der Verselbständigung vom elterlichen Willen schürte Bedenken insbesondere hinsichtlich der Beerbung der Eltern, falls Kinder gegen deren Willen geheiratet hatten. Solche Konflikte zwischen den Generationen versuchten die Landesbehörden zu lösen, indem sie Elemente der Heirats- und Ehethematik in Polizeiordnungen aufnahmen. Die neuzeitlichen fürstlichen Dekrete betrafen prinzipiell die gesamte Bevölkerung; gleichzeitig regulierten Stadtrechte zusätzlich den eigenen Unternehmens- und Migrationsmarkt. Meist wurde Ignorieren des elterlichen Konsenses und heimliches Heiraten nur mit Geldstrafen bzw. Beugehaft bestraft, während die Ehe an sich nicht annulliert werden konnte. Die Oberaufsicht über die Eheschließungen der bauerlichen Jugend war grundsätzlich weiterhin den Patrimonialherren überlassen, die sie wiederum durch Polizeiordnungen den Eltern überließen. In Wirklichkeit konnten jedoch Polizeiordnungen das eingefahrene Migrations- und Heiratsverhalten der bauerlichen Jugend nicht mehr ändern.

Der weitreichendste Schlag gegen elterlichen Zwang, gegen Gewohnheits- und Landesrecht war nach dem Sieg über den Protestantismus um 1600 auch im slowenischen Gebiet das tridentinische Dekret *Tametsi*, das die uralte Forderung nach freiem Willen als unabdingbare Bedingung für die Gültigkeit der ehelichen Gemeinschaft bekräftigte. Tatsächlich hatten bereits im 14. und 15. Jahrhundert die Beschlüsse der Kirchensynoden im christlichen Westen, im Osten sogar weltliche Gesetzbücher betont, dass die eheliche Gemeinschaft nach dem Ehevertrag erst mit der öffentlichen Ehezeremonie errichtet wird, was jedoch nur eine Folge des freien Konsenses der Partner sein kann. Das erste und längste Kapitel des tridentinischen Dekrets schaffte die Notwendigkeit der elterlichen Zustimmung zur Heirat dezidiert ab. Die Kirche war sich allerdings bewusst, dass das wesentliche Problem der Verwirklichung der tridentinischen religiösen Reform und der moralischen Erneuerung darin liegt, zu verhindern, dass Eltern bei ihrer Kontrolle des Liebeslebens der Kinder nicht um jeden Preis materielle und Statusfaktoren über den freien Willen stellen. Andererseits musste das Wesen der ständischen und christlichen patriarchalen Gesellschaft, wie es die Monarchen im Rahmen der absolutistischen Umgestaltung der Staaten im 16. und 17. Jahrhundert forderten, gewahrt werden. Deshalb war die kirchliche Unterstützung für Jugendliche bis zum 18. Jahrhundert noch größeren Schwankungen unterworfen, besonders im protestantischen Umfeld, wo eine stärkere Rolle des elterlichen Konsenses beibehalten wurde.

Unter dem ständigen Druck der Eltern und Verwandten fragten sich verliebte Paare noch häufiger, ob es überhaupt möglich ist, angesichts unterschiedlicher Wünsche die Liebe zu verwirklichen und gleichzeitig die Rolle in den materiellen Verhältnissen der Familie zu bewahren. Dies war der Hauptpunkt nichtadeliger Heiratsstrategien, der nicht im Widerspruch zum kanonischen Recht stand – allerdings nur beim Abschluss von Verlobungen und Eheverträgen. Deshalb war für die Kirche auch nach dem Tridentinischen Konzil die Nichterfüllung zuvor vereinbarter materieller Bedingungen immer ein berücksichtigungswertes Motiv für die Annullierung von Eheversprechen; besonders im Hinblick auf die Fähigkeit des Bräutigams zur Errichtung eines eigenen Haushaltes.

Die elterlichen Überlegungen und Berechnungen kamen auch den Kindern zustatten, da sie auch selber noch vor der Ehe die Wahrhaftigkeit von Liebeserklärungen und Heiratsversprechen klären mussten. Ein ausgeprägter Widerstand von Jugendlichen gegen ihre Eltern war im slowenischen Gebiet in den Gerichtsfällen wegen Bruch einer Verlobung im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts bemerkbar. Jeglicher Zwang konnte vor dem Kirchengericht mit nur ein wenig verbalem Geschick umgangen werden. Um den nicht mehr geliebten Verlobten wegzuschicken genügte es, wenn – wie es meist der Fall war – das unzufriedene Mädchen seinen Konsens verneinte und der Verlobte keine Zeugen hatte. Aber auch nach bereits vollzogener Heirat konnten Eltern ihren Willen gegenüber den Kindern mit informellen Mitteln durchsetzen, zum Beispiel indem sie die verheiratete Tochter in das elterliche Haus brachten.

In der Theresianischen Epoche milderten soziale Emanzipation, staatliche Reformen und die allgemeine politische Defensive der Kirche den elterlichen und patrimonialen ehelichen Zwang. Der staatliche Zwang war jedoch nicht völlig synchron mit der konservativeren Seelsorge. Immer noch stachen die traditionellen elterlichen Eheparadigmen beim Anprangern des Sexualtriebs u. a. in Predigten und Katechesehandbüchern ins Auge. Theologen und Eltern waren sich allerdings immer stärker bewusst, dass sie zur Ausübung des Zwanges nur mehr rechtlich unumstrittene Mittel zur Verfügung hatten, wie zum Beispiel die Geltendmachung der Vormundschaft über minderjährige Kinder. Die Geschickteren versuchten sich vor Gericht meist herauszureden, dass eine Verlobung nicht dasselbe ist wie eine Heirat, bei der Eltern und Kirche tatsächlich Entscheidungsbefugnisse haben, während die Verlobung eine Angelegenheit des Zivilrechtes und der weltlichen Behörden ist. Die betroffenen Klägerinnen bzw. Kläger oder Kirchengerichte schenkten solche Ausreden allerdings keine Beachtung, da sie der Meinung waren, dass staatliche Gesetze das Kirchenrecht nicht suspendieren können und nur bei zivilen Ehestreitigkeiten Geltung haben. Eine solche Unterscheidung der kirchlichen und weltlichen Judikatur blieb in Geltung bis zur Josephinischen Ehereform im Jahr 1783 und der Abschaf-

fung der bindenden Kraft der Verlobung im Jahr davor.

Junge Adelige hatten noch zusätzliche Probleme. Zu den ökonomischen Faktoren der Ehe kamen noch dynastische sowie mit Ehre, Status bzw. Stand verbundene Erwartungen der Eltern und des Umfeldes. Angesichts der wachsenden Karriere- und Sozialkonkurrenz konnte man bereits im Spätmittelalter eine Abschottung des alten hohen (aber nichtdynastischen) Adels vor den Emporkömmlingen aus den Reihen des niederen Adels und des Bürgertums bemerken. Die alten adeligen Familien verbanden sich in familiärer Hinsicht lieber nur untereinander. Gleichzeitig eröffneten sich für sehr selbstbewusste Emporkömmlinge und Verliebte einige Freiräume. Gemeint ist die klassische morganatische Ehe, die – als Folge von Geld oder Liebe – auch im slowenischen Gebiet im 17. und 18. Jahrhundert zumindest unter dem niederen (neuen) Adel nicht mehr so selten war. Die Verbindung zwischen einem niederen Adligen und einer Bürgerlichen war auch gesellschaftlich nicht mehr notwendigerweise umstritten, weil die gesellschaftliche Unvereinbarkeit nicht so sehr von der formalen Zugehörigkeit zum Adel abhing als von der Wahrnehmung des konkreten mikrosozialen Umfeldes. Solche Verbindungen waren nicht immer im Streben nach Vermögen des nichtadeligen Partners begründet, sondern konnten auch Liebesgründe haben. Vor allem aber konnten sie – vom Standpunkt des Partners mit höherem Status – eine Folge der Nichtberücksichtigung elterlicher Wünsche sein. Jener Teil des Adels, dessen Titel höher als Baron war und der zum Stand der „Herrschaften“ zählte, griff nicht auf solche morganatischen Praxen zurück. Hier war die Kontrolle über das Sexual- und Eheverhalten der Verwandtschaft (und auch das Verhältnis zur Familienehre) immer noch sehr streng. Die untere Grenze, die der alte Hochadel knapp vor Beginn des bürgerlichen Zeitalters noch nicht unterschritt, war der landständische Status der Familie des Partners.

Als dann zu diesen Tendenzen im 18. Jahrhundert noch eine tolerantere Kirchenseelsorge kam – die in erster Linie zwar nicht den Adel betraf, ihn jedoch beeinflusste – konnte es auch innerhalb des hohen Adels zu „Kurzschlusshandlungen“ kommen. Generell sprachen Jugendliche in Familien, wo es an elterlicher Autorität fehlte, ihre

Heiratsversprechen schon sehr selbständig aus und banden sie meist an die Liebe. Daher mussten die weltlichen Behörden im 18. Jahrhundert adeligen Eltern stärker als zuvor helfen, den Hang der Jugendlichen zu eigenmächtigen Eheschließungen zu stoppen. Dies geschah informell durch konkrete Aufforderungen an die Eltern oder es wurde auf Forderung der Eltern die Erbfolge geändert, weil die Ungehorsamen nicht mehr einfach vollständig enterbt werden konnten. Im äußersten Fall internierten die Behörden unfolgsame Jugendliche wegen ihrer Konflikte mit den Eltern sogar. Die Öffentlichkeit aber äußerte ihr Missfallen schon bei viel mildereren Methoden der Bestrafung unfolgsamer Verliebter, vor allem wenn dabei auch kleine Kinder der Verliebten betroffen waren.

Mitte des 18. Jahrhunderts schien die Macht der Eltern gebrochen. Einer jener Elternteile, der damals am freien Willen des Bräutigams und der Braut scheiterte, war Jobst Weichard Graf Barbo-Waxenstein, der weder mit Gewalt noch mit behördlichen Maßnahmen die Folgen der Verliebtheit seines Sohnes Maria Dismas in Johanna Freiherrin Billichgratz verhindern konnte. Die Revolte in der Familie Barbo-Waxenstein in den Jahren 1760–1764 spiegelte die lange dauernde, doch bis dahin stille Lockerung des ehelichen Zwanges auch in der rigidesten Standesgruppe, d. h. im alten Hochadel, wider. Der Vater opponierte gegen die Auserwählte seines Sohnes aufgrund ihrer angeblichen statusmäßigen Untauglichkeit und gegen den Sohn insbesondere wegen seines Ungehorsams.

Trotz der Hilfe der höchsten Landesbehörde, der „Repräsentanz und Kammer für Krain“, trotz der Internierung des Sohnes und der anfänglichen Unterstützung, die das Laibacher Diözesangericht dem Vater – ungeachtet der liberaleren Meinung der Herrscherin Maria Theresia – bot, verlor Jobst Weichard am Ende vor Gericht. Die päpstliche Nuntiatur in Wien anerkannte den freien Willen von Bräutigam und Braut als für eine Heirat wesentlich und wies alle adeligen Beschränkungen aufgrund von Status oder Vermögen zurück. Der Vater musste zugeben, dass er seine Kinder nicht mehr kontrollieren konnte und – was noch schlimmer war – dass sich die Werte, die die Gefühle seiner Generation und aller seiner Vorfahren bestimmt hatten, in einer Gesellschaft,

die seine Autorität nicht mehr sicherstellen konnte, erheblich verändert hatten. Das hatten sein Sohn und seine zukünftige Schwiegertochter als eine der ersten – oder zumindest der entschlossensten – Krainer protoromantischen Liebesrevolutionäre ihm und der Öffentlichkeit in einer so unmittelbaren Weise wie kaum zuvor gezeigt. Noch bedeutsamer war, dass – im Gegensatz zu den seltenen früheren Fällen von jungdlichem Widerstand – Johanna in diesem Kampf eine gleichberechtigte Rolle hatte, so wie es einige Jahrzehnte später der normale Fall bei romantischen Verliebten war. Doch ihr Rechts- und Liebessieg löste in den folgenden Jahren keine Welle ähnlicher Revolten aus, nicht einmal in vergleichbaren Familien. Die Lösung der Affäre Barbo–Billichgratz fiel nämlich in eine Zeit, in der sich die Gefühle in aristokratischen Kreisen bereits in die Intimsphäre zurückzuziehen begannen. Auch im slowenischen Gebiet war ein religiös-moralischer Rigorismus im Entstehen und gerade deshalb fand der Konflikt mit dem Vater Barbo so viel Beachtung. Es entwickelte sich ein bürgerliches Paradoxon: Noch einige Jahrzehnte zuvor war es möglich, Liebe öffentlich auszuleben, obwohl sie formal von den Eltern – mit Hilfe des Staates – eingeschränkt wurde. Nun war die Liebe frei, konnte sich aber in Wirklichkeit nicht ausleben. Die früheren statusbezogenen Hindernisse wurden ersetzt durch materielle – Erhaltung des Vermögens – und moralische – die Betonung der notwendigen Achtung (nicht mehr jedoch der Unterordnung!) gegenüber Eltern und offiziellem Vormund. Dies verlangten Staat und Kirche auch insgesamt von allen Staatsbürgern bzw. Gläubigen.

Das 19. Jahrhundert, in dem standesmäßige Unterscheidungen der siegreichen bürgerlichen Gesellschaft nicht mehr so viel bedeuteten, brachte Jugendlichen eine größere eheliche und emotionale Freiheit. Im neuen Konzept der Ehe als sozialem Fundament der Gesellschaft behielt das Geld die bedeutendste Rolle, trotz romantischer Schwüre auf die Liebe als dem Motiv für die eheliche Gemeinschaft. Schon zu Beginn des Jahrhunderts gab es sogar unter dem Hochadel etwas mehr Freiheit, vor allem wenn Waisen, Witwer oder jüngere Brüder heirateten. Doch auch ohne Unterstützung der weltlichen Behörden und der Grundherren und mit Segen der Kirche hielt sich der elterliche Zwang über volljährige Kinder noch

weit bis ins 19. Jahrhundert, insbesondere wenn ein größeres Vermögen und die Erbfolge im Spiel waren, mit denen Eltern ihre Kinder erpressten. Beim bauerlichen und bürgerlichen Stand blieb der Zwang nach außen hin sichtbarer, während er unter den Intellektuellen und dem wohlhabenden Bürgertum verdeckter war.

Schlagwörter: *Adel, Hochzeit, Liebe, Ehekonsens, elterlicher Zwang, Feudalismus*

Jasna Vanček

»Vojne poroke« med prvo svetovno vojno

VANČEK Jasna, univ. dipl. zgodovinarica, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Ljubljana, Aškerčeva 2. SI-1000 Ljubljana

347.628.5(497.4)"1914/1918"

»VOJNE POROKE« MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Prispevek obravnava vojne poroke v času prve svetovne vojne. Podatki o njih temeljijo na poročnih maticah ljubljanskih mestnih župnij in noticah v časopisih *Slovenec* in *Slovenski narod*. Avtorica prikaže razsežnost sklepanja t. i. vojnih porok in različne vzroke zanje: od možnosti pridobitve državne podpore, do formalizacije že dalj časa trajajoče izvenzakonske zveze in priznanja nezakonskih otrok.

Ključne besede: vojne poroke, prve svetovna vojna, Ljubljana

Pojem vojna poroka (*Kriegstrauung*) označuje poroko, ki sta jo sklenila nevesta in ženin, ki je bil v času poroke mobiliziran, ali poroko na daljavo v času vojne (*Ferntrauung im Kriege*). Vojne poroke so znane že iz vojn pred prvo svetovno vojno. Posebej modne so postale v času prusko-francoske vojne 1870/71. Na splošno naj bi pri vojnih porokah poroke iz ljubezni prevladoval nad porokami iz razuma.¹ Pojem se je ohranil tudi za poroke v času druge svetovne vojne. V slovenskem časopisu se s tem poimenovanjem prvič pojavijo že leta 1914.²

Porast števila porok

Ob izbruhu prve svetovne vojne so se povsod po Evropi soočili z naraščanjem števila porok.

VANČEK Jasna, BA History, Department of History, Faculty of Arts, Aškerčeva 2. SI-1000 Ljubljana

347.628.5(497.4)"1914/1918"

"WARTIME WEDDINGS" DURING THE FIRST WORLD WAR

The article deals with wartime weddings during the First World War. The data about these weddings is based on the parochial registers of the town parishes of Ljubljana and the notices in the dailies *Slovenec* and *Slovenski narod*. The author presents the dimensions of "wartime weddings" and the motives for getting married, including the following: from the opportunity to become eligible for social support to the formalization of long-term non-marital relationships and the recognition of illegitimate children.

Key words: Wartime weddings, First World War, Ljubljana

Na hitro pred odhodom na bojišče so jih sklepali zlasti pripadniki nižjih družbenih slojev.³

Slovenec in *Slovenski narod* že v prvi polovici avgusta poročata o množičnih porokah v tujini. *Slovenec* 8. avgusta piše, da so v Berlinu »stanovski uradi vsled vojne zadnje dni poročili 1800 dvojic.«⁴

O vzdušju v Parizu po izbruhu vojne poroča Španec Blasco Ibáñez: »Ob izbruhu vojne se je želelo poročiti pol Pariza ... Tisoče parčkov je oblegalo okrajne urade. [...] Vsi so govorili isto: 'Želiva se poročiti' in 'jutri odpotujem'. Kar brez vseh dokumentov in drugih dokazil, razen prič dveh sosedov, ki so že leta opazovali njun divji zakon in zakonske prepire... Magistratni uradniki so po ukazu vlade množično poročali, v skupinah po dvajset parov, vse pod enakimi formalnostmi

¹ Magnus Hirschfeld und Andreas Gaspar (Hgg.), *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, Hanau 1929, str. 95.

² *Slovenec*, 14. 12. 1914; v *Slovenskem narodu* se pojem po prvič nekoliko kasneje, prvič 17. 2. 1915.

³ Janez Cvirn, *Boj za sveti zakon: prizadevanja za reformo poročnega prava od 18. stoletja do druge svetovne vojne*, Ljubljana, ZZDS, 2005, str. 79.

⁴ *Slovenec*, 8. 8. 1914.

Mladoporočenca (Vir: zasebna zbirka Walterja Lukana).

in nagovori. V nekaj pariških okrajnih uradih so samo dopoldan izvedli po tristo porok.«⁵

Slovenski narod 1. decembra 1915 poroča, da so se zaradi »vpoklica neoženjenih na Angleškem ženitovanja onstran Kanala znatno pomnožilo. Odkar imajo na Angleškem civilni register, je bilo v mesecih april, maj in junij t. l. na Angleškem največ porok. Četrtno poročilo navaja 194.076 porok, torej na dan 2.132 porok. Tudi posledica vojne.«⁶

Porast števila porok so omogočile različne ženitne olajšave. Cesar je na primer z odlokom, izdanim 1. avgusta 1914, vojnemu ministru dovolil, da se sme častnikom in uradnikom, ki pripadajo stalnemu vojaštvu izdati dovoljenje za ženitev pod pogojem, da kasneje zavarujejo ženitno kavcijo.⁷

⁵ Cvirn, *Boj za sveti zakon*, str. 79; glej tudi: *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, str. 97.

⁶ *Slovenski narod*, 1. 12. 1915.

⁷ *Slovenec*, 9. 8. 1914.

Z ženitno kavcijo je vojska želela preprečiti, da bi si »mladi častniki prehitro ustvarili družine in jih potem ne bi mogli preživljati. Še manj pa so si v armadi želeli podpirati oficirske vdove in sirote.«⁸ Kavcija je omejevala poroke in poskrbela, da so bile častniške neveste iz dovolj premožnih družin. Poroke je omejeval tudi dovoljen delež poročenih častnikov v določeni enoti. Poročni predpisi iz leta 1907 so dovoljen delež poročenih častnikov povečali. Najvišjo kavcijo, 60 000 kron, so morali plačati poročniki, 30 000 kron majorji, podpolkovniki in vsi z višjim činom so bili kavcije prosti. Zaradi omejevanja porok je več kot polovica častnikov ostala neporočena, tisti, ki so se poročili, pa so se 10 let pozneje kot civilisti in imeli v povprečju le enega otroka.⁹

Na Ogrskem je vlada izdala izredne odredbe glede sklepanja zakonov. Mladotne osebe za sklenitev zakona niso potrebovale več dovoljenja staršev oziroma zakonitih zastopnikov, če je bila sklenitev zakona nujna in dovoljenja staršev ali zakonitih zastopnikov ni bilo možno pridobiti, ker se je oče ali zakoniti zastopnik nahajal v vojaški službi.¹⁰

Ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič je vsem dekanom ljubljanske škofije podelil dovoljenje, da smejo za časa vojske dajati spregled dveh cerkvenih oklicev.¹¹ Vsi vojni kurati, ki so vodili lastno dušno pastirstvo na bojišču ali v zaledju, so dobili pooblastilo, da lahko vojaške osebe cerkveno trikrat okličejo ali tudi enkrat za trikrat ali pa dovolijo spregled vseh treh oklicev in posvečenega časa ter izdajo pooblastilo pristojnemu župniku neveste. Proti nameravani ženitvi ni smelo biti nobenega drugega cerkvenega ali državnega zadržka, v primeru, da je obstajal, se je moral izposlovati njegov spregled.¹² Nadomestni rezervisti pa za poroko niso potrebovali nobenega dovoljenja od vojaške oblasti.¹³

Vsi vojaki, tudi deželne brambe in črnovojniki, ki so prišli z bojnega polja ali etapnega oze-

⁸ Rok Stergar, *Ljubljanski častniški zbor med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno* (1. del), v: *Zgodovinski časopis*, 52, 1998, številka 3, str. 379.

⁹ *Prav tam*, str. 379 in 380.

¹⁰ *Slovenec*, 20. 2. 1915.

¹¹ *Slovenec*, 8. 2. 1916.

¹² *Slovenec*, 19. 7. 1916.

¹³ *Slovenski narod*, 26. 9. 1914.

mlja na Kranjsko, četudi samo na dopust, so glede ženitve sodili pod vojaško duhovsko sodstvo. Oklicani so morali biti ali dobiti spreglede oklicev in dovoljenje za poroko pred civilnim župnikom od c. kr. vojnega superiorata v Gradcu ali v Ljubljani od vojaškega duhovskega urada garnizijske bolnišnice št. 8.¹⁴

V Ljubljani se je tako zgodila »poroka v dveh urah. Trgovski sotrudnik Alfred Stadler se je hotel pred odhodom v vojsko poročiti z vdovo Kristino Kranjc roj. Reš. Oglasil se je pri sv. Petru v Ljubljani okrog 5. ure popoldne. Nato je poskrbel za vse potrebne listine in spreglede. Ob pol 8. uri zvečer je bil že poročen.«¹⁵ V poročni knjigi župnije sv. Peter v Ljubljani najdemo, da se je Alfred Stadler poročil dne 3. 8. 1914. Ženin je ob poroki imel 27, nevesta pa 31 let. Obema so bili spregledani vsi trije oklici.¹⁶

Pred odhodom na fronto se je v okolici Berlina poročil tudi mlad štabni zdravnik. Po svatbi se je v polni bojni opremi odpravil na bojišče, kamor ga je spremljala njegova mlada soproga, ki mu je sledila kot bolniška strežnica.¹⁷

Dne 14. oktobra 1915 se je v Radečah poročil c. kr. nadstražnik Mihael Brezigar z gospodično Oreškovič. Dan kasneje je odšel na laško bojišče.¹⁸

Število porok v izbranih župnijah leta 1914²⁰

1914	Sv. Nikolaj	Marijino oznanjenje – frančiškani	Sv. Jakob	Sv. Janez Krstnik – Trnovo	Sv. Peter
skupno število porok	20	230	61	54	144
št. porok od začetka vojne	11	79	25	26	61
datum prve poroke vojaka	30. 8. 1914	3. 8. 1914	23. 8. 1914	11. 8. 1914	3. 8. 1914
št. porok vojakov od začetka vojne*	3 (27 %)	32 (40 %)	7 (28 %)	12 (46 %)	22 (36 %)
najvišja starostna razlika	31 let	39 let	12 let	21 let	17 let**
št. porok – nevesta starejša od ženina	2(18 %)	13 (16 %)	8 (32 %)	6 (23 %)	16 (26 %)**
najvišja starostna razlika – nevesta starejša od ženina	5 let	13 let	9 let	14 let	13 let**

Rezultati, ki se nanašajo na starostno razliko, so bili izračunani glede na število porok od začetka vojne.

* Upoštevane samo tiste poroke, kjer je bilo zraven poklica navedeno, da je sedaj vojak, mobiliziran, rezervist ali ranjen (prišteta tudi poroka Alfreda Stadlerja, čeprav je pri njem naveden samo poklic).

** Pri dveh porokah ni zapisanega rojstnega datuma ženina in se tako rezultati nanašajo na 59 in ne 61 porok.

Zdi se, da je bilo takšnih porok, ki so se zgodile tik pred odhodom na fronto, kar veliko. Najbrž so bile že tudi prej načrtovane, nato pa je začetek vojne pripomogel k temu, da so bile sklenjene na hitro, dokler je bil ženin še doma. »S posebno milostjo našega cesarja«, kot piše v časopisu, »se je na prvi dan splošne mobilizacije (1. avgusta 1914) v farni cerkvi sv. Venčeslava poročil c. kr. stotnik Samo Vošnjak, posestnik na Visolah pri Slovenski Bistrici, z gospodično Mici Christ, nadporočnikovo hčerjo iz Svitave na Moravskem.«¹⁹

V prvih mesecih vojne v Ljubljani poroke niso bile tako množične. Iz spodnje razpredelnice je razvidno število porok v letu 1914. Največ porok je bilo sklenjenih pri frančiškanih, 230, in pri sv. Petru, 144. V obeh župnijah je bila prva poroka vojaka, po začetku vojne, sklenjena 3. avgusta. Pri frančiškanih je bilo od začetka vojne do konca leta 1914 sklenjenih 79 porok, od tega 32 porok vojakov. Pri 22 vojakih je pod rubriko bivališče zapisana šempetrska, domobranska ali artilerijska vojašnica

Šempetrska vojašnica je bila v neposredni bližini cerkve sv. Petra in je zato tam tudi pričakovano visoko število porok vojakov. Nepričakovano nizko število porok je bilo sklenjenih v stolnici (tudi v nadaljnjih letih vojne).

¹⁴ Slovenec, 18. 2. 1918.

¹⁵ Slovenec, 6. 8. 1914.

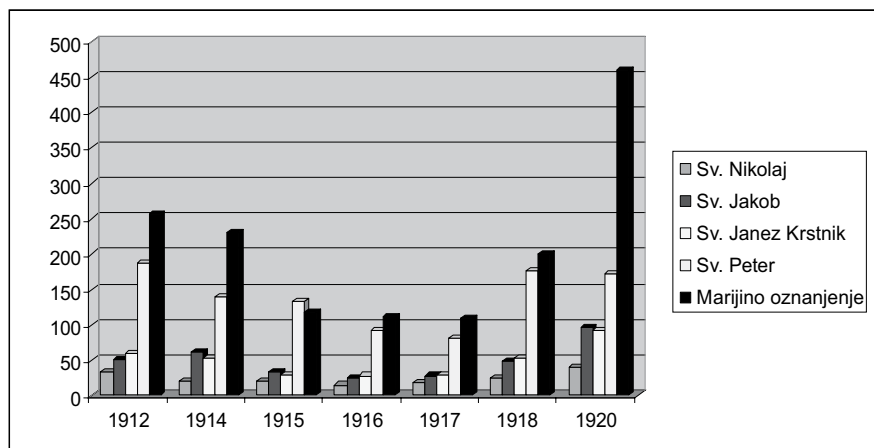
¹⁶ NŠAL, ŽA, Poročna knjiga župnije sv. Peter, 1910–1915.

¹⁷ Slovenski narod, 18. 8. 1914.

¹⁸ Slovenski narod, 18. 10. 1915.

¹⁹ Slovenski narod, 5. 8. 1914.

²⁰ NŠAL, ŽA, Poročna knjiga 1871–1920 župnije sv. Nikolaja; poročna knjiga X 1911–1916 župnije Marijinega oznanjenja; poročna knjiga 1911–1935 župnije sv. Jakoba; poročna knjiga 1906–1938 župnije sv. Janeza Krstnika in poročna knjiga 1910–1915 župnije sv. Petra.

Vendar se pri tem pojavi dvom, če je ženin bil dejansko odsoten, ker manjka podatek, kdo ga je na poroki zastopal. Porok, pri katerih je zapisan ženinov namestnik, pa je samo za vzorec.

Posamezne novice o porokah po namestniku prinašata časopisa *Slovenec* in *Slovenski narod*.

Število porok je v letu 1915, v primerjavi z letom prej, zelo upadlo. V naslednjih dveh letih se število poročenih parov minimalno zmanjša in se ponovno poveča v letu 1918, ko v nekaterih župnijah doseže oziroma preseže število iz leta 1914.²¹

Poroke po namestniku oziroma na daljavo

»Dne 23. aprila leta 1917 sem dobil brzojavko z dne 11. aprila iz Krakova. Iz te brzojavke, ki je romala do mene 12 dni, sem izvedel, da sem že dvanajst dni poročen, in da se je moja poroka po zastopstvu izvršila v Krakovu že dne 11. aprila 1917. Bil sem seveda presenečen in srečen, hkrati pa mi je bilo težko pri srcu, da je moralo to poteci na tak način.«²² Tako je umetnostni zgodovinar Vojeslav Mole v svojih spominih opisal svojo izkušnjo poroke na daljavo in občutke, ki so ga prevevali ob novici, da je poročen. Na poroki ga je zastopal brat Rudolf, ki je nato nevesto, po rodu Poljakinjo, odpeljal k njunim staršem v Novo mesto.²³ Poročiti sta se nameravala že jeseni leta 1914, saj sta bila že šest let zaročena, vendar ju je prehitel začetek vojne.

Tudi v poročnih maticah ljubljanskih mestnih župnij je moč najti precej porok, pri katerih je za kraj bivališča ženina zapisano bojno polje.

²¹ NŠAL, ŽA, *Poročna knjiga 1871–1920 župnije sv. Nikolaja; poročni knjigi X 1911–1916 in XI 1917–1921 župnije Marijinega oznanjenja; poročna knjiga 1911–1935 župnije sv. Jakoba; poročna knjiga 1906–1938 župnije sv. Janeza Krstnika in poročni knjigi 1910–1915 in 1916–1925 župnije sv. Petra.*

²² Vojeslav Mole, *Iz knjige spominov, Ljubljana 1970, str. 216.*

²³ Prav tam.

Že v decembru leta 1914 Slovenec poroča o poroki, ki se je zgodila v farni cerkvi na Planini pri Rakeku. Ženina inženirja Stanka Hoffmanna, c. kr. poročnika v rezervi, ki se je takrat nahajal na bojnem polju, je na poroki zastopal A. Körbl, gozdarski mojster kneza Windischgrätza. Nevesta je bila gospodična Ana Horn, hči nadrevidenta iz Vodnjana v Istri.²⁴

Na poroki, ki je bila 30. decembra 1916 v farni cerkvi v Gradcu, pa je ženina, ki je bil takrat v vojnem ujetništvu v Italiji, zastopal kar nevestin oče.²⁵

V *Slovincu* lahko preberemo, da so bile »poroke po namestniku (per procuratorem) zlasti v sedanjem vojnem času pogostne«. Nekateri župni uradi so zahtevali dokaz, da je ženin na dan poroke še živ. Takšen dokaz je bilo nemogoče pridobiti, ker z bojnega polja ni bilo možno brzojaviti, zato so morale neveste po poroki na najhitrejši možni način o poroki obvestiti ženina s prošnjo, da čim prej odgovori, ali je obvestilo prejel. Njegov odgovor je bil nato dodan k poročnim listinam.²⁶

Poroke iz ljubezni ali koristi?

Mnoge od teh porok so bile zagotovo sklenjene iz ljubezni. Mnogi pari so imeli v načrtu, da se poročijo jeseni leta 1914, tako kot Vojeslav Mole s svojo zaročenko. Vojna jim je te načrte prekržala. Ženini so bili mobilizirani in so se morali na hitro poročiti pred odhodom na fronto. Tistim, ki niso pohiteli, se je zgodilo, da so se lahko poročili

²⁴ *Slovenec*, 14. 12. 1914.

²⁵ *Slovenski narod*, 2. 1. 1917.

²⁶ *Slovenec*, 19. 5. 1915.

	1914		1915		1916		1917		1918	
	neza-konski	pozako-njeni	neza-konski	pozako-njeni	neza-konski	pozako-njeni	neza-konski	pozako-njeni	neza-konski	pozako-njeni
Sv. Nikolaj	4	/	6	/	4	1	2	1	6	2
Sv. Jakob	19	4	18	7	14	3	15	4	6	/
Sv. Janez Krstnik	15	3	12	6	10	5	10	1	11	4
Sv. Peter	51	13	42	13	33	4	29	2	23	5
Marijino oznanjenje	25	2	24	2	37	2	24	1	20	/

li šele, ko so dobili prvi dopust ali pa pooblastili svojega namestnika. Marsikateri tega življenjskega dogodka ni več doživel, padel je v boju ali umrl zaradi ran oziroma bolezni.

Razlog za poroko so lahko bili tudi nezakonski otroci. Vojaki so, v zavedanju minljivosti svojega življenja, želeli poročiti ženske, s katerimi so že imeli otroke in jim tako povrniti čast, ki so jo izgubile z nezakonskim rojstvom. Že s tem, ko so priznali očetovstvo, so otrokom in njihovim materam omogočili, da so lahko zaprosili za državne podpore.

Željo, da se poroči s svojim dekletom, s katerim je imel otroka, je izrazil tudi francoski vojak Baptiste Conduché. Vendar se mu pred odhodom ni uspelo poročiti, kmalu nato pa je bil ranjen. Preden so bili urejeni vsi dokumenti, je moral ponovno na fronto. Za svojega zastopnika pri poroki je določil nekega prijatelja in poroka je nato bila 17. novembra 1915. Nekaj dni pozneje je soproga izvedela, da je mož že 27. septembra padel. Sodišče je tako izreklo, da je poroka z mrličem neveljavna, vlada pa ji je kljub temu priznala popolno vdovsko pokojnino.²⁷

Enako željo, da se poroči z dekletom, s katerim je imel otroka, je imel pred smrtjo tudi težko ranjeni vojak Oskar Busch na Dunaju. Vse je bilo pripravljeno za poroko, zadnji trenutek pa se je izkazalo, da je ženin star šele 23 let in da se brez varuhovega privoljenja ne more poročiti. Preden je prišel varuh, je vojak umrl.²⁸

Iz zgornje tabele je razvidno število nezakonskih in pozakonjenih otrok, ki so bili krščeni v izbranih ljubljanskih mestnih župnijah.²⁹ Število

nezakonsko rojenih in pozakonjenih otrok se po letu 1915 zmanjša.

Seveda so bile poroke sklenjene tudi zato, ker so si ženske, kot del družine vojaka, z njo zagotovile ekonomske prednosti.³⁰ Že decembra 1912 je bil izdan zakon,³¹ ki je zagotavljal podpore za družine mobiliziranih. Družine vpoklicanih rezervistov in nadomestnih rezervistov so imele pravico do državne podpore. Do podpore so bili upravičeni vsi sorodniki, ki so večinoma živeli od zaslužka vpoklicanega: žena in otroci, starši in sestre, otroci nezakonskih mater in nezakonske matere, če so prebivali v državi in bili avstro-ogrske državljan ali pa spadali v Bosno in Hercegovino. Veljalo je, da se podpora določa vsako leto posebej in da ne sme presegati večine povprečnega zaslužka vpoklicanega. Znesek podpore je bil sestavljen glede na število članov družine. Podpore so trajale ves čas vpoklica v službo, saj v tem obdobju posameznik ni mogel z delom preživljati družine. Določeno je bilo, da podpore pripadajo le potrebnim in da se državna podpora ne zniža v primeru, da je bila pridobljena tudi kakšna druga podpora (privatna ali občinska).³²

Podpora je bila dvojna, sestavljena iz dnevnega preskrbninske pristojbine (za hrano) in dnevnega najemninskega prispevka (za stanovanje). Preživnina za vsako osebo, ki je stanovala v Ljubljani in je bila stara več kot 8 let, je znašala 1,14 krone. Otroci, mlajši od 8 let, so na dan prejeli 57 vinarjev. Zakon je določal znesek, ki je bil predviden za »preskrbovanje vojaških čet za glavo in dan«. Stanovanjske pristojbine niso prejeli le tisti, ki so stanovali v lastni hiši ali hiši, ki je bila last

njenja; rojstna knjiga 1906–1930 župnije sv. Jakoba; rojstna knjiga 1901–1924 župnije sv. Janez Krstnika in rojstni knjigi 1913–1916 in 1917–1922 župnije sv. Petra.

³⁰ Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, str. 97.

³¹ RGL 237/1912.

³² Slovenec, 26. 7. 1914; glej tudi Slovenec, 30. 7. 1914; Slovenski narod, 30. 7. 1914; Domoljub, 6. 8. 1914.

²⁷ Slovenski narod, 4. 1. 1916.

²⁸ Slovenski narod, 22. 9. 1916.

²⁹ NŠAL, ŽA, Krstna knjiga 1896–1930 župnije sv. Nikolaja; rojstna knjiga X XIV 1911–1923 župnije Marijinega ozna-

vpoklicanca oziroma so imeli stanovanje v javnih zavodih.

Kraj	Za osebe nad osem let	Za osebe pod osem let
	Kron	Vinarjev
Ljubljana	1,14	57
ostala Kranjska	1,05	52 ½
Dunaj	1,32	66
ostala Niž. Avstrija	1,21 ½	60 ¾
Linz	1,32	66
ostala Gor. Avstrija	1,14	57
Trst	1,30 ½	65 ½
ostala Primorska	1,20	60
Celovec	1,27 ½	63 ¾
ostala Koroška	1,18 ½	59 ¼
Gradec	1,24 ½	62 ¼
Zadar	1,20	60
ostala Dalmacija	1,10 ½	55 ¼

Najemninski prispevek je znašal polovico zneska preskrbninske pristojbine.³³

V primeru »če vpoklicanec pobegne ali če ga vojaško sodišče obsodi v težko ječo (ne pa, če je kaznovan v navadni zapor), tedaj se od dneva ubega ali od dneva pravne moči sodbe ne izplača nikak prispevek več. Preskrbninski prispevek se začne od dneva, ko je bil družinski oskrbovatelj vsled vpoklicanja zadržan, da bi izvrševal svojo obrt, in traja do dneva povratka v svoje stanovališče. Računa se tedaj tudi potovalni čas, ravnotako tudi čas, katerega prebije v kako bolnici ali oskrbovalnici. Če je kak vpoklicanec v boju ubit ali če ga po kakem boju pogreše ali če umre vsled telesne poškodbe ali bolezni, katero si vsled vojaške službe nakopije, tedaj pristoji tistim, ki so upravičeni do preskrbninskega prispevka, ta preskrbninski prispevek še šest mesecev po smrti ali po dnevu, ko so ga pogrešili, četudi je vojska končana tekom teh šestih mesecev. Po teh šestih mesecih pa imajo pravico do zelo majhne, t.i. vojaške preskrbe.«

Podpore je lahko zahteval vpoklicani, če je imel še dovolj časa ali pa so jo zahtevali sorodniki, ki so imeli do nje pravico. Prošnje so se na že pripravljenih formularjih vlagale na občinskih uradih. Priložiti je bilo treba dokumente, iz katerih je bilo razvidno sorodstveno razmerje z vpoklicancem. Žena je morala predložiti poročni list, otroke so dokazovali z krstnim listom. Prošnje so

lahko poslali tudi po pošti in je bila z ustreznim pripisom poštnine prosta.³⁴

Težek finančni položaj družin, potem ko so možje in očetje bili vpoklicani, v svojih spominih opisuje dr. Ivan Lah. »Sedela sva s tovarišem v mali sobi starega ljubljanskega magistrata v prvem nadstropju. Ura je kazala pol poldne in bilo jih je še mnogo. Tako je bilo dan na dan, odkar se je začela vojna. Pisal sem v oddelku za podporo žen, katerih možje so bili poklicani pod orožje. Prišel sem v ta oddelek tretji dan po začetku vojne. Delo je bilo zanimivo. Pokazalo se je takoj, da se poleg zunanje vojne začenja tudi težak notranji boj. Vpoklicani so bili možje delavci, gospodarji, obrtniki – in cela družina je ostala brez dohodkov. Mnogo družin je živelo od tega, kar je koncem tedna prinesel domov oče-gospodar. Sedaj je oče odšel – in beda je zazijala nasproti. Ženske so jokale. Komisija ni mogla vseh prošenj hkrati rešiti, treba je bilo čakati. Prišel je teden in ni bilo niti zaslužka niti podpore. /.../ Kjer je bila družina obilna – je bila tudi vsota precej visoka – in živelo bi se bilo za silo, da ni nastala draginja. Pritožb in težav je bilo dovolj. Nekatere ženske niso mogle dobiti potrebnih dokazov – in podpora se je zakasnila. Nastalo je vprašanje, kako bo s podporo 'ogrskih državljanov'. Žene brivskih mojstrov so morale zapreti svoje salone, in ker so bili brivci večinoma iz 'druge državne polovice', so morale čakati 'nadaljnjih ukrepov'. Nova težava je nastala z nezakonskimi materami. Kako bo z njimi, kako bo z otroki? Vse to je bilo treba rešiti. Zgodilo se je, da so dobili podporo ljudje, ki so imeli vsega dovolj – mnogi drugi, ki so bili potrebni, so dobili komaj za prosto življenje. Tako je imel oddelek mnogo dela. V teku treh mesecev sem videl vso vojno od te strani.«³⁵

Da so ženske nestrpno čakale na rešitev prošenj za vojaško podporo, piše tudi *Slovenski narod*. »Dan na dan prihajajo v mestne urade ženske spraševati, ali so njihove prošnje za vojaško podporo že rešene ali ne. To vprašanje je popolnoma nepotrebno. Vsaka prošnja pride pred komisijo, ki prošnjo ugodno ali neugodno reši. O tem, kako je prošnja rešena, se vsakega prosilca obvesti pismeno po pošti. Prošnje je mnogo in ne morejo

³⁴ *Slovenski narod*, 30. 7. 1914.

³⁵ Ivan Lah, *Knjiga spominov*, Ljubljana 1925, str. 5–6..

biti vse takoj rešene. Zato naj vsak počaka, da dobi pismo na dom.«³⁶

Kot uslužbenec na magistratu, ki je reševal prošnje za državne podpore, se je dr. Ivan Lah moral zagovarjati, da je predober in ljudem preveč verjame. Opozorjen je bil, da morajo prosilci za vsako stvar prinesiti svoje potrdilo in da se morajo njihove življenjske razmere natančno pregledati. Vrnjenih je dobil velik kup aktov z naročilom, da ponovno pokliče ženske, zahteva potrdila in potem naj bi šli posebni detektivi, ki so jih imeli za ta namen, v posamezno hišo in se prepričali o resničnosti razmer.³⁷

Da je bila draginja vedno večja, je razvidno tudi iz primerjave cen iz leta 1914 in 1916:³⁸

	Junij 1914	September 1916
1 kg govedine	1.80	11.-
1 kg svinjine	2.60	8.60
1 kg masti	1.80	9.60
1 kg kruha	-.29	-.57
1 kg moke	-.38	1.20
1 kg riža	-.44	4.-
1 kg krompirja	-.12	-.50
1 kg čebule	-.26	-.80
1 kg masla	3.80	9.60
1 kg kave	4.10	12.-
1 kg ječmenove kave	-.48	1.40
1 kg figove kave	-.72	3.-
1 kg sode	-.12	-.48
50 kg premoga	1.90	3.-
1 kos pralnega mila	-.14	1.90
1 jajce	-.08	-.30
1 liter petroleja	-.30	-.44
1 liter žgalnega špirita	-.50	1.18
1 liter mleka	-.28	-.46
skupaj kron	20.11	70.03

Branje časopisnih člankov in različnih spominov pušča vtis, ki se nagiba bolj na stran porok iz koristi kot iz ljubezni oziroma nekakšne nuje, ker so se odhajajoči na fronto zavedali, da se mogoče ne vrnejo več živi. S poroko so moški svoji izbranki in mogoče že nezakonski materi omogočili, da je lahko vložila prošnjo za denarno pomoč. K mnogim porokam z vojaki oziroma vojnimi porokam je pripomogla tudi draginja, ki

je bila iz leta v leto večja. Prvi meseci vojne še niso prinesli tako velikih sprememb pri preskrbovanju družin z živili. Postajalo pa je vedno težje, saj je vse bolj primanjkovalo osnovnih živil, kot so mast, krompir, meso in tudi mleko. Kako težko so ženske preskrbele družino, ker niso imele denarja in kako so reševali ta problem, piše v svojem dnevniku tudi Fran Milčinski. 14. januarja 1916 je zapisal: »Ženske se hite močiti z vojaki, da dobe vojne podpore.«³⁹ Z vojno podporo so dobile denar, ki so ga nujno potrebovale za plačilo najemnine za stanovanje in za hrano ter ostale stvari, ki so jih potrebovali v vsakodnevnem življenju, kot npr. kremo za čevlje ali pa usnje za njihovo izdelavo.⁴⁰

Arhivski viri:

Nadškofijski arhiv Ljubljana:

- Poročna knjiga župnije Sv. Petra, 1910-1915.
- Poročna knjiga župnije Sv. Nikolaja, 1871-1920;
- Poročni knjigi župnije Marijinega oznanjenja X., 1911-1916, in XI., 1917-1921.
- Poročna knjiga župnije Sv. Jakoba 1911-1935;
- Poročna knjiga 1906-1938 župnije sv. Janeza Krstnika 1906-1938.

Časopisni viri:

- Slovenec, 1914-1918
- Slovenski narod, 1914-1918
- Domoljub, 1914
- Tedenske slike, 1917

Literatura:

- Cvirn Janez, Boj za sveti zakon: prizadevanja za reformo poročnega prava od 18. stoletja do druge svetovne vojne, Ljubljana, ZZDS, 2005.
- Hirschfeld Magnus und Gaspar Andreas (Hgg.), Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, Hanau 1929.
- Lah Ivan, Knjiga spominov, Ljubljana 1925.

³⁶ Slovenski narod, 2. 9. 1914.

³⁷ Lah, Knjiga spominov, str. 8.

³⁸ Tedenske slike, 24. 10. 1917.

³⁹ Fran Milčinski, Dnevnik 1914-1920, Ljubljana 2000, str. 153.

⁴⁰ O draginji in pomanjkanju osnovnih artiklov piše v svojem dnevniku tudi Fran Milčinski.

- Milčinski Fran, Dnevnik 1914-1920, Ljubljana 2000.
- Mole Vojeslav, Iz knjige spominov, Ljubljana 1970.
- Stergar Rok, Ljubljanski častniški zbor med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno (1. del), v: Zgodovinski časopis, 52, 1998, št. 3.

Zusammenfassung

„KRIEGSTRAUUNGEN“ IM ERSTEN WELTKRIEG

Kriegstrauungen, also Eheschließungen mit einem Soldaten während eines Krieges, traten während des preußisch-französischen Krieges 1870–1871 erstmals in größerer Zahl auf und wurden während des Ersten Weltkrieges zu einem Massenphänomen, das in allen in den Krieg involvierten (europäischen) Staaten zu verzeichnen war. Relativ viele Kriegstrauungen gab es in großen Städten. Auch in Ljubljana gab es das Phänomen der Kriegstrauungen während des gesamten Ersten Weltkrieges, was die Ehematriken aller Laibacher Pfarren bezeugen. Die meisten Kriegstrauungen fanden in der Pfarre Marijino oznanjenje bei den Franziskanern sowie in der Pfarre Sv. Peter, die sich in unmittelbarer Nähe zur dortigen Kaserne befand, statt. Es folgten zahlenmäßig die Pfarren Sv. Jakob und Sv. Janez Krstnik in Trnovo, während es in der Laibacher Domkirche (Sv. Nikolaj) wesentlich weniger Kriegstrauungen gab.

Die Gründe für eine Eheschließung waren unterschiedlich. In den meisten Fällen handelte es sich um die äußerst pragmatisch motivierte Formalisierung einer bereits länger bestehenden außerehelichen Gemeinschaft in den unteren sozialen Schichten. Nach dem Weggang der Ehemänner an die Front konnten die Ehefrauen nämlich um staatliche Unterstützung ansuchen, die einen täglichen Versorgungsbeitrag für Nahrungsmittel und einen Beitrag für die Wohnungsmiete beinhaltete, was insbesondere für erwerbslose Frauen mit Kindern von außerordentlicher Bedeutung war. (Auch Eltern und andere Verwandte des Eingezogenen sowie uneheliche Kinder und deren Mütter hatten ein Anrecht auf Staatsunterstützung). Andererseits versuchten viele Männer im Bewusstsein, dass sie vielleicht nie mehr von den Schlachtfeldern des Krieges zurückkehren, ihren Frauen, die ihnen schon Kinder geboren hatten, die „Ehre“ zurückzugeben.

Schlagwörter: Erster Weltkrieg, Kriegstrauungen, Ljubljana

Tjaša Rotar

Gostinski lokali na Jesenicah v obdobju od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne

ROTAR Tjaša, diplomirana etnologinja in kulturna antropologinja, Kežarjeva 37, 4270 Jesenice; rotar.tjasa@gmail.com

640.416(497.4Jesenice)

**GOSTINSKI LOKALI NA JESENICAH V OBDOBJU
OD KONCA 19. STOLETJA DO DRUGE SVETOVNE
VOJNE**

Članek prikazuje dogajanje v jeseniških gostilnah v obdobju od konca 19. stol. do 2. svetovne vojne. Gostinske lokale izpostavlja kot pomembna središča družabnega življenja, prostore srečevanja, druženja, zabave, sprostitve po napornem delu pa tudi pijančevanja in »nemoralnosti«. Pri zahanjanju v gostilne se lepo kažejo nacionalne in politične delitve na Jesenicah, z delitvijo na imenitnejše lokale in lokale za »rajo« pa tudi socialne razlike v tem industrijskem naselju.

Ključne besede: *gostilne, Jesenice, družabno življenje, nacionalne in politične delitve*

ROTAR Tjaša, BA Ethnology and Cultural Anthropology, Kežarjeva 37, 4270 Jesenice; rotar.tjasa@gmail.com

640.416(497.4Jesenice)

**GUEST-HOUSES IN JESENICE BETWEEN THE
END OF THE 19TH CENTURY AND THE SECOND
WORLD WAR**

The article describes everyday-life in guest-houses around Jesenice between the end of the 19th century and the start of the Second World War. It features guest-houses as important centres of social life, as places for meeting people, having fun and relaxing after a tiring day, as well as places of tippling and "immorality". The clientele of a particular guest-house provided a good reflection of the national and political divisions in Jesenice. The division of guest-houses into the more eminent ones, on the one hand, and those for the "commoners", on the other, is also indicative of the social differences in this industrial settlement.

Key words: *guest-houses, Jesenice, social life, national and political divisions*

Hauptmanova gostilna (kasneje na tem mestu hotel Korotan)

Gostinski lokali so bili eno od najpomembnejših središč družabnega življenja na Jesenicah,¹ tako do druge svetovne vojne kot po njej. Na prelomu iz 19. stol. v 20. stol. je za Jesenice nastopil velik razcvet, pospešen razvoj železarstva in močno priseljevanje prebivalstva. Hkrati s tem so se pričele množiti tudi gostilne, točilnice (»pajzlni«, »pajzli«), kavarne, restavracije, hoteli.

Poročevalec *Slovenskega naroda* tako ob gradnji nove tovarne na Jesenicah zapiše: »... zida se veselo, to je, gospodje podjetniki in dobro plačani njih inženirji so dobre volje, delavci pa nikakor ne. Ti siromašni sužnji delajo od pete zjutraj do osme ure zvečer za gorostasno plačo 60 krajcarjev. Naravna posledica temu je, da se jako pridno menjajo na posebno korist krčmarjev, pri katerih ostajajo dolžni ...«²

Tudi ob gradnji karavanškega predora so gostilne cvetele. »Po cestah /.../ so furmani furali velike sode sladkega vinca, ki je ob plačilnih dnevih teklo skoraj v potokih. /.../ Jeseničani so takrat služili lepe denarce, peli, pili, politizirali, se zabavali in plesali.«³

Potrebe po gostinskih lokalih so bile velike, tako delavci kot pripadniki višjih slojev so bili

v njih nastanjeni, abonirani za kosilo; tu so iskali družbo, razvedrilo, predvsem pa kratko pozabo vsakodnevnih tegob. Iskanje alkoholne omame po težakem delu je najbrž kar značilna lastnost industrijskih in rudarskih naselij, med katere so brez dvoma spadale Jesenice.

Janez Evangelist Krek je v svojem govoru na Jesenicah leta 1904 dejal, da ljudje pijejo žganje, ker vlada socialna stiska in nimajo denarja, dopisnik *Slovenskega naroda* pa mu ugovarja: »Ljudje hočejo biti pijani

kakor klade, in iz tega razloga pijejo šnops. Za eno krono se dobi več piva ali vina, kakor ga je za žejo in užitek potrebno, ali ker od te pijače še noben odrasel človek ni pijan, zato dajejo ljudje to krono raje za šnops.«⁴

Tovarniški vestnik 35 let kasneje svari: »Gotovo je še mnogo več tistih in takih, ki so bolj vneti odjemalci po pivnicah, kot pa odjemalci v knjižnicah, četudi tisto večno lizanje alkohola uničuje zdravje in krade denar delavskim družinam, medtem ko knjiga izobražuje in lepša življenje. Res da človek po prečitaniu knjige ni tako veličastno navdušen za podjetnost in recimo še 'ljubezen' kot pa po izpitih litrih v gostilnah, toda knjiga izobražuje in pomeni napredek v vsem.«⁵

Obiskovalci gostiln niso bili samo tovarniški delavci. Tako na primer tudi zaposleni v trgovinah v začetku stoletja tožijo, da jim ob težkih delovnih pogojih in pomanjkanju prostega časa za razvedrilo ostane le gostilna: »Ako hoče poiskati razvedrila (uslužbenec v trgovini, op. p.), iti mora, hočeš ali nočeš, tote nihče ne vpraša za istim po gostilnah, da potem navadno prikolovratiš z bar-ko domov. S tem pa škodimo sebi in trgovini svojega šefa, ker nas drugi dan gledajo ljudje zaspane in zdelane.«⁶

¹ Gre za naselja Jesenice, Sava in Plavž, ki so se leta 1929 združila v mesto Jesenice.

² Slovenski narod, 21. 6. 1889, V: Aleksander Rjazancev, 'Razpad fužin in nastanek metalurške industrije na Jesenicah.' V: Franc Konobelj (ur), Jeklo in ljudje: Jeseniški zbornik I., Jesenice 1964, str. 37–38.

³ Tovarniški vestnik KID, 15. 6. 1938.

⁴ Slovenski narod, 21. 5. 1904.

⁵ Tovarniški vestnik KID, 15. 1. 1939.

⁶ Jeseniška straža, 21. 1. 1905.

Kljub temu se je leta 1905 napovedovalo tudi odprtje pivnice za abstinentne,⁷ vendar ni znano, ali je do tega res prišlo.

Želja gostilničarjev po zaslužku je bila kajpak velika. Gostilne bi se najbrž še bolj razmahnile, če ne bi gostilničarji, pogosto pomembnejši Jeseničani, skušali zatirati konkurenco, kar jim glede na njihove politične funkcije ni bilo težko. Pa še vseeno lahko na Jesenicah naštejemo celo vrsto gostinskih lokalov. Skozi čas so se lastniki in imena menjali, število lokalov pa je bilo še vedno veliko.⁸

Na Jesenicah so pred 2. svetovno vojno popili največ vina, saj je bilo cenejše od piva. »Jeseničani /.../ so se zadnja leta vrgli bolj na vinski 'zos' in konsum piva od leta do leta pada«. Največ se je popilo dalmatinca. Tudi nekaj jeseniških gostilničarjev je prišlo iz Dalmacije. Stregli so z vinom, ki so ga poceni dobili iz domačih krajev.

»Uradne številke na občini izpričujejo, da smo na Jesenicah v preteklem letu popili 120.132 l vina, 1.445 l vinskega mošta, 23.217 l piva, 2.469 l špirta, 2.951 l žganja, 891 l rumca, 976 l likerjev. Seveda pa ti uradni podatki še niso vsi. Že to, kar je uradno ugotovljeno, bi po približni prodajni ceni stalo okrog 2 milijona Din. Napram številkam v prejšnjih letih je to tako malo, da smo začudeni na občini ponovno iskali informacij. Če bo šlo tako

naprej, potem se še dolgo ne bo izpolnila odločna volja, g. Toneta, ki je pred nekaj leti poslušal pridigo g. župnika, v kateri je isti bičal, da smo v letu prej uničili za nad 4 milijone Din alkoholnih pijač. Ko je g. Anton prišel iz cerkve, je rekel ganjen od trdnega sklepa poboljšanja: 'Ne sme biti več tako! To leto so bomo potrudili, da ga pospravimo za 5 milijonov!'¹⁰

Zelo priljubljeno pivo v začetku 20. stol. je bilo Eiswasser. »Nemška pivovarna Kern se je s pivom, t.i. Eiswasser vsilila na Jesenice. Njen depozi-ter Valjavec pri prodajanju te pive dela propagando za Jeseniško stražo in Sokola, ter je sam navdušen Sokol – kdor zna pa zna svoj kšeft!«¹¹ Zastopnik pivovarne Union na Jesenicah je bil do 2. svetovne vojne Franc Pavlin, s sifonom pa je gostilne oskrboval hotelir Franc Paar.¹²

Gostilničarji so bili prevejani. Ne le, da so vino radi blagoslavljali z vodo, tudi pri pivu so skušali prihraniti. »Strožja kontrola nad jeseniškimi vino- in pivotoči bi bila potrebna. Zlasti poleti bi bilo treba prepovedati, da se prodaja že enkrat prodano in ne izpito pivo.«¹³

Lokali so z bolj ali manj pestrim dogajanjem pritegovali različne skupine prebivalstva.

Delavci so v bližnje gostilne zahajali na kozarček po »sihtu«. Predvsem starejši delavci, ki so delali v obratih z najtežjimi delovnimi pogoji, si tega menda nikakor ne bi pustili vzeti. Kozarček se je kaj hitro lahko raztegnil v nekaj ur prijetnega druženja. To ni prav nič veselilo žena, saj se je marsikdaj zgodilo, da je opiti mož postal nasilen, pa še večino plače je pustil v gostilni. Neredko je na plačilni dan s prejetim denarjem komaj poravnal dolgove, ki so se mu v gostilni nabrali od prejšnje plače. Gostilničarji so si oblizovali prste, delavske družine pa so tako kaj hitro zabredle v hudo stisko, kljub temu da so bili delavci v železarni vsaj med obema svetovnima vojnama dokaj dobro plačani. Menda so nekatere ženske na plačilni dan takoj prestregle može pred tovarno,

⁷ Slovenec, 11. 11. 1905.

⁸ Malo pred 2. svetovno vojno so bili na Jesenicah in na Javorniku naslednji gostinski obrati (seznam ni popoln): Čufar, Klinar, Marič, hotel Pošta, Hrovat/Hrvat, kavarna Pariz, Čop, hotel Triglav, hotel Korotan (prej Kavarna Novak), Mesar, Tancar, hotel Paar, Peklar, Kolodvorska restavracija – »Štacion«, Dalmatinc, Brenc, Katokombe v Krekovem domu, Markot, Gostinčar, Herman, Kalan, Monte Carlo, lokal v Sokolskem domu, Kobal in Pri zvitem rogu (»na ime g. Putschögla Peter Rozman«; Slovenski narod, 6. 4. 1905), slaščičarna Arnež, Lasan, vinotoč »Pajzl«, Rauhekar, Kazina, Delavski dom – Pr' Jelen', Markež, Brunar, Zavrl, (nekako od tu Javornik) Mencinger, Rabič, Hafnar/Bajželj, Leskovec, Čebular, Mulej, Pr' Konič – torej okrog 40 lokalov. Še ostale gostilne, katerih imena sem zasledila: gostilna Sitar, kavarna Čop, Balohova gostilna, Ferjan, Schrey – Šraj, Treven, tovarniška kantina na Savi, Natalija Kraup (Javornik), Štravs (Javornik), Arh, Jelenc, Tršan, Pergler, Višnar, kavarna kavarnarja Valjavca, pri Andrejčku (Sava), Pri peku (Sava), pri Rožmanu, pri Flajškarju, Kovač. Najstarejša gostilna na Jesenicah naj bi bila pri Lenartku na Murovi (Anton Žerjav, Spominski zapiski, Po zbranih spominih usnega izročila spisal v letih 1981 do 1991. Gornjesavski muzej Jesenice. Str. 37.)

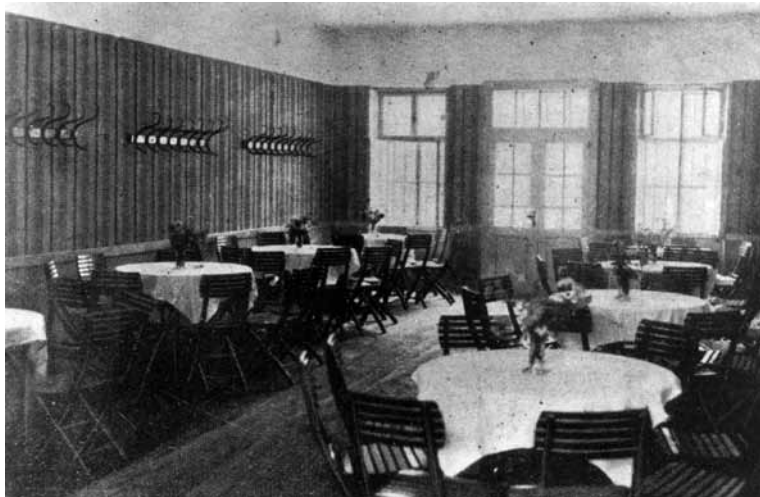
⁹ Tovarniški vestnik KID, 15. 6. 1939.

¹⁰ Na mejah, 1. 2. 1937.

¹¹ Slovenec, 4. 3. 1905.

¹² Gornjesavski muzej Jesenice, Anton Žerjav, Spominski zapiski, Po zbranih spominih usnega izročila spisal v letih 1981 do 1991, str. 97.

¹³ Na mejah, 15. 8. 1938.

Mala dvorana v Delavskem domu

da so jim pobrale vsaj nekaj denarja, preden so ga odnesli naravnost v gostilno.¹⁴ Precej otrok je kar dobro poznalo vse bližnje gostilne, saj so jih matere pošiljale iskat očete, če teh predolgo ni bilo domov. Nekateri možje so bili kar stalni gostje določenih lokalov – »Dragi Štefan /.../ na Jesenicah se kaj prikaži. Dobiš me pri Dalmatincu, pa tudi v kavarni lahko povprašaš zame ...«¹⁵

Poleg tega, da so v gostilnah pili in jedli,¹⁶ so gostje lahko brali dnevno časopisje¹⁷ in razpravljali o novicah, kartali, šahirali, ponekod pa še balinili. Razen burnih razprav se je v gostilnah tudi pelo, včasih je kdo zaigral na harmoniko ali kak drug inštrument. Nekateri gostilničarji so prirejali kar redne pleske ob glasbi lokalnih glasbenikov, predvsem ob sobotah in nedeljah. Del ponudbe so bila silvestrovanja, pustovanja in druge veselice, seveda le v določenih lokalih. Imenitnejši lokali so nudili gostom zabavo ob živi ali pa vsaj »reproducirani« glasbi. Nekateri jeseniške gostilne so imele še nekaj let med obema svetovnima vojnoma velike »pojoče omare« – »lajderkasten«, v katere si

vrgel kovanec za 50 par in za nekaj minut je zaigral valček ali polka.¹⁸

Gostilne so bile tudi zbirališče fantovskih družb.

Obisk gostilne je bil pogosto del nedeljskega izleta. Ko se je družina vračala s poti, se je ustavila v kaki gostilni. Družine, fantje in dekleta ter možje so se ustavili na kozarcu vina, lahko se je razvilo kar veselo druženje.¹⁹ »Ven smo hodili vsi štirje (družina z dvema otrokoma, op. p.). Smo šli na Poljane ali na Mežakljo. A največkrat ni bilo denarja. Oče pa,

ki je bil za hece, nas je prepričal. In če smo zbrali le za pol litra vina, smo se odpravili v gostilno na Hrušico.«²⁰

Ob pustu in veliki noči so določene gostilne posegle po dodatnih sredstvih za privabljanje gostov. »Po nekaterih takratnih jeseniških gostilnah, to je po domače pri Rožmanu, pri Flajškarju in seveda pri gostilničarju današnjega hotela Pošta je bilo narezano suho meso ob pustu in velikonočnih dneh na mizah brezplačno, saj ni noben pivce veliko vzel, ker tak dan ga je imel vsak doma zadosti, kajžarji pa si itak niso mogli privoščiti vselej gostilne /.../ S te vrste, v današnjem času imenovane nekakšne gostilniške reklame, pa je vsak pivce s tem naredil navadno več prometa kot drugače, zato so se tega takrat nekatere gostilne še z malo prebivalci vasi in kasneje trga Jesenice kar dobro oprijemale in s tem pritegnile čez prag marsikate-rega, čeprav včasih celo malo skopuškega gosta.«²¹

Gostilne so bile pogosto shajališče članov določenega društva. Društva so se s tem izognila stroškom za lastne prostore, gostilničarjem pa je to tudi ustrezalo, saj so člani društva postali stalne stranke, poleg tega so razne društvene prireditve v gostilne pritegnile še širšo javnost. Gostilničarji so bili pogosto vneti člani ali celo ustanovitelji dru-

¹⁴ »Mož je bil lep in fest, a tudi velik lump. Ker je bil bolj hopsl, je dosti zapravljal za družno. Jaz pa sem bila bolj pametna in ga nazaj držala. Drugače sem ga morala pustiti pri miru, ker je tudi poskoču.« (Minka Žejn, V: Zdenka Torkar Tahir, Razvoj delavskega naselja v Podmežaklju ob današnji cesti 1. maja do leta 1941 (etnološki oris). Neobjavljeno diplomsko delo. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, PZE za etnologijo, Ljubljana 1985, str. 66.

¹⁵ Toti list, 1. 2. 1940.

¹⁶ Nekateri lokali so sloveli po posebnih specialitetah, gostilna Lasan na primer po odličnih sardelicah.

¹⁷ »Agitirajte za naš list! Zahtevajte 'Na mejah' po gostilnah in kavarnah!« (Na mejah, 1. 6. 1937)

¹⁸ Žerjav, n. d., str. 37.

¹⁹ Zdenka Torkar Tahir, Razvoj delavskega naselja v Podmežaklju ob današnji cesti 1. maja do leta 1941 (etnološki oris). Neobjavljeno diplomsko delo. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, PZE za etnologijo, Ljubljana 1985, str. 39.

²⁰ Zofija Bertoncelj, V: Torkar Tahir, n. d., str. 108.

²¹ Žerjav, n. d., str. 64.

štev.²² V gostilnah so se tako vrstili sestanki članov društva, občni zbori in razne prireditve – predavanja, politična zborovanja, glasbeni nastopi, dramske predstave in druge kulturne prireditve, plesi in veselice.²³

Nemško-slovenski spori v začetku 20. stoletja so sprožili nastanek prav posebnega društva – »Kosmatinskega kluba«, ki je tudi zasedal v gostilni. Jeseniška straža o njem poroča takole: »Kosmatinski klub. Na Jesenicah se je ustanovil poseben kosmatinski klub, ki šteje danes že nad 40 članov. Ustanovil se je zato, ker imamo švabskega brivca, kateremu se Slovenci ne pustimo več briti. Bril bo le še tistega, ki je pri 'Sonnenwendfeier' (odmevna prireditev turnvereinovcev, op. p.) na Planini skakal v žaklju ter z ustmi klobase lovil, potem Trefelika, viteza Wolfamter Paarovega 'pubiča'.²⁴

»Jeseniški kosmatinci so imeli svoj izvenredni občni zbor na sveti večer v gostilni g. K. Višnarja na Jesenicah. Sklenili so, da se klub razpusti, kakor hitro pride slovenski brivec, dotlej pa ostanejo brade nedotaknjene. Pri tej priliki se je nabralo tudi za družbo sv. Cirila in Metoda 8 K.«²⁵ Kosmatinci so se razšli čez dobrega pol meseca, ko je na Jesenicah odprl lokal slovenski brivec.²⁶

Gostilne med prvo svetovno vojno

Med prvo svetovno vojno družabno življenje na Jesenicah ni zamrlo, tudi v gostilah ne. Se je pa krepko spremenilo, predvsem s prihodom vojaštva. Jeseniški fantje so menda imeli še posebej v želodcu bosanske vojake, ki so očarali jeseniška dekleta. Gostilniške debate fantovskih družb so se kar precej vrtele okrog tega in vrhunec dosegle za silvestrovo 1915–1916, ko so užaljeni Jeseničani

Pri Markotu

v Markotovi gostilni na Savi skovali kar 46 kitic dolgo pesnitev o grehah jeseniških deklet, ki se vse prerade uklanjajo zapeljivim Bošnjakom.

Med vojno je šlo ob splošnem pomanjkanju tudi z alkoholom kar na tesno.²⁷ po njej pa je vino spet teklo v potokih. Največ so si privoščili »frontarji« – tisti, ki so se vrnili z opuščene fronte, s seboj prinesli blago, ki so ga tam nabrali, in s prodajo precej zaslužili. Gostilne so postale središča, kjer so na veliko zapravljali izkupiček, pa tudi centri prodaje blaga, še posebej bakrene žice – »kadorne«. »V neki jeseniški gostilni je bila pravcata baza za določevanje cene 'kadorni' /.../ V dotični gostilni se je lahko dobilo jestvin, ki so bile sicer dosegljive le na 'karte', seveda, le za visok denar. 'Frontarji' so živeli kot še nikdar poprej. Predvsem se je seveda pilo in to na pretek. Letnik 1917 je bil izboren, zlesti štajerska vina so bila prvovrstna, pa tudi rebula in teran sta imela še dostop na slovenska tla. V neki jeseniški gostilni je vino dobesedno teklo, saj si, ako si hotel notri, najprej stopil v vinsko povodenj. Skupina 'frontarjev' si je po vsej

²² Tako je na primer leta 1892 župan Rožman v svoji gostilni predlagal Antonu Trevnu ustanovitev gasilskega društva/požarne brambe. (Žerjav, n. d., str. 47)

²³ Tako na primer: »Slovenski strelski klub se je ustanovil na Jesenicah. Prvikrat se je streljalo v sredo dne 30. m.m. v gostilni g. župana Klinarja. Strelci se prosijo, da bodo redno dohajali vsako sredo, kjer jim bo tudi gospica Rezika prijazno postregla s pristno vinsko kapljico. Na svidenje!« (Jeseniška straža, 10. 12. 1904)

²⁴ Jeseniška straža, 17. 12. 1904.

²⁵ Jeseniška straža, 31. 12. 1904.

²⁶ Jeseniška straža, 14. 1. 1905.

²⁷ Željo po alkoholu so prebivalci skušali potešiti na vse mogoče načine. »Posebno poglavje bi bilo treba napisati, kako je 'deloval' jeseniški Rdeči križ v prostorih, kjer se danes nahaja restavracija g. Peklarja. Zdravil, ki so količkej dišala po alkoholu, sploh ni bilo dobiti. Konjak, Hofmanove kapljice in razne 'gajstne' pijače, vse to je izginjalo v drugih požiralnikih, kot pa je bilo določeno, češ, ranjenci, ki se vozijo skozi Jesenice, bodo tudi brez teh par kapljic ozdraveli, saj se vozijo domov.« (Tovarniški vestnik KID, 1. 5. 1938)

Poslopje stare kantine

obleki nataknila stotake in tisočake ter se tako dala fotografirati.^{28,29}

Nacionalne in politične delitve

Z zahajanjem v gostilne so Jeseničani izražali tudi nacionalno in politično pripadnost. Določeni lokali so bili namreč dokaj jasno nacionalno in politično opredeljeni. Gostje so se s prihodom v tak lokal vidno opredelili in dobili priložnost za pogovor in druženje s svojimi somišljeniki.

Nacionalne delitve so bile še posebej razvidne v času Avstro-Ogrske. Nekateri gostilničarji so se jasno opredelili za Nemce. Privilegirali so nemške goste (v glavnem je tu šlo za jeseniški višji sloj – tovarniške uradnike in inženirje), pri njih se je slišal skoraj samo nemški jezik.

Slovenčev dopisnik s Save pravi takole: »Razmere pri nas postajajo vedno bolj čudne. Tako neki gostilničar odganja slovenske goste jako odurno, še drznejše njegova postrežnica. To dejanje pač ne vabi slovenskih gostov.«³⁰

Oktobra 1904 je prišlo do napada na slovenske mladeniče v tovarniški kantini (»Deutsches

Lokalu«) na Savi. Vanjo so prišli potujoči muzikantje in na željo Slovencev zaigrali češko narodno *Kje domov moj*. Temu so se nemški gostje ostro zoperstavili.³¹

Nemško petje je bilo v kantini seveda zaželeno. Nekoč so gostje peli *Die Wacht am Rhein*. Tovarniški uradnik Lava ni hotel vstati in peti, pa so ga vrgli na tla in na cesto.³²

Primerov sporov in pretepov med nemškimi in slovenskimi gosti tedanje časopisje navaja še precej.

Nekateri gostilničarji so se bali izgubiti slovenske goste. Tako *Slovenski narod* poroča, da se kantiner Paar (sicer tudi izdelovalec sifona) boji izgubiti svoje jeseniške odjemalce, »zato hodi po gostilnah ter vpije 'živio', če ga nihče od njegovih nemških bratcev ne vidi«³³. Pa mu taka dvoličnost ni kaj dosti pomagala, Slovenec se ga kmalu spet loti: »Ričet po 6 kr. ponuja kantiner Paar. Na vogalih po tovarni so pozivi: »Prosim, berite! Bitte zu lesen! Od 15. febr. naprej je pri meni ričet po 6 kr.« - Bog zna, ali je tudi ričet slovenski in nemški!«³⁴ Paar res ni imel sreče pri balansiranju med slovenskimi in nemškimi gosti. *Jeseniška straža* tako poroča: »Vitez Wolf s psom je bil te dni nezadovoljen s svojim kosilom ter ga je zalučal po tleh prav po nemški navadi. Kantinerju Paar seveda ni bilo po volji ter je razočaran vzkliknil: 'Und das die deutsche Inteligenz!' Toda vinskih duhov polni Wolf se razsrdi in odpelje vso svojo nemško bando na kosilo v neko slovensko gostilno.«³⁵

Med nemškimi lokali je treba posebej omeniti »Lutrštempel«. Nemški priseljenci so s seboj prinesli protestantsko vero, v katero je prestopilo tudi nekaj Jeseničanov.³⁶ Protestantje so se zbirali v svojih prostorih, v tako imenovanem »lutrškem templu«. Katoliški in protinemški *Slovenec* tamkajšnje dogajanje (verjetno precej pretirano) opi-

²⁸ »Kako je ena teh slik prišla v roke tedanjemu tehničnemu ravnatelju Justusu Hofmanu, ni bilo mogoče zvedeti, dejstvo je le, da je g. Ravnatelj deputaciji, ki je prišla z zahtevo po izboljšanju plač, predložil to sliko s pripombo, češ, čemu vam bodo plače, ko imate itak vsega v izobilju.« (Tovarniški vestnik KID, 1. 4. 1938)

²⁹ Tovarniški vestnik KID, 1. 4. 1938.

³⁰ Slovenec, 20. 8. 1904.

³¹ Slovenec, 29. 10. 1904.

³² Slovenski narod, 9. 1. 1906.

³³ Slovenski narod, 29. 10. 1904.

³⁴ Slovenec, 4. 3. 1905.

³⁵ Jeseniška straža, 14. 1. 1905.

³⁶ Šlo je v glavnem za prestope iz upora jeseniški duhovščini, predvsem župniku Zabukovcu in kaplanu Zabretu.

suje takole: »Lutrštempel na Savi – za vse. V njem se popiva, telovadi, ob nedeljah in praznikih pleše in pretepa, in ob gotovih časih se opravlja v njem protestantska služba božja. Res lepo!«³⁷ Kdaj pa kdaj je v »Lutrštempel« zašel tudi kak Slovenec, a ga je hitro doletela kritika slovenskih narodnjakov: »Putschöglov tempel. Kakor smo iz verodostojnega vira izvedeli, je bil pretečeno soboto neki Slovenec, ki se drugače kaže radikalca, med turnarji v Putschöglovem 'templu'. Za danes njegovo ime zamolčimo, če pa se to še enkrat zgodi, ga natisnemo z debelimi črkami.«³⁸

Precej nemška je bila, kot že omenjeno, tudi tovarniška kantina, ki so jo obiskovali v glavnem nemško govoreči uradniki. To se je pokazalo na primer ob slovesnem odprtju nove kantine, ko je bilo med 70 povabljenec večina tovarniških uradnikov, »izmed slovenskih narodnjakov pa le g. Treven«.³⁹ Že v prejšnji kantini so bili Nemci privilegirani.

Po prvi svetovni vojni so tako izrazite delitve počasi ponehale. Višji sloji niso bili več tako izrazito nemški, tako da tudi v imenitnejših lokalih ni bilo več mogoče najti skoraj samo nemških gostov.

Gostilničarji so se pogosto zelo jasno politično opredelili – za klerikalce, liberalce ali socialne demokrate. Gostilne so postale zbirališča političnih somišljenikov. Pomembno je bilo že to, katere časopise so gostje v določenem lokalu lahko prelistali, časopisi pa so tudi propagirali določene gostilne.

Časniki z začetka 20. stol. kar pogosto izpostavljajo »napačno« politično usmerjenost gostilničarjev. Tako na primer dopisnik *Slovenca* pri poročilu o hudem pretepu v Robičkovi gostilni (sicer na Hrušici – v bližini Jesenic) navrže, da ima to gostilno pač *Slovenski narod*⁴⁰. Dopisnik *Slovenskega naroda* pa svari pred črnimi hujšaki, ki imajo »društveni lokal /.../ na Savi v fajmoštrovi gostilni, katero ima na račun neka farška baba po imenu 'Pogačenča'«. ⁴¹ Medtem pa je na Jesenicah le ena gostilna, ki je naročena na *Slovenski narod* (Trevnova gostilna na Savi – sedež liberalnega *Naprednega izobraževalnega društva*). »Svobodni

slovenski možje, obiskujte le to gostilno, drugih se izogibajte!« zaključuje dopisnik.⁴² Naslednje leto pa se *Slovenec* ob poročanju o občinskih volitvah zgraža, da je bila »Višnarjeva gostilna /.../ središče, od koder so letali liberalni agitatorji na vse strani«. ⁴³ Tudi kavarnarja Valjavca nima Slovenec prav nič v časteh. »Bil je vnet pristaš jeseniških liberalcev, njegova kavarna je bila pribežališče naših Humarjev in Fabincev. Mi ne jokamo za njim.«⁴⁴

Tri glavne politične struje (klerikalci, liberalci, socialni demokrati) in kasneje temu ustrezna politično opredeljena društva so imeli svoje sedeže sprva v gostilnah, pa tudi kasneje, ko so prišli do svojih prostorov, so jim pridružili gostinske lokale. Gostilne so bile pač najprimernejše za njihovo dejavnost, saj so omogočale zbiranje, razpravljanje o raznih zadevah in vprašanjih, poleg tega pa še možnost prijetnega druženja somišljenikov ob kozarcu pijače. S tem se je nadaljevala tradicija gostiln kot prostorov zbiranja in razpravljanja o aktualnih zadevah.

Izgredi, javni red in mir

Po eni strani so bile gostilne središča kulturnega življenja, po drugi pa prostori pijančevanja, pretepov, razvrata in nemoralnosti, kot so to označili klerikalci (pa čeprav pogosto le z namenom očrniti svoje idejne nasprotnike). Zelo jasno se to pokaže pri temeljnih načelih orlovstva⁴⁵: »Kot posebno važno zadevo smatra orlovstvo boj pijančevanju, veseljačenju in zapravljanju. /.../ S svojim delom v telovadnici in na sestankih pa Orel odteguje mladino od gostiln ...«⁴⁶ Duhovščina je z dvomom gledala že na navadne gostilniške plese, posebej hudo pa je bilo, ko so nekateri lokali prirejali take prireditve kar v postnem času, tako v adventu kot pred veliko nočjo.

Gostilne niso vedno upoštevale policijske ure. Kot kažejo poročila v časnikih (pa ne le klerikalnih!), so odhajajoči gostje s hrupom, petjem in prepiranjem pogosto motili nočni počitek okoliških prebivalcev.

³⁷ *Slovenec*, 21. 5. 1904.

³⁸ *Jeseniška straža*, 10. 12. 1904.

³⁹ *Slovenec*, 9. 9. 1905.

⁴⁰ *Slovenec*, 21. 5. 1904.

⁴¹ *Slovenski narod*, 29. 8. 1904.

⁴² *Slovenski narod*, 17. 9. 1904.

⁴³ *Slovenec*, 24. 3. 1905.

⁴⁴ *Slovenec*, 3. 2. 1906.

⁴⁵ Prvo telovadno društvo Orel je bilo ustanovljeno prav na Jesenicah, in sicer 23. februarja 1906.

⁴⁶ *Ilustrirani Slovenec*, 25. 7. 1926.

»Iz Jesenic se nam piše: Nočni nemiri v skrajnem delu Save so postali zadnji čas naravnost neznanski. Siti smo do grla 'telečjih' basov, kateri pa navadno končajo s prepirom, pridušanjem in kletvino, da se nam ježijo lasje. In to se ponavlja sleherno noč in navadno do ranega jutra. Zadnje noči smo imeli celo srečo, slišati prepevati tukajšnje 'pokarce'; bilo je nekako o polnoči. Kakor že znano, so te 'device' ob času zadnje stavke tožile, da se jim v moralističnem pogledu nastavljajo zanjke. Da je naša policija sicer zelo marljiva, se ji ne more odrekati, toda znano nam ni, koliko ta stori v vzdržavo nočnega miru – vsi znaki govorijo za to, da se ponočni razgrajalci v našem delu Save zelo nemoteno gibljejo. Prosimo slavno županstvo, da čim preje poskrbi za nočni mir in red in, če v to ne zadostujeta dva policaja, nastavita naj se še dva. – Občinski dohodki so pač taki, da bode občina te večje izdatke zelo lahko prebolela in mi ji bomo za nočni mir in osebno varnost zelo hvaležni. Prosimo tedaj!«⁴⁷

Tudi na bližnji Hrušici so si prebivalci želeli nočnega miru. Zlasti ob nedeljah in praznikih so bile gostilne odprte pozno v jutro, slišalo se je kričanje, preklinjanje, razlegala se je godba. Tudi tu naj se ne bi upoštevala policijska ura, menda za to niso poskrbeli ne župan ne žandermerija.⁴⁸

Sicer pa to na Jesenicah ni bilo nekaj novega. Že »28. junija 1775. se pritožuje jeseniški podsodnik Anton Deiller na rudarsko nadsodišče v Ljubljani o nedisciplini in razuzdanosti svojih podrejenih ogljarjev, knapov in kovačev. Cele noči pijejo, pojejo in so pretepi na dnevnem redu, kljub temu, da je to pod kaznijo prepovedano. /.../ Vodja vseh razgrajačev je pa neki Luka Stroj z Javornika.«⁴⁹

Tudi pretepi v gostilnah in na poti domov niso bili tako redki. Tako na primer poroča *Slovenec*: »V sredo zvečer je policaj Koritnik peljal nekega razgrajača iz Trevnove gostilne v občinski zapor. Tovarniški kovaški pomočnik Grohar je policaja mahnil po glavi ...«⁵⁰

⁴⁷ *Slovenski narod*, 19. 8. 1904.

⁴⁸ *Slovenec*, 2. 8. 1904.

⁴⁹ *Tovarniški vestnik KID*, 1. 6. 1939.

⁵⁰ *Slovenec*, 31. 3. 1906.

Tone Čufar situacijo zajame v satiričnem malem oglasu: »V Boksarsko šolo pod klancem na Javorniku sprejemajo nove kandidate. Vodil se bo ročni, gumijasti in vezani boks. Trenirali bodo odpornost na gostilniške obračune na

Policija je pri tem, vsaj po mnenju nekaterih, pogosto stala križemrok. *Slovenčev* dopisnik tako pravi: »Zakaj so policaji? Tine: Peter, povej no, zakaj smejo v templu vedno plesati brez licence? Kaj delajo policaji, da nikoli ne vidijo in ne slišijo direndaja v templu? Peter: Po klerikalnih gostilnah hodijo, ali so zaprte ob policijski uri, pa ne morejo vsega videti in slišati. Zakaj se toliko pleše in vpije po gostilnah? Zato ker je župan gostilničar in gostilničarji skoraj vsi odborniki.«⁵¹

Dopisnik *Slovenskega naroda* pa mu prej kot v enem mesecu vrne, ko zatrdi, da se pristne katoliške gostilne na Savi spoznajo po nedeljski godbi. Gre za gostilne Arh, Markež in Jelenc, kjer se bere samo Slovenca. Vsako nedeljo »pobožni oštir« opoldne zmoli »Gospodovo oznanjenje« in s tem odpre ples. Oglasi se harmonika in igra do ranega jutra. Katoliški mladeniči odmore izkoristijo za tepež in prelivanje krvi, potem pa se spet zavrtijo.⁵²

Če je že policija stala križemrok, so pa večkrat za red poskrbeli kar sami gostilničarji. Tako je menda gostilničarka pri Markotu na Savi kaj dobro znala delati red in vreči ven kakega nadležnega razgrajača, ki mu tudi ni več dala pijače.⁵³

Konec tridesetih let je policijska ura menda vendar nekoliko bolj stopila v veljavo, a to nekaterih ni prav nič oviralo pri nadaljevanju starih navad: »Policijska ura je končno pri nas postala odločujoč činitelj za zapiranje pogostinskih loka-

plesu in nočno krotitev pretepačev. Kogar zanima jesenski tečaj, naj se vpiše! Šolsko geslo je: 'Čim delj jih držiš, tem več jih dobiš!'« (Toti list, 16. 9. 1939)

⁵¹ *Slovenec*, 13. 8. 1904.

⁵² *Slovenski narod*, 9. 9. 1904.

⁵³ *V gostinskih lokalih so bili seveda nezaželeni tudi gostje, ki niso mogli plačati zapitka. Eden od njih si je tik pred drugo svetovno vojno privoščil takole potegavščino: »Kokolvorski nosač št. 1 je bil žejen. – Stopil je v kavarno Novak. Bilo je že zvečer – v torek 12. decembra 1939 – upal je, da bo iztaknil dobrega človeka. Res ga je našel. Sedel je pri mizi in pravkar naročil vino. Popil ga je nosač št. 1. Dobri človek se s tem ni strinjal in vina ni maral plačati. Zastonj pa še miši ne plešejo in tudi kavarnarji ne morejo zastonj točiti pijače. Kavarniško osebje je nosača poneslo na cesto, ga postavilo iz toplih prostorov na hladno.« Nosač je užaljen jeseniške fante prepričal, da je »dobri človek« tolovaj Hace, ki je v tistem času strašil po Sloveniji. Fantje so stvar vzeli zares, gosta so prijeli in ga peljali na policijo, kjer pa se je hito razjasnilo, da to ni Hace, pač pa neki inženir iz Ljubljane. In tako so »namesto Haceta /.../ imeli samo – hec«. (Toti list, 1. 1. 1940)*

lov. /.../ Večina prebivalstva in tudi gostilničarjev to dejstvo z veseljem pozdravlja. Vsak je naslednji dan vesel, da se je dobro naspal po zaslugi policijske ure. Pravi vinski bratci pa se seveda ne dajo ugnati. Ti gredo izven območja naše policije in tam gasijo po gostilnah strašno žejo včasih do svetlega jutra. Pravijo, da teh bratcev ni ravno malo.«⁵⁴

Tone Čufar primerja gostilniške razgrajace kar z divjimi petlini: »Jesen je čas lova. Po časopisih preganjamo kmečko nadlego – poljske miši. Po gostilnah pa uganjamo preslovansko hejslovanstvo z gosti. Četudi je cviček skoraj jesihu podoben, človeka le navduši in mu razveže jezik. Človek z navdušenim srcem in razvezanim jezikom je pa podoben divjemu petelinu, ki prepeva. Kadar je petelinov več skupaj in so še dekleta zraven, nastane včasih huda muzika, včasih piano, potem se pritisne forte in fortissimo, adante in allegro. Divjega petelina na lovu ustrele, če jim ne – popiha. Tako je tudi z navdušenci. Zavežejo jim jezike, če jim ne – odpétajo.«⁵⁵

Takšno pijančevanje in zabavanje, sploh v nižje rangiranih gostilnah, kajpak ni veljalo za častno. Pa se mu je bilo vseeno težko upreti, tako da je bilo treba precej prikrivanja, da so si imenitnejši gostje ohranili dobro ime. »Pod mizo zlezel je iz samega strahu, da bi ga ne izpoznal policaj, nekdo, ki sicer pokonci hodi in je ponosen na svoj 'nevpopljiv' tilnik. Pridružil se mu je pod mizo 'brat', ki ga je 'Jeseniška straža' razglasila za najelegantnejšega telovadca. Policijska ura je bila že zdavnaj minila ...«⁵⁶

Moralisti so se zgražali nad »pevačicami« v enem od jeseniških lokalov: »Mi mislimo, da to res ni za naše kraje. To naj ohrani jug zase, če brez tega živeti ne more. Nam se smilijo tista uboga dekleta, ki morajo večer za večerom za denar izpostavljati sebe in svojo mladostno lepoto in v gostilniškem zraku kvariti svoj glas. /.../ ... spominjam se še, kako je svoj čas uvedla na Jesenicah pevačice neka druga kavarna. Danes pevačic tam ni več in kavar- na le še skromno životari.«⁵⁷

Kavarna Pariz⁵⁸ je imela sploh dvomljiv sloves zbirališča lahkkih žensk, če ne celo prostitutk. Vsekakor je bilo za ženske precej nesprejemljivo, da bi zahajale tja. Še posebej velike težave z »zloglasnimi ženskami« so se v naselju in okolici pojavile ob projektih, ki so sem pritegnili veliko tuje delovne sile. Tako delavcem in gospodom v času gradnje karavanškega predora ni manjkalo ženske družbe. »Strašne razmere so na Hrušici,« povzema *Slovenec* besede nekega italijanskega duhovnika. »Ravno sedaj se je nateplo na Hrušico polno zloglasnih žensk. Ker so ponekod dela pri novih železnicah dokončana, naselile so se te vrste žensk po drugih krajih, kjer se grade železnice. So namreč take, ki zloglasnega zaslužka iščejo samo v krajih, kjer se gradi železnica ...«⁵⁹

Imenitnejši lokali

Med imenitnejšimi, »meščanskimi« lokali so bili tisti v hotelih (Triglav, Paar, Pošta⁶⁰). Vanje so zahajali večinoma le pripadniki višjih slojev (uradniki, inženirji, trgovci, uspešni obrtniki ...) in tuji gostje. Tako je na primer restavracija hotela Triglav nudila imenitno hrano gostom višjega

⁵⁸ Z napisom *Kafana Paris* v cirilici.

⁵⁹ *Slovenec*, 16. 9. 1905 – Prihod kake »zloglasne ženske« na Jesenice je včasih kar odmeval v časopisju: »Srečne Jesenice! Na štev. 100 prenočuje že nekaj dni ženska, ki je prišla iz zavoda madame Löwy. Posestnik št. 100 je gostilničar in občinski odbornik. V gostilno prihaja sedaj veliko radovednežev. Policaj je bil to žensko že aretiral in izročil orožnikom. Ti so jo pa izpustili in štev. 100 jo je spet sprejela pod streho.« (*Slovenec*, 10. 12. 1905).

Ta številka 100 je bila gostilna Jakoba Mesarja. Mesar je sicer eno leto prej v Jeseniški straži objavil sledeči oglas: »Gostilničar Jakob Mesar na Jesenicah št. 100 tik državne železnice in v neposredni bližini novega kolodvora se priporoča sl. občinstvu na Jesenicah in z okolice. Toči raznovrstna najboljša domača pristna vina in Gössovo ter Kernovo pivo. Tu se dobe vedno topla in mrzla jedila ter vsak čas izboren čaj in dobra kava po najnižjih cenah. Na razpolago ima udobne prostore. Postrežba točna. Za mnogobrojen obisk se prav topla priporoča Jakob Mesar.« (*Jeseniška straža*, 24. 12. 1904)

⁶⁰ *Jeseniška straža* prinaša tale oglas: »Naznanilo. Velecenjenemu občinstvu uljudno naznanjava, da sva prevzela staroznano gostilno 'Na pošti' na Jesenicah – Prosiva za naklonjenost veleslavnega občinstva ter zagotavlja da bode najina glavna skrb, vedno točno postreči velecejenjene goste z gorkimi in mrzlimi jedili ter z izborno pijačo. Tudi se priporoča za ženitovanjske pojedine i.t.d., p.n. tujcem in izletnikom je pa 14 moderno opravljenih sob na razpolago. Za mnogobrojni obisk se najudaneje priporočata Ludovik in Ivanka Herdinger. Na Jesenicah (Gorenjsko), 14. decembra 1904.« (*Jeseniška straža*, 17. 12. 1904)

⁵⁴ *Na mejah*, 1. 2. 1937.

⁵⁵ *Toti list*, 16. 11. 1939.

⁵⁶ *Slovenec*, 18. 11. 1905.

⁵⁷ *Na mejah*, 1. 7. 1937.

družbenega položaja. Hotel Paar se je ponašal z velikim vrtom in restavracijo ter pivnico, kamor je zahajalo precej domačih nemško govorečih gostov.

Poseben pomen je imela tovarniška Kazina, shajališče uradnikov, nameščencev in inženirjev KID.

Višje rangirane so bile tudi kavarne (kavarna Čop, kavarna Novak, kavarna Pariz).

Hotel Paar

Prvo kavarno na Jesenicah je maja 1905 odprl Fran Valjavec v prostorih, kjer je imel prej lokal trgovec Weiner, poleg trgovine g. Bremca.⁶¹ Kavarnar je bil naprednjak. Videti je, da so se pri njem zbirali predvsem jeseniški liberalci. Leta 1906 je odšel z Jesenic. *Slovenec* to zajedljivo komentira: »Zopet eden. Kavarnar Valjavec je izginil z Jesenic. Pravijo, da se že pelje čez lužo v blazeno Ameriko. Bil je vnet pristaš jeseniških liberalcev, njegova kavarna je bila pribežališče naših Humarjev in Fabincev. Mi ne jokamo za njim.«⁶²

Oprema v teh lokalih je bila na višjem nivoju, ravno tako postrežba. Kar pogosto so prirejali plese z živo glasbo. Navadno so najeli razne lokalne skupine glasbenikov. Vendar pa tudi tu, sploh pri kavarni Novak, ni veljala stroga omejitev na lokalno smetano.

Kavarna Novak – hotel Korotan

Pomembno žarišče družabnega življenja na Jesenicah v zadnjih letih pred 2. svetovno vojno je bila kavarna Novak, kasneje preimenovana v hotel Korotan. Odprli so jo leta 1935. Že od začetka je veljala za enega od imenitnejših jeseniških lokalov. *Slovenski narod* takole poroča o odprtju:

»... kavarna, restavracija in vinotoč pa so bili slovesno otvorjeni na novega leta dan. Vsi lokali so kar najbolj luksuzno in praktično opremljeni. Velika in svetla kavarniška dvorana kakor tudi vsi ostali prostori se segrevajo na centralno kurjavo, ki je zavarovana z marmornatimi kamni in plo-

ščami. V dvorani in na balkonu je okrog 80 mizic, vse stene so obložene z najfinejšim lesom iz orehovih korenin, tla so vsa parketna, izredno lepo in praktično pa so urejena stopnišča. Posebno pozornost pa vzbujajo med vsemi posetniki električna napeljava in svetlobna telesa, kakršna najdeš le v modernih in novih lokalih v velikih mestih. Vse naprave, ki so prvovrstno in praktično urejene, pričajo o velikem okusu gospodarja ter večji roki in praktični zamisli arhitekta g. inž. Faturja. Pod kavarno je vinotoč, manufakturna trgovina in pekarna. V dvoriščni zgradbi je depandanca ter v njej in v glavni stavbi mnogo komfortno urejenih tujskih sob s kopalnicami na toplo in mrzlo vodo.

Na dan otvoritve so bili vsi prostori zasedeni do zadnjega kotička. Mnogo ljudi ni našlo prostora in so se morali vrniti. Naše mesto je s to moderno stavbo na zunaj mnogo pridobilo. Jesenice počasi postajajo res mesto tudi na zunaj – v tej ponosni zgradbi pa smo dobili reprezentativne lokale, ki pričajo o gospodarjevi podjetnosti in ki so na Gorenjskem še sila redki.«⁶³

Kako pestro je bilo dogajanje v novi jeseniški pridobitvi, nas prepričuje tale oglas:

»Manufakturna in modna trgovina za dame in gospode

Kavarna – hotel – restavracija

Janko Novak, Jesenice

Velika izbira manufakture in pletenin vseh vrst za zimski sport najboljše kakovosti in po najnižjih cenah iz lastne tovarne pletenin v Radovljici. – V restavraciji točim najboljša vina in po-

⁶¹ *Gorenjec*, 1. 4. 1904.

⁶² *Slovenec*, 3. 2. 1906.

⁶³ *Slovenski narod*, 5. 1. 1935.

Tančarjeva hiša, v ozadju hotel Triglav

Desno hotel Korotan, levo hotel Triglav

Kavarna Novak – hotel Korotan, desno hotel Triglav

strežem s toplimi in mrzlimi jedili. Sprejemam abonente na hrano po dogovorjenih cenah. – V moderno opremljeni kavarni je gostom na razpolago biljard. Za zabavo je poskrbljeno z reproducirano glasbo, pri družabnih večerih in podobnih prilikah pa bodo sodelovali renomirani orkestri ali jazzi. Gostom so na razpolago največji jugoslovanski dnevnik ter ilustrirani listi in revije. V poslopju so lepi prostori za zaključene družbe in klubske lokale. – V hotelu so za tujce, trgovske potnike, smučarje in turiste na razpolago udobno opremljene tople sobe s toplo in mrzlo vodo.

Za številni obisk se vsem vljudo priporoča Janko Novak.⁶⁴

Novak v svojem oglasu ni pretiraval. Za kosilo so se abonirali predvsem višji uslužbenci pri železnici. Kavarna je bila res imenitna, v dunajskem slogu. Gostje so lahko polistali po časopisih in revijah, debatirali in odigrali kako partijo biljarda. Zvečer so tja zavili poslušat glasbo in kaj popit. Igral je »šramel« jeseniških muzikantov (Rado Kleč, Franc Čelesnik, Ludvik Veber, Pepi Medvešček, Reichmann). Zelo znani in obiskani so bili sobotni plesi, kjer so se pari zavrteli v ritmu jazz-a. Mladi Skalaši so po sobotnem smučanju ali izletu v gore pogosto zavili še v Korotan malo zaplesat. Obiskovalci so bili v glavnem pari srednjih let, pa tudi mlajši, če so si to lahko privoščili. Lokal je bil namreč precej drag in bolj imeniten, »meščanski«, »hohštaplerski«. Za na ples je bila seveda obvezna večerna obleka s kravato za moške.⁶⁵ Vendar pa dogajanje v Korotanu ni bilo popolnoma zaprto za delavce. Relativno visok življenjski standard jim je

⁶⁴ Slovenski narod, 19. 1. 1935.

⁶⁵ »Naše dve (sestri, op. p.) sta sprosile, da jih je ata gor peljal. Joj joj, sta se uštimale, da sta ble lepe!«

omogočal, da so se vsaj občasno udeleževali takih prireditve, če jih je to seveda veselilo.⁶⁶

Kazina

Lokal, najbolj ekskluzivno namenjen za lokalno elito, je bila tovarniška Kazina, zgrajena leta 1905.⁶⁷ V največji meri je bila namenjena uradnikom in inženirjem KID (kar nekaj od njih je bilo Nemcev) ter tujim gostom železarne. Gostom je nudila namestitev, tovarniškim nameščencem kosilo v odlični restavraciji, poleg tega pa še prostor za druženje, pogovore in igranje šaha. Posebej imenitni so bili prostori v prvem nadstropju, kjer so menda stregle samo najlepše natakariče. In s čim so se uslužbenci KID lahko pogostili? Najemna pogodba iz leta 1930 določa takole: »Najemnik daje aboniranim uradnikom: kosilo, sestoječe iz juhe, pečenke ali govejega mesa z dvema prikuhama in močnatno jedjo, večerjo, sestoječo iz mesa z dvema prikuhama ali iz predjedi z močnato jedjo, ali iz močnate jedi, ki pa mora biti enako vredna preje omenjenima večerjama. Hrana mora biti prvovrstno pripravljena, okusna in tečna, z zadostno množino masti ter mora biti čim večja izprememba v vrsti jedil, tako da ni enolična, kakršna bi mogla biti v kvar zdravju, ali ki bi se sčasoma mogla pristuditi. /.../ Na zalogi mora biti vedno najmanj troje vrst dobrega, pristnega vina, ter prvovrstno pivo, katero se sme točiti uradnikom ali naravnost iz soda, ali pa v originalno polnjenih steklenicah.«⁶⁸

Delavci so Kazino redkokdaj videli od znotraj, kvečjemu so si kdaj pa kdaj spodaj za domov kupili malo golaža ali juhe, ki sta bila okusna in dokaj poceni. V lokalu so občasno prirejali plese in razne zabave za zaprte družbe, pustna in silvestrska veseljačenja. KID je prostore izkoristila za svoje prireditve, na primer sprejeme jubilarov železarne (za 40 let delovne dobe KID) ali družabni večer za fante iz samskega doma KID. Tu so se zbirali člani določenih društev in skupnosti, po-

vezanih s KID (na primer stanovsko zborovanje strojnikov KID in sestanki Kluba uradnikov KID, zakuska za člane gasilske čete KID na Florjanovo nedeljo).

Leta 1940 so Kazino obnovili. V *Tovarniškem vestniku* objavljen lep opis novih prostorov:

»Prejšnji teden je pričela poslovati tovarniška restavracija – prav za prav naša menza za sodelavce in goste.

Otvoritev je bila izvedena brez kake posebne slovesnosti, kar je z ozirom na resnost časov bolj primerno.

Obnovitev kazine, kakor smo jo prej imenovali, je bila izvedena zelo posrečeno tako glede prostorov, kakor glede opreme, ki daje možnost zdrave, okusne in udobne postrežbe. Posebno kuhinja je opremljena po novih higienskih načelih, električnih kuhalnih in hladilnih naprav. Tudi točilnice so opremljene z modernimi hladili. Gотовo najbolj moderna oprema gostinske obrti v naši deželi.

Kazina je bila prav za prav predelana iz starega poslopja, pa je ta preureditev izvedena tako, da je bivanje v prostorih povsem novi svet napram starim prostorom. Čisto na vrhu so urejene sobe za goste, ki poslovno posečajo industrijo in ostajajo tu dalje časa, prvo nadstropje je nekak dom za nameščence. Že samo stopnišče je in vestibul sta tako praktično kot arhitektonsko urejena najbolj prijetno. V prvem nadstropju je sredi zelenja kip Nj. Vel. kralja. Tu je tudi čitalnica – opremljena udobno in mirno, da je ta prostor res v izrazu kultura. Dalje so sobe za igranje in šahiranje, desno pa je velika jedilnica, ki je najlepši prostor v zgradbi. Vsa izdelana iz žganega lesa v kmetskem slogu in v tem slogu tudi opremljena po stenah. Je pa jedilnica za številno uradništvo, ki se je tam hranilo že prej, premajhna. Zato so razširjeni prostori v pritličju, ki je poglobitveni del restavracije. Nasprotno s tovarno, kjer je vse samo od sebe nekam črno, so prostori opremljeni svetlo. Tu je privlačno shajališče tudi za družbe in družine sodelavcev.«⁶⁹

Ob stiski s prostorom v Kazini je prišlo še do notranje delitve – nižje rangirani so bili namešče-

⁶⁶ Na splošno velja med Jeseničani prepričanje, da je bil življenjski standard delavcev, zaposlenih v železarni, v letih pred 2. svetovno vojno kar visok. Plače so bile dobre, pogosto se poudarja, da so si lahko privoščili tudi boljše obleko in bili na splošno zelo zaželeni ženi pri dekletih iz bližnje in daljne okolice.

⁶⁷ *Tovarniški vestnik KID*, 1. 2. 1941.

⁶⁸ *Najemna pogodba za gostilniške prostore KID*, 1. 4. 1940. GMJ, Arhiv KID, škatla 80, mapa 98.

⁶⁹ *Tovarniški vestnik KID*, 1. 6. 1940.

ni v spodnjo jedilnico. »Obratovanje prenovljene restavracije K.I.D. /kazine/ prične v ponedeljek 27. t. m. Vsled zmanjšane obsega restavracijskih prostorov I. nadstropja se priporoča gg. delovodjem in nižjim nameščencem, da se poslužujejo onih pritličnih prostorov, ki so zanje rezervirani.«⁷⁰

Viri

- Gornjesavski muzej Jesenice, Arhiv Kranjske industrijske družbe, škatla 80, mapa 98, najemna pogodba za gostilniške prostore Kranjske industrijske družbe, 1. 4. 1940.
- Gornjesavski muzej Jesenice, Arhiv Tehniškega muzeja Jesenice, mapa I/2, inv. št. 652, Obvestilo Kranjske industrijske družbe, 21. 5. 1940.
- Gornjesavski muzej Jesenice, Žerjav Anton, *Spominski zapiski*, Po zbranih spominih ustnega izročila spisal v letih 1981 do 1991.
- Časniki in časopisi: *Gorenjec*, *Ilustrirani Slovenec*, *Jeseniška straža*, *Na mejah*, *Slovenec*, *Slovenski narod*, *Toti list*, *Tovarniški vestnik Kranjske industrijske družbe* (*Tovarniški vestnik KID*).
- Pogovori z informatorji.

Literatura

- Rjazancev Aleksander, *Razpad fužin in nastanek metalurške industrije na Jesenicah*. V: Franc Konobelj, ur. *Jeklo in ljudje: Jeseniški zbornik I*. Skupščina občine Jesenice, Jesenice 1964, str. 19-40.
- Torkar Tahir Zdenka, *Razvoj delavskega naselja v Podmežaklji ob današnji cesti 1. maja do leta 1941 (etnološki oris)*. Neobjavljeno diplomsko delo. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, PZE za etnologijo, Ljubljana 1985.

Seznam fotografij

Vse objavljene fotografije so iz fototeke Gornjesavskega muzeja Jesenice.

Zusammenfassung

GASTSTÄTTEN IN JESENICE VOM ENDE DES 19. JAHRHUNDERTS BIS ZUM ZWEITEN WELTKRIEG

Gaststätten waren eines der wichtigsten Zentren des geselligen Lebens in Jesenice sowohl vor als auch nach dem Zweiten Weltkrieg. An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert erlebte Jesenice eine Blüteperiode mit einer beschleunigten Entwicklung der Eisenindustrie und starker Zuwanderung. Parallel dazu vergrößerte sich auch die Zahl von Gasthäusern, Schankwirtschaften, Kaffeehäusern, Restaurants und Hotels. Die Inhaber und Namen der Lokale wechselten mit der Zeit, die Zahl war aber immer hoch.

Der Bedarf an Gastlokalen war beträchtlich. Sowohl die Arbeiterschaft als auch die Angehörigen höherer Schichten waren dort einquartiert oder kamen regelmäßig zum Mittagessen; hier suchten sie Gesellschaft, Unterhaltung, vor allem aber kurzes Vergessen der täglichen Sorgen. Gerade die Suche nach einem Alkoholrausch nach schwerer Arbeit ist wohl ein Charakteristikum von Industrie- und Bergwerkssiedlungen, zu denen auch Jesenice gehörte.

Die Lokale zogen mit ihrem abwechslungsreichen Geschehen verschiedene Bevölkerungsgruppen an. Außer Essen und Trinken konnten die Gäste hier die Tagespresse lesen und über Neuigkeiten diskutieren, Karten oder Schach, mancherorts auch Boccia spielen. Neben hitzigen Debatten wurde auch gesungen, manchmal spielte jemand Ziehharmonika oder ein anderes Instrument. Einige Wirte veranstalteten regelmäßig Tanzfeste mit Musik lokaler Musiker, vor allem an Samstagen und Sonntagen. Ein Teil des Angebotes – natürlich nicht in allen Lokalen – waren Silvesterfeiern, Faschingsfeste und ähnliches. Die vornehmeren Lokale boten ihren Gästen Unterhaltung mit Live-Musik oder zumindest „Musik aus der Dose“. Häufig war der Gasthausbesuch Teil des Sonntagsausfluges.

Gaststätten waren oft Treffpunkte von Vereinsmitgliedern. Die Wirte waren nicht selten eif-

⁷⁰ Obvestilo KID, 21. 5.1 940. Gornjesavski muzej Jesenice, Arhiv TMJ, mapa I/2, inv. št. 652.

rige Mitglieder oder sogar Gründer der Vereine. In den Lokalen reihten sich so Sitzungen, Vollversammlungen und unterschiedliche Veranstaltungen der Vereine – Vorträge, politische Treffen, Musik- und Theatervorführungen sowie andere kulturelle Darbietungen, Tanz- und Volksfeste – aneinander.

Mit dem Gasthausbesuch drückte die Bevölkerung von Jesenice aber auch ihre nationale und politische Orientierung aus. Bestimmte Lokale waren nämlich klar national und politisch zugeordnet.

Zur Zeit Österreich-Ungarns waren die nationalen Teilungen besonders sichtbar. Einige Wirte deklarierten sich eindeutig als Deutsche. Sie privilegierten deutsche Gäste – hauptsächlich handelte es sich hier um die Oberschicht von Jesenice, Beamte und Ingenieure aus der Fabrik – und in ihren Lokalen war fast ausschließlich die deutsche Sprache zu hören. Nach dem Ersten Weltkrieg verebbten solche ausgeprägten Unterscheidungen allmählich.

Auch politisch legten sich die Wirte oft eindeutig fest – für die klerikale, liberale oder sozialdemokratische Seite. Gaststätten wurden somit zu Treffpunkten politisch Gleichgesinnter. Die drei wichtigsten politischen Lager (Klerikale, Liberale, Sozialdemokraten) und später die dazugehörigen politisch deklarierten Vereine hatten ihren Sitz zunächst in Gasthäusern. Auch nachdem sie über eigene Räume verfügten blieben Gaststätten ein Treffpunkt.

Einerseits waren Gasthäuser Zentren des kulturellen Lebens, andererseits Orte der Trunkenheit, der Prügeleien, der Ausschweifung und Sittenlosigkeit, wie das die Klerikalen bezeichneten (meist nur in der Absicht, die ideellen Gegner anzuschwärzen). Nicht immer wurde die Polizeistunde in den Gasthäusern eingehalten. Wie Zeitungsberichte zeigen störten die aufbrechenden Gäste mit Lärm, Gesang und oft auch Streitereien die Nachtruhe der Bewohner. Auch Prügeleien in den Lokalen bzw. am Weg nach Hause waren häufig. Bestimmte Lokale hatten den zweifelhaften Ruf, Treffpunkte leichter Mädchen oder sogar Prostituierten zu sein.

Zu den vornehmeren, „bürgerlichen“ Lokalen zählten jene in Hotels (wie Triglav, Paar, Pošta). Sie wurden meist nur von Angehörigen der höheren Schichten (Beamte, Ingenieure, Händler, erfolgreiche Gewerbetreibende u. ä.) und fremden Gästen besucht. Von besonderer Bedeutung war das Kasino der Fabrik, ein Treffpunkt von Beamten, Angestellten und Ingenieuren der KID. Auch die Kaffeehäuser (Café Čop, Café Novak – Hotel Korotan, Café Pariz) nahmen einen höheren Rang ein. Ausstattung und Bedienung in diesen Lokalen hatten ein höheres Niveau. Recht häufig wurden Tanzfeste mit Live-Musik organisiert, wobei meist lokale Musikgruppen engagiert wurden. Doch auch diese Lokale – insbesondere das Café Novak – waren nicht nur auf die lokale Prominenz beschränkt.

Schlagwörter: *Gaststätten, Jesenice, geselliges Leben, nationale und politische Teilungen*

Jurij Perovšek

»Stojimo po vsej verjetnosti pred najstrašotnejšo totalno vojno«

*Doktrine druge svetovne vojne v pogledih slovenske politike 1939–1941**

PEROVŠEK Jurij, znanstveni svetnik, doc. dr.,
Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000
Ljubljana

323.22/.28:355.02(497.4)"1939/1941"
94(497.4)"1939/1945"

**»STOJIMO PO VSEJ VERJETNOSTI PRED
NAJSTRAHOTNEJŠO TOTALNO VOJNO«**

Doktrine druge svetovne vojne v pogledih slovenske politike 1939–1941

Slovenska politika je vprašanje vojaških doktrin začela obravnavati že kmalu po začetku novega svetovnega spopada. V katoliškem in liberalnem taboru so ocenili, da ima vojna totalni značaj, obenem pa so opozorili še na eno ključno značilnost novega vojaškega spopada – načelo bliskovite vojne. Med modernimi vojaškimi sredstvi, na katerih je slonela nova vojna, so v obeh taborih ter v socialističnem delu marksističnega tabora posebej poudarili vlogo letalstva, padalcev, motoriziranih vojaških enot, pomorskih min in podmornic. Opozorili so tudi na pomen vremenskih razmer za uspešno izvajanje vojaških operacij in na nevarne učinke propagandne oziroma psihološke vojne ter vloge radia v njej. Liberalci so zagovarjali še doktrino o vsestranski podpori civilnega prebivalstva oboroženim silam države (*armada je narod*), socialisti pa so opozorili na vojskovanje, katerega namen je načrtno izčrpavanje nasprotnikovih gospodarskih moči in žive vojaške sile v vojaškem spopadu. Komunisti so v letih 1939–1941 vprašanje vojaških doktrin obravnavali z vidika svojega revolucionarnega cilja, to je organiziranja, priprave in izvedbe oborožene vstaje in prevzema oblasti, ki naj bi slonel na gverilskem oziroma partizanskem načinu bojevanja. Na tej podlagi so tudi vodili vojskovanje partizanskih enot v letih 1941–1945.

Ključne besede: druga svetovna vojna, katoliški tabor, liberalni tabor, marksistični tabor, slovenska politika, vojaške doktrine

PEROVŠEK Jurij, Scientific Councillor, Associate
Professor, Institute of Contemporary History,
Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

323.22/.28:355.02(497.4)"1939/1941"
94(497.4)"1939/1945"

**"WE ARE PROBABLY ON THE BRINK OF THE
MOST HORRIBLE TOTAL WAR"**

The doctrines of the Second World War from the point of view of Slovene politics in the years 1939–1941

Slovene politicians addressed the question of military doctrine soon after the start of the new global conflict. Both the Liberal and the Catholic camps believed that the war was total in character; at the same time, they pointed out another key feature of the new military conflict – the *Blitzkrieg* principle. Both camps, and the Socialist wing of the Marxist camp in particular, stressed the importance of modern military means in the new war. They particularly pointed out the role of the air force, paratroopers, motorized units, naval mines and submarines. Meteorological conditions were likewise considered an important factor in the successful execution of military operations, as well as the dangerous effects of propaganda, psychological warfare and the role of radio in it. The Liberals also advocated the doctrine of all-round support of the civil population towards the armed forces (*the army is the nation*), while the Socialists warned about warfare whose purpose was to deliberately exhaust the enemy's economic power and decimate the soldiery in a military conflict. In the years 1939–1941, the Communists addressed the question of military doctrine from the point of view of their revolutionary goals, which included organization, preparation and execution of an armed rebellion and a takeover of power that would be based on guerrilla or partisan-type fighting. This was the ground on which they conducted partisan warfare in the years 1941–1945.

Key words: Second World War, Catholic camp, Liberal camp, Marxist camp, Slovene politics, military doctrines

Druga svetovna vojna (1939–1945), ki je vnesla bistvene spremembe v dotedanji način organizacije, priprave in uporabe oboroženih sil,¹ je že v času, preden je leta 1941 zajela tudi slovensko ozemlje, vzbudila poudarjeno pozornost slovenske politike. V vseh treh političnih taborih – katoliškem, liberalnem in marksističnem – so veliko časa in energije namenili razčlenjevanju njenega geopolitičnega, strateškega in idejnega značaja,² prav tako pa so razpravljali tudi o uporabi in značaju vojaških doktrin, ki so jih vojskujoče strani razvile v pripravah na vojno in v njenem kasnejšem poteku. V naši razpravi bomo obravnavali ta vidik spremljanja druge svetovne vojne na Slovenskem, in sicer v času od njenega začetka 1. septembra 1939 do napada sil osi na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941. Pri tem se bomo osredinili na glavne načelne usmerjevalce tedanjega slovenskega političnega in idejnega življenja – slovenski del vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), ki je izražal stališča katoliškega tabora, slovenski del vsedržavne Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS), v katerem so bili politično združeni liberalci, slovenske socialiste, in ilegalno Komunistično partijo Slovenije (KPS), ki je kot revolucionarni dejavnik v slovenskem prostoru oblikovala specifične poglede na vlogo in uresničevanje vojaških doktrin.

V najmočnejšem slovenskem političnem taboru – katoliškem – so vprašanje vojaških doktrin začeli obravnavati že kmalu po začetku novega svetovnega spopada. Opozorili so, da ima nova

vojna totalni značaj, saj je posegla tudi v zaledje in uničuje civilno prebivalstvo. Odločilno vlogo pri tem ima letalstvo, ki bombardira ne le vojaške naprave, ampak tudi povsem nezavarovana mesta in vasi, kar se je pokazalo po nemškem napadu na Poljsko 1. septembra 1939. Tedaj je glasilo slovenskega dela JRZ *Slovenec* poudarilo, da po vsej verjetnosti »stojimo (...) pred najstrahotnejšo totalno vojno, katere grozote že sedaj presegajo vsako domišljijo. Uničenju se ne bodo stavile nobene meje več. To je vojna brez usmiljenja, vojna do popolnega uničenja.«³ Taka vojna zahteva mobilizacijo vseh narodnih sil in družbenih slojev ter vsestransko uporabo znanosti in tehnike.⁴ Posebno nevarnost pri tem predstavlja uporaba bojnih strupov, in zanj je bil *Slovenec* prepričan, da človeštvu pred koncem vojne ne bo prihranjena.⁵

Obenem z opozorilom na totalni značaj vojne so v katoliškem taboru poudarili še eno ključno značilnost novega vojaškega spopada: načelo bliskovite vojne (Blitzkrieg).⁶ *Slovenec* je kmalu po napadu na Poljsko opozoril, da je bliskovita vojna Nemcem prinesla velike uspehe v boju proti poljski armadi, saj so v pičlih štirinajstih dneh zasedli tretjino poljske države, vključno z vsemi večjimi industrijskimi središči. Opozoril je tudi, da je bil čas za napad dobro izbran. Septembra in oktobra je na Poljskem navadno velika suša, kar je nemškim motoriziranim enotam omogočilo hitro prodiranje. Po nastopu jesenskega in zimskega deževja bi bilo namreč napredovanje bistveno težje, v takih razmerah pa bi številna in odlična poljska konjenica dobila večji pomen.⁷ Dobro leto kasneje je *Slovenec* znova pisal o bliskoviti vojni. Na podlagi dotedanjega poteka vojne na zahodnoevropskih vojskovališčih je ugotovil, da je uveljavila novo obliko bojevanja. Odpravila je vojno v strelskih jarkih oziroma medsebojno obleganje, ki je bilo značilno za prejšnjo svetovno vojno. »Začela se je velika doba motorizirane vojne. Prav tako se je začelo misliti na čisto novo uporabo avtomatičnega orožja. Istočasno pa je postalo letalo najpopolnejše vojaško sredstvo in vse je začelo izdelovati najmo-

* Projekt št. M6-0163 »Organizacija, priprava in uporaba oboroženih sil v vojaški doktrini in praksi na slovenskem ozemlju v 20. stoletju je« sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. / The authors acknowledge the financial support from the state budget by the Slovenian Research Agency (project No. M6-0163 Organisation, preparing and use of armed forces in military doctrine and practice: Slovenia in 20. century.)

¹ O pojmu vojaške doktrine, razčlenitvi primerov doktrin različnih oboroženih sil in njihovih spremembah v 20. stoletju glej Anton Žabkar, *Vojaške doktrine – opredelitev, klasifikacija in razvoj*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLVII/2, Ljubljana, 2007, str. 111–130 (dalje: Žabkar, *Vojaške doktrine*).

² Doslej so bili v slovenskem zgodovinopisju podrobneje obdelani pogledi liberalne politike na drugo svetovno vojno v letih 1939–1941. O tem glej Jurij Perovšek, *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2005, str. 223–241.

³ *Slovenec*, 15. 9. 1939, *Vojna brez usmiljenja*. Prim. tudi *Slovenec*, 31. 12. 1940, *Ko se poslavljamo od leta...*

⁴ *Slovenec*, 26. 5. 1940, *Ko prebiramo vojna poročila...*, 8. 1. 1941, *Vloga kemije v sodobni vojski*.

⁵ *Slovenec*, 12. 2. 1941, *Strahote bojnih strupov*.

⁶ O temeljnih prvinah bliskovite vojne glej Žabkar, *Vojaške doktrine*, str. 121.

⁷ *Slovenec*, 14. 9. 1939, *Štirinajst dni vojne*.

dernejše vrste bombnikov, lovcev in izvidniških letal. Istočasno se je začelo izpopolnjevati protiletalsko orožje. Tank je postajal vedno bolj popoln in udaren ter prodoren. Istočasno je bil uveden nov rod vojske, to je letalska pehota – padalci, ki so morali biti zopet opremljeni z novim orožjem. (...) Ta novi in hitri način vojskovanja z najbolj izpopolnjenimi dosedanjimi vrstami orožja je lahko dosegel tudi to, da je bila hitro in na bliskovit način razširjena panika med sovražnim prebivalstvom, kar je zopet podprlo naziranje, da je hitra in bliskovita vojna le na mestu in da je upravičena.«⁸

V katoliškem taboru so med vsemi modernimi vojaškimi sredstvi najbolj poudarjali pomen letalstva.⁹ Na podlagi njegove vloge pri nemški zasedbi Belgije, Nizozemske (prevoz padalcev) in Francije maja in junija 1940 ter zračne bitke za Anglijo (od avgusta 1940 dalje) so ugotavljali, da je vtisnilo pečat vsemu tedanjemu vojaškemu dogajanju.¹⁰ Poudarjali so, da tisti, ki obvladuje zračni prostor, obvladuje tudi kopno in morje.¹¹ Zato nemško letalstvo tako silovito napada angleška letališča, pristanišča, vojno industrijo, mesta in živilska skladišča in obenem ustvarja motnje v gospodarskem in socialnem življenju angleškega prebivalstva.¹² S tem bi namreč ustvarili ustrezne

pogoje za izkrcanje nemške kopenske vojske, ki bi jo na angleško ozemlje s severne francoske obale prepeljali z ladjami in izkrcevalnimi čolni.¹³ *Slovenec* je opozoril, da imajo nemški izkrcevalni čolni lastna pogonska sredstva in so varni pred torpedi, ker ne segajo globoko v vodo, poleg tega pa jih zaradi majhne višine vojne ladje težko zadenejo s topovi. Seveda pa bi bila njihova uspešna uporaba možna le, če bi jih lastno letalstvo zaščitilo pred sovražnim letalstvom.¹⁴ *Slovenec* je ob tem opozoril še na obalni obrambni sistem (utrjene postojanke z močnim topništvom, strelski jarki, minska polja), ki bi ga Nemci morali obvladati ob morebitnem izkrcanju svoje vojske na angleški obali.¹⁵

Drugo pomembno moderno vojaško sredstvo, na katerega so opozarjali v katoliškem taboru, so bile podmornice. *Slovenec* je poudarjal njihov pomen v vojni na morju, saj so postale neprimerno nevarnejše in sposobne bistveno večjega akcijskega dosega kot v prejšnji vojni. Katoliški tisk je bil posebej pozoren zlasti na delovanje nemških podmornic proti trgovskim ladjam, ki so v spremstvu angleških vojaških ladij iz Združenih držav Amerike prevažale vojaški material, surovine in živila v Anglijo. Opozarjal je na hude izgube, ki so jih nemške podmornice prizadejale angleškemu trgovskemu in vojaškemu ladjevju, obenem pa še na njihov dominanten položaj v prostorsko omejenem Rokavskem prelivu, kjer so veliko bolj nevarne kot pa velike angleške oklepnice, ki nasprotniku nudijo velik cilj in so na daleč vidne. Poleg podmornic so v *Slovenecu* opozarjali še na uporabo pomorskih min, ki so pomemben sestavni del vojne na morju.¹⁶

⁸ *Slovenec*, 15. 2. 1941, *Kaj prinaša moderno vojskovanje*. Prim. tudi Žabkar, *Vojaške doktrine*, str. 122.

⁹ *Slovenec*, 17. 9. 1939, *Kam drvimo?*, 10. 5. 1940, *Novo ogroženo ozemlje*.

¹⁰ *Slovenec*, 14. 5. 1940, *Na vsej zahodni fronti se razvija boj za življenje in smrt*, 15. 9. 1940, *Sovjetska politika*, 19. 9. 1940, *Drin* (dr. Ivan Ahčin), *Anglija v težki uri*, 17. 10. 1940, *Preseljevanje narodov v sedanji vojni*.

¹¹ *Slovenec*, 19. 9. 1940, *Drin* (dr. Ivan Ahčin), *Anglija v težki uri*. Prim. tudi *Slovenec*, 17. 10. 1940, *Preseljevanje narodov v sedanji vojni*.

¹² *Slovenec*, 13. 9. 1940, *Drin* (dr. Ivan Ahčin), *Boj za London*, 19. 9. 1940, *Drin* (dr. Ivan Ahčin), *Anglija v težki uri*, 10. 12. 1940, *Kaj bo?*, 8. 1. 1941, *Kaj bo zdaj?*, 18. 2. 1941, *Velike priprave*, 11. 3. 1941, *Ameriška pomoč Angliji*. – *Slovenec* je že novembra 1939 opozarjal, da ne obstaja učinkovita zaščita civilnega prebivalstva pred napadi iz zraka. Ocenjeval je, da proti napadalcu, ki razpolaga z velikim številom letal, ni mogoče vzpostaviti uspešne aktivne obrambe (protiletalsko topništvo, lovska letala), zato kot edino sredstvo preostane le dobro organizirana pasivna obramba (organizacija sanitetne, kemične in tehnične službe, gradnja zaklonišč itd.). S tem se lahko, če se že ne more preprečiti, vsaj zmanjša in oslabi nevarnost napadov iz zraka. (*Slovenec*, 26. 11. 1939, *O potrebi zaščite prebivalstva pred napadi iz zraka*.) Letalsko doktrino, ki izhaja iz tega, da so šibka točka industrijskih držav goste naseljena mesta in njihova infrastruktura, je v času po prvi svetovni vojni oblikoval italijanski general Giulio

Douhet. Predlagal je, naj namesto kopenskih napadov letalstvo podnevi in ponoči sistematično napada mesta in njihovo infrastrukturo z namenom, da se bo prebivalstvo mest po soočenju z grozotami bombardiranj obrnilo proti lastni vladi in jo prisililo v kapitulacijo. (Žabkar, *Vojaške doktrine*, str. 123, op. 19)

¹³ *Slovenec*, 13. 9. 1940, *Drin* (dr. Ivan Ahčin), *Boj za London*, 8. 1. 1941, *Kaj bo zdaj?*, 18. 2. 1941, *Velike priprave*.

¹⁴ *Slovenec*, 13. 9. 1940, *Drin* (dr. Ivan Ahčin), *Boj za London*.

¹⁵ *Slovenec*, 17. 7. 1940, *Angleška obramba*.

¹⁶ *Slovenec*, 24. 11. 1939, *Vojna na morju vedno hujša*, 26. 11. 1939, *Izpodrezavanje ali »dragiranje« min*, 19. 9. 1940, *Drin* (dr. Ivan Ahčin), *Anglija v težki uri*, 10. 12. 1940, *Kaj bo?*, 18. 2. 1941, *Velike priprave*, 11. 3. 1941, *Ameriška pomoč Angliji*.

Poleg vojne v Zahodni Evropi so v katoliškem taboru spremljali tudi njen potek na evropskem severovzhodu. Z vidika izvajanja vojaških doktrin so se osredotočili na sovjetsko-finsko vojno (november 1939 – marec 1940) in po njenem koncu predstavili razmišljanje višjega finskega častnika, ki je bilo o delovanju Rdeče armade v omejenem vojaškem spopadu objavljeno v švicarskem tisku. Finski častnik je opozoril, da je sovjetska stran, ki je v spopadu zmagala, sprva slabo izvajala svoje vojaške aktivnosti. Poleg tega je nasprotnika podcenjevala, kar sta pokazala številčno stanje in kakovost armade, ki je napadla finske meje. Med sovjetskim letalstvom in kopenskimi silami ter njihovimi operacijami ni bilo sodelovanja, sovjetski letalci so zgolj bombardirali kolikor mogoče veliko krajev, da bi povzročili paniko. Sovjeti so se pri tem tudi preveč zanašali na svojo peto kolono na Finskem, kjer pa so imeli domoljubni socialisti idejno premoč nad komunistično stranko.¹⁷

Finski častnik je ocenil, da je bil načrt nastopa sovjetskih armad s teoretičnega stališča sicer izvrsten: ena armada naj bi prebila t. i. Mannerheimovo črto na karelijski ožini, druga pa naj bi na dolgi vzhodni in severni finski meji izvedla obkolitev te črte. Praktično pa je bil ta načrt ponesrečen, predvsem na severu, kjer naj bi delovale motorizirane divizije v globoko zasneženi in gozdnati ravnici, v kateri ni skoraj nič cest. Usoda na sever poslanih divizij je bila zapečatená že tedaj, ko so se začele premikati. Razvile so se lahko samo v vertikalni črti, tako da so bojno delovali samo tisti, ki so bili na čelu dolge in ozke kolone. Nasproti sovjetskim motoriziranim enotam so se zato lahko Finci bojevali na smučeh in zaradi neomejene gibčnosti obkoljevali cele sovjetske oklopne oddelke, kar ne bi bilo mogoče v deželi z gostim cestnim omrežjem in manjšimi razdaljami, kot so na Finskem. Vrhovno poveljstvo sovjetske armade je nato po hudih neuspehih opustilo taktiko motoriziranih divizij v globokem snegu brez cest in na ozemlju, posejanem z gozdovi. Svojo severno armado je po finskem vzorcu razdelilo v patrulje na smučeh.¹⁸

Ustrezen način bojevanja pa je sovjetska stran izbrala na karelijski ožini. Uporabila je nemški način hkratnega navala tankov, ki skušajo prebiti sovražnikovo utrjeno črto na kolikor mogoče

veliko točkah, zanemarjajoč zvezano frontalno črto, tako da lahko nasprotnika obkoljujejo z vseh strani. Pri tem je bilo v prid sovjetskih sil tudi dejstvo, da so bili Finci brez rezerv, zadostnega števila tankov in drugih motoriziranih sredstev, ter da so bili preutrujeni. Na tej fronti se je Rdeči armadi počasi posrečilo doseči učinkovito sodelovanje tankov, pehote, topništva in letal, kar je odločilo zmago tudi na zahodu. Izkazale so se tudi sovjetske padalske čete, vendar je njihov poln uspeh onemogočilo močno gozdnato in z jezeri posejano finsko ozemlje.¹⁹

Finski častnik je razčlenil tudi način vodenja boja sovjetskih vojaških enot. Opozoril je, da je sovjetska armada po stari ruski tradiciji izvajala množične napade. Tako so lahko poveljniki kljub največjim izgubam in neuspehom tedne in tedne vodili napade na izbrane cilje, ne da bi vztrajnost čet in njihova morala popustila. Hrabrost sovjetskega vojaka ni izhajala iz političnega prepričanja, pač pa iz čuta dolžnosti, ki predstavlja pri Rusih večji motiv kot t. i. prepričanje v zahodnem pomenu besede. Čeprav so Finci obkolili cele divizije, se ni vdala nobena sovjetska enota. Seveda pa gre to pripisati »tudi političnim komisarjem rdeče armade, ki so spretni propagandisti in znajo človeka dobro dresirati«. Finski častnik je svoje razmišljanje sklenil z ugotovitvijo, da se je lahko vrhovno poveljstvo sovjetske armade iz vojne s Finsko dosti naučilo. Predvsem je spoznalo tehnične napake pri tankih, ki so imeli preslabe oklepe, da bi prenesli udarno silo modernega protitankovskega topništva. Kljub izkušnjam, ki jih je sovjetska vojska pridobila v spopadu s Finsko, pa je bil prepričan, da Rdeča armada tudi v bodočnosti ne bo postala »tisti nepremagljivi valjar, ki vse pod seboj poho-di, kakor se to danes od gotove strani razglašá in kakor so svojčas Slovani in drugi mislili o carski armadi«. Na drugi strani pa je menil, da »tudi ni tista slabo oborožena in brezmočna čreda, za katero so jo proglašali lani (leta 1939 – op. J. P.) vojni poročevalci zahodnih velesil. Nasproti taki armadi, kakor je nemška, bi sovjetska gotovo ne vzdržala«, prišla pa bi »prav tako kakor carska močno v poštev proti nasprotniku, ki bi se moral boriti na več frontah, kakor tudi proti vsaki armadi, ki ni tako na višku, kakor je pruska.«²⁰

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Prav tam. – Podobna opozorila, ki so zadevala način vodenja boja sovjetskih vojaških enot proti Fincem (množič-

¹⁷ Slovenec, 27. 6. 1940, Rdeča armada.

¹⁸ Prav tam.

Totalna vojna

V slovenskem katoliškem taboru so obravnavali tudi vprašanje posebnih oblik operacionalizacije vojaških doktrin. Ker je v novi vojni postala nafta »duša vsega vojskovanja«, ²¹ to je gonilno sredstvo motoriziranih kopenskih armad, letalstva in ladjevja, je *Slovenec* opozarjal na novo »strategijo petroleja«, ki so jo izvajale vojskujoče strani. Strategija je imela dvojen cilj: »prvič, nasprotniku odvzeti čim več virov za dobavo petroleja (nafte – op. J. P.), mu delati čim več težav pri njegovem prevažanju in mu uničiti čim več njegovih zalog, drugič pa dobiti zase na razpolago čim več petrolejske proizvodnje (... in) skrbno varovati svoje zaloge proti sovražnim napadom«. ²² *Slovenec* je obravnaval tudi vprašanje izvajanja vojnih dejavnosti brez orožja. V tej zvezi je opozarjal na

nevarne učinke propagandne oziroma psihološke vojne in vloge radia v njej. ²³

Tudi v drugi najmočnejši slovenski politični skupini – liberalnem taboru – so izhajali iz temeljne ugotovitve, da ima nova svetovna vojna totalni značaj. ²⁴ Totalno vojno so razumeli kot povezavo bliskovite vojne, istočasnega izvajanja vojnih dejavnosti brez orožja (psihološka, diplomatska, gospodarska vojna) in frontne vojne. Ko so pisali o bliskoviti vojni, ki jo je vodilno liberalno glasilo *Jutro* pojasnilo kot hkratno uporabo vseh vojnih sredstev (kopenskih, pomorskih in letalskih sil) z namenom naglega uničenja sovražnika, so liberalci posebej poudarili pomen letalstva. Opozorili so na njegovo odločilno vlogo pri nemški zasedbi Poljske, Danske in Norveške, septembra 1939 in spomladi 1940, in obenem poudarili, da je pomemben dejavnik tudi pri vzpostavljanju vojaške

na uporaba človeških in tehničnih potencialov), so v slovenskem katoliškem tisku objavili že pred objavo zgoraj predstavljenega razmišljanja finskega častnika. (*Slovenec*, 22. 12. 1939, *Nauki finskega bojišča*, 21. 2. 1940, *Drin* (dr. Ivan Ahčin), *Kaj se odloča na Finskem*.)

²¹ *Slovenec*, 31. 10. 1940, *Strategija petroleja*. Prim. tudi *Slovenec*, 9. 1. 1941, *Vloga kemije v sodobni vojski*.

²² *Slovenec*, 31. 10. 1940, *Strategija petroleja*.

²³ *Slovenec*, 10. 9. 1939, *Proti laži in neumnosti*, 12. 1. 1940, *Drin* (dr. Ivan Ahčin), *Nepojmljiva vojska*.

²⁴ *Jutro*, 30. 11. 1939, *Trije meseci vojne*, 18. 5. 1940, *Tri važne uredbe*.

premoči na morju.²⁵ Uspešna uporaba letalstva v pomorski vojni jih je navedla tudi k odgovoru na vprašanje, ali je še umestno graditi vojne ladje. *Jutro* je v tej zvezi najprej opozorilo, da so ladje dober cilj za obstreljevanje iz zraka, ker se bombniku ne morejo izmakniti, poleg tega pa sredstva, potrebna za zgraditev ene vojne ladje, zadostujejo za izdelavo celotnega letalskega oddelka. Zato so nekateri »takoj obsodili vojne ladje na smrt ter jih označili kot preostanek one dobe, ko si tehnika še ni bila osvojila zraka«. *Jutro* takemu stališču ni pritrdilo, čeprav je priznalo, da so vojni dogodki pokazali ranljivost vojaškega ladjevja, ki ga je treba umakniti v oddaljena pristanišča in ga uporabiti samo tam, kjer se eno ladjevje postavi nasproti drugemu. Toda obenem je opozorilo, da se je pokazala velika korist vojnega ladjevja pri zapori sovražnih obal in zaščiti tovornih ladij, ki prevažajo živila za civilno prebivalstvo, vojne potrebščine in tudi vojake. Sodilo je, da vprašanje še ni dokončno rešeno in bo morda šele ob koncu vojne moč ugotoviti, koliko vojaško ladjevje še ustreza zahtevam sodobnega bojevanja, ko je težišče napadov prešlo na letalstvo.²⁶

V podkrepitev svojih ocen je *Jutro* iz *Deutsche Allgemeine Zeitung* povzelo stališča, ki jih je o gornjem vprašanju konec leta 1940 zagovarjal nemški kontraadmiral Reinhold Gadow. V svojem razmišljanju je poudaril, da dotedanji vojni dogodki še niso dokazali popolne prevlade letalstva na eni strani in popolne nepotrebnosti vojaškega ladjevja na drugi. Priznaval je sicer, da lahko srednji in težki bombniki ladjam povzročijo znatno škodo, če je izstrelak nanje namerjen iz ugodne lege. Dober zadetek namreč na krovu uniči vse tehnične naprave, protiletalsko obrambo, žaromete, topove, priprave za dostavo streliva iz ladijskih skladišč ter letala, ki so morebiti na njem. S tem se seveda znatno zniža bojna sposobnost linijske ladje, v posebno ugodnih okoliščinah ni izključeno tudi njeno popolno uničenje. Vojno ladjevje je torej dobilo v letalstvu nasprotnika, s katerim mora resno računati, vendar pa to še ne pomeni, da je postalo nepotrebno.²⁷

Gadow je opozoril, da so nove vojne ladje bistveno močnejše grajene, kot so bile do tedaj. Predvsem imajo močnejši jekleni oklep, povečano pa je tudi topništvo, ki naj bi ladjo varovalo pred letali. Tako imajo nove vojne ladje, ki jih gradijo v ZDA, že po 50 protiletalskih topov različnih kalibrov. Gadow je med letala, ki so za vojne ladje najbolj nevarna, uvrstil strmoglavce in torpedna letala. V svoji končni sodbi pa se je pridružil ameriškim strokovnjakom, ki so poudarjali, da so letala in podmornice, zlasti ko sodelujejo, za vojne ladje hudi nasprotniki, medtem ko so na odprtih oceanih velike vojne ladje ohranile svoj dotedanji pomen.²⁸

Bistveno večjo razgibanost, ki jo je v moderno vojskovanje vneslo letalstvo, so v liberalnem taboru ocenili tudi z vidika uporabe padalskih enot. Poudarili so, da predstavlja najbolj sodobno metodo letalskega vojskovanja, ki pa je učinkovita le, če je nasprotnik presenečen in ne uspe urediti svoje obrambe. Končne sodbe o uporabi padalskih enot pa niso izrekli, saj so menili, da je še ni mogoče oblikovati.²⁹ Glede uporabe letalstva v tedanjih vojnih operacijah v Evropi so obravnavali tudi njegovo vlogo v zračni bitki za Anglijo. Tako kot v katoliškem taboru, so tudi v liberalnem ocenili, da je namen nemškega bombardiranja Londona in najpomembnejših vojaških industrijskih središč pripraviti ustrezne pogoje za kasnejše izkrcanje nemške kopenske vojske na angleškem ozemlju. Pristavili pa so, da je težko presoditi, koliko je nemška letalska ofenziva učinkovita kot sredstvo za olajšanje ali omogočanje drugih akcij, predvsem poizkusa izkrcanja.³⁰ Glede drugih modernih vojaških sredstev in izvajanja vojaških dejavnosti so opozorili še na pomembno vlogo motoriziranih vojaških enot in uporabo pomorskih min v vojni na morju.³¹ Opozarjali so tudi na nevarne učinke propagandne oziroma psihološke vojne in vloge radia v njej ter pozivali v boj proti njenim zavajajočim učinkom in malodušju, ki bi lahko nastalo na njeni podlagi.³² Kar zadeva psihološki dejavnik

²⁸ Prav tam.

²⁹ *Jutro*, 15. 5. 1940, »Prava vojna«.

³⁰ *Jutro*, 5. 12. 1940, Položaj pred zimo.

³¹ *Jutro*, 15. 6. 1940, Obračun in obeti, 16. 4. 1940, Vojaški razvoj na severu.

³² *Jutro*, 17. 9. 1939, Vojna in živci, 17. 3. 1940, Vojna in javnost, 11. 5. 1940, Novo bojišče, 9. 1. 1941, Boj proti malodušju, 16. 1. 1941, Pogoji zaupanja, 19. 1. 1941, Radio v službi naroda, 8. 3. 1941, Samozavest in zaupanje, 12. 3. 1941, Pred novo fazo vojne, 2. 4. 1941, Naše domovin-

²⁵ *Jutro*, 28. 2. 1940, Med nevtralci, 16. 4. 1940, Vojaški razvoj na terenu, 4. 5. 1940, Od vojne na severu do sredozemske vihre, 15. 5. 1940, »Prava vojna«.

²⁶ *Jutro*, 1. 1. 1941, Z evropske celine do oceanskih razdalj.

²⁷ Prav tam.

pri izvajanju vojaških operacij, so opozarjali še na pomen motiviranosti vojaštva za uspešno uresničitev načrtovanih ciljev.³³

O vprašanju uporabe oboroženih sil in vojaških sredstev pa so v liberalnem taboru razmišljali tudi z vidika ustreznih vremenskih pogojev, potrebnih za uspešno izvajanje vojaških operacij. Marca 1941 je *Jutro* ugotavljalo, da nastop pomladi prinaša zmanjšanje vremenskih nevšečnosti in omogoča prenos bojevanja na morje, kjer so naravne in vremenske razmere bistveno večjega pomena kot na kopnem. To je zlasti pomembno za morje okoli britanskega otočja, kjer so spomladi viharji manj pogosti in siloviti, megle manj goste in nepregledne, manj je tudi oblačno in manj je dežja. Po *Jutru* so namreč lahko bile jesenske in zimske vremenske nevšečnosti okoli otočja vzrok, da Nemci do tedaj še niso izvedli izkrcanja prek morja na angleška tla. Možno pa je bilo tudi, da priprave na izkrcanje še niso bile končane.³⁴

Kljub pomenu, ki ga je za tedanje vojaške operacije imela sprememba letnega časa, pa je *Jutro* opozorilo, da vremenske razmere tudi spomladi za bojevanje niso vedno ugodne. Poudarilo je, da tedaj postaja dan daljši, kar povečuje ovire za nočne zračne napade. Poleg tega so spomladi noči manj svetle, kar je sicer važen pogoj za učinkovito izvedbo nočnih bombardiranj. Pač pa se lahko spomladi letala brez težav dvignejo v večje višine, ker jih mraz v višjih zračnih plasteh ne ovira toliko kot pozimi.³⁵

Razen vojskovališča okoli britanskega otočja je *Jutro* opozorilo še na vojskovališče v Albaniji (od tu je italijanska vojska oktobra 1940 napadla Grčijo), kjer je imela sprememba letnega časa prav tako velik pomen, saj so tam zime hude in z veliko snega. Velik pomen je pripisalo tudi odločitvi Velike Britanije, da so njene vojaške sile decembra 1940 iz Egipta izvedle (uspešno) ofenzivo proti Italijanom, ki so jih septembra napadli iz Libije. Po *Jutrovem* poudarku je bila namreč na tistem območju zima najbolj ugoden čas za večje vojne akcije, saj je takrat najmanj vroče in najbolj verjetno, da pade tudi dež, medtem ko slabo stran predsta-

vljajo peščeni viharji, ki so tedaj najpogostejši in najbolj siloviti.³⁶

O vprašanju organizacije, priprave in izvajanja vojaških dejavnosti pa so v liberalnem taboru razmišljali tudi na tedaj zelo izviren način. Ocenjevali so namreč, da bi bilo treba vanje vključiti tudi civilno prebivalstvo. Na to je opozorilo *Jutro*, ki je sredi maja 1940 poudarilo, da se v času totalne vojne »noben problem narodnega in državnega življenja (...) ne da več posebej obravnavati. Vse je povezano med seboj. Oborožena obrambna sila države ni več nekaj za sebe obstoječega in vojak ne preneha tam, kjer neha uniforma.«³⁷ Po reviji *Nova Riječ* je povzelo tudi poudarek, da v novih razmerah »ni več dolžnost samo vojakov in njihovih poveljnikov, da se bore, temveč preide ta dolžnost na vse državljane, tudi na ženske, otroke in starce«.³⁸ Zato se mora – kot je konec maja 1940 zapisal Milan Gaberščik – uveljaviti načelo armade je narod, saj moderni način vojskovanja ogroža vse prebivalstvo. Vsakdo mora biti pripravljen pomagati oboroženim silam pri obrambi domovine. »Danes moramo vso Jugoslavijo spremeniti v eno samo delavnico, v kateri je vsakomur določeno delo, ki ga mora opravljati vestno in natančno. Napadalec ne sme trčiti le ob armado, trčiti mora ob ves narod«, je poudaril Gaberščik. »Izpričajte urbi et orbi,« je nagovoril slovensko javnost, predvsem študentsko mladino, »da verujete v moč in v usodo svoje domovine, (in) da se boste odzvali njenemu prvemu pozivu. (...) Armada je pripravljena – tudi narod mora biti.«³⁹

V marksističnem taboru so vprašanje vojaških doktrin obravnavali na obeh njegovih idejno-političnih polih – socialističnem in komunističnem. Socialisti so – tako kot tudi slovenska JRZ in JNS – precej pozornosti namenili vlogi in pomenu modernih vojaških sredstev v novem vojaškem spopadu. Med njimi so posebej opozorili na letalstvo in motorizirane vojaške enote. Socialistično glasilo *Delavska politika* je pisalo o uporabi letalstva v sovjetsko-finski vojni, o njegovi pomembni vlogi v nemških vojnih operacijah na Norveškem

ske dolžnosti; dr. Branko Vrčon, *Nova faza vojne, Misel in delo*, VI/4, Ljubljana, 1940, str. 91, 93–94.

³³ *Jutro*, 15. 6. 1940, *Obračun in obeti*.

³⁴ *Jutro*, 4. 3. 1941, *Vojna ugibanja ob koncu zime*.

³⁵ *Prav tam*.

³⁶ *Prav tam*.

³⁷ *Jutro*, 18. 5. 1940, *Tri važne uredbe*.

³⁸ *Jutro*, 27. 5. 1940, *Armada je narod ves*.

³⁹ *Prav tam*, Milan Gaberščik, *Akademsko mladina in armada*.

Nemška oklopna križarka Admiral Graf von Spee, splovljena 6. 1. 1936. Ob izbruhu vojne je bila na Atlantiku. Od septembra do decembra 1939 je potopila 9 britanskih trgovskih ladij. Po boju z britanskimi pomorskimi silami pri ustju reke Rio de la Plate, v katerem je bila poškodovana, jo je posadka 17. 12. 1939 potopila pri Montevideu.

(aprila 1940), v Belgiji in na Nizozemskem, ter v vojni za Anglijo.⁴⁰ *Delavska politika* je ob tem opozorila na nov način bojevanja, uveden z uporabo padalskih enot. Na podlagi sorazmerno precej uspešne nizozemske in belgijske zavrnitve nemških padalskih enot spomladi 1940 pa je menila, da se omenjeni način bojevanja v glavnem ni obnesel.⁴¹ Socialisti so poudarili bistveno večji pomen neposrednega bojnega delovanja letalstva. Osredinili so se na njegovo vlogo v nemškem napadu na Anglijo, ki so jo večplastno ocenili. Glavni poudarek v oceni socialistov je bil, da so nemški letalski napadi uvod za splošen napad Nemčije na Anglijo, saj bo Hitler skušal izkrcati svoje enote na angleškem ozemlju. Nemci si zato prizadevajo uničiti angleško letalstvo ter letalska in morska oporišča, obalne baterije, industrijo in prometne naprave, da bi ob izkrcanju onemogočili sovražnikov odpor.⁴² *Delavska politika* je ob tem opozorila še na psihološki učinek nemških bombardiranj. Bom-

bardiranje angleških mest in civilnih ciljev naj bi namreč med prebivalstvom zasejalo malodušje in politično nezadovoljstvo, kar naj bi pripomoglo k uspešni invaziji na Anglijo.⁴³ Ta ocena socialistov se je ujemala z njihovimi pogledi na psihološko in propagandno vojno, o kateri so menili, da predstavlja pomemben vidik sodobnega izvajanja vojnih dejavnosti.⁴⁴ Kot posebno obliko izvajanja vojnih dejavnosti brez orožja, so poudarili tudi diplomatsko dejavnost. Prek nje je namreč mogoče »izvajati na svojega nasprotnika pritisk, mu z grožnjo preplašiti zaveznika, ali pa prepričati tistega, ki bi prišel v poštev kot zaveznik, da je bolje zanj, ako se ne spušča v nobeno podobno akcijo«.⁴⁵

Drugo pomembno moderno vojaško sredstvo, na katerega so opozorili socialisti – motorizirane vojaške enote –, je bilo po njihovem poudarku ključnega pomena za hitro in globinsko osvajanje sovražnikovega prostora. *Delavska politika* je opozorila zlasti na vlogo tankovskih enot, ki pa jim mora slediti pehota, da lahko prodirajoča stran v spopadu utrdi svoje pozicije na osvojenem ozemlju. Socialisti so svoje poglede na vlogo motoriziranih vojaških enot oblikovali na podlagi spremljanja sovjetsko-finske vojne ter nemških vojaških operacij na Norveškem in zahodnoevropskem vojskovašišču.⁴⁶ Med vidnimi dejavniki sodobne vojne so poudarili še podmornice in podmorske mine. Ob tem so menili, da je vojna mornarica, kljub izpopolnitvi letalstva, ohranila svoj dotedanji pomen, glede vojaških plovil pa so opozorili še na uvajanje manjših čolnov za prevoz pehotnih enot, ki so jih izdelali Nemci za načrtovano izkrcanje v Angliji.⁴⁷

Anglijo. – Prim. tudi DP, 5. 10. 1940, *Rusko mnenje o izgledih nemške invazije*.

⁴³ DP, 21. 9. 1940, *Letalski napadi na London*, 10. 10. 1940, *Neprestani letalski napadi*, 24. 10. 1940, *Letalska vojna pozimi*.

⁴⁴ DP, 23. 12. 1939, *O propagandi v vojnem času*, 23. 5. 1940, *Težkoče naj nam bodo v bodrilo k solidarnosti*, 1. 6. 1940, *Peta kolona v akciji*, 9. 7. 1940, *Huda reakcija nam ne sme jemati poguma*.

⁴⁵ DP, 29. 10. 1940, *Diplomatski naporji za zaključitev vojne*.

⁴⁶ DP, 9. 3. 1940, *Boji za Viipurski zaliv se nadaljujejo*, 30. 4. 1940, *Boji za posest Norveške*, 18. 5. 1940, *Milijonske armade v boju od Holandske do Sedana*, 21. 5. 1940, *Ogromne človeške žrtve*, 23. 5. 1940, *Veliki boji v severozapadni Franciji*, 25. 5. 1940, *Prodor Nemcev do Rokavskega preliva*.

⁴⁷ DP, 14. 11. 1939, *Na vojnih frontah doslej skoraj tišina*, 9. 7. 1940, *Za premoč na morju in v zraku*, 18. 7. 1940, *Boji v*

⁴⁰ *Delavska politika* (dalje: DP), 15. 2. 1940, *Neprestani strašni boji na Mannerheimovi obrambni črti*, 30. 4. 1940, *Boji za posest Norveške*, 16. 5. 1940, *Nemci spuščajo vojsko s padobranci v zaledju*, 21. 5. 1940, *Ogromne človeške žrtve*, 17. 8. 1940, *Največje letalske bitke nad Kanalom in južno Anglijo*, 5. 10. 1940, *Rusko mnenje o izgledih nemške invazije*, 10. 10. 1940, *Neprestani letalski napadi*, 24. 10. 1940, *Letalska vojna pozimi*, 4. 2. 1941, *Pričakujejo napad na Anglijo*. Prim. tudi DP, 4. 7. 1940, *Priprave za spopad z Anglijo*.

⁴¹ DP, 16. 5. 1940, *Nemci spuščajo vojsko s padobranci v zaledju*.

⁴² DP, 17. 8. 1940, *Največje letalske bitke nad kanalom in južno Anglijo*, 21. 9. 1940, *Letalski napadi na London*, 24. 9. 1940, *Bombe rušijo*, 4. 2. 1941, *Pričakujejo napad na*

Tako kot v katoliškem in liberalnem taboru so tudi v socialističnem delu marksističnega tabora kot poseben dejavnik uporabe vojaških sredstev poudarili vremenske in terenske razmere. V začetku leta 1940 so opozarjali, da je ostra zima na Finskem sovjetski vojski onemogočila izvajanje operacij večjega obsega in da bo podoben učinek imel tudi nastop pomladi, ko se bo do tedaj zamrznila finska pokrajina spremenila v neprehodna močvirja in jezera.⁴⁸ Na omejevalni vpliv vremenskih in terenskih razmer na vojaške dejavnosti so opozarjali tudi ob nemški zasedbi Norveške, saj je bila aprila 1940 na njenem večidel goratem ozemlju še zima.⁴⁹ Med italijansko-angleško vojno v Vzhodni Afriki (julij – september 1940) pa so kot omejevalni dejavnik za izvajanje vojaških akcij poudarili deževno obdobje in menili, da se bodo po njegovem koncu na tem vojskovališču verjetno začele obsežne vojaške operacije.⁵⁰

Socialisti so posebej opozorili na vpliv vremena pri uporabi letalskih in pomorskih vojaških sil. Osredinili so se na nemški napad na Anglijo in poudarjali, da nemške letalske napade v zimskem času otežuje slabo vreme.⁵¹ Prav tako so opozarjali, da je izkrcaje nemške vojske v Angliji v času od jeseni do pomladi težko izvedljivo, saj je tedaj morje v Rokavskem prelivu viharo in prekrito z gosto meglo. Takih razmer pa mali izkrcevalni čolni, podmornice in pomožne vojne ladje ne prenesejo, medtem ko se velikih vojnih ladij ne more uporabiti, ker bi prišle pod udar obalnih baterij.⁵²

Poleg razčlenjevanja okoliščin in uporabe modernih vojaških sredstev v novem vojaškem spopadu so socialisti posebej obravnavali tudi vprašanje načina vojskovanja. V tej zvezi so opozorili na t. i. gospodarsko vojno, to je načrtno izčrpavanje nasprotnikovih gospodarskih sil z name-

nom oslabiti njegovo udarno in obrambno moč. Kot primer takega vojskovanja je *Delavska politika* navedla pomorsko zaporo Nemčije, ki sta jo, da bi ji preprečili dobavo surovin, goriva in živil, jeseni 1939 proti njej uvedli Anglija in Francija. Spomladi 1940 sta si tudi prizadevali, da bi zavrli izvoz živil z Balkana, nafte iz Romunije in železa iz Švedske v Nemčijo. *Delavska politika* je opozorila tudi na nemške protiukrepe: bombardiranje angleških industrijskih središč in delovanje predvsem nemških podmorniških sil, da bi preprečili dovoz živil in vojaškega materiala iz ZDA v Anglijo; ko naj bi bila tonaža angleške trgovske mornarice tako razredčena, da bi bila redna preskrba Anglije onemogočena, naj bi Nemčija izvedla invazijo na Anglijo.⁵³

Socialisti so opozorili tudi na neposredno izčrpavanje nasprotnikove žive vojaške sile. Kot primer so navedli ravnanje vojskujočih se armad v sovjetsko-finski vojni. Ko je Rdeča armada februarja 1940 napadala močno utrjeno Mannerheimovo obrambno črto, so poudarili, da njeni napadi zahtevajo »ogromno žrtev, toda rusko armadno poveljstvo ima na razpolago dovolj človeškega materiala, da nadomesti vse izgube«, obenem pa računa, »da finska vojska nima rezerv, ki bi lahko zamenjale čete v prvih pozicijah. Tako se finske čete bore po več dni neprestano, brez počitka. V takem položaju pa vojak trajno ne more vzdržati, ker opeša telesno in duševno. – Zgodilo bi se lahko, da finska vojska vsled telesne izčrpanosti postane nesposobna za nadaljnjo obrambo ter bi ruska armada zavzela obrambno linijo v času, ko bi sovražnik takorekoč spal.«⁵⁴ *Delavska politika* je podobno ravnanje opazila tudi pri finski armadi. V začetku marca 1940 je poročala, da so Finci »severnovzhodno od Ladoškega jezera (...) uničili 34. sovjetsko tankovsko divizijo. Ta divizija je obtičala v snegu in ledu, odrezana v pusti pokrajini. – Štab divizije je formiral iz tankov in ostalih oklopnih vozov trdnjavo v obliki elipse v preseku kakšnih 500 m in 1600 m v dolžino (tak način bojevanja so poznali že tudi Husiti). Finci te divizije niso napadali, dokler je niso izstradali, šele nato so se razvili

Afriki postajajo srditejši, 1. 10. 1940, Ali je še mogoč vdor v Anglijo?

⁴⁸ DP, 6. 1. 1940, *Na finskih bojiščih zastoj vojnih operacij, 15. 2. 1940, Nepristani strašni boji na Mannerheimovi obrambni črti.*

⁴⁹ DP, 30. 4. 1940, *Boji za posest Norveške.*

⁵⁰ DP, 26. 9. 1940, *Južno-afriška Unija ter angleško-italijanska vojna.*

⁵¹ DP, 24. 10. 1940, *Letalska vojna pozimi, 28. 1. 1941, Šest dni skoro brez letalskih napadov na zapadu, 4. 2. 1941, Pričakujejo napad na Anglijo, 30. 1. 1941, Vremenske prilike in vojna. Prim. tudi DP, 5. 10. 1940, Rusko mnenje o izgledih nemške invazije.*

⁵² DP, 1. 10. 1940, *Ali je še mogoč vdor v Anglijo?, 30. 1. 1941, Vremenske prilike in vojna.*

⁵³ DP, 9. 9. 1939, *Vojna do gospodarskega uničenja, 14. 11. 1939, Na vojnih frontah doslej skoraj tišina, 4. 4. 1940, Gospodarska vojna proti Nemčiji čedalje hujša, 4. 7. 1940, Priprave za spopad z Anglijo, 29. 10. 1940, Diplomatski napor za zaključitev vojne, 12. 11. 1940, Nemčija poskuša izvesti blokado Anglije.*

⁵⁴ DP, 13. 2. 1940, *Boji na Finskem se vodijo z vso silovitostjo.*

boji, ki so vodili do uničenja divizije, kateri rusko armadno vodstvo ni moglo poslati pomoči razen z letali, kar pa je bilo mnogo premalo.«⁵⁵

V drugem – komunističnemu delu marksističnega tabora so v svojih pogledih na vprašanje vojne in vojaških doktrin v letih 1939–1941 izhajali iz temeljnih poudarkov ustanovnega kongresa KPS, ki se je zbral 17. in 18. aprila 1937 na Čebinah. Kongres je med drugim poudaril, da je slovenski narod med tistimi narodi, ki jih nemški in italijanski osvajaški cilji najbolj ogrožajo.⁵⁶ Skladno s tem so slovenski komunisti v svojih političnih načrtih in delu upoštevali tudi verjetnost nastopa vojnih razmer, ki pa so ga povezovali s svojim revolucionarnim družbenim in političnim programom. Pri tem so se opirali na tedanje usmeritve vodstva Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), ki je oblikovalo poglede jugoslovanskih komunistov na vprašanje vojaških doktrin. V tem smislu je bila zelo pomembna peta državna konferenca KPJ, zbrana od 19. do 23. oktobra 1940 v Zagrebu. Na konferenci so poudarili, da morajo komunisti politično delovati tudi v oboroženih silah Kraljevine Jugoslavije. To pomeni, da morajo delavce in kmete, ki služijo vojaški rok, vzpodbujati k temu, da v oboroženih silah uvedejo svojo lastno disciplino, organizirajo in povežejo svoje vrste ter pridobivajo vojaške veščine, da bi lahko »jutri v strnjenih vrstah z orožjem v rokah krenili v boj za obrambo svojih pravih (revolucionarnih – op. J. P.) interesov.«⁵⁷ KPJ je torej slabega pol leta pred napadom na Kraljevino Jugoslavijo začela posvečati precejšnjo pozornost svoji strategiji v vojni in je med drugim ocenjevala, da je treba v fazi zbiranja revolucionarnih sil zase pridobiti tudi pripadnike vojske.⁵⁸

Ključni premislek KPJ v pripravah na vojno in z njo povezano uporabo vojaških doktrin pa je pomenila študija *Strategija in taktika oborožene vstaje*, izdelana februarja ali marca 1941 kot osnova za predavanje Josipa Broza - Tita v partijski šoli Centralnega komiteja KPJ v Dubravi. Študija je najprej poudarila, da je vstaja najvišja oblika razrednega boja, nato pa pojasnila njene nujne sestavne dele: načrtnost, pripravo delavskega razreda, ki bo nosilec vstaje, izbiro kritične točke v dozorevanju revolucije in izbiro pravega trenutka oziroma povoda za vstajo. Revolucionarna stranka pri tem ne sme dovoliti, da bi se vstaja začela spontano, mimo njene organizacije in vodenja. Študija je opozorila še na povezavo splošne stavke kot vzvoda revolucionarnega razpoloženja širokih družbenih slojev in vstaje.⁵⁹

Študija je precej pozornosti namenila taktičnim vprašanjem. Glede pouličnih bojev v mestih je kot najboljšo rešitev predlagala gverilo, saj leta namesto boja na barikadah predstavlja gibljivo obrambo. Nadalje je opozorila, da je pri tem treba zagotoviti množičnost in ofenzivnost. Posebej je poudarila, da je treba izdelati trden predhoden načrt vstaje, zagotoviti njeno osrednje vodenje in izpeljavo v več središčih hkrati. Zavzela se je tudi za takojšen prenos vstaje iz mest na podeželje.⁶⁰

Z vidika vprašanja vojaških doktrin je bilo v študiji najbolj zanimivo razmišljanje o oblikovanju oborožene vojaške sile. Študija je poudarila, da bo morala KPJ, takoj ko bo množicam najavila začetek oborožene vstaje, ustanoviti bojne vojaške oddelke, t. i. odrede. Ti morajo biti vodeni centralno in enotno, saj so le tako omogočeni uspešna mobilizacija, maksimalna uporabnost vojaških odredov ter hitra in odločna akcija. Študija se je zavzemala za oblikovanje in organiziranje vojaških odredov po teritorialnem in ne po sindikalnem oziroma poklicnem načelu. Prikazala je njihovo formacijsko strukturo in sestavo štabov (poveljnik, politični funkcionar, več članov) ter poudarila pomen vojaške izobrazbe poveljnikov. Odrede naj bi ustanovili povsod, kjer se za to pojavi pobuda od spodaj, ne glede na razpoložljivo količino orožja. Odredi morajo čimprej preiti v akcijo, priprave ne zadostujejo. Kljub hitrosti pa je treba imeti načrt boja. Izdelati je treba operativne načrte, ki bodo omogočili bojevanje tudi v prime-

⁵⁵ DP, 9. 3. 1940, *Boji za Viipurski zaliv se nadaljujejo*.

⁵⁶ *Delavci! Delovno ljudstvo! Slovenci! V: Zbornik ob štiri-desetletnici ustanovnega kongresa KPS (razprave in dokumenti), ČZP Komunist, Ljubljana, 1977, str. 274–275.*

⁵⁷ *Izvori za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, peta zemaljska konferenca KPJ (19–23. oktobar 1940), I/10, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1980, dok. št. 6, Referat o radu KPJ u jugoslovenskoj vojsci [Izvestilac Mitar Bakić], str. 146, 153.*

⁵⁸ *Damijan Guštin, Konceptualni razvoj partizanstva na Slovenskem v letu 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII/1–2, Ljubljana, 1992, str. 110 (Guštin, Konceptualni razvoj partizanstva).*

⁵⁹ *Prav tam, str. 111.*

⁶⁰ *Prav tam.*

ru, če bi bile prekinjene zveze med osrednjim revolucionarnim štabom in odredi.⁶¹

Študija je nadalje poudarjala, da mora KPJ pred začetkom revolucionarne vstaje vzpostaviti zvezo z revolucionarnimi kmeti, delavski razred pa mora njihovo energijo usmerjati v zmago revolucije. Vojaška oblika tega sodelovanja naj bi bili obrambni odredi, ki bi ščitili vasi in z nizom drobnih akcij okolico pripravljali na splošno ljudsko vstajo. Na dan vstaje bi razdelili orožje, obrambni odredi pa bi začeli razoroževati žandarmerijo, odstranjevati organe oblasti, zasedati pomembne strateške točke in sklicevati skupščine kmetov, na katerih bi uzakonili nov družbeni in politični položaj ter izvolili organe nove oblasti. Obrambni odredi bi postali oboroženi organi nove oblasti. Študija je posebej opozarjala, da revolucija in državljanska vojna ne bosta premočrtni in ne bosta dosegali le uspehov. Če bi sile protirevolucije dosegle lokalni uspeh, bi se morali obrambni odredi umakniti v težje dostopne kraje in bojevati partizanski boj (bojno delovanje manjših oddelkov prebivalstva), s katerim bi podpirali boj na glavni fronti.⁶² J. B. Tito, ki je dokončno oblikoval omenjeno študijo, se je ideje o partizanski vojni domislil na podlagi preučevanja marksistične doktrine o oboroženem ljudstvu, preučevanja nekaterih idej Karla von Clausewitza, izkušenj osvobodilnih vojn in revolucij, ter izkušenj prve svetovne vojne, oktobrske revolucije, partizanskega vojskovanja na Kitajskem in španske partizanske vojne proti Napoleonu.⁶³

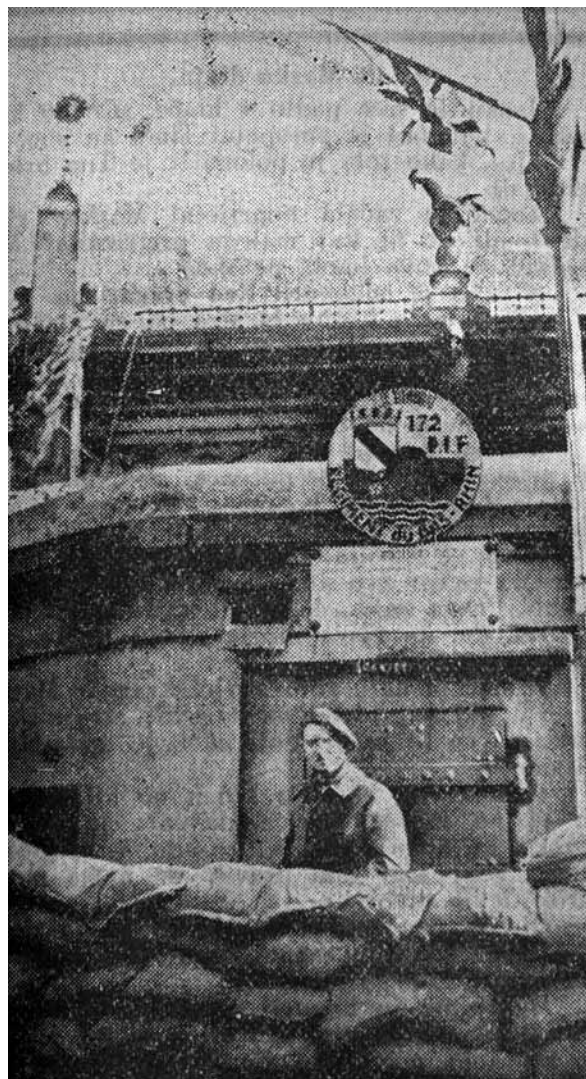
Sklepni del študije je obravnaval odnos med oboroženimi silami obstoječe jugoslovanske države in ljudsko vstajo. Opozarjal je, da je za uspeh vstaje v svoje vrste nujno potrebno pritegniti vsaj del vojske, kar naj bi bilo povsem možno, ker njeno glavnino sestavljajo delavci in kmetje. Zato je za KPJ nemudoma treba začeti pridobivati tako vojake kot predvsem nižje častnike.⁶⁴ Omenjeni poudarki študije *Strategija in taktika oborožene vstaje* so bili izhodišče kasnejšega vojskovanja slovenskih in jugoslovanskih partizanskih enot v letih 1941–1945.

⁶¹ Prav tam.

⁶² Prav tam, str. 111–112.

⁶³ Josip Broz Tito, *Zbrana dela*, VI, ČZDO Komunist, Založba Borec, Ljubljana, 1980, str. 271, op. 349.

⁶⁴ Guštin, *Konceptualni razvoj partizanstva*, str. 112.

Bunker na francosko-nemški meji leta 1939. Bunker je bil okrašen s francoskim petelinom (»gallus«) in angleško zastavo, znamenji, da se tu začneja svet, ki ga branita Francija in Velika Britanija.

Stališča, ki so jih zagovarjali slovenski komunisti oziroma KPJ o vojni in načinu izvajanja vojaških dejavnosti, zaokrožajo obravnavo vprašanja doktrin druge svetovne vojne v pogledih slovenske politike v letih 1939–1941. Njihova razčlenitev pokaže, da je slovenska politika že v tem času novo svetovno vojno dobro poznala in celovito ocenila. Tako sta si bila katoliški in liberalni tabor edina, da ima vojna totalni značaj, obenem pa sta opozorila še na eno ključno značilnost novega vojaškega spopada: načelo bliskovite vojne. Med modernimi vojaškimi sredstvi, na katerih je slonela nova vojna, so v obeh taborih ter v socialističnem delu marksističnega tabora posebej poudarili letalstvo, ki so ga liberalci razumeli tudi kot pomemben dejavnik pri vzpostavljanju vojaške

premoči na morju. Ob tem so liberalci in socialisti poudarili, da je vojna mornarica ohranila svoj dotedanji pomen. Glede vojne na morju so v katoliškem in liberalnem taboru ter v socialističnem delu marksističnega tabora opozorili še na uporabo pomorskih min in podmornic kot njenega pomembnega sestavnega dela; slednje je posebej poudarjal katoliški tisk. Katoliški in liberalni tabor ter socialisti so opozorili tudi na uvedbo novih vojaških enot – padalcev – in pomembno vlogo motoriziranih vojaških enot. Opozorili so tudi na pomen vremenskih razmer za uspešno izvajanje vojaških operacij, med vojnimi dejavnostmi, ki so jih izvajali brez orožja, pa tudi na nevarne učinke propagandne oziroma psihološke vojne ter vloge radia v njej. Poleg omenjenih skupnih stališč je liberalni tabor zagovarjal še doktrino o vsestranski podpori civilnega prebivalstva oboroženim silam države (*armada je narod*), ki jim mora dati na razpolago vse svoje moči. Socialisti pa so opozorili na vojskovanje, katerega namen je načrtno izčrpavanje nasprotnikovih gospodarskih moči in žive vojaške sile v vojaškem spopadu.

Omenjenim vprašanjem, ki so jih v letih 1939–1941 dokaj podrobno obravnavali v katoliškem in liberalnem taboru ter v socialističnem delu marksističnega tabora, slovenski komunisti oziroma KPJ niso posvečali pozornosti. Vprašanje vojaških doktrin so obravnavali z vidika svojega revolucionarnega cilja, to je organiziranja, priprave in izvedbe oborožene vstaje in prevzema oblasti, ki naj bi slonel na gverilskem oziroma partizanskem načinu bojevanja. Ko je druga svetovna vojna leta 1941 zajela tudi slovensko ozemlje, so v novih zgodovinskih razmerah prevzeli politično in vojaško pobudo in na podlagi organiziranja in vodenja partizanskega načina bojevanja proti okupatorjem ter izvajanja svojih temeljnih političnih zamisli ob koncu vojne leta 1945 prevzeli oblast.

Viri

Objavljeni arhivski viri

- Izvori za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, peta zemaljska konferencija KPJ (19–23. oktobar 1940), I/10, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1980.
 Josip Broz Tito, Zbrana dela, VI, ČZDO Komunist, Založba Borec, Ljubljana, 1980.

Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS (razprave in dokumenti), ČZP Komunist, Ljubljana, 1977.

Časopisni viri

- Delavska politika, tednik, Maribor, 1939–1941.
 Jutro, dnevnik, Ljubljana, 1939–1941.
 Slovenec, dnevnik, Ljubljana, 1939–1941.

Literatura

- Guštin, Damijan, Konceptualni razvoj partizanstva na Slovenskem v letu 1941, Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII/1–2, Ljubljana, 1992, str. 109–123.
 Perovšek, Jurij, Na poti v moderno, poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2005.
 Vrčon, Branko, Nova faza vojne, Misel in delo, VI/4, Ljubljana, 1940, str. 90–94.
 Žabkar, Anton, Vojaške doktrine – opredelitev, klasifikacija in razvoj, Prispevki za novejšo zgodovino, XLVII/2, Ljubljana, 2007, str. 111–130.

Viri fotografij

- www.resimler7.
 comtumWallpaperGameswallpaper_blitzkrieg_01_1600.jpg (dostopno: 10. 5. 2009).
 Bundesarchiv Koblenz, DVM 10 Bild-22-63-06. Slovenec, 21. 12. 1939.

Zusammenfassung

„WIR STEHEN ALLER WAHRSCHEINLICHKEIT NACH VOR DEM FURCHTBARSTEN TOTALEN KRIEG“

*Die Doktrinen des Zweiten Weltkriegs in den
Ansichten der slowenischen Politik 1939–
1941*

Der Zweite Weltkrieg (1939–1945), der wesentliche Veränderung in der Art der Organisation, Vorbereitung und Verwendung der bewaffneten Streifkräfte brachte, weckte die Aufmerksamkeit der slowenischen Politik, noch bevor er 1941 auch das slowenische Gebiet erfasste. In allen drei politischen Lagern – dem katholischen, liberalen und marxistischen – wurde viel Zeit und Energie auf die Analyse des geopolitischen, strategischen und ideellen Gepräges des Krieges verwendet. Auch wurde über die Verwendung und den Charakter der verschiedenen Militärdoktrinen debattiert, die die kriegführenden Seiten während der Vorbereitung zum Krieg und in seinem späteren Verlauf entwickelten. Zu diesen Punkten haben vom Kriegsbeginn am 1. September 1939 bis zum Angriff der Achsenmächte auf das Königreich Jugoslawien am 6. April 1941 alle führenden Kräfte des damaligen slowenischen politischen und ideellen Lebens Position bezogen: der slowenische Teil der gesamtstaatlichen Jugoslovanska radikalna zajednica/Jugoslawische radikale Union, die den Standpunkt des katholischen Lagers zum Ausdruck brachte; der slowenische Teil der gesamtstaatlichen Jugoslovanska nacionalna stranka/Jugoslawische Nationalpartei, in der die Liberalen und die slowenischen Sozialisten politisch vereint waren; die illegale Komunistična partija Slovenije/Kommunistische Partei Sloweniens, die als revolutionärer Faktor im slowenischen Gebiet spezifische Ansichten zur Rolle und Verwirklichung von Militärdoktrinen formulierte.

Die slowenische Politik begann Fragen der Militärdoktrinen schon bald nach dem Ausbruch des neuen Weltkonfliktes zu erörtern. Im katholischen und liberalen Lager war man der Meinung, dass der Krieg totalen Charakter hat. Auch machte man auf ein weiteres Schlüsselement der neu-

en militärischen Auseinandersetzung aufmerksam – das Prinzip des Blitzkrieges (die deutsche Besetzung Polens im September 1939), das auf der gleichzeitigen Verwendung aller militärischen Mittel beruhte. In beiden genannten Lagern sowie im sozialistischen Teil des marxistischen Lagers hob man unter den modernen militärischen Mitteln, auf denen der neue Krieg basierte, insbesondere die Rolle der Luftwaffe bei der deutschen Besetzung von Polen bzw. Dänemark und Norwegen (April und Juni 1940) sowie in der deutsch-englischen Schlacht um England (ab August 1940) hervor. Dabei verwiesen die Liberalen auch auf die Bedeutung der Luftwaffe als Faktor zur Herstellung der militärischen Übermacht zu Wasser. Sie waren aber – wie die Sozialisten – trotzdem der Meinung, dass die Kriegsmarine ihren bisherigen Stellenwert beibehielt. In Bezug auf den Seekrieg machte man im katholischen und liberalen sowie im sozialistischen Teil des marxistischen Lagers auch auf die Verwendung von Seeminen und U-Booten als wesentliche Elemente aufmerksam (letzteres wurde vor allem in der katholischen Presse hervorgehoben). Das katholische und liberale Lager sowie die Sozialisten verwiesen außerdem auf die Verwendung neuer militärischer Einheiten – der Fallschirmjäger (anlässlich der deutschen Okkupation Belgiens und der Niederlande im Mai 1940) – sowie die wichtige Rolle motorisierter Einheiten (Okkupation Polens; sowjetisch-finnischer Krieg November 1939 – März 1940; Operationen der deutschen Armee in Norwegen und deutsche Besetzung der Niederlande, Luxemburgs und Frankreichs im Mai und Juni 1940). Basierend auf Analysen des sowjetisch-finnischen Kriegs, der militärischen Operationen in Norwegen, der Schlacht um England und der italienisch-britischen Kämpfe in Nord- und Ostafrika (Juli – Dezember 1940) wurde die Bedeutung der Wetterverhältnisse für die erfolgreiche Durchführung militärischer Operationen festgestellt. Unter den militärischen Aktivitäten, die ohne Waffen durchgeführt wurden, wurden die gefährlichen Auswirkungen von Propaganda bzw. psychologischer Kriegsführung sowie die Rolle des Mediums Radio hervorgehoben. Neben diesen von allen Lagern geteilten Standpunkten vertrat das liberale Lager noch die Doktrin von der allseitigen Unterstützung der Zivilbevölkerung für die bewaffneten Streitkräfte des Staates (*die Armee ist das Volk*), denen alle Kräfte zur Verfügung gestellt werden

sollten. Die Sozialisten wiederum verwiesen auf eine Kriegsführung, deren Absicht die planmäßige Erschöpfung der Wirtschaftskraft des Gegners und seiner menschlichen Militärressourcen war.

All diesen Fragen widmete die Kommunistische Partei Sloweniens bzw. Jugoslawiens in den Jahren 1939 bis 1941 keinerlei Aufmerksamkeit. Die Kommunisten beurteilten Militärdoktrinen vom Standpunkt ihres revolutionären Ziels, d. h. der Organisierung, Vorbereitung und Durchführung eines bewaffneten Aufstandes und der Machtübernahme, die auf einem Guerilla- bzw. Partisanenkampf fußen sollte. Als der Zweite Weltkrieg 1941 auch das slowenische Gebiet erfasste, ergriffen die Kommunisten unter den neuen historischen Bedingungen die politische und militärische Initiative und konnten infolge des von ihnen organisierten und geführten Partisanenkampfes gegen die Besatzer und der Durchführung ihrer grundlegenden politischen Konzepte bei Kriegsende im Jahr 1945 die Macht übernehmen.

Schlagwörter: *Zweiter Weltkrieg, katholisches Lager, liberales Lager, marxistisches Lager, slowenische Politik, Militärdoktrinen*

»Ti si ničla, manj kakor od bohinjskega dreka dim!«

Žaljenje časti in klevetanje med letoma 1937–1950

STARIHA Gorazd, dr., arhivski svetovalec,
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko
Kranj, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

343.63(497.45)"1937/1950"

»TI SI NIČLA, MANJ KAKOR OD
BOHINJSKEGA DREKA DIM!«

Žaljenje časti in klevetanje med letoma 1937 – 1950

Razprava se ukvarja z žaljenjem časti pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej. Omejuje se na območje sodnih okrajev Kranjska Gora in Radovljica, oziroma po vojni (začasno) združeni sodni okraj Jesenice, temelji pa na kazenskih spisih pristojnih sodišč.

Številčnost vloženih tožb nam najprej pokaže, da je bilo v letih pred vojno pravljenje zaradi časti zelo razvito. Med vojno, pričakovano, za te zadeve ljudje niso imeli toliko časa, takoj po vojni pa je odstotek pritoževanja glede prizade časti ponovno narasel. Nadalje glede na vrsto obtožb žaljenja časti lahko ugotovimo, da so pri žalitvah prednjačile tiste glede spolnosti, pri klevetah pa obdolžitve kraje.

Žaljenje organov oblasti, države je kaj hitro preraslo iz žaljenja in klevetanja v kršenje javnega reda in miru, zato so tu zajeti le »nežnejši« primeri. Kot posebna kategorija so zanimivi primeri s političnim ozadjem, saj nam pričajo o aktualnostih obravnavane dobe. Pred vojno je do raznih »političnih« žalitev prihajalo na primer v razgretim predvolilnem dogajanju, agitacijah. Po vojni, ko je politično dogajanje zamrlo, pa so žaljivke s politično osnovo pomenile neposreden napad na oblast.

Vojni čas je z vsem svojim dogajanjem pustil močne sledove na ljudeh in njihovih medsebojnih odnosih, kar se je odražalo tudi v očitkih in žalitvah. Žalitve in klevete glede medvojnega zadržanja so postale pomembna kategorija obtoževanja. Tu gre še omeniti, da je sodišče v prvih povojnih letih znalo razsojati tudi v primerih žaljenja časti izrazito v »duhu časa«.

Primerjava med spoloma nam pokaže, da so bili pred vojno moški večkrat tožniki kot ženske, še večkrat pa so bili moški toženi zaradi žaljenja časti. Po vojni pa lahko za razliko od predvojne dobe vidimo, da so v novih časih ženske pogostejše branile svojo čast pred sodiščem, po drugi strani pa se je tudi precej zmanjšal zaostanek žensk za moškimi, ki so bili toženi zaradi žaljenja časti in klevetanja.

Ključne besede: žaljenje časti, klevetanje, kazensko pravo, socialna zgodovina, 20. stoletje

STARIHA Gorazd, PhD, Archival Advisor, Historical
Archives Ljubljana, Department for Gorenjska, Kranj,
Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

343.63(497.45)"1937/1950"

»YOU ARE NOTHING; YOU ARE LESS THAN THE
STENCH OF BOHINJ SHIT!«

The insult to honour and defamation in the years 1937 – 1950

The article deals with insult to honour before, during and after the Second World War. It is restricted to the court circuits of Kranjska gora and Radovljica and the court circuit of Jesenice that was (temporarily) united after the war; the article is based on the files of the competent courts.

The high number of lawsuits shows that litigation because of honour was common in the pre-war period. During the war, as expected, people had less time for these issues; immediately after the war, however, the percentage of litigations because of injured honour rose once again. The majority of the charges regarding insult to honour were connected with sexuality; among the defamation charges, larceny was the most common.

Insult of the authorities and the state soon grew from insult and defamation to violation of public law and order, which is why the article only features "milder" cases. The cases with a political background represent a special category because they provide evidence of the most current contemporary issues. Before the war, for example, "political" insults commonly occurred during overheated electoral campaign events. After the war, when political life gradually died away, insults with a political basis turned into a direct attack on the authorities.

The war period and the events related to it left many traces on people and their mutual relationships, which also manifested itself in reproaches and insults. Insults and defamations on the basis of wartime loyalties became an important category of accusations. In this respect it needs to be pointed out that, in the first few years after the war, court verdicts were often obviously in line with the "spirit of the time".

Comparison between the sexes shows us that men sued more often than women before the war; men were sued many more times because of insult to honour. After the war, unlike in the pre-war times, women defended their honour before the court more often; at the same time, the number of women who were sued because of insult to honour and defamation became similar to that of men.

Key words: insult to honour, defamation, criminal law, social history, 20th century

Pojem časti¹ je zelo zmuzljiv in precej bolj odvisen od vsakokratnih, časovno in krajevno spremenljivih družbenih norm, kot na primer kraja ali ubijanje. Vedno znova se nam postavlja vprašanje, kdaj in do kod je spoštovanje časti nekaj potrebnega, da lahko družba kolikor toliko normalno deluje, od kod naprej pa gre samo za branjenje položaja takšne ali drugačne nadoblasti in užaljene nečimrnosti.

O vprašanju časti in žaljenju le-te mnogokrat razpravljamo s filozofskega stališča. Pravo mora nato našim domislekom najprej postaviti teoretične okvire in nato odgovarjati na ta vprašanja še v praktičnih primerih. Z zgodovinarskega stališča pa nas bodo v tokratni razpravi zanimala posledice časti, ki se dajo »ošlatati«. Namreč žaljenje časti, ki je ostalo zapisano v kazenskih spisih arhivskih fondov Okrajnih sodišč Kranjska Gora in Radovljica oziroma obeh sodnih okrajev združenih v Okrajnem sodišču Jesenice, v letih od 1937 do 1950. Pogledali si bomo, kako in koliko so se ljudje žalili pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej.

Najprej si pogledjmo kolikšen delež v vseh kazenskih zadevah so predstavljale zadeve žaljenja časti v posameznih omenjenih časovnih obdobjih in v celotnem obravnavanem obdobju.

Vse kazenske zadeve in zadeve žaljenja časti pred vojno, od vključno leta 1937 do aprila 1941:

leto	vsi prestopki (Kps)	vpisi žaljenja časti	odstotek žaljenja časti glede na vse prestopke
1937	739	273	36,94 %
1938	658	271	41,18 %
1939 ²	280	83	29,64 %
1940 ³	274	109	39,78 %
1941 ⁴	96	40	41,66 %
skupaj	2047	776	37,90 %

Vse kazenske zadeve in zadeve žaljenja časti med vojno, od aprila 1941 do maja 1945:

leto	vsi prestopki (U)	vpisi žaljenja časti	odstotek žaljenja časti glede na vse prestopke
1941 ⁵	85	4	4,70 %
1942 ⁶	85	7	8,23 %
1943 ⁷	137	7	5,10 %
1944 ⁸	109	8	7,33 %
1945 ⁹	30	0	0,00 %
skupaj	446	26	5,82 %

¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika: »Občutek velike etične, moralne vrednosti; dostojanstva, ponosa.«

² Samo kranjskogorski sodni okraj.

³ Samo kranjskogorski sodni okraj.

⁴ Samo kranjskogorski sodni okraj, do aprila 1941.

⁵ Samo kranjskogorski sodni okraj, od aprila 1941 (nemška okupacija) dalje.

⁶ Samo kranjskogorski sodni okraj.

⁷ Samo kranjskogorski sodni okraj.

⁸ Samo kranjskogorski sodni okraj.

⁹ Samo kranjskogorski sodni okraj, do osvoboditve maja 1945.

Vse kazenske zadeve in zadeve žaljenja časti po vojni, od septembra 1945 do vključno leta 1950:

leto	vse kazenske zadeve (Ks)	vpisi žaljenja časti	odstotek žaljenja časti glede na vse kazenske zadeve
1945 ¹⁰	129	30	23,25 %
1946	348	118	33,90 %
1947	367	82	22,34 %
1948	384	56	14,58 %
1949	271	36	13,28 %
1950	323	95	29,41 %
skupaj	1822	417	22,88 %

Vse kazenske zadeve in zadeve žaljenja časti v celotnem obdobju 1937–1950:

1937–1950	vsi prestopki oz. kazenske zadeve (Kps, U, Ks)	vpisi žaljenja časti	odstotek žaljenja časti glede na vse prestopke in kazenske zadeve
skupaj	4315	1219	28,25 %

Iz tabel vidimo, da je bilo v letih pred vojno pravdanje glede časti zelo razvito. Med vojno, pričakovano, za te zadeve ljudje niso imeli toliko časa, takoj po vojni pa je odstotek pritoževanja glede prizadete časti ponovno narasel.

Predvojno žaljenje in klevetanje (1937–1941)

ŽALITVE GLEDE SPOLNOSTI, PREŠUŠTVA

V tabelah, ki bodo sledile, so upoštevane le vrednosti iz ohranjenih spisov (drugače kot pri gornjih tabelah, ki so bile narejene po vpisnikih), ohranjenost je za predvojno in medvojno obdobje žal precej pomanjkljiva. Vseeno pa menim, da nam lahko ohranjeni podatki nudijo vsaj približno primerljivo predstavo med različnimi vrednostmi in različnimi obdobji.

Glede na vrsto obtožb žaljenja časti lahko ugotovimo, da so pri žalitvah prednjačile tiste glede spolnosti, pri klevetah pa obdolžitve kraje. Kot posebna kategorija pa so zanimivi primeri s političnim ozadjem.

Vrsta obtožbe ¹¹					
leto	žaljenje		klevetanje		politično ozadje, povod
	glede spolnosti	ostalo	kraja	ostalo	
1937	5	14	3	14	2
1938	20	19	5	14	1
1939	16	35	9	7	7
1940	5	8	1	7	1
1941 ¹²	–	–	–	–	–
skupaj	46	76	18	42	11

S pregledom primerov, kako so se žalili in klevetali pred vojno, začnimo pri najštevilnejših žalitvah, to je tistimi, povezanimi s spolnostjo, prešuštvovanjem.

Najprej o poročenih ženah:

¹⁰ Od 23. 8. 1945 dalje.

¹¹ Samo kranjskogorski sodni okraj.

¹² Za leto 1941 ni ohranjenih primerov do okupacije.

Upokojeni železničarski uradnik je pisal tožniku, prav tako železničarskemu uradniku, pisma, v katerih ga je obtoževal, da naj bi spolno občeval z njegovo ženo in mu razdril zakon. Pisca pisem so po § 301¹³ obsodili na 100 din denarne kazni.¹⁴

Tudi v naslednjem primeru je toženec, tovarniški delavec (34), pisno dolžil tožnika, prav tako tovarniškega delavca, da mu je razdril zakon. V štirih točkah mu je očital: »1. Ti nisi pri pogajanjih zastopnik delavstva, ampak zastopnik kurbirjev; 2. Ti si mi razrušil zakon; 3. Hodiš v Lesce doli in jaz dobro vem po kaj (namigujoč da iz nečastnih in nedovoljenih namenov); 4. Takrat si bil ti kriv, ko je hotela moja žena pred šestimi leti proč od mene in je bila ona preje tvoja kot moja.« Toženec je bil obsojen po § 301 in § 299 na 600 din kazni in štirinajst dni zapora, pogojno za dve leti.¹⁵

Tovarniški delovodja je tožil trgovca (42), ker je ob razpravi na sodišču, v pravdni zadevi glede ugotovitve očetovstva, dejal: »Meni je (tožnik) povedal, da mu je pred 14 dnevi ušla njegova žena in da ima sedaj P-evo, ki ji da za vsakikrat Din 10. - /za spolno občevanja/ in me prosil, da mu jo prepustim in ne begam.« Oprostili so ga, ker je govoril resnico in ker ni imel namena žaliti. Tožnik se je pritožil, okrožno sodišče je priziv zavrnilo.¹⁶

Žena tovarniškega delavca (31) si je prislužila tožbo žene prav tako tovarniškega delavca (36), ker ji je očitala, da naj bi jo njen mož že petkrat prosil za spolno občevanje, da ji zato poginejo vsi prašiči, ker je tako hudobna in da ima razmerje s hotelirjem. Po § 299 so jo obsodili na 300 din denarne kazni.¹⁷

Soprogo kavarnarja so razhudile besede, ki jih je posestnica (39) namenila njenemu možu, in sicer, da »naj pazi rajši nase in na svojo ženo, saj se dosti stvari sliši čez njo, kakšna je bila v Celju in

se še iz Celja sem sliši, kako se je obnašala«. Po § 301 so jo obsodili na 500 din, pogojno za dve leti.¹⁸

Samska zapeljevalka (25) poročenega soboslikarja je bila verjetno ravno na vrhuncu slasti (ali tam blizu), ko jo je z njenim možem v delavnici zalotila prevarana žena, saj se je kriče razjezila: »Bom videla, ali bo dala Tvoja prekleta hudičeva baba mir ali ne.« Žena je tožbo kasneje umaknila.¹⁹

Krojaški pomočnik (25) pa je vpričo več oseb zatrjeval ženi krojaškega mojstra: »Res, imeli ste jih več. Samo pet je še takih, kot ste Vi, na Jesenicah in če greste proč od hiše, boste lahko imeli vsak dan frišnega. Naj Vas bo sram!« Po teh besedah je še pljunil vanjo. Po § 297 so ga obsodili na 600 din kazni, pogojno za tri leta.²⁰

Tožena frizerka (21) je zmerjala svojega pijanega moža, tožnik pa jo je opomnil, da bo prišla patrola, če ne bo mir. Zato mu je skozi okno na cesto zavpila: »Ti postavi, ko greš na šiht, patrolo k tvoji ženi, da se ne bo kurbala.« Vendar so jo zaradi nasprotujočih si izjav prič oprostili.²¹

Kako strupene so znale biti vdove, pa v naslednjih dveh primerih:

Vdova tovarniškega delavca je zmerjala ženo tovarniškega delavca (42) s psico, prasico, proketo bando, coprnico na metli, larfo, proketo figuro; čudila se je, zakaj da je mož ni ubil, da bi bil končno prost; očitala ji je, da je ničvredna, da ji je mati umrla od lakote, da bo šla na koruzo, kadar ji mož umre in podobno. Na koncu sta se poravnali.²²

Služkinja (28) pa je tožila vdovo tovarniškega delavca, da jo je v kuhinji pred več osebami zmerjala, da ima oženjenega dedca, da njegova žena doma z otroci joka, da so ji dali klobaso v rit, da je tatica in izgnana z Javornika, da je coprnica na metli in larfa hudičeva. Prav tako sta se poravnali.²³

¹³ V tem in nadaljnjih predvojenih primerih omenjeni člani so iz Kazenskega zakonika za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 74/1929, str. 573–588).

¹⁴ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), fond: Okrajno sodišče Jesenice (JES-34), tehnična enota (t. e.) 447, arhivska enota (a. e.) 1023, delovodna številka (del. št.) 120/1937.

¹⁵ ZAL, JES-34, t. e. 446, a. e. 1022, del. št. 45/1937.

¹⁶ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 97/1938.

¹⁷ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 131/1938.

¹⁸ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 145/1938.

¹⁹ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 147/1938.

²⁰ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 83/1938.

²¹ ZAL, JES-34, t. e. 451, a. e. 1027, del. št. 145/1939.

²² ZAL, JES-34, t. e. 452, a. e. 1028, del. št. 211/1939.

²³ ZAL, JES-34, t. e. 452, a. e. 1028, del. št. 210/1939.

Med družbene grehe, povezane s spolnostjo, so spadali tudi nezakonski otroci, ter na drugi strani neplodnost v zakonu.

Leta 1939 je žena predelavca javno očitala ženi tovarniškega delavca: »Nisi mogla drugačnega dedca dobiti kot takega, ki ima vampa.«²⁴ Nato pa še njemu: »Tiho bodi, ko imaš vampa na Jesenicah.« Poravnali so se.²⁵

Soproga tovarniškega delavca je morala braniti svojo čast zaradi očitane ji neplodnosti. Neki drugi tovarniški delavec in njegova soproga (v zapisnikih včasih žene postanejo kar soproge, gre vendar za meščansko okolje Jesenic!) sta zmerjala njo: »Svinja štajerska, kurba, presica, jalovec jalovi, dol pridi, da te na drobne kose strgamo.«²⁶ Možu pa sta očitala, da nima drugega kakor enega štajerskega jalovca in zakaj da se za takega jalovca poteguje. Stranki sta se izvensodno poravnali.²⁷

Seksualnih ekskurzov pa so bile obtožene tudi samske punce, kar je bilo seveda nesprejemljivo.

V primeru iz leta 1938 je toženec, tovarniški delavec (28), govoril o tožnici, da naj bi imela druge in da je zato ne more vzeti za ženo. Poravnala sta se.²⁸

Svojevrsne težave je imel tovarniški delavec (37), ki je tožil neko dekle, češ da »leta za njim in da mu ne da miru« in da povsod razglaša, da ga hoče imeti. O tem je pisal tudi dekletovemu očetu in si prislužil tožbo v obratni smeri. Vendar ne eden ne drugi nista prišla na razpravo, kar je pomenilo, da sta odstopila od tožbe.²⁹

Naslednji primer sicer ne namiguje direktno na spolnost, h gornjima dvema pa sodi po stereotipu, kako naj bi samske ženske lovile moške za poroko (pred vojno, seveda!).

Tovarniški uradnik je tožil služkinjo, ker naj bi v stanovanju, kjer je služila, pravila, da ji je tožnik ponudil, da bi jo poročil, da pa je ona poroko z njim odklonila, češ kaj da bi delala s takim možem, kot je on. Poravnala sta se.³⁰

V neki izvršilni zadevi, rubežu, je žena tovarniškega delavca (33) javno zmerjala hčer tovarniškega delavca (19): »Proklet gad, kako se ti upaš gor priditi, če te jaz dobim te zdrobim, pa če si mladoletna, da se ti ni treba s fanti naokrog vlačiti.« Ter: »Bi rada mojo kredenco in druge stvari? Pa jih ne boš dobila, nekaj pa jih boš le dobila po golidi.« Po § 297 so jo obsodili na 250 din kazni, pogojno za dve leti.³¹

Še dražje jo je odnesel tovarniški delavec (44), ki se je v gostilni skregal z bratom tožnic, kmečkima hčerama, in mu med drugim očital, da sta graničarski kurbi. Po § 301 so ga obsodili na 200 din kazni, pogojno za 2 leti. Takoj pa je moral plačati 100 din povprečnine in stroške odvetniškega zastopanja, ki so znesli kar 681,5 din.³²

Ženi strojevodje (51) pa ni bilo všeč, da je njen sin zahajal k oskrbniku mestne klavnice, ki je imel dve hčeri. Tožbo si je priklicala s pismom očetu hčera, »da pošteni stariši ne tvezijo na vrat fantom svojih nedoletnih hčera, (...) da pravi pregovor, da krava, ki je na vsakem sejmu, ima malo kupcev, dekle na vsakem plesu veliko fantov, malo ženinov, (...) da vredni starši omejujejo prostitucijo do skrajnosti (...)«. Svoje zapisane modrosti je preklicala pred glavno obravnavo.³³

Bolj neposredna je bila prevžitkarica, ki je na glavni cesti zmerjala mater svakinje: »Tvoja svinja naj dene eno ključavnico na rit in eno na gobec,« pri čemer je mislila na njeno hčerko, ki je bila omožena z bratom tožene in so stanovali v isti hiši. Očitno pa je prišlo do poravnave še pred obravnavo, saj je tožnica mati odstopila od tožbe.³⁴

V zadnjem predvojnem »spolnem« primeru pa bi lahko videli tudi »poslovno zvijačo« hotelirke (41), ki je šefa glavne finančne kontrole zavrnila, da bi šla z njim v klet kontrolirat zadeve, češ da zato ne, ker se ne pusti šlatati. Užaljeni finančnik je hotelirko tožil in po § 302 so jo obsodili na 150 din kazni.³⁵

²⁴ Otroka (slabš.).

²⁵ ZAL, JES-34, t. e. 450, a. e. 1026, del. št. 9/1939.

²⁶ ZAL, JES-34, t. e. 451, a. e. 1027, del. št. 155/1939.

²⁷ ZAL, JES-34, t. e. 451, a. e. 1027, del. št. 154/1939.

²⁸ ZAL, JES-34, t. e. 448, a. e. 1024, del. št. 10/1938.

²⁹ ZAL, JES-34, t. e. 447, a. e. 1023, del. št. 89/1937, 94/1937.

³⁰ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 115/1938.

³¹ ZAL, JES-34, t. e. 448, a. e. 1024, del. št. 70/1938.

³² ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 124/1938.

³³ ZAL, JES-34, t. e. 453, a. e. 1029, del. št. 91/1940.

³⁴ ZAL, JES-34, t. e. 450, a. e. 1026, del. št. 13/1939.

³⁵ ZAL, JES-34, t. e. 453, a. e. 1029, del. št. 92/1940.

KLEVETE GLEDE KRAJE

Če je bilo omenjanje spolnosti (največkrat v zvezi s prešuštvom) najbolj pogosto pri žalitvah, pa je bila pri klevetah najbolj pogosta obdolžitev kraje. So pa kraje veliko bolj »puste«, zato res samo za vzorec:

Žena tovarniškega delavca je tožila prav tako tovarniškega delavca, češ da je v gostilni zadrževal, da je tožnica po polju kradla žito, s škarjami rezala klasje in k temu nagovarjala še njegovo ženo. Poravnala sta se.³⁶

Služkinja (26) pa je tožila svojo gospodarico (68), da jo je obdolžila kraje klobase. Vendar pa tožnica ni prišla na razpravo in je s tem odstopila od tožbe.³⁷

Malce bolj zanimiv je naslednji primer, ko je delavec tožil železničarja v pokoju (57), ker ga je na »javni cesti« obdolžil, da mu je ukradel kolo. Toženca so obsodili na sedem dni zavora in 60 din denarne kazni, pogojno za eno leto,³⁸ kar pa tožnika očitno ni zadovoljilo in je ponovno vložil tožbo na to temo, češ da je zaradi te obdolžitve po nedolžnem presedel kar 22 dni v preiskovalnem policijskem zaporu in imel veliko škodo pri zaslužku in drugih stroških. Toženi je še pred razpravo preklical svoje obdolžitve in plačal zahtevane stroške, tožnik pa je nato odstopil od tožbe.³⁹

ŽALJENJE OBLASTI

Zmerjanje policajev in orožnikov je v nežnejši obliki še spadalo pod žaljenje organov oblasti in ne pod kršenje javnega reda in miru. Te žalitve so največkrat predstavljale zmerjanje policajev v pijanosti. Že prvi primer iz leta 1938 je tak:

Tovarniški delavec (30) je žalil policaja v kavarni, ko ga je ta ob policijski uri pozval, da naj preneha s petjem, ker »se absolutno ni zmenil za policijsko uro«. Policaja je začel suvati v prsa, mu groziti in kričati: »Prokleti smrkavec hudičev policijski, delomrzneš hudičev, kaj pa misliš, da si. En spufan frizer si bil, sedaj si pa oblekel tiste cunje policijske, svinja hudičeva, baraba, zato si šel k

policajem, ker nočeš delati.« Ter še naprej: »Kedo se te pa kaj boji, ubil te bom baraba policijska, si še preblesav in pretrapast, da boš mene ugnal, kurc gleda tebe in zakon, ti imaš itak dreke za možgane, proklete barabe, svinje policijske, ste prišle naše žulje žrt na Jesenice.« Po § 302 so ga obsodili na 150 din denarne kazni in povračilo stroškov. Sodba je bila bolj blaga, ker je deloma nepravilno postopal tudi policaj.⁴⁰

Prav tako delavec je na cesti začel zmerjati policijskega stražnika (33): »Proklet tajni policist, kurba policijska, kar kej mi reč, te ubijem!« Po § 302 so ga obsodili na 400 din denarne kazni, pogojno za dve leti.⁴¹

V naslednjem primeru naj bi zidarski pomočnik (27) namenoma opijanal odpuščenega tovarniškega delavca (33), da je ta pred orožniško postajo s sekuro v roki zmerjal: »Proklete kurbe žandarske, sedaj pridite ven, vas bom na kosce razsekal.« Prvega so oprostili, ker mu niso mogli dokazati bremenitev, drugi pa je bil obsojen na deset dni zavora. Pritožil se je in bil zavržen.⁴²

Občinski tajnik (45) je v gostilni očital policijskemu stražniku (31), da je ničvreden človek, denunciant, hinavec, da je svoje kolege denunciral na občini pri županu, nakar da ga je policijski komisar klical na odgovornost in da je zaradi tega dobil pod nos in »da je od njega ven ena velika kurba«. Po § 301 so ga obsodili na 250 din denarne kazni. Tajnik se je pritožil in okrožno sodišče, ki je vrnilo zadevo okrajnemu v ponovno presojo. Okrajno sodišče je ponovilo prejšnjo razsodbo, toženi pa se je ponovno pritožil. Okrožno sodišče je tokrat priziv zavrnilo, stroški postopka, ki jih je seveda moral plačati toženi, pa so nanesti 1744,50 din.⁴³

Sedem dni zavora in 100 din denarne kazni, pogojno za eno leto, si je prislužil uradnik Putnika, ki je menjal dinarje za marke delavcem, ki so šli na delo v Nemčijo in so se pritoževali nad neugodno menjavo. Orožnik je hotel na to opozoriti uradnika, ta pa ga je ozmerjal: »Šta mi još i vi ovde nešto svirate, zar ste vi kakav vojniki!«⁴⁴

³⁶ ZAL, JES-34, t. e. 447, a. e. 1023, del. št. 121/1937.

³⁷ ZAL, JES-34, t. e. 448, a. e. 1024, del. št. 9/1938.

³⁸ ZAL, JES-34, t. e. 451, a. e. 1027, del. št. 116/1939.

³⁹ ZAL, JES-34, t. e. 451, a. e. 1027, del. št. 135/1939.

⁴⁰ ZAL, JES-34, t. e. 448, a. e. 1024, del. št. 43/1938.

⁴¹ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 85/1938.

⁴² ZAL, JES-34, t. e. 450, a. e. 1026, del. št. 64/1939.

⁴³ ZAL, JES-34, t. e. 452, a. e. 1028, del. št. 204/1939.

⁴⁴ ZAL, JES-34, t. e. 451, a. e. 1027, del. št. 100/1939.

Napil pa se ga je tudi policaj (31) in razbijal kozarce in steklenice v kavarni, ko so ga pozvali, da plača, pa je začel zmerjati: »Ste stokratne presice, stokratne kurbe, kdo bo k Vam hodil!« Potem je še potegnil revolver, začel streljati v zid, v tla, nato je nameril poslovodkinji (33) v glavo in ji zagrozil: »Kurba, prasica, ubil Te bom!« Po §§ 298 in 297 so ga obsodili na 500 din denarne kazni, pogojno za dve leti, takoj pa na plačilo zasebne odškodnine tožnici.⁴⁵

Zadnji primer žaljenja oblastnih organov pa ima že nadih primerov iz naslednjega podpoglavja, žaljenja s političnim ozadjem.

Tokrat je prekipelo mesarju (36), ko je podpreglednik finančne kontrole (39) hotel od njega davek od voza za cestni fond (za popravilo cest v banovini). Začel je zmerjati: »Vsak kurc me že prijavlja in zahteva davek od mene. Jaz se ne bojim nikogar, magari če jih pride 10, jaz bom naredil temu konc in vam pokazal pa če vas še toliko pride. Ban sam nej pride do mene, kaj pa je ban, en kurc, kakor sem jaz, jaz sem tudi lahko ban, ako ima kaj do mene, naj pride sam, saj ima čas da lahko sam pobere te davk. (...)« Po § 302 so ga obsodili na 350 din. V sodbi pa so izpustili drugi del zmerjanja, o banu. Potem pa je bil še pomiloščen zaradi splošne amnestije za vse prestopke po § 302.⁴⁶

ŽALJENJE S POLITIČNIM OZADJEM (OZIROMA OSPREDJEM)

Žalitve, ki so imele povod v političnem dogajanju, so že bolj zanimive, saj nam pričajo o aktualnostih obravnavane dobe. Kot bomo videli, so ta ozadja zelo različna.

Do raznih »političnih« žalitev je zlahka prihajalo v razgretim predvolilnem dogajanju, agitacijah:

Tožnica je v tožbi izpovedala, da ko je strgala s plotu volilni lepak, jo je toženi, tovarniški delavec (41), od zadaj močno udaril z roko po glavi, da ji je padel klobuk z glave v blato, ter iz rok nov dežnik in se strgal. Po § 297 so ga obsodili na 200 din denarne kazni, pogojno za dve leti. Na priziv toženca je okrožno sodišče zadevo vrnilo okrajnemu v ponovno presojo. Okrajno sodišče ga je to-

krat oprostilo, plačati pa je moral stroške. Tokrat se je pritožila tožnica, a je bila zavrnjena.

Njegov zagovor: »Jaz sem bil takrat po nalogu predsednika volilne komisije reditelj pred voliščem in sem čuval plakate JRZ. Med 8. in 9. uro dopoldne, 11. 12. 1938, je prišla mimo zasebna tožiteljica in sem videl, da je strgala štiri plakate, vsled česar sem stekel proti njej, ko je trgala petega. Takrat se je zaustavila in sva trčila skupaj ker se nisem mogel jaz preje ustavit. (...)«

Izpoved priče: »Takrat smo šle z zasebno tožiteljico in njeno sestro k maši mimo carinarnice ter je bilo na nasprotni strani polno plakatov. Jaz sem rekla zasebni tožiteljici, da ko bi mogla en plakat dobiti, da bi ga nesla očetu, ki je vpokojen in ne more z doma, tako da mu je gotovo žal če tega ne vidi. Šle smo radi tega čez cesto in je zasebna tožiteljica prejela en plakat, ki so bili ravno sveže nalepljeni tako, da ga je dobila brez težav in ji je ta padel iz rok. Gredeč je potem še enega, ki ga je dala meni in ki sem ga nesla v rokah razprostrtega in premišljevala kako bi ga posušila. Bile smo že nekaj od tam naprej, ko je nekdo pritekel od zadaj in se zadel v zasebno tožiteljico. (...)«⁴⁷

Značilen za vroče predvolilno dogajanje leta 1938 zna biti tudi dogodek, za katerega izvemo iz tožbe posestnika in tovarniškega delavca proti zobotehniku (25), ki ga je na volilnem sestanku v hotelu ozmerjal s pijancem. Po § 297 so ga obsodili na 200 din denarne kazni, pogojno za eno leto. Toženi se je pritožil, bil zavrjen, stroški pa so znesli 1670 din (poleg 100 din povprečnine).

Iz prijave tožnika: »Za 23. 11. 1938 je bil napovedan volilni sestanek v hotelu Triglav v Mojstrani. (...) Udeležili smo se tega sestanka Slovenske združene opozicije kandidatne liste. (...) Na ta sestanek pa so prišli tudi nepovabljeni gostje. Iz Jesenic so se pripeljali z avtomobilom v namenu, da oblastvu prijavljeni in od oblastva dovoljeni volilni sestanek motijo in ga po možnosti razbijejo. Bili so to znani prvaki JRZ iz Jesenic med njimi predsednik JRZ iz Jesenic in takozvani 'slovenski fantje' iz Jesenic. Eden izmed vodilnih teh tujih prišlecev je bil tudi obdolženec. (...)«⁴⁸

Še ministri so morali pred temi vročimi volitvami braniti svojo čast s tožbami:

⁴⁵ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 78/1938.

⁴⁶ ZAL, JES-34, t. e. 451, a. e. 1027, del. št. 139/1939.

⁴⁷ ZAL, JES-34, t. e. 450, a. e. 1026, del. št. 3/1939.

⁴⁸ ZAL, JES-34, t. e. 450, a. e. 1026, del. št. 17/1939.

Ob priliki shoda JRZ 27. 11. 1938 je tovarniški delavec (52) govoril: »Tudi jaz sem enkrat volil klerikalce, sedaj jih pa ne bodem več, ker so kurbe, so me takrat preslepili in sem jim celo prikomandiral pet odbornikov, tistih pet bodem sedaj pregovoril, da bodo šli voliti nasprotno listo. (...) Minister Krek mi je še dolžan pet dinarjev za pismo katerega sem mu pisal, ti ljudje so kurbe, svinje.«

Najprej ga je ovadila seveda policija, »minister za gradbe«, Krek, pa je iz Beograda predlagal kazenski pregon kranjskogorskemu sodišču. Sodišče je uspešnega agitatorja, ki je očitno zamenjal favorita, po § 302 obsodilo na 800 din denarne kazni, pogojno za dve leti.⁴⁹

Bolj na osebni ravni, pa vendar z uporabo politike, je železniški uradnik na vlaku pred pričami zmerjal tožnika, železniškega delavca (28): »Prekleti JRZ, prekleti pes.« Nato pa ga je še klofnil. Po § 297 so ga obsodili na 300 din denarne kazni. Pritožil se je in bil zavržen.⁵⁰

Tudi v naslednjem primeru so se za omembo strankarske funkcije tožnika skrivale povsem osebne zamere, kar se nenazadnje vidi iz povratne tožbe.

Najprej je žganoslikarski mojster (50) tožil uradnika pri glavni zalogi tobaka (43), da mu je v gostilni rekel: »Sedaj je prišel predsednik JNS (jaz sem namreč predsednik občinske organizacije Jugoslovenske nacionalne stranke), velik gospod, mati pa je občinska reva, ima 600.- Din podpore, mi davkoplačevalci plačujemo, ona pa ima sinove, ki so veleposestniki, trgovci, posestniki vile, mati pa podpora vleče, sramota.«

V istem spisu imamo tudi protiobtožbo, da je mojster v odgovor kričal na uradnika: »Jaz tebi ne bom nič odgovarjal, Ti, ki si ničla, ki si manj kakor od bohinskega dreka dim, ki Te nobeden nič ne spoštuje, nimaš nobenega ugleda, nisi vreden, da bi mi odvezal trakove od čevljev. Ti si en črv, katerega se mi gravža pohoditi. (...)« Nadalje, da je predsednik jeseniških pijancev in da ne bo prišel na občino kot revež, ampak v norišnico.

Prvoobtoženi je bil spoznan za krivega po § 301 in kaznovan s 100 din denarne kazni in sedmimi dnevi zapora, pogojno za eno leto. Drugoob-

toženi je bil prav tako kriv, po § 297, vendar pa je bil v smislu § 298/II oproščen vsake kazni.⁵¹

Naslednji primeri s komunisti, Hitlerjem, Židi, nam tudi predstavljajo duha dobe pred drugo svetovno vojno.

Odvetnik Ivo Štempihar (40) je tožil policijskega agenta (36), ker je le-ta dejal neki odvetnikovi stranki: »Zdaj pa hitro pojdite k Vašemu pravnemu zastopniku, mi se požvižgamo na Vaše pravne zastopnike!«

Po § 297 so policaja obsodili na 500 din denarne kazni, pogojno za dve leti. Po pritožbi je okrožno sodišče znižalo kazen na 120 din, pogojno za eno leto.

Zgodba pa se je začela s tem, da se je policaj v mlekarni z bodočo stranko odvetnika Štempiharja spustil v pogovor in ta je opazila, da ga zaslišuje kot policijski agent. Kasneje je advokat v svoji tožbi zapisal: »Z ozirom na to je P. zahteval od obdolženca, da se izkaže s predpisanim nalogom svojega predstojnika. Obdolženec tega ni mogel storiti, vztrajal pa je pri tem, da mu P. odgovarja na vprašanja, kar je slednji seveda tedaj odklonil. Z ozirom na to je obdolženec odšel s pretnjo, da bo P. naznanil zaradi upora.«

To je tudi storil in P. se je obrnil po pomoč k advokatu Štempiharju, v postopku pa je prišlo do inkriminirane izjave. Štempihar je na razpravi kot priča izpovedal: »Splošno je znano in tako tudi policijskemu komisariatu v splošnem in obdolžencu osebno, da sestavljam jaz pritožbe za krog ljudi, ki jih ima policijski kom. zabeležene kot komuniste med katere je ravno vsled tega tudi mene zapisal. (...)«⁵²

Ko smo že ravno pri odvetniku Štempiharju, omenimo še en njegov primer iz leta 1940, ko je v imenu odpuščenega tovarniškega delavca in posestnika hiše, sicer pa župana Koroške Bele v konfinaciji v Bileci, očital uradniku zlorabo oblasti. Zato je državno pravdnništvo tožilo odvetnika in

⁵¹ ZAL, JES-34, t. e. 453, a. e. 1029, del. št. 86/1940.

§ 298/II: »Če je razžaljenec razžalitev vrnil, sme sodišče obe stranki ali eno izmed njiju kaznovati ali pa oprostiti vsake kazni.«

⁵² ZAL, JES-34, t. e. 450, a. e. 1026, del. št. 5/1939.

⁴⁹ ZAL, JES-34, t. e. 450, a. e. 1026, del. št. 39/1939.

⁵⁰ ZAL, JES-34, t. e. 450, a. e. 1026, del. št. 34/1939.

župana v izgnanstvu. Po § 302 so odvetnika obsodili na 300 din denarne kazni, pogojno za eno leto, župana v izgnanstvu pa so oprostili. Odvetnik se je pritožil in bil zavržen.⁵³

Naslednji primer pa je odsev predvojne socialne stiske.

Tožnik, tovarniški uradnik, je v tožbi tovarniškega delavca (45) izpovedal: »V Žirovnici je vstopil v vlak obdolženec, ki me je takoj začel ironično nagovarjati in me zmerjati. Med drugim mi je pri tem obdolženec rekel: 'Gospod Č., ponižno prosim, da kakor ste mene in mojo družino spravili ob kruh, da mi ravno tako zopet k istemu pripomorete, kajti bil sem odpuščen (scil. iz službe v tovarni) samo po Vaši zaslugi, saj sem o tem točno informiran, sram Vas bodi, da ste poleg mene pojedli kruh še moji ženi in hčerki in že neštetim drugim.' Nato me je obdolženec še začel psovati in mi je rekel: 'Pes hudičev, hitlerjevc, glej da se izgubiš na ono stran in da ne žreš več našega kruha, zapomni si, kakor si ti mene spravil ob kruh, tako bom jaz tebe, pazi se pred menoj, saj bova še prišla skupaj, dobro te imamo zamerkanega in ako ne boš odletel, te bomo pa mi, saj imaš že dovolj nesrečnih žrtev na srcu, dovolj jih je radi tebe brez kruha in vse to se ti bo maščevalo, pes hudičev, pes, te bom že spravil od Kranjske (scil. iz službe od KID), sosedu sva.«

Zmerjajočega so po § 301 obsodili na 300 din denarne kazni, pogojno za eno leto.⁵⁴

Zadnji primer poleg političnega govori tudi o socialnem stanju duha.

Tožnik je bil trgovec (po rodu iz Prekmurja), toženi pa poslovodja (35). Izjava tožnika: »Dne 26. marca sem zvedel, da se je nekako začetkom ali sredi marca obdolženec v svoji trgovini razgovarjal z Lucijo J. o tem, kako v Nemčiji preganjajo jude. V tem govoru je rekla J-va obdolžencu: 'Bog ve, ali je na Jesenicah tudi kak žid?'. Obdolženec pa je odgovoril: 'Seveda je, saj je še tale Jernej.' J-va se je temu začudila, obdolženec pa je še pristavil: 'Ja, res je, res je!'

V pojasnilo navajam, da je Jernej moje vulgo ime za trgovino, ki jo vodim na Gosposvetski cesti.«

Po § 301 so poslovodjo obsodili na 300 din kazni. Iz obrazložitve sodišča: »Očitek, da je zasebni tožilec žid, je vsekakor sposoben, da utegne škodovati časti, dobremu imenu in zlasti gospodarskemu kreditu, posebno ko se izreka glede nekega trgovca. Pri tem je nevažno, kakšen pravni položaj imajo židje po obstoječih zakonih v naši državi, ker je za prestopitev klevete potrebno samo da izrečena činjenica more zmanjšati dobro ime ali gospodarski kredit pri ljudeh. Ljudje pa notorično smatrajo v splošnem žide kot take trgovce, pri katerih bi mogli biti oškodovani.«

Toženi se je pritožil, okrožno sodišče je priziv zavrnilo, je pa kazen spremenilo v pogojno za dve leti. Že sami stroški pa so znesli 960,50 din in še povprečnina 100 din.⁵⁵

OSTALE KLEVETE IN ŽALITVE

V tem podpoglavju sledijo klevete in žalitve, ki niso bile prav pogoste, so pa značilne ali zanimive kako drugače.

Najprej si pogledjmo dva »stanovska« primera, ko so morali svojo čast na sodišču braniti zdravniki in župnika.

V prvem je zdravnik tožil »šolsko vrtnarico« (42), ker mu je očitala, da pri svojih pacientih bolezni zanalašč zavlačuje, da lahko več računa. Spoznana je bila za krivo po § 301 in kaznovana s 500 din denarne kazni.⁵⁶

V drugem primeru je zdravnik tožil zdravnika. In sicer zato, ker je priča v tem postopku z recepti tožnika prosila toženca kot železničarskega zdravnika, da bi kot žena železničarja zdravila z recepta prejela brezplačno, toženec pa ji je rekel, da naj ne hodi k njemu z recepti tožnika in da je on »en šuft«. Sodnik je toženca oprostil. Tožitelj se je pritožil na okrožno sodišče v Ljubljani, ki je prizivu ugodilo, toženca proglasilo krivim po § 297

⁵³ ZAL, JES-34, t. e. 453, a. e. 1029, del. št. 15/1940.

⁵⁴ ZAL, JES-34, t. e. 451, a. e. 1027, del. št. 96/1939.

⁵⁵ ZAL, JES-34, t. e. 450, a. e. 1026, del. št. 86/1939.

⁵⁶ ZAL, JES-34, t. e. 446, a. e. 1022, del. št. 21/1937.

in ga kaznovalo s 120 din denarne kazni, pogojno za eno leto.⁵⁷

Kaznovani zdravnik pa je tedaj tožil ženo železničarja, češ da je govorila, da se je izrazil o drugem zdravniku, da je »šuft«. Vendar je tožbo še pred razpravo umaknil.⁵⁸

Tudi v zadnjem »zdravniškem« primeru je tožil zdravnik zdravnika. Toženi naj bi materi pacienta dejal: »Če bos boste M. poslušali, bo vaš sin ob letu umrl.« Vendar tožilec ni prišel na obravnavo.⁵⁹

V prvem »župniškem« primeru je moral župnik (58) braniti svojo čast pred posestniško hčerjo (25), ki je širila govorice, da naj bi župnik kazal organistu uradne knjige, iz katerih naj bi bilo razvidno, da sta šli v župniji samo dve dekleti nedolžni v zakon. Obsodili so jo po § 302 na 600 din denarne kazni, pogojno za eno leto. Toženka se je pritožila in sodišče ji je ugodilo.⁶⁰

V drugem primeru je posestnik (63) župniku očital, da v neki dedni zadevi ni izdal popolnega rodovnika. Po § 302 so ga obsodili na 500 din denarne kazni, pogojno za dve leti. Pritožil se je in znižali so mu kazen na 150 din, pogojno za eno leto.⁶¹

V naslednjem primeru so kmečki sinovi (25, 30, 31, 26) leta 1938 štirje proti enemu, pehotnemu podporočniku (27), smelo izražali kleno slovenskost. V Mojstrani jih je namreč podporočnik pozdravil z »Zdravo«, fantje pa nazaj: »Hudič, ne reci 'zdravo', nego 'živijo'«, ter ga začeli zmerjati z vojaško kurbo in mu psovati mater.

Zagovarjali so se, da so od njega le hoteli, da jih pozdravi »s vsklikom 'Živijo' rekoč, saj smo Slovenci«. Po § 302 so obsodili tista dva, ki sta ga zmerjala z vojaško kurbo in »jebem vojašku majku«, na 100 din denarne kazni, pogojno za dve leti. Sodišče pa je oprostilo druga dva, ki naj bi mu rekla, da se ne reče »Zdravo«, ampak »Živijo« – ker

da to ni žalitev državnega vojaškega uslužbenca »v pogledu službenega posla« (po § 302).⁶²

V času pred vojno je bila tudi ušivost predmet žalitve. Že takrat najraje pripisovana južnjakom.

Tako je »graničarski kaplar« tožil ženo finančnega preglednika (33), ker mu je rekla: »Tu su vam deca, jih ne bom več imela, ker ste taka budala, da tužite mojega moža, jaz sem vaše otroke očistila uši.« Po § 297 so jo obsodili na 300 din denarne kazni, pogojno za eno leto.⁶³

Tovarniškega delavca je tožila soproga orožniškega narednika, ker ji rekel z balkona: »Že sedaj so si česali uši, odkar so prišli iz Macedonije.« Vendar je tožbo kasneje umaknila.⁶⁴

V kar precej primerih toženja zaradi žaljenja časti pa so se ljudje »zaleteli«, ker so tožili za domnevne žalitve, ki jih potem na sodišču niso mogli dokazati, bodisi ker ni bilo prič ali ker le-te niso potrdile zgodbe tožiteljev, ali pa ker se je izkazalo, da ni šlo za klevete, ampak za dejstva.

Tako se je s tožbo proti gospodarici prena-glila natakara in trgovska pomočnica (23), ki je tožila trgovko (31), da jo je na samem zmerjala s smrdljivko, kurbo lažnivo, umazanko, kradljivko, lenobo. Na sodišču sta zmerjanje očitali ena drugi, s pomočjo prič pa je nato prvotna toženka dosegla, da so tožnico obsodili po § 297 na 200 din denarne kazni, pogojno za eno leto. Tožnica se je pritožila na okrožno sodišče, ki pa je pritožbo zavrnilo.⁶⁵

V drugem primeru je lesni trgovec (43) trdil, da ga je tesarSKI mojster (34) na javni cesti nahrulil: »Čak hudič, glih prav, da sem Te dobil, prekleta baraba hudičeva. V eni uri imaš za biti pri meni, preklet goljuf, samo goljufuješ. Če ne prideš k meni, grem takoj po žandarmerijo.« Priče inkriminiranih besed niso potrdile, toženi je bil oproščen, tožnik pa je moral povrniti vse stroške. Vendar se je tožnik pritožil, okrožno sodišče je

⁵⁷ ZAL, JES-34, t. e. 447, a. e. 1023, del. št. 128/1937.

⁵⁸ ZAL, JES-34, t. e. 447, a. e. 1023, del. št. 130/1937.

⁵⁹ ZAL, JES-34, t. e. 448, a. e. 1024, del. št. 28/1938.

⁶⁰ ZAL, JES-34, t. e. 448, a. e. 1024, del. št. 50/1938.

⁶¹ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 122/1938.

⁶² ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 113/1938.

⁶³ ZAL, JES-34, t. e. 452, a. e. 1028, del. št. 182/1939.

⁶⁴ ZAL, JES-34, t. e. 452, a. e. 1028, del. št. 216/1939.

⁶⁵ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 86/1938.

pritožbi prisluhnilo in toženega obsodilo po § 297 na 120 din kazni. Stroškov pa je bilo za 1664 din.⁶⁶

V primeru, ko je tovarniški delavec tožil drugega tovarniškega delavca, da ga je obrekoval, da je kalil nočni mir, pa so toženega oprostili, ker se je izkazalo, da je tožnik res razgrajal.⁶⁷

Nadalje so bili zelo pogosti prepiri in posledično tožbe zaradi žaljenja časti med gospodinjami. Poglejmo si dva tipična primera.

V prvem so bile povod za prepir, kot mnogokrat, kure. Najprej je zasebnica (59) spodila s svojega vrta kure soproge tovarniškega delavca (sicer žene podžupana) in ta jo je zato udarila po tilniku in jo zmerjala s tercijsko in švedro.

Vlogi sta nato obrnili. Ko so se otroci igrali s kroti, jim je zasebnica zavpila, da naj jo nesejo v posteljo podžupanje; pri zgornji tožbi, ko ji je rekla, naj ne podi piščancev, da bodo šli že sami, pa ji je rekla »prokleta baba hudičeva, bom pa tebe« in jo je udarila z vejo. Prvo toženo so obsodili na 400 din denarne kazni, drugo pa na 500 din, obe po § 297, pogojno za dve leti.⁶⁸

Zelo značilen je bil tudi naslednji dialog, ko je najprej žena tovarniškega delavca (26) očitala ženi upokojenega železničarja (55): »Kakšno hišo imaš, strgano, umazano, je taka kakor štala, imaš polno pufa, si cel hudič, tvoja hči pa je pol hudiča, zdaj pa imaš kurbo.« Po § 297 so jo obsodili na 400 din denarne kazni.

Vlogi sta tudi zamenjali, ker naj bi zgornja tožnica odgovorila: »Tako si modna in tako fina, da pri Kovačiču ne moreš plačati marelice in niti toliko kredita nimaš, da bi ti jo zaupali. Doma svinjarijo poštelaj, da ne bo otrok skozi okno perje metal.« Vendar pa je bila tokratna tožena oproščena, precej tudi po zaslugi prič, ki so poslušale zgornje izjave.⁶⁹

Za konec predvojnih primerov en tipičen malomeščanski primer, s primernim izrazoslovjem in temo.

Tožnica je bila žena železniškega delavca, toženi pa kavarnar (34), ker ji je poslal pismo z naslednjo vsebino: »Pozivam Vas, da v 24 urah vrnete moji dve sliki /ena je posnetek v uniformi, ki se z njo blati tudi vojaška in kraljevska čast, druga v civilu/, katere sem Vam nekdaj izročil in sicer nepokvarjene, ker ne dopuščam, da bi kaka nič vredna, nekarakterna ksantipa ravнала z njimi kot na primer z mojo poročno, za kar bom pa itak dobil zadoščenje. Ako slik v omenjenem roku ne prejmem, jih bodem zahteval pravnim potom z advokatom.«

Po § 297 so ga obsodili na 350 din denarne kazni, pogojno za eno leto. Pritožil se je, priziv so zavrnil, stroški so znesli 937,50 din.⁷⁰

Primer spora dveh družin je pred sodišče očitno prišel po zaslugi hčerke strugarja (19), zaposlenega na železnici, ki naj bi poročno sliko žene kavarnarja (32) izpostavila na skupnem stranišču z napisom »najgrša ženska na svetu.« Kavarnarjeva žena jo je zato tožila in po § 297 so jo obsodili na 200 din denarne kazni, pogojno za eno leto.⁷¹

Najprej sta se na sodišče po zadoščenje obrnila kavarnar in njegova žena, vendar pa je »nič-vredna ksantipa« udarila nazaj in obe družini sta tako dosegli »pogojno« zadoščenje, odvetniki pa so se zadovoljili s stroški.

Pri vseh navedenih primerih predvojnih sodb smo videli, da so navajali zakon in člen, po katerem je bil nekdo obsojen. V naših primerih so prihajali v poštev členi XXVI. poglavja (Kazniva dejanja zoper čast) Kazenskega zakonika za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev iz leta 1929. Kakor smo lahko videli, je največkrat omenjen § 297, ki je kaznoval žalitev: »Kdor drugega razžali, se kaznuje z zaporom do enega leta ali v denarju do 10.000 dinarjev. Če se je storila razžalitev javno, se kaznuje z zaporom.« Zagrožena kazen za »navadno žalitev« je bila torej zelo visoka, v praksi pa smo videli, da ni presegala niti 500 din, pač pa so znali nanesti stroški, zlasti po prizivih, skupno tudi do 2000 din – kar pa je še vedno daleč od najvišje možne denarne kazni desetih tisočakov.

⁶⁶ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 132/1938.

⁶⁷ ZAL, JES-34, t. e. 453, a. e. 1029, del. št. 78/1940.

⁶⁸ ZAL, JES-34, t. e. 449, a. e. 1025, del. št. 139/1938.

⁶⁹ ZAL, JES-34, t. e. 453, a. e. 1029, del. št. 41/1940.

⁷⁰ ZAL, JES-34, t. e. 451, a. e. 1027, del. št. 140/1939.

⁷¹ ZAL, JES-34, t. e. 452, a. e. 1028, del. št. 215/1939.

Klevetanje navadnih državljanov je obsojal, tudi mnogokrat omenjani, § 301: »Kdor izreka ali raznaša o kom karkoli neresničnega, kar utegne škodovati njega časti, dobremu imenu ali gospodarskemu kreditu, se kaznuje kot klevetnik z zaporom najmanj petnajstih dni. Kdor stori to javno, se kaznuje z zaporom najmanj treh mesecev. V obeh primerih obsodi sodišče klevetnika tudi na denarno kazen. (...)«

Člen 302 pa je branil pred žaljenjem in klevetanjem uradne osebe: »Kdor razžali urad ali politično telo ali državnega, vojaškega, civilnega uradnika ali uslužbenca ali predstavnika priznanih ver, razsodnika, častnega sodnika, pričo, izvedenca, tolmača ali prevajalca ali vobče javnega uslužbenca o priliki uradnega poslovanja ali glede uradnega poslovanja vobče, se kaznuje z zaporom ali v denarju, če pa se je storila razžalitev javno, z zaporom najmanj petnajstih dni in v denarju.

Kdor okleveta ista telesa ali iste osebe ob zgoraj označenih okoliščinah, se kaznuje s strogim zaporom in v denarju; če pa stori to javno, se kaznuje s strogim zaporom najmanj enega meseca in v denarju.«

Zagrožene možne kazni so bile torej kar velike, v praksi izrekanе so bile vedno v spodnjem delu možne velikosti, veliko pa je bilo tudi pogojnih kazni. Vedno pa so bili citirani členi zakona, po katerih je bil nekdo obsojen, kar v naslednjih dveh obdobjih, kot bomo videli, ni bila vedno praksa.

Poleg tega, da kazni niso bile visoke, lahko iz spodnje tabele vidimo, da je bilo še pred izrekom kazni veliko odstopov od tožb in še več poravnav, od izrečenih kazni pa še precej pogojnih. Tako da se »glede na rezultate« nekako dobi vtis, da so si ljudje s tožbami zaradi žaljenja časti nenazadnje le bolj grozili. Ponovno lahko ugotovimo, da so še največjo nevarnost (ob preveliki trmi) lahko predstavljali stroški tožarjenja.

Vrsta sodbe, rešitve ⁷²								
leto	odstop od tožbe	poravnava	denar. kazen	zapor. kazen	od izrečenih pogojne kazni	oproščeni	pomiloščeni	brez rešitve ⁷³
1937	1	5	26	4	7	4		1
1938	5	12	31	2	25	10		4
1939	14	18	25	5	22	9	3 ⁷⁴	4
1940	4	4	7	1	4	3		3
1941 ⁷⁵	–	–	–	–	–	–	–	–
skupaj	24	39	89	12	58	26	3	12

Iz naslednjih dveh tabel lahko vidimo, da so tako med tožniki, kot med toženimi, na prvem mestu delavci. Seveda pa moramo imeti pred očmi dejstvo, da gre za kranjskogorski sodni okraj, to je za delavske Jesenice.

Stan tožnikov ⁷⁶												
leto	delavec	obrtnik, posestnik, zasebnik	gospodinja	uradnik	vojak, orožnik, policaj	javni tožilec	zdravnik	mladoletnik	učitelj	sodnik	župnik	odvetnik
1937	13	8	7	6		1	3	2		1		1
1938	22	13	9	11	2	2	1	1	1		2	
1939	22	15	11	6	9	2			1	1		1
1940	2	7	5	3	2	1						
1941 ⁷⁷	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
skupaj	59	43	32	26	14	6	4	3	2	2	2	2

⁷² Samo kranjskogorski sodni okraj.

⁷³ V spisu ni končne sodbe, rešitve zadeve.

⁷⁴ Ukaz o amnestiji in aboliciji z dne 5. 9. 1939.

⁷⁵ Za leto 1941 ni ohranjenih primerov do okupacije.

⁷⁶ Samo kranjskogorski sodni okraj.

⁷⁷ Za leto 1941 ni ohranjenih primerov do okupacije.

Stan tožencev ⁷⁸									
leto	delavec	obrtnik, posestnik zasebnik	gospodinja	uradnik	vojak, orožnik policaj	zdravnik	mladoletnik	odvetnik	učitelj
1937	18	8	7	5		1	1		1
1938	23	21	10	4	1	1	1		
1939	31	32	8	8	2				
1940	4	11	6	2				1	
1941 ⁷⁹	–	–	–	–	–	–	–	–	–
skupaj	76	72	31	19	3	2	2	1	1

Primerjava med spoloma nam pokaže, da so bili moški večkrat tožniki kot ženske (kot bomo videli, se bo to po vojni obrnilo), še večkrat pa so bili toženi zaradi žaljenja časti.

SPOL ⁸⁰				
leto	TOŽNIKI		TOŽENI	
	moški	ženske	moški	ženske
1937	29	10	30	11
1938	29	30	41	22
1939	43	29	62	22
1940	12	8	14	10
1941 ⁸¹	–	–	–	–
skupaj	113	77	147	65

Ukvarjanje s častjo med vojno (1941–1945)

V vojnem času pričakovano ni bilo prav preveč volje, časa in priložnosti razpravljati o časti na sodišču. Temu primerno je tudi skromno stanje v prvi tabeli o vrsti obtožb.

Vrsta obtožbe					
leto	žaljenje		klevetanje		politično ozadje, povod
	glede spolnosti	ostalo	kraja	ostalo	
1941	3	3	–	–	2
1942 ⁸²	–	–	–	–	–
1943	–	1	3	1	–
1944	1	3	1	–	1
1945 ⁸³	–	–	–	–	–
skupaj	4	7	4	1	3

Največ zadev, s katerimi se je ukvarjalo civilno sodišče, so v prvih dveh zasedbenih letih predstavljale kraje in telesne poškodbe. Potem pa je bilo kraj vedno več, pojavila se je črna borza in kopičenje zaloga (Hamsterei). Za samo žaljenje časti so očitno res težko sprožili postopek. Tudi pri vseh primerih telesnih poškodb, ki so se začeli z žaljenjem, oziroma je bilo žaljenje pri tem prisotno, so obravnavali in kaznovali samo telesne poškodbe, ne pa tudi uvodno ali spremljajoče žaljenje.

Sodilo se je »Im Namen des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains!« (V imenu šefa civilne uprave!) Glava spisa pa je nosila odtis štampljke z napisom: »Der Chef

⁷⁸ Samo kranjskogorski sodni okraj.

⁷⁹ Za leto 1941 ni ohranjenih primerov do okupacije.

⁸⁰ Samo kranjskogorski sodni okraj.

⁸¹ Za leto 1941 ni ohranjenih primerov do okupacije.

⁸² Ni podatkov.

⁸³ Za leto 1945 ni ohranjenih primerov do osvoboditve.

Paulin
Gendarmerieposten Assling,
Kreis Radmannsdorf, Krain.

Assling, den 17. Juni 1941. *1*

Tgb.Nr. *299*

1) durch Ref II nicht zu veranlassen.
2) z. d. d. Bagatelldelikt

H A F T !

An den

Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD.
in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains

in V e l d e s.

Betrifft: Paulin Alois, Körperverletzung.

Bezug: Ohne.

Anlagen: 1.

Eingang	Anl.
<i>20 Juni 1941</i>	
Bearbeiter:	Aktenzeichen:
	<i>IV. 310/1/41</i>

Personalien:

Paulin Alois, geb. am 13.5.1910 in Gereuth, Kreis Logatec, Unterkrain und dahin zuständig, Slovene, rk., verh., mit Franziska Paulin, geb. Munda, kinderlos, Fabrikarbeiter, in Jauerburg Nr. 253, Gemeinde Assling wohnhaft, hat für seine Frau zu sorgen, 1.600 Dinar, bzw. 80 RM Monatseinkommen, Eltern: Josef und Johanna, geb. Kogovšek, angeblich unbescholten.

Darstellung der Tat:

Der Vorgenannte hat am 17.6.1941 gegen 10 h in seiner Wohnung, nach einem vorausgegangenen Streit seine Frau misshandelt und ihr die in der angeschlossenen Verletzungsanzeige angeführten Körperverletzungen zugefügt.

Weiters ist er verdächtig, gegen den Führer beleidigende Äußerungen gemacht zu haben.

Beweismittel:

1) Die Gattin des Beschuldigten Franziska Paulin, 22 Jahre alt, in Jauerburg 253, Gemeinde Assling wohnhaft, erstattete am hiesigen Posten nachstehende Anzeige: " Ich bin mit meinem Gatten Alois Paulin ungefähr ein halbes Jahr verheiratet, doch vertragen wir uns nicht gut. Wegen einer Kleinigkeit hat er mich schon einmal geschlagen. 3mal hat er mich schon aufgefordert, von ihm fort zu gehen. Heute gegen 10 h beabsichtigte er zum Gemeindeamte nach Assling zu gehen, um einen Bezugschein für einen Schuhdoppeler zu holen. Ich bemerkte ihm, er wird keinen Bezugschein bekommen, weil noch bedürftigere Personen vorhanden sind. Hierauf wurde mein Mann ausfällig, schimpfte das es jetzt keine Ordnung mehr gebe. In seinem Zorn fiel er über mich her, versetzte mir mit der Faust mehrere Hiebe ins Gesicht und mit den Schuhen mehrere Tritte

gegen die Füße und Hüften. Schliesslich würgte er mich noch am Halse. Ich verspürte heftige Schmerzen und muss ärztliche Hilfe in Anspruch nehmen.

Bemerken will ich noch, dass mein Mann am 14.6.1941 abends in der Küche unserer Wohnung die Aeusserung machte, der Führer sei ein Pusserant und ^{ich} könne einmal nach Veldes kommen und mich dort pusserieren lassen. Ausser mir hat dies niemand gehört."

Die Verletzte wurde auf Veranlassung des erhebenden Gend. Bezobw. Christian Wastian vom Arzt Dr. Martschitsch aus Assling untersucht, der die im angeschlossenen ärztlichen Zeugnis angeführten Verletzungen feststellte.

Der Beschuldigte selbst weiss oberhalb der rechten Augenbraue und am linken aeusseren Knöchel des Fusses leichte Hautabschürfungen auf, die ihm seitens seiner Frau in der Abwehr zu - fügt worden sein dürften.

Wegen der gemachten beleidigen^{den} Aeusserung gegen den Führer wird gegen Paulin eine Separatanzeige an die Geheime Staatspolizei erstattet werden.

Begründung der Festnahme:

Der Beschuldigte wurde wegen Verdacht des Verbrechens nach dem Geheimtückegesetz und wegen grober Misshandlung seiner Frau festgenommen und befindet sich im Polizeiarrest Assling in^{verdächtig} Gewahrsam.

Angaben des Beschuldigten :

Paulin gab an: "Als ich heute gegen 10 h meine Gattin zum Gemeindeamt Assling schickte, um einen Bezugschein für einen Sonuhdoppler zu holen, sagte sie "Leck Arsch". Wegen dieser Bemerkung versetzte ich ihr eine leichte Ohrfeige. Sie ihrerseits erfasste einen Schuh und schlug mir damit ins Gesicht und gegen den Fuss. Daraufhin habe ich ihr noch ein paar Stösse versetzt. Ich erlitt während dieser Auseinandersetzung Verletzungen oberhalb des rechten Auges und am linken Fuss.

Die Behauptung meiner Frau, ich hätte den Führer einen Pusseranten genannt und sie nach Veldes gehen geheissen, um sich vom F. pusserieren zu lassen, ist eine Lüge."

Gesehen:

Postenführer:

Wastian
Bezobw.d.Gend.

der Zivilverwaltung/ für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains/ Beauftragter für das Rechtswesen in Assling» (pooblaščenec za pravosodje na Jesenicah).

Členov citiranih zakonov največkrat ni navedenih, izjema pa so na primer prometne nesreče, kjer so vedno citirali, da je šlo za prekršek glede varnosti življenja po »§ 6 a der 1. VO. d. C. d. Z. v. 24. 4. 1941⁸⁴« in kaznovanje po §§ 5 in 6 omenjene odrebe. Tudi pri kaznovanju hazarderjev je navedeno samo, da so krivi prestopka (Öbertretung) zoper javno moralo, brez členov.

Sodili so po starem avstrijskem kazenskem zakoniku iz leta 1852, še vedno veljavnem v Avstriji (z nekaj spremembami iz leta 1937, glede varstva plodu) – RGB, 1852, XXXVI/117; str. 493–591.

Sicer pa si kar pogledjmo, za kaj je bilo vendarle tudi med vojno braniti čast pred sodiščem. Najprej žalitve, pri katerih je zaradi zelo malo (ohranjenih) primerov v tem obdobju težje realno oceniti, koliko je bilo »spolnih« žalitev več kot ostalih. Zato si oglejmo žalitve kar po vrsti, v kronološkem zaporedju.

Septembra leta 1941 so tovarniški delavci v gostilni igrali marjaš in eden je drugega ozmerjal z lumpom in barabo ter mu grozil. Zmerjani je iskal zadoščenje na sodišču in se zadovoljil z opravičilom ter desetim markami za dobrodelne namene (Rdeči križ ali NSV).⁸⁵

V naslednjem primeru iz tega leta je gospodinja (29) zmerjala tožnico zasebnico, »da je najslabše dekle pod 20 leti, da ima fante samo zato, da jih izrabi in jih takoj pusti, ko dobi premožnejšega«. Njen mož, mizar (31), pa je dekle dvakrat močno udaril. Njega so spoznali za krivega lahke telesne poškodbe in ga obsodili na štiri dni zapora in povrnitev stroškov (brez navajanja členov). Proti gospodinji pa so ustavili postopek zaradi žaljenja časti, ker je izrekla žaljive besede v napadu ljubosumja in ker je na glavni obravnavi izjavila, da proti tožnici ne bo več izvajala sovražnih dejavnosti – zato se je zdel sodišču nadaljnji pregon nepotreben in je postopek ustavilo.⁸⁶

Za leto 1942 ni ohranjenih spisov, iz leta 1943 pa pravzaprav samo ena »navadna« žalitev (druge so bile vse klevete glede kraje). In sicer je najemnik lekarne, Nemec pristojen na Slovaško (43), tožil lekarnarja, ker ga je le-ta v sporu klofnil pred pričami.⁸⁷

V letu 1944 je tožnica tožila gospodinjjo (32), da jo že leta nadleguje in zmerja, oni dan pa da jo je spet zmerjala s kurbo in črno ženo ter jo tepla. Poravnali sta se.⁸⁸

Tovarniški delavec je tožil žensko, ki ga je zmerjala s komunistom. Z njenim obžalovanjem sta se poravnala.⁸⁹

Poštaričica je tožila ženo prevoznika, da le-ta vedno, kadar jo sreča (v javnosti), pljune pred njo. Na razpravi je tožena obžalovala svoje dejanje in se zavezala plačati deset mark za Rdeči križ in stroške.⁹⁰

Žena železničarskega inšpektorja je tožila pisarniško uslužbenko, ker jo je zmerjala z nemško kurbo, vendar so jo obsodili samo zaradi zmerjanja s kurbo. Bili sta si že dalj časa v laseh; toženo so kaznovali z osem dnevnim zaporom.⁹¹

Kuhar je tožil svakinjo, ženo tovarniškega delavca, ker ga je zmerjala s hrvaško svinjo in mu grozila z nožem. Postopek je bil zaradi nepomembnosti ustavljen.⁹²

Dve gospodinji, sosedi v hiši sta se spričkali in ena je drugo ozmerjala z usrano sodrgo in jo klofnila. Na razpravi se je klofutarica obvezala, da bo pustila nasprotnico v prihodnje pri miru in da bo plačala 50 mark za KWHW, stroške tožnice de-

⁸⁴ Gre za odredbo, zadevajočo javno varnost na zasedenih ozemljih (Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains, z dne 24. aprila 1941).

Člen 5: »Kdor se protivi tem določbam, se kaznuje s denarno kaznijo ali z zaporom, v težjih slučajih s smrtjo.«

Člen 6: »Posebno hudo se kaznujejo: a) hudodelstvo, pregreški in prestopki zoper življenje in lastnine. (...)«

⁸⁵ ZAL, JES-34, t. e. 454, a. e. 1030, del. št. 13/1941.

⁸⁶ ZAL, JES-34, t. e. 454, a. e. 1030, del. št. 21/1941.

⁸⁷ ZAL, JES-34, t. e. 455, a. e. 1032, del. št. 10/1943.

⁸⁸ ZAL, JES-34, t. e. 456, a. e. 1033, del. št. 2/1944.

⁸⁹ ZAL, JES-34, t. e. 456, a. e. 1033, del. št. 6/1944.

⁹⁰ ZAL, JES-34, t. e. 456, a. e. 1033, del. št. 35/1944.

⁹¹ ZAL, JES-34, t. e. 456, a. e. 1033, del. št. 37/1944.

⁹² ZAL, JES-34, t. e. 456, a. e. 1033, del. št. 42/1944.

set mark in stroške zdravniške preiskave štirinajst mark.⁹³

Pri klevetah pa kljub maloštevilnim primerom izstopajo obdolžitve kraj. Poglejmo si jih.

Leta 1943 je kuharica tožila pomožnega delavca (58), zaposlenega pri isti firmi, ker jo je pred pričami obtožil, da je kradla. Na javni obravnavi je besede »vzel nazaj«.⁹⁴

Zanimiv je primer, ko je moral župan Mojstrane na sodišču braniti čast, ker ga je prodajalka (19) obtožila, da je v trgovini pri Čufarju na Jesenicah že dvignil bencin za orožnike na Dovjem.⁹⁵

Ekonom pri firmi je tožil kurjača na železnici, ker je gostilničarki očital, da nosi plašč iz blaga, ki naj bi ga tožnik ukradel pri svoji firmi. Na razpravi je toženi izrečene besede obžaloval in se zavezal na svoje stroške v Karavanken Bote objaviti preklic v nemščini in slovenščini ter seveda nositi stroške postopka.⁹⁶

Gostilničar na Jesenicah je tožil odvetnika iz Beljaka, ker ga je na razpravi na sodišču obtožil, da je kradel in to dvakrat ponovil.⁹⁷

Zaradi izjav na sodišču je tožil tudi advokat notarja. Oktobra 1943 naj bi mu po končanju neke razprave na hodniku sodišča dejal, da je laž, kar je rekel na razpravi. Čez leto dni so na uradnem sodišču v Radovljici postopek ustavili, ker je bila krivda toženca neznatna, čast tožnika pa ni bila grobo prizadeta.⁹⁸

Uslužbenec pri železnici je tožil tesarja (36) in njegovo ženo (41), ker sta ga obtožila kraje. Sodnik je ugotovil: »Aus der Verhandlung ergibt sich, dass es sich um den typischen Streit zwischen 2 Frauen handelt und dass die beiden Frauen einander nichts schuldig geblieben sind.« Ker se tožena ni bila pripravljena opravičiti, jo je obsodil na globo dvajsetih mark v dobro NSV in povrnitev stroškov tožniku.⁹⁹

Gornji gospodinji sta bili očitno sprti na smrt in sta prežali na vsako priložnost, da jo zagodeta ena drugi. Ko je namreč »železnica« obležala za angino, jo je »tesarica« nemudoma ovadila orožništvu, češ da je naredila splav, kar so orožniki prišli tudi preverit. Za to nesramnost je prva tožila drugo, vendar so na razpravi orožniki izpovedali, da je bila ovadba anonimna in toženo so oprostili.¹⁰⁰

Za današnji čas pa so najbolj zanimivi primeri s političnim pridihom, za tedanje udeležence pa so bili prej boleči kot zanimivi.

V prvem sta se spričkali in stepli dve delavski gospodinji in ena je drugo tožila zaradi telesnih poškodb. Na razpravi pa je priča vedela povedati (poleg drugega), da je bila tožnica, kot pogosto, pijana in da je izjavljala protinemške izjave kot, »živela Jugoslavija«, »proč z Nemci«. Tožena je dodala, da ji posoja denar za pijačo, če pa ne, da je hudo, in da jo je dan poprej tožnica ozmerjala z nemško kurbo, ker je gledala skozi okno nemške vojake, ki so korakali na ulici.

Zadeva je bila prijavljena na orožniški postaji in tam so zapisali, da bodo o njenih izjavah v političnem pogledu poročali Gestapu. Glede obtožbe telesne poškodbe pa so toženo oprostili.¹⁰¹ Zna biti, da so prave telesne poškodbe tožnici šele sledile.

V drugem primeru pa je mlada žena (22) moža, tovarniškega delavca (31), verjetno potunkala globlje, kot je mislila. Leta 1941 sta bila poročena pol leta, pa se nista razumela, zaradi malenkosti jo je že enkrat pretepel in ji že trikrat dejal, da naj se pobere proč. Tistega dne, ko ga je ovadila, pa jo je pretepel, da je morala k zdravniku. Za konec svoje obtožujoče izjave je še povedala, da je 14. 6. 1941 zvečer v kuhinji njunega stanovanja izjavil, da je firer en buzerant in da naj gre kar na Bled, da jo bo tam »pobuzeriral« (mož je v zagovoru seveda trdil, da je to navadna laž). Tega da ni slišal nihče drug kot ona.

Glede telesne poškodbe (imela je zdravniško potrdilo o podplutbah in odrgninah) je bil mož spoznan za krivega in mu je bil podeljen strog

⁹³ ZAL, RAD-13, t. e. 731, a. e. 1049, del. št. 43/1944.

⁹⁴ ZAL, JES-34, t. e. 455, a. e. 1032, del. št. 11/1943.

⁹⁵ ZAL, JES-34, t. e. 455, a. e. 1032, del. št. 31/1943.

⁹⁶ ZAL, JES-34, t. e. 455, a. e. 1032, del. št. 38/1943.

⁹⁷ ZAL, JES-34, t. e. 455, a. e. 1032, del. št. 46/1943.

⁹⁸ ZAL, RAD-13, t. e. 732, a. e. 1050, del. št. 46/1944.

⁹⁹ ZAL, JES-34, t. e. 456, a. e. 1033, del. št. 13/1944.

¹⁰⁰ ZAL, JES-34, t. e. 456, a. e. 1033, del. št. 33/1944.

¹⁰¹ ZAL, JES-34, t. e. 454, a. e. 1030, del. št. 35/1941.

ukor. Obrazložitev: Glede na § 419 öst. St. G.¹⁰² so povabili oba zakonca na razgovor in žena je izjavila, da sta se z možem ponovno spravila in da ne vztraja pri kaznovanju moža, zato so mu v interesu ponovno vzpostavljenega zakonskega miru podelili samo strog ukor. Vse bi se torej lahko končalo povsem nedolžno, kar pa se zanj gotovo ni, saj so glede žaljive izjave o firerju podali ločeno prijavo na Gestapo.¹⁰³

Povsem politične pa so bile izjave na Dunaju rojenega inženirja (51), sicer nemškega državljanja, ki ga je za njegove izjave prijavila kar oblast (öffentliche Anklage). Proti državi je govoril večkrat in njegove izjave so bile:

- če država propade, bomo videli, kako so firer in njegova družba goljufali ljudstvo, potem se bomo morali sprijazniti s komunizmom, saj to je končno tudi oblika oblasti;
 - mi smo tukaj popolnoma nepotrebni, kup blata, katerega je napravil Adolf Hitler, ki bo tako v štirih tednih razpadel;
 - povejte mi, kdaj bo razpadla ta usrana država;
 - bolniki, bolni na pljučih, morajo na fronto, dočim SA nobenega ne odda na fronto;
 - »dne 15. marca 1944 je v pisarni ob navzočnosti tujerodnih nastavljenecv pripovedoval dovtip, da je Nemčija na Anglijo in Ameriko stavila ultimat, da takoj ustavi napade iz zraka, ker bo v nasprotnem slučaju dr. Göbels na velikonočni ponedeljek držal en povračilni govor.«
- Obsodili so ga na dve leti strogega zapora.¹⁰⁴

Za konec pa še tipičen okupacijski primer:

Delavka je tožila nemškega vojaka iz Celovca, da ji je obljubljal poroko in jo tako zapeljal v spolne odnose, ni pa vedela, da je že poročen in ima dva zakonska otroka.¹⁰⁵

Da je bilo ukvarjanje s (civilno) častjo med vojno nekako odvečno, nam pokažejo tudi rešitve ohranjenih primerov, kjer imamo izrečeno samo po eno denarno in eno zaporno kazen, ostalo so poravnave, odstopi ali oprostilni primeri; dostikrat pa so primeri ostali tudi nerešeni, odloženi, brez končne rešitve.

Vrsta sodbe, rešitve						
leto	odstop od tožbe	poravnava	denarna kazen	zaporna kazen	oprosteni	brez rešitve ¹⁰⁶
1941	–	2	–	–	2	2
1942 ¹⁰⁷						
1943	2	–	–	–	–	3
1944	–	4	1	1	1	1
1945 ¹⁰⁸	–	–	–	–	–	–
Skupaj	2	6	1	1	3	6

Stan tožnikov in tožencev ne pove kaj posebnega, najmočnejše sta bila v obeh kategorijah (še vedno) zastopana delavec in gospodinja.

¹⁰² Člen 419 avstrijskega kazenskega zakonika iz leta 1852: »Ako en zakonski družje z drugim (...) gerdo dela, je treba oba poklicati, in po tem ko se je hudo ravnanje preiskalo, je zakonskega, ki je z drugim gerdo delal, ostro pokregati; po okolšinah ga je treba z zaporom od enega tedna do treh mescov in pri ponovljenju s poostrenjem zapora kazniti. Vendar je družetu, s katerim se je hudo ravnalo, na voljo pušeno, za zlajšanje in celo tudi za odpušanje kazni prositi, na kar bo sodniku vselej, kakor gre, gledati.«

¹⁰³ ZAL, JES-34, t. e. 454, a. e. 1030, del. št. 29/1941.

¹⁰⁴ ZAL, RAD-13, t. e. 731, a. e. 1049, del. št. 34/1944.

¹⁰⁵ ZAL, JES-34, t. e. 454, a. e. 1030, del. št. 2/1941.

¹⁰⁶ V spisu ni končne sodbe, rešitve zadeve.

¹⁰⁷ Ni podatkov.

¹⁰⁸ Za leto 1945 ni ohranjenih primerov do osvoboditve.

Stan tožnikov				
leto	delavec	gospodinja	obrtnik, posestnik, zasebnik	uradnik
1941	2	3	1	
1942 ¹⁰⁹				
1943	1		2	2
1944	2	3		2
1945 ¹¹⁰	–	–	–	–
Skupaj	5	6	3	4

Stan tožencev						
leto	delavec	gospodinja	obrtnik, posestnik zasebnik	uradnik	vojak, orožnik policaj	odvetnik
1941	2	2	1		1	
1942 ¹¹¹	–	–	–	–	–	–
1943	3		1			1
1944	1	6	1	1		
1945 ¹¹²	–	–	–	–	–	–
Skupaj	6	8	3	1	1	1

V spolni razdelitvi pa rahlo vodijo ženske pred moškimi – verjetno enostavno zato, ker jih je bilo pač več doma in ker so se moški močneje zavedali resnosti položaja, da se v nevarnih časih pač ne gre izpostavljati zaradi malenkosti.

SPOL				
leto	TOŽNIKI		TOŽENI	
	moški	ženske	moški	ženske
1941	1	5	3	3
1942 ¹	–	–	–	–
1943	4	1	4	1
1944	3	5	1	7
1945 ²	–	–	–	–
Skupaj	8	11	8	11

Žaljenje časti po drugi svetovni vojni (1945–1950)

Vojni čas je z vsem svojim dogajanjem pustil močne sledove na ljudeh in njihovih medsebojnih odnosih. To se je seveda odražalo tudi v očitkih in žalitvah, ki so si jih ljudje izmenjevali in zaradi katerih so se tožarili po vojni. Žalitve in klevete glede medvojnega zadržanja so postale pomembna kategorija obtoževanja. Ljudje so si tako očitali izdajanje in sodelovanje z okupatorjem, nasprotovanje osvobodilnemu boju, zadržanje v koncentracijskih taboriščih, vsakdanje so bile »švabske kurbe«, ¹¹⁵ po drugi strani pa je bilo tudi precej očitanih nasilne mobilizacije v partizane in likvidacij s strani partizanov.

¹⁰⁹ Ni podatkov.

¹¹⁰ Za leto 1945 ni ohranjenih primerov do osvoboditve.

¹¹¹ Ni podatkov.

¹¹² Za leto 1945 ni ohranjenih primerov do osvoboditve.

¹¹³ Ni podatkov.

¹¹⁴ Za leto 1945 ni ohranjenih primerov do osvoboditve.

¹¹⁵ Žaljivke z očitanjem pretiranega razdajanja ljubezni na germanofilski podlagi so očitno akutne še v najnovejši dobi: »Z izrečenimi besedami (nemška kurba, nemška svinja, prasica), navedenimi v opisu dejanja v izreku sodbe sodišča prve stopnje, je obdolženec podal negativno vrednostno sodbo o zasebni tožilki ter jo s tem razžalil. (Sodba Višjega sodišča v Ljubljani, I Kp 1045/99).« Primer sodne prakse je naveden iz: Mitja Deisinger, Kazenski zakonik s komentarjem. Posebni del. Ljubljana, 2002, str. 185. Res pa moramo opozoriti, da brez vpogleda v omenjeni spis ne moremo reči, da bi žalitev z »nemško kurbo« koreninila v obdobju druge svetovne vojne.

Primerov žaljenja in klevetanja s političnim ozadjem je razmeroma malo, ker so izjave in dejanja te vrste kaj hitro prerasla v dejanja zoper javni red in mir in tako ne sodijo več v »našo« kategorijo. Tu so ostali le bolj »nežni« primeri.

V kategoriji žaljenja spet močno vodi ljubezen pred ostalimi žaljivimi domislicami, pri klevetah pa so očitki kraje daleč najštevilnejši povodi za razžalitev.

Vrsta obtožbe						
	žaljenje		klevetanje		politično ozadje	očitki glede medvojnega zadržanja
leto	glede spolnosti	ostalo	kraja	ostalo		
1945	1	5	2	1	3	19
1946	13	21	14	13	11	61
1947	14	10	17	7	11	31
1948	14	15	12	10	4	13
1949	9	7	15	4	5	8
1950	23	33	21	19	4	12
skupaj	74	91	81	54	38	144

OČITKI GLEDE MEDVOJNEGA ZADRŽANJA

Že iz tabele je razvidno, da je primerov žaljenja glede medvojnega zadržanja veliko, zato si bomo tu pogledali le tiste, ki so zanimivi še zaradi nečesa drugega, namreč zaradi načina sojenja, obrazložitev sodb. Kot bomo videli iz primerov prvih dveh povojnih let, je znalo sodišče razsojevati izrazito »v duhu časa.« Zakonov in členov, po katerih je bil nekdo obsojen, v sodbah sprva sploh ne navajajo, kasneje, ko so dobili splošni del kazenskega zakonika,¹¹⁶ so v nekaterih sodbah začeli navajati »z uporabo člena«, posebni del kazenskega zakonika, kjer so svoje poglavje dobila tudi dejanja zoper čast in dobro ime, pa je izšel šele leta 1951.¹¹⁷

Pa si poglejmo.

V prvem primeru je javni tožilec ovadil posestnika (63), ki je v uradu krajevnega odbora govoril, koliko ima škode od partizanov in koliko so mu ti pokradli, »dalje je istotam zmerjal vojnega invalida, ko je ta vršil posle po naročilu krajevnega odbora, da je proklet smrkavec in da naj se pobere ven«. Zaradi klevete in razžalitve so ga obsodili na 45 dni odvzema prostosti in 1000 din denarne kazni oziroma na 20 dni prisilnega dela brez odvzema prostosti ter na 300 din povprečnine.

Iz obrazložitve sodbe: »Kot nevzgojen starokopitnež in z ozirom na njegovo ponašanje lahko trdimo, da nasprotnik OF pokreta, je blatil partizansko vojsko – razumljivo – a zato tem bolj obsojanja vredno. Spoštovanje pridobitev osvobodilne vojne in njih prvoborcev je potrebno, če ne drugače, vsem takim ljudem vcepiti s silo zakona. To zahteva čas in vse napredno delovno ljudstvo. (...)«

Denarne zadeve (kazen, povprečnino, stroške kazenskega postopanja) je kmet nato plačal, sedet pa ni šel, ampak je predlagal zdravniška spričevala in prosil za pomilostitev. Predsedstvo prezidija Ljudske skupščine LRS (predsednik Josip Vidmar), ga je nato leta 1948 deloma pomilostilo, s tem da mu je oprostilo 45 dni zapore.¹¹⁸

¹¹⁶ Ur. l. FLRJ, 106/1948, str. 1465–1474.

¹¹⁷ Ur. l. FLRJ, št. 13/1951, str. 185–224.

Tukaj bi omenil še bolj arhivistično zanimivost, da je jeseniško okrajno sodišče po vojni za zadeve časti skoraj dosledno uporabljalo za ovoj spisa medvojne nemške obrazce »Nr. 176 Kassenanweisung für die Auszahlung von Sachverständigengebühren«, iz navadnega, tankega papirja. Za »resne« kazenske zadeve pa prav tako nemške mape, vendar trdnjše, kartonaste »Nr. 53 b Aktendeckel für Sachen des Registers U«.

¹¹⁸ ZAL, JES-34, t. e. 459, a. e. 1042, del. št. 25/1945.

Iz naslednjega primera izvemo, da je pomemben namen, ne pa toliko sredstva.

Tokrat je bil tožnik trgovec in sekretar krajevnega odbora OF, toženi pa kajžar (71). Na množičnem sestanku se je namreč oglasil, da ni prav, da tožnik kandidira v krajevni NOO, ker da je med okupacijo sodeloval z Nemci: »Ti pa kar tiho bodi, ker si sodeloval z okupatorjem in si še danes okupator!« Ker je toženi svoje besede dokazal, so ga oprostili, tožnik se je pritožil in bil zavržen.

Iz obrazložitve sodbe: »Po obtoženem in pričah doprinešeni dokazi tedaj v zadostni meri ovirajo objektivno neresničnost, ki je pogoj in bistveni sestavni del kaznivega dejanja klevete in je smatrati 'exceptio veritatis' toženca kot uspešno izveden.

Pa tudi, če bi bilo obtoženčevo dejanje samo na sebi protipravno, ga kot takega v konkretnem primeru ne bi bilo mogoče smatrati. V ožigosanju take vrste, ki ne vsebuje nobenih drugih žalivk in upoštevajoč, da je bilo izvršeno dejanje na množičnem sestanku kot dostojna kritika, niti ni zazreti potrebne zavestne objektivne in subjektivne protipravnosti.

Sodelovanje z okupatorjem je izraz, ki se ga ljudstvo v svoji preprostosti splošno posluhuje. Sodišče smatra, da je pri stvari važen, ne toliko izraz sam, kot interes, katerega je imel obtoženec namen ščititi. Ta interes – skrb, da pridejo v krajevni odbor najboljši iz ljudstva – je pretežnejši od interesa zas. tožitelja – pravica do spoštovanja. Vsled navedenega je smatrati, da obtoženec ni imel namena zas. tožitelja niti žaliti.«¹¹⁹

Še bolj krepka pa je ugotovitev, da je sodišču lahko ljudski glas zakon.

Železniški uradnik je tožil ključavničarja pri železnici (21), ker je le-ta na masovnem sestanku izjavil, da ga je tožitelj med okupacijo v Celovcu napadel s psovko »Windischer Hund«. Takrat so (bodočemu) tožencu verjeli in (bodoči) tožnik zaradi tega tudi ni bil sprejet v službo. Sodišče je toženega najprej oprostilo in »dalo zasebnemu tožilcu nasvet, naj si išče zadoščenja, če ga kakorkoli zasluži, pred maso svojih bivših stanovskih tovarišev, ne pa pred sodiščem in neoborožen s proti-

dokazi. Ljudskemu sodišču je ljudski glas – v tem slučaju masovni sestanek – zakon.«

Tožnik se je pritožil in okrajno sodišče je moralo o zadevi razpravljati drugič, pod predsedovanjem drugega sodnika. Tudi tokrat je obdolženca oprostilo, češ da tožniku ni uspelo dokazati, da inkriminiranih besed ni izrekel.

Tožnik se je ponovno pritožil in sodišče je o zadevi razpravljalo tretjič, pod predsedovanjem tretjega sodnika. Takrat je zadevo izpeljalo bolj profesionalno, tudi z zaslišanjem prič tožnika in spoznalo toženca za krivega ter ga obsodilo na mesec dni zapor in 1000 din denarne kazni, povračilo stroškov postopanja in 1000 din povprečnine. Ugotovili so, da je bil tožnik takrat, ko naj bi izrekel inkriminirani besedi obtožencu zaradi revmatizma dalj časa odsoten iz službe in tega torej ni mogel storiti. To je uspelo sodišču tudi dokazati, v prejšnjem razsojanju pa so verjeli zgolj na besedo »tovarišem«, pri katerih tožnik zaradi svoje pedantnosti ni bil priljubljen.¹²⁰

Ko pa je okrajno sodišče le šlo predaleč v svojih razlagah, ga je dostikrat na bolj realna pravna tla vrnilo okrožno sodišče po pritožbeni vlogi.

Nameščenec KID (40) je tožil gospodinjo (36), ker mu je rekla »svinja«. Kričal naj bi nanjo, da mora biti okno zaprto, ona pa mu je »pod utisom negativnega zadržanja zasebnega tožitelja med okupacijo zabrusila v obraz v krivdoreku navedeno žaljivko«. Najprej jo je sodišče oprostilo in tožniku naložilo plačilo stroškov postopanja in povprečnino 3000 (!) din.

Razlaga sodnika: »Žaljivka, ki jo je obt. izrekla proti zas. tožitelju, je brezdvomno kot taka kazniva, kajti predmet zaščite časti je objektivna čast, torej povprečno spoštovanje, ki ga človek uživa pri ljudeh. Jasno je tudi, da pri takih vrstah razžalitev po bivših pravnih predpisih dokaz resnice ni bil dopusten. Toda dosedanja praksa je dokazala, da so danes za razžalitve posebno občutljivi ljudje, katerih zadržanje med okupacijo ni bilo v skladu z načeli vsakega zavednega Slovenca in so prav ti ljudje tisti, ki si hočejo pri sodišču s tožbami oprati svojo čast, ki so si jo med okupacijo omadeževali. Ne sme se namreč prezreti, da v večini ta-

¹¹⁹ ZAL, JES-34, t. e. 459, a. e. 1042, del. št. 34/1945.

¹²⁰ ZAL, JES-34, t. e. 460, a. e. 1043, del. št. 100/1945.

kih slučajev nastopajo kot obtoženci preprosti, a poštene ljudje, ki so ravno radi svoje neuklonjive zavednosti za časa okupacije morali prestati veliko žrtev. Če torej upoštevamo na eni strani rafinirane tožnike, ki so si znali med okupacijo ustvariti položaj in na drugi strani preproste, navadne tudi neizobražene obtožence, ki so med vojno često po zaslugi domačinov močno občutili okupatorjevo peto, potem je vsekakor oprostilna sodba takih obtožencev edino pravilna in pravična, če že ne s pravnega, pa prav gotovo iz etičnega vidika z ozirom na izredne prilike povojnega stanja.

Sodišče se je pri razsodbi predmetnega slučaja opiralo na zgoraj navedene načelne ugotovitve. Obtoženka navaja namreč v svojem zagovoru, da je bil zas. tožitelj med okupacijo Blokvalterja in je kot tak prišel večkrat k njej nadzorovat v kuhinjo. Pobiral je od nje tudi socialne prispevke, čeprav je vedel, da je gmotno slabo situirana. Nasprotno pa ni hotel izposlovati njeni hčerki čevlje, čeprav je imel z ozirom na njegovo funkcijo možnost. Nadalje navaja obtoženka, da je zahteval zas. tožit. le od nje, da zapre okno, dočim je sosedla lahko sušila pri odprtem oknu. Vse to ji je dalo povod, da je izrekla inkriminirane žaljivke. Pripominja pa tudi, da bi bilo najbolj pravično, ako bi se zadeva obravnavala na masovnem sestanku, kjer bi ljudstvo odločilo ker dobro pozna obe stranki. Zas. tožit. pa se je z ozirom na izjavo ljudskega tožilca raje zatekel na sodišče. (...)

Zas. tožit. pobija trditve obtoženke in izpove, da je bil prisiljen prevzeti funkcijo Blokvalterja. To pa je običajni izgovor vseh onih, ki so se iz oportunitizma udinjali okupatorju in mu zvesto služili, dočim so množice delovnega ljudstva bile zapostavljene, trpele po taboriščih in zaporih. Sodišče se ni moglo ozirati na izjave in podpise, ki jih je pobral zas. tožit. pri raznih strankah, in jih predložil sodišču kot dokaz svoje neoporečnosti za časa okupacije. Za sodišče je namreč merodajna njegova karakteristika, izdana od strani linije OF, ki jo je sodišču predložil preizk. odsek na Jesenicah. Prav z ozirom na to karakteristiko je sodišče brez pridržka poklonilo izpovedbam obtoženke verodostojnost, vsled česar je oprostilna sodba iz zgoraj navedenih razlogov zadostno utemeljena in umestna.

Ostali izreki v sodbi pa temelje na veljavnih zakonskih predpisih.« Glede na zgornje izvajanje nam zadnji stavek zveni kar nekam cinično.

Tožnik se je pritožil in v novi sodbi so toženo spoznali za krivo, a so jo oprostili vsake kazni, povrniti je morala le stroške postopanja, povprečnine so jo oprostili.

Iz razlage te sodbe: »(Obdolženka) navaja, da je zasebni tožitelj med okupacijo vršil dolžnost Blokwalterja, ki pa jo je opravljal pretirano vestno. (...) Te navedbe obdolženke pa niso v ničemer dokazane. (...) Nedvomno je, da je obdolženka z inkriminirano žaljivko razžalila zas. tožitelja, vsled česar je krivdorek z ozirom na njeno lastno priznanje utemeljen.

Baviti se je tedaj le še z vprašanjem kazni. Po obstoječih predpisih velja načelo, da sme sodišče žaljivca oprostiti kazni, ako da razžaljenec s svojim nedostojnim nastopanjem ali morda s kaznivim dejanjem neposredno sam povod, da ga obdolženec razžali. (...) Obdolženka je pri zadnji razpravi tudi uvidela nepravilnost svojega dejanja, ter ga je obžalovala, vsed česar smatra sodišče z ozirom na zgoraj navedene okoliščine oprostitev kazni za umestno. (...)

Poglejmo si še razlago iz rešitve pristojnega pritožbenega sodišča, ljubljanskega okrožnega: »Prvostopno sodišče se nato bavi z zadržanjem zasebnega tožitelja za časa vojske. Vsa sodba izzveni končno v to, da zasebnemu tožitelju radi svojega političnega zadrževanja za časa vojne, ne gre zaščita. Sodišče torej odvzema via facti zasebnemu tožitelju čast, ne da bi bilo v konkretnem primeru pozvano, da o tem razsoja. (...) S tako sodbo, kot je prvostopna, se daje le možnost neomejenih napadov na čast zasebnega tožitelja. (...) Sodišča obnavljajo s svojimi sodbami družbeno življenje in medsebojne odnose posameznikov do družbe. Te svoje naloge se morajo zavedati, ker je baš to njihova funkcija ljudske oblasti. (...)«¹²¹

Krasen primer povojnega delovanja sodišč, je tudi naslednja razsodba.

Trgovski pomočnik (35) je tožil elektrikarja (27), ker naj bi ta grozil s pištolo, da bo vse postreljal ter žalil in klevetal tožnika, da v Dachauu že ni bil interniran zaradi podpiranja OF. Sodišče je toženega oprostilo.

¹²¹ ZAL, JES-34, t. e. 460, a. e. 1043, del. št. 119/1945.

Iz razlage sodnika: »Kar se pa tiče inkriminiranih žaljivk, je sodišče poleg obtoženčevega zagovora, da jih ni izrekel, upoštevalo tudi sledeče ugotovitve. Spor med obtž. in tožnikom je nastal zato, ker se je obtž. z ostalimi tovariši zgražal nad tem, da se zasebni tožitelj in njemu enaki le udeležujejo mitingov, dočim jih pri delu za OF ni videti. Obtž. in tudi po osebnem tožitelju predlagane priče so izpovedale, da ni bil zasebni tožitelj interniran v Dachau iz političnih razlogov, temveč bolj verjetno radi črne borze. Priče, ki jih je predlagal sam zasebni tožitelj izjavijo, da je sicer tožitelj nekoliko podpiral partizane, a ne organizirano, temveč bolj preko osebnih znancev. Dalje, da ga okvara na nogi ne bi ovirala iti v partizane, če bi bil res takot udan stvari, kakor se danes skuša prikazati.

Nasprotno pa je obtž. star borec partizan že od l. 1942 njegova karakteristika je nad vse povoljna. In če tudi bi obtž. izrekel inkriminirane žaljivke, bi ga ne bilo umestno kaznovati, ker je precej razburljive narave, kar je pripisovati njegovim izčrpanim živcem iz 4 letne težke borbe. Zasebni tožitelj, ki je po izpovedbah prič napravil na sodišče utis enega od onih ljudi, ki so med okupacijo oprezno lavirali, a jih je kljub temu zadela kaka nesreča, bi se moral zavedati, da njegove zasluge še zdaleč ne dosega delo obtoženca. Upoštevati bi moral tudi, da se je obtž. upravičeno razburil, ker so ne samo on, ampak tudi drugi aktivisti ugotovili žalostno dejstvo, da se gotovi ljudje udeležujejo le zabav, pri sestankih in resnem delu pa so odsotni. Eden od teh je tudi zasebni tožitelj. (...)»¹²²

Tožnik se ni pritožil in obveljala je sodba okrajnega sodišča. Kot smo že videli, in kar nam bosta potrdili tudi naslednji zgodbi, je dostikrat pomagala pritožba na okrožno sodišče, ki se je kljub »duhu časa« obnašalo bolj profesionalno, vsaj pri zadevah »malih rib«.

Zasebnica (vdova, 72) in gospodinja (47) sta večkrat klevetali ključavničarja (53), da je imel zveze z gestapovci, tako da ju je naposled zaradi tega tožil.

V prvi sodbi ju je sodišče oprostilo. Iz razlage sodnika: »Iz zagovora zastopnice prvoobtožene sledi, da ni imela obt. namen žaliti zas. tožitelja, temveč je v inkriminiranem očitku izražen njen protest proti zas. tožitelju in to iz povsem osnovanega razloga. Ljudstvo je namreč zamerilo vsakemu, ki je imel kakršnekoli odnose z Nemci ali

domačimi izdajalci. Privatni obisk gestapovca na stanovanju zas. tožitelja je upravičeno vzbudil pri obtoženki slabo mnenje o zas. tožitelju. Poleg tega pa osvetljuje zadržanje zas. tožitelja med okupacijo tudi izjava uradnika nemškega sodišča, ki jo poleg obtoženke potrdi tudi priča. Sodišče ni imelo razloga, da ne bi verjelo obtoženki, čeprav zas. tožitelj pobija njene trditve kot neresnične. Zasebni tožitelj je namreč napravil vtis enega od tistih ljudi, ki se čutijo pretirano užaljene, ako jih nekdo iz ljudstva opozori na napake, ki so jih zagrešili med okupacijo. Sodišče je radi tega smatralo oprostitev obeh obtoženk za umestno. (...)»

Tožnik se je pritožil in okrožno sodišče je odločilo, da je oprostilna sodba preuranjena, da ne gre za žalitve, ampak za klevete (»za iznašanje neresničnih činjenic«) in da morata toženi svoje izjave dokazati.

Na drugem sojenju pa so ugotovili, da bi bil lahko obisk gestapovca pri tožniku tudi sovražne narave – skratka, toženi nista mogli dokazati resničnosti svojih trditev in prvo so obsodili na 100 din, drugo na 500 din denarne kazni, stroške in povprečnino po 100 din.¹²³

V naslednji, identični zgodbi, sta zakonca gostilničarja tožila žagarja (50), zidarskega polirja (47) in vdovo (43), ker so podpisali pismo naslovljeno na odbor AFŽ in v katerem med drugim navajajo: »F. F. in A. sta bila v letu 1941 desna roka gestapa in sta nas tri stranke ovajala in nam grozila z selitvijo in Begunjami. Za Švabe sta imela jesti in piti, za siromake pa nič, le zaprta vrata. Partizanom nista pomagala nič in sta pred njimi vrata zapirala rekoč: naj gredo delat«.

V prvi sodbi jih je sodišče oprostilo obtožbe, da so s tem zakrivilo prestopke zoper čast, tožiteljema pa naložilo plačilo stroškov postopka in vsakemu 400 din povprečnine. Iz razlage sodnika: »Že samo dejstva, da so se v gostilni zas. tožitelja radi zadrževali nemški orožniki in pa, da je bil zas. tožitelj Blokleiter, kažejo, da sta kazala napram Nemcem prijazen obraz. Danes se take vrste ljudje sklicujejo, da jih je položaj k temu prisilil, a pri tem pozabljajo na mnoge, ki se niso podredili položaju, temveč se mu kljub mnogim žrtvam in naporom postavili po robu. (...)»

¹²² ZAL, JES-34, t. e. 460, a. e. 1043, del. št. 125/1945.

¹²³ ZAL, JES-34, t. e. 461, a. e. 1044, del. št. 18/1946.

Tožnika sta se pritožila in okrožno sodišče je sodbo razveljavilo in jo vrnilo okrajnemu sodišču. Iz razlage okrožnega sodišča: »Sodišče se postavlja v neko čudno vlogo in zahteva, kot je vsaj iz razlogov razvidno, da tožilci dokazujejo neresničnost trditev, ne pa, kot je edino pravilno, obt. dokazujejo morebitno resničnost svojih trditev. Po polnem pregledu spisa ugotavlja pritožbeno sodišče, da niso v ničemer obt. dokazali svojih trditev, zlasti da sta tož. desna roka gestapa. To je hud očitek, katerega bodo morali obt. vsekakor povsem dokazati. (...) Med našim ljudstvom se je preveč razpaslo lažno ovajanje. Dovolj nazorno je to vprašanje osvetlil dr. Metod Mikuž v članku 'Dokaj dni naj živi vsak, kar nas dobrih je ljudi' (Slov. poročevalec, 9. 2. 1946).«

V drugi sodbi je nato okrajno sodišče tožene spoznalo za krive prestopka zoper čast, krivde pa jih je oprostilo. Stroške so naložili obtožencem in vsakemu 300 din povprečnine. Tokrat se je sodišče malo bolj potrudilo pri poizvedovanju, na koncu pa prišlo do sklepa, da tako obdolženci kot tožitelja »niso škodovali pokretu OF, obenem pa se ne eni ne drugi niso prav dobro zadržali napram pokretu OF«.

Iz razlage druge sodbe okrajnega sodišča: »Tudi je resnica, da bi se zas. tožitelja izjavila v svoji gostilni, da je 80 % gošarjev v gmajni zato, ker nočejo delati.«¹²⁴

Vendar pa tudi okrožno sodišče kot pritožbeno ni bilo vedno načelno in je seveda znalo podleči »duhu dobe«.

Uslužbenec KID je tožil dva delavca (51, 65), ker ga je eden na zboru volivcev imenoval gestapovca, policijskega špijona, izdajalca; drugi pa ga je obtožil, češ da je kriv, da se nekdo drug ni vrnil iz Dachaua. Okrajno sodišče ju je oprostilo, tožniku pa naložilo povrnitev stroškov postopanja in 5000 din povprečnine; pritožil se je in bil zavržen.

Iz razlage okrožnega sodišča: »Besede gestapovec, policijski špijon in zdajalec, radi katerih je obtožen obtoženec, se nanašajo na predvojno udejstvovanje zasebnega tožitelja v okviru organizacije SMRJ (Savez metalskih radnika Jugoslavije) ali izven te organizacije, na njegovo destruktivno

politiko med delavstvom, ki je forsirala kompromise z upravo KID-a, njegovo ekskurzijo v Nemčijo in njegove simpatije za Hitlerjev novi red ter nasprotovanje komunistično usmerjenemu delavstvu. To je vsebina žaljivk, ki jih je vrgel obtoženec zasebnemu tožitelju na zborovanju v obraz, tako jih je razumel obtoženec in tako sigurno zasebni tožitelj sam, tako pa so jih tolmačili tudi ostali na zborovanju prisotni volilci. To izhaja jasno iz dokaznega postopka in temu tolmačenju se more priključiti tudi sodišče, ko presoja pričujoči spor. Radi tega je prvostopno sodišče smatralo te besede pravilno za kleveto čeravno to iz sodbenega izreka ni razvidno in prepustilo dokaz resnice po oni vsebini, ki tvorijo smisel in pravo ozadje tem besedam. Ta dokaz se je obtožencu v polni meri posrečil in proti tozadevni dokazni oceni prve stopnje ni pomislekov. (...) Pod obtožbo so bile pri obtožencu še besede šuft in podlež. Glede teh besed, ki jih smatra prvo sodišče za nedokazane, obtožba ni rešena. Ta formalna napaka se je popravila na drugi stopnji s tem, da se je izrekla oprostilna sodba tudi glede njih. Iz razlogov prve stopnje sledi, da je smatrati pod obtožbo stavljene besede po njihovem pomenu in ozadju za klevete, kar pa iz sodbenega izreka ni razvidno. Radi tega se je sodbeni izrek po službeni dolžnosti popravil in obtoženo dejanje kvalificiralo kot kleveta.«

Drugoobtoženega so na okrajnem sodišču oprostili zaradi pomanjkanja dokazov po načelu »dubio pro reo«.

Iz razlage okrajnega sodišča: »Sodišče je v tem primeru posebno dolžno nastopiti kot zaščitnik pridobitev narodnoosvobodilne borbe, in ker se je razpravljalo pred obličjem vsega jeseniškega delavstva, tudi kot politični regulator v tem primeru političnopravnega spora. Dejstvo je namreč, da je zmaga delavskega razreda in delavnega ljudstva sploh nad silami reakcije v oboroženem spopadu naših narodov s silami fašizma tudi rešila vprašanje, komu pripada vodstvo delavskega razreda. Jesenice kot tipično industrijski kraj, s pretežno večino pravilno usmerjenega delavstva, ne trpijo v svoji sredi ljudi, ki zavedno ali pa vsled izgubljenih pozicij zavirajo polet delavnih množic, ki z nepremišljenimi nastopi in predlogi ovirajo ljudsko oblast pri naporih gospodarske obnove in politične konsolidacije. Zato so razumljive – sicer skozi očala neljudskega sodnika – pravnikarja, ki se

¹²⁴ ZAL, JES-34, t. e. 461, a. e. 1044, del. št. 45/1946.

opira le na 'večno' veljavne norme kazenske zakonodaje – žaljivke take vrste, kot jih je izrekel obtoženi. Važna je v tem primeru objektivna čast, kot jo razume progresivno delavstvo in ne subjektivni občutek užaljenega. Na tak način in predvsem iz linije delavca-partijca gledan ta takozvani zasebnopravni spor šele zmanjša sicer pravniško težke žaljivke. Predvsem pa je, kot že rečeno, upoštevati kraj, kjer so bili očitki iznešeni. Zas. tožitelj je na sestanku volilcev delavcev kot večni opozicionalec kritiziral današnji državni centralizem. (...)»¹²⁵

Sodišče je bilo torej dolžno nastopati kot politični regulator! Ker je bil to političnopravni spor! Res so bili to težki časi, če so tako ugotavljali sodniki, ki so sodili že pred vojno.

Za konec primerov očitania medvojnega zadržanja si pogledajmo še tri kratke »partizanske«.

V prvem primeru sta se sporekli svakinji, in sicer naj bi ena hujskala svojega brata (moža tožnice), naj pusti partizane in gre k belogardistom. Sodišče jo je oprostilo.

Iz razlage sodišča: »Obdolženka kakor tudi zasebna tožiteljica sta za časa okupacije delovali oz. simpatizirali z OF pokretom. Spor, ki je med njima nastal izvira iz medsebojne osebne mržnje, ki nima z narodnoosvobodilnim gibanjem ničesar skupnega. (...) Delovanje obeh strank na isti politični liniji, upoštevajoč nadalje sorodstveno razmerje med obema in ker obtoženka ni imela posebnega namena škodovati časti ali ugledu zas. tožiteljice in vse zgoraj navedene činjenice je sodišče upoštevalo pri izreku oprostilne sodbe.

Nadalje pa je tudi razvidno, da obtoženka nikakor ni hotela žaliti. čast pok. moža, ki je bil brat zas. tožiteljice. Vzrok njegove smrti ni točno dognan. Po izjavah nekaterih borcev je bil navdušen partizan. Izključeno pa ni, da ga je radi nediscipliniranosti po večkratnih ukorih kaznovala vojaška oblast sama, kajti priča izpove, da je bil precej prepirljive narave. (...)»¹²⁶

V drugem primeru je ključavničar (33) tožil tovarniškega delavca (38), ker je le-ta na množičnem sestanku govoril, da se je toženi z nemško vojsko udeležil hajke proti partizanom. Oprostili

so ga in tožnik je moral plačati stroške in 500 din povprečnine.

Obtoženec je zanikal, da bi izrekel inkriminirani očitek in sodišče mu je zaradi odlične karakteristike verjelo. Priče tudi niso potrdile, da bi ga dobesedno imenoval, vendar pa da je bilo očitno, da to leti na tožnika, ker so na sestanku govorili o njem. Iz razlage sodnika: »Toda ne glede na vse to, ni upravičen zas. tožit. iskati si časti pred sodiščem in zahtevati kaznovanje obtoženca, ki se je udeležil NOB, in sicer iz sledečih razlogov:

Že delavstvo samo je na sestanku ožigosalo tožitelja kot nezaupljivega človeka, ki je od partizanov dezertiral. Nadalje mladi H. S., ki je bil v partizanih obveščevalec, dobro karakterizira sebičen značaj zasebnega tožitelja in njegovo nediscipliniranost, ki jo je pokazal pri partizanih. Njegovo nečastno početje pri partizanih pa je razvidno tudi iz izjave priče L. in iz pismene izjave N. Poleg tega pa je bila zoper tožnika že vložena prijava na pristojno mesto in se pričakuje, da se bo moral tožnik v kratkem zagovarjati za svoje grehe, napravljene med okupacijo.»¹²⁷

In nazadnje še primer, ko sodišče daje navodila, kaj se »v današnjih časih ne spodobi«.

Kuharica (28) je tožila poročnika (31), ki ji je obljubljal zakon še, ko je bila noseča z njim, potem pa ji je poslal pismo, v katerem ji sporoča, »da naj nikar ne misli, da jo bo poročil, ker je bila kaznjenka«.

Na sodišču je toženi obžaloval in preklical očitek, da naj bi tožnico partizani kaznovali zaradi sodelovanja z »Bega« (belo gardo).

Okrajno sodišču v Kočevju (krajevno pristojno za tožnico) pa je jeseniškemu sodišču poslalo dopis, da naj zaslišijo tožnico, ali vztraja pri tožbi ali jo umakne: »Podučite jo obenem, da že z ozirom na stroške postopanja ni umestno zlasti v sedanjem času, pravdanje v zasebnih tožbah. (...)»

Vseeno ga je tožila in kaznovan je bil zaradi izjave, da je bila kaznjenka, na 1000 din denarne kazni (pogojno za eno leto), stroške, povprečnine pa so ga oprostili.¹²⁸

¹²⁵ ZAL, JES-34, t. e. 462, a. e. 1045, del. št. 62/1946.

¹²⁶ ZAL, JES-34, t. e. 459, a. e. 1042, del. št. 61/1945.

¹²⁷ ZAL, JES-34, t. e. 462, a. e. 1045, del. št. 82/1946.

¹²⁸ ZAL, JES-34, t. e. 462, a. e. 1045, del. št. 90/1946.

ŽALJENJE POLITIKE NA OBLASTI

Zmerjanje države, oblasti in njenih predstavnikov ter organov je kaj hitro preraslo iz žaljenja in klevetanja v kazniva dejanja zoper ljudsko oblast in tako najbolj »sočne« zadeve že ne sodijo več v naš okvir. Dejanja zoper javni red in mir na primer vsebujejo tudi primere razširjanja govoric, da sta Tito in Kardelj pobegnili iz države ali pa da so ju zaprli; da ju bodo vrgli z oblasti, ker ne delata po navodilih Rusije ipd. Take govorice bi utegnile povzročiti obči strah in nevarnost za javni mir, niso pa pomenile žaljenja časti. Najprej si pogledajmo primere klevetanja in žaljenja visokih osebnosti, ki še niso prerasli v dejanja zoper javni red in mir. Seveda je bil v vseh primerih tožnik javni tožilec.

V prvem primeru je gospodinja (38) v gostilni pljunila v sliko maršala Tita. Obsodili so jo na eno leto pogojne zaporne kazni, stroške in 800 din povprečnine.¹²⁹

V drugem naj bi župnik (37) na neki dramski prireditvi nekomu (ki ga je kasneje prijavil in pričal proti njemu) rekel, da je Kardelj največji lump in da so ga nagnali iz Londona, torej je oklevetal podpredsednika zvezne vlade Jugoslavije. Obsodili so ga na 2000 din denarne kazni, stroške in 200 din povprečnine.¹³⁰

V tretjem je delavec (53) pri delu v železarni pripovedoval, da so se na Brdu pri Kranju vsled tega, ker sta Tito in Kardelj podpisala mirovno pogodbo z Italijo, streljali Tito, Kardelj in Kidrič med seboj in da je zadnji čas, da pridejo Amerikanci in Angleži, da izženejo boljševiško kugo in da napravijo red v Jugoslaviji. Obsodili so ga na mesec dni prisilnega dela brez odvzema prostosti, pogojno za dve leti, stroške in povprečnino 100 din.¹³¹

V četrtem je prav tako delavec (47) v tovarni vedel, da bo Amerika zasedla Jugoslavijo, da če bo hotel Tito vladati, da bo moral dati srajco dol in jo obrniti, da jugoslovansko vojsko lahko čez noč razorožijo, da nas bo v najkrajšem času hudič vzel, da so vsi partizani iz leta 1941 za pobiti, da naši pošiljajo na Koroško prašiče v mrtvaških krstah,

na katerih je napisano, da so borci iz leta 1941 (v zagovoru je dejal, da je slišal, da pošiljajo na Koroško v mrtvaških krstah prašiče, na katerih je napisano »Slava padlim borcem«). Obsodili so ga na en mesec odvzema prostosti, pogojno za tri leta, stroške, povprečnino 200 din.¹³²

V petem je fotograf (41) pred svojima vajenkama izjavil, »da so taki, kot je bil bivši minister Snoj, na vladi, da se na tako oblast poserje, nadalje kakšno gospodarstvo da je to, kot ga vodimo mi, ko imajo tapecirane stole za maršala Tita, dočim pa nimajo ljudje za obutev potrebnega usnja.« Obsodili so ga na mesec zopora pogojno za dve leti, stroške, 300 din povprečnine.¹³³

V šestem je brivski mojster (58) julija 1947, ko sta se pripeljala na Bled Tito in Kardelj, izjavil: »Poglejte, sedaj vidite maršala Tita in Kardelja, če bi človek imel revolver, bi ga ustrelil.« Obsodili so ga na tri mesece odvzema prostosti, stroške in 500 din povprečnine. Pritožil se je, a so ga zavrnil.¹³⁴

V tipičnem primeru iz časa informbiroja je sodišče ugotovilo, da je toženka klevetala najvišje predstavnike oblasti, s čimer je zakrivila kaznivo dejanje zoper ljudsko oblast. Širila je namreč govorice, da je maršal Tito pobegnil v Ameriko, da se bo stanje v FLRJ v kratkem spremenilo, ker imamo na vodstvu same vole in bike. Obsodili so jo na štiri mesece poboljševalnega dela, stroške in 100 din povprečnine.¹³⁵

Panike pa ni širila, ampak je »samo žalila«, gospodinjska pomočnica (29), ki je ob priliki pletenja vencev za proslavo dneva žena javno izjavila, da si je s sliko maršala Tita obrisala zadnjico in da ni imela še nikdar tako čiste kot takrat. S tem je žalila vrhovnega predstavnika ljudske oblasti in zakrivila kaznivo dejanje zoper ljudsko oblast. Po »splošno zakonitih določilih kazenskega prava« so jo obsodili na tri mesece in 20 dni poboljševalnega dela, stroške in 400 din povprečnine.¹³⁶

V času groženj informbiroja je bila oblast razumljivo še posebej občutljiva na izjave v zvezi

¹²⁹ ZAL, JES-34, t. e. 463, a. e. 1046, del. št. 122/1946.

¹³⁰ ZAL, JES-34, t. e. 466, a. e. 1049, del. št. 310/1946.

¹³¹ ZAL, JES-34, t. e. 469, a. e. 1052, del. št. 141/1947.

¹³² ZAL, JES-34, t. e. 470, a. e. 1053, del. št. 159/1947.

¹³³ ZAL, JES-34, t. e. 473, a. e. 1056, del. št. 313/1947.

¹³⁴ ZAL, JES-34, t. e. 475, a. e. 1058, del. št. 51/1948.

¹³⁵ ZAL, JES-34, t. e. 489, a. e. 1072, del. št. 154/1949.

¹³⁶ ZAL, JES-34, t. e. 493, a. e. 1076, del. št. 57/1950.

s tem, kar je zaslediti tudi v razlagah obsodb, ko sodišča poudarjajo zavržnost takih dejanj »v teh težkih časih«.

To sta leta 1950 počela tudi krojač (32) in delavec (20). Prvi je govoril, da je podpredsednik zvezne vlade Edvard Kardelj »kriminalni tip«, predsednik zvezne gospodarske komisije Boris Kidrič pa faliran študent in »da nas bo itak kmalu hudič vzel«.

Drugi je v istem času in istih prilikah in okoliščinah govoril, da pomeni Tito »tajna internacionalna teroristična organizacija« in da je podpredsednik zvezne vlade Edvard Kardelj faliran študent.

S tem sta žalila najvišje predstavnike ljudske oblasti in zagrešila kaznivo dejanje zoper čast. Prvega so obsodili na osem mesecev odvzema prostosti, pol stroškov, 400 din povprečnine, drugega pa na šest mesecev poboljševalnega dela, pol stroškov in 500 din povprečnine.

V obrazložitvi je bila za prvega obtežilna okoliščina, da je priznal, da je med vojno sodeloval z »Bega« in sodeloval pri aretaciji in pretepanju zavednih Slovencev: »Sodišče smatra dejanje samo kot zelo zavržno, zlasti če se upošteva današnje težave, ki nam jih povzroča kominformska propaganda in ko je treba, da ljudstvo stoji čimbolj enotno za svojimi predstavniki, obtoženca pa sta prav s tem svojim dejanjem skušala tako enotnost omajati, zato ju vsaj v sedanjih razmerah upravičeno smatra za precej družbi nevarna in je skladno s težo kaznivega dejanja in družbeno nevarnostjo odmerilo tudi primerno kazen.« Po pritožbi na okrožno sodišče so mu zmanjšali kazen na deset mesecev poboljševalnega dela.¹³⁷

Poglejmo si še eno podobno obrazložitev iz sodbe, ki je nastala kot posledica dejanja, ki je bilo sicer opredeljeno kot »zločinstvo zoper ljudsko oblast«.

V hotelu je prvi »zločinec« z drvarskim cepinom zamahnil proti sliki maršala Tita, nakar jo je drugi s cepinom razbil in sta jo s tretjim odstranila in tako prikrila sledove kaznivega dejanja. Tisti, ki je proti sliki zamahnil, je bil obsojen na dve leti in pol odvzema prostosti s prisilnim de-

lom, tisti, ki je sliko razbil, na tri leta in pol odvzema prostosti s prisilnim delom, tisti, ki je pomagal razbito sliko skriti, pa na deset mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom. Vsi so se obrnili na Predsedstvo Prezidijskega Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije za pomilostitev, a so samo tretjemu spremenili kazen v pogojno za štiri leta, prva dva pa sta kazen prestala v celoti.

Iz obrazložitve sodnika: »Dejanje samo na sebi (...) je zelo težkega značaja. Obdolženci so se lahko vsi zavedali, da živimo v času, ko se naše ljudstvo z naravnost nečloveškimi naporji prebija skozi boj za ustvaritev socialističnega družbenega reda in da je treba ta boj bojevati ne samo s številnimi notranjimi nasprotniki, marveč tudi z imperialističnim zapadom in vrhu tega še z Informbirojevskimi državami. V tej situaciji mora biti delovnemu ljudstvu Jugoslavije maršal Tito najvišji simbol te nadčloveške borbe, simbol neodvisnosti, enotnosti in bratstva jugoslovanskih narodov. Ko pa je bil ta simbol v konkretnem slučaju napaden in žaljen na tako surov način, je smatrati družbeno nevarnost dejanja samega in storilcev, zlasti pa prvo in drugoobdolženca za zelo težko.

Pri odmeri kazni je sodišče upoštevalo tudi okolnost, da mora biti v predmetnem slučaju kazen eksemplaričnega značaja zaradi opomina vsem elementom, ki v naši domovini nočejo še spoznati, kaj predstavlja lik maršala Tita delovnemu ljudstvu naše dobe.«¹³⁸

Zelo blago pa jo je odnesel posestnik brez premoženja (49), ki je novembra 1946 pred gostilno izjavil, da voli tistega, ki mu daje kruh, na volilne plakate da se poserje, blato pa vrže Titu v obraz. Obsodili so ga na dva meseca zaporne kazni pogojno, stroške in 200 din povprečnine. Iz razlage sodišča: »Ker je smatrati dejanje obtoženca kot navadno žalitev, ki ne predstavlja preveliko škodljivo posledico javnih oblasti, je sodišče izreklo kazen odvzema prostosti, ki v odmerjeni višini odgovarja krivdi obtoženca in težini kaznivega dejanja.« Verjetno je k nižji kazni pripomoglo tudi to, da je bil toženi v partizanih od leta 1943, v letu 1944 pa tudi sekretar vaškega odbora OF.¹³⁹

Sicer pa je bilo največ prijav žalitev lokalnih oblasti. Seveda je bil tudi v teh primerih tožnik

¹³⁷ ZAL, JES-34, t. e. 494, a. e. 1077, del. št. 92/1950.

¹³⁸ ZAL, JES-34, t. e. 487, a. e. 1070, del. št. 96/1949.

¹³⁹ ZAL, JES-34, t. e. 465, a. e. 1048, del. št. 297/1946.

javni tožilec. Sodišče je tako na njegov predlog spoznalo hotelirja (47), da »je kriv, da se ni pokoraval uradnim pozivom MLO, da je temu grozil z Narodno milico, da je na razpravi proti vojnim dobičkarjem izjavil, da Mestni odbor laže in da so partizani denuncijanti ter sploh s svojim ponašanjem in besedami javno razžalil MLO kot politično telo FLRJ ter s tem zakrivil prestop ek zoper čast«. Obsodili so ga na dva meseca zapora in 10 000 din kazni, stroške in 4000 din povprečnine.

Po pritožbi je okrožno sodišče je zadevo vrnilo na prvo stopnjo. V razlagi so okrajnemu sodišču očitali površnost, nenatančnost postopka, sploh nepravilne sklepe: »Ugotovitev sodbe, da je obtoženec s svojim ponašanjem in besedami javno razžalil MLO, je presplošna in nejasna. Sodba mora točno povedati in obrazložiti s kakim ponašanjem in s katerimi besedami je obtoženec to razžalitev zagrešil. Brez tega je kontrola pravilnosti sodbe nemogoča.«

Na drugi razpravi se je okrajno sodišče potrudilo biti bolj natančno v nekaterih zgornjih obdolitvah, za nekatere pa je moralo ugotoviti, da so neutemeljene. Zato je bila tudi kazen spremenjena – brez zaporne kazni, denarna 10 000 din je ostala, prav tako stroški postopka, povprečnina se je znižala na 2000 din.¹⁴⁰

Posmeha je bila deležna oblast tudi na množičnih predavanjih o novem načinu gospodarstva.

Sodišče je tako leta 1946 spoznalo, da je posestnik (61) na masovnem sestanku javno razžalil predstavnika ljudske oblasti z namero, »da bi izpostavil posmehu ali preziranju državne naprave ali narodno oblast«. Tajnik MLO je namreč na sestanku med drugim kmetom svetoval, da presežek, ki ga posedujejo, oddajo prostovoljno. Toženi mu je vpadal v govor in med drugim dejal, da »kadar imajo otroci denar, imajo kramarji sejem; za 95 % je danes slabše kakor je bilo poprej, 50 % jih ne dela.« Ob koncu govora je tajnik kmete pozval, da če ima kateri večjo količino krompirja, naj ga odstopi drugemu, ki ga nima dovolj, da bi zadostil predpisani količini in mu s tem omogočil, da bo dobil nakaznice za tekstilno blago. Toženi je pri tem zakričal: »To je pa špekulacija!« Tajnik ga je zavrnil, da to ni špekulacija, ampak medsebojna samopomoč. Toženi mu je na to odgovoril: »Sem vdovec, imam dva jajca in lahko tebi enega dam.«

¹⁴⁰ ZAL, JES-34, t. e. 461, a. e. 1044, del. št. 32/1946.

Za zadnjo izjavo se je toženi zagovarjal, da je rekel: »Edino jaz, ker sem vdovec, lahko dam oba jajca, ker jih ne rabim!« – ko se je razpravljalo o mleku in jajcih. Toženi je ugotavljal, da kokoši nimajo kart, žito jim moraš dati, kje ga boš pa dobil, in nato izjavil tisto o jajcih. Obsodili so ga na 2000 din denarne kazni, zaporne pogojno dve leti, stroške, 200 din povprečnine.¹⁴¹

Sicer pa je bilo največ žalitev lokalnih ljudskih oblasti izrečenih ob nezadovoljstvih državljanov z njihovim delovanjem. Tako so jih največkrat slišali razni tajniki KLO-jev, stanovanjskih, popisnih in drugih komisij.

Za konec žaljenja povojnih oblasti si poglejmo še primer bivšega hotelirja in trgovca (49), ki ga je javni tožilec naznanil, »da je 17. 10. 1948 poslal Min. financ pismo v katerem je v sarkastičnem in ironičnem tonu izražal svoj negativni odnos do ljudske oblasti, se norčeval iz obstoječega družbeno gospodarskega reda in ukrepov ljudske oblasti, ter razžalil organa drž. uprave in sicer s sledečimi besedami: 'Dohodnino odmerite na podlagi resničnih dohodkov z desetino, - ako hočete da boste kmeta obdržali z ljubeznijo do svoje grude in živinoreje.

Mislim, da ni vprašanje denarja danes, pač pa slanine in dobre govedine, da si bo delavec in uradnik lahko namazal še roke z njim; ne pa samo želodec, ker danes itak drugega nimata kakor pa do tal dolge roke, od prenapornega dela. Poročnice, otroci in starci, pa nujno potrebujejo dobre juhice, da ne bode bodoči rod - pohabljenecv in bolnikov; to je naša prva dolžnost. Ako pa boste kmeta z velikimi davki pritiskali kakor do sedaj, bo vse zaostalo; osobito ljubezen do živinoreje. Vsak redi za to, da napreduje ravno Vi pa morate dati z solidno odmero veselje do večje živino in prašičjereje; potem bo ves naš narod srečen in še tujci, ker bo dovolj izvoza brez notranjih muk.

Z dohodnino pritisnite tiste, ki prodajajo vino po 100.-din za liter ali celo več. Žganje pa delite na recept planinam in težkemu delavcu potem bo narod zdrav in srečen!

Toliko za danes, če pa želite, - drugič več.'

S tem je zakrivil kaznivo dejanje žalitve organa ljudske oblasti in naj se obsodi po določenih KZ.«

¹⁴¹ ZAL, JES-34, t. e. 463, a. e. 1046, del. št. 152/1946.

Obsodili so ga na dva meseca odvzema prostosti, stroške, brez povprečnine. Pritožil se je in kazni so mu spremenili v pogojno za dve leti. Obtoženi je zavračal krivdo, češ da mu je pobudo za ta dopis dal članek v Ljudski pravici z dne 17. 10. 1948 pod naslovom »Nagrada za najboljši članek o odmeri dohodnine kmetom za leto 1948«.¹⁴²

KLEVETE GLEDE KRAJE

Povojne tožbe zaradi klevetanja kraje nam povedo precej o materialnem stanju ljudi, nekaj pa je tudi povezanih z vojnim časom. Pogosto se je na primer dogajalo, da medvojni izseljenci po vrnitvi niso našli doma vse tako kot ob odhodu, zato je razumljivo, da so obtoževali kraje tiste, ki so imeli dostop do njihovih stvari.

Tako je morala na sodišču braniti čast dekla (42), po novem »kmečka pomočnica«, pred očitki posestnika (64), da si je neupravičeno prisvojila več predmetov, medtem ko je bil on izseljen v Nemčijo, ona pa je gospodinjala na posestvu.¹⁴³

Podobno tudi železniški delavec in njegova žena, ki ju je med vojno v Srbijo izseljena šivilja (47) po vrnitvi obtoževala, da sta si prisvojila razne njene predmete.¹⁴⁴

Sicer pa so se ljudje najbolj obtoževali kraje raznih poljščin – zelja, fižola, krompirja, koruze, slame, živinske krme, celo tobaka in rož, pa tudi drva in jabolk. Nekaj posebnega pa so bile kure. Te so s svojim uhajanjem na sosedovo že tako ali tako poskrbele za izmenjavo raznih žaljivk, bilo pa jim je tudi nenavadno velikokrat očitano, da so bile ukradene. Za vzorec si pogledajmo en tak »kurji« primer.

Delavec (42) je prijavil prav tako tovarniškega delavca, da mu je ukradel dve kokoši. Ta ga je za to prijavil na »odbor centra«, kjer pa je domnevno prikrajšani kurji lastnik nadaljeval, da je sum utemeljen in se ni hotel poravnati. Osumljeni dvojne kurje tatvine je zato nadaljeval s pranjem dobrega imena na sodišču, ki si je v svojih poizvedbah od krajevnega odbora OF »pribavilo« tudi karakteristiko za toženega kurjega lastnika: »Pri popisovanju kokoši se ni izkazal za pravičnega, ker je prijavil 3 kokoši, v resnici jih je pa imel

6 kokoši. (...)« Nazadnje sta se stranki v postopku vseeno sporazumeli.¹⁴⁵

Za kakšne banalnosti je šlo pri tožbah glede klevetanja kraje, nam povejo tudi primeri, ko je gospodinja očitala drugi, da ji je ukradla plenico, ali pa ko je gospodinja tožila železničarja (41), da jo obdolžil, da mu je vzela ščipalke za obešanje perila, toženi pa je nato dokazal, da so bile ščipalke njegove, označene z začetnicami njegove žene, torej klevete ni bilo.¹⁴⁶

Da so se te zadeve zdele banalne tudi sodišču, lahko sklepamo iz tega, da je vztrajalo na poravnava, saj bi lahko rekli, da so bile le-te v taki ali drugačni obliki dosežene v zelo veliki večini.

ŽALITVE V ZVEZI S SPOLNOSTJO

Takoj po vojni, v letu 1945, žalitev v zvezi s spolnostjo očitno še ni bilo veliko, saj je samo ena prišla pred sodišče, pa še ta bolj v zvezi z drugimi izjavami, izrečenimi ob isti priliki. In sicer je na predlog javnega tožilca sodišče obravnavalo inštalaterja (23), kmečkega sina (18) in pletilca (22). Ponoči so prišli vasovat pred stanovanje, eden je vpil dekletu, da ga ima rad, drugi pa je rekel, »naj jo pusti na miru, ker je vsa od družetov skavsana, zato ker so samo družeti, ki so šarf, ker si jih s čebulom mažejo. (...)« Prvoobtoženi, ki je bil v nemški vojski, pa je še dejal, češ, »boga zahvalite, da nismo vsi doma ostali drugači bi šli k belim in vse pobili. (...)«¹⁴⁷

V letu 1946 in nadalje pa so se tožbe glede žaljenja časti v zvezi s spolnostjo dvignile na »normalno« raven in predstavljajo skoraj polovico vseh tožb zaradi žalitev. Za to leto lahko na primer beremo, da je gospodinja tožila drugo gospodinjjo, ker je njenemu možu napisala pismo, v katerem jo je obširno bremenila kurbarije, z domačini in z vojsko. Gospodinjji sta se nato poravnali, s tem da se je tožena obvezala preklicati žaljivke v pismu, da so vse lažne in izmišljene, ter da bo nosila stroške postopka.¹⁴⁸

Zaradi pomanjkanja dokazov so oprostili natakario (22), da je raznašala govorce o frizer-

¹⁴² ZAL, JES-34, t. e. 483, a. e. 1066, del. št. 359/1948.

¹⁴³ ZAL, JES-34, t. e. 468, a. e. 1051, del. št. 83/1947.

¹⁴⁴ ZAL, JES-34, t. e. 469, a. e. 1052, del. št. 125/1947.

¹⁴⁵ ZAL, JES-34, t. e. 463, a. e. 1046, del. št. 117/1946.

¹⁴⁶ ZAL, JES-34, t. e. 464, a. e. 1047, del. št. 201/1946.

¹⁴⁷ ZAL, JES-34, t. e. 461, a. e. 1044, del. št. 28/1945.

¹⁴⁸ ZAL, JES-34, t. e. 464, a. e. 1047, del. št. 216/1946.

ski pomočnici (19), da je bila trikrat z moškim v sobi gostilne in da naj bi ostala za njo ob eni teh prilik krvava postelja in pod.¹⁴⁹

Omenjena frizerka je tožila tudi gospodinjo (44), ki naj bi govorila, da se je tožnica »kurbala po Jesenicah« in da jo je nekoč kar »šest oficirjev porivalo drug za drugim.« Tudi gospodinja je bila oproščena obtožbe.¹⁵⁰

Uradnica pa je tožila gospodinjo, ker je leta po vasi govorila, da je bila tožnica noseča in je morala vzeti bolniški dopust zaradi odprave nosečnosti. Tožena je preklicala klevete in plačala stroške.¹⁵¹

Naslednje leto je gospodinja tožila študenta, ki se je v družbi hvalil, da je imel z njo spolno razmerje. Študent na razpravo ni prišel in v spisu ni rešitve primera.¹⁵²

Nadalje je gostilničarka (45) tožila kuharico (40), ker je ta očetu njenega otroka napisala dopisnico z nemoralno vsebino, češ da ga ima tožnica samo za fuk. Kuharico so obsodili na štirinajst dni odvzema prostosti, pogojno za dve leti, zaračunali pa tudi stroške, brez povprečnine.¹⁵³

Precej je bilo tudi primerov, ko so si ženske očitale »kraje« svojih moških. Tako je na primer ena drugi očitala, da nima svojega moža zadosti in da se peča z drugimi. Ti dve sta se poravnali.¹⁵⁴

V podobnem primeru je prodajalka tožila gospodinjo (54), ki ji je pod njenim oknom na glas očitala, da je prasica, pocestna kurba, priležnica njenega moža. Obsodili so jo na sto din kazni, plačala je tudi stroške, brez povprečnine.¹⁵⁵

V letu 1948 je nameščenka tožila gospodinjo (35), ker je njenemu očetu govorila, da je njegova hči spolno bolna, da je bila izključena iz gospodinjske šole in da je bilo sošolkam prepovedano, da bi govorile z njo. Govorila naj bi ji tudi, da ji je njen mož dal 500 din (se že ve, zakaj) in

da ji drugi poročeni moške tudi dajejo po 500 din. Gospodinjo so obsodili na štirinajst dni poglobljenevalnega dela pogojno za dve leti, stroške in 300 din povprečnine.¹⁵⁶

Mlada tovarniška delavka pa se je obrnila na sodišče, ker sta jo dva sodelavca (20 in 19) žalila na delovnem mestu – eden ji je vtaknil železen drog med nogi, drugi je poprijel na nasprotnem koncu in sta jo tako parkrat dvignila. Po poduku obdolžencev na razpravi je tožnica dejala, da jima zaenkrat oprosti in je umaknila tožbo (nič ni govorila, da bi kdo plačeval stroške, napisano je samo, da je »trajalo pol ure« – kot da ni vredno stroškov, če se je mularija zezala med sabo).¹⁵⁷

Bolj zagrenjen kot zgornja mladina pa je bil kmet (39), ki je tožnici kmetici (47) napisal pismo, v katerem jo je dolžil krivoprisežništva, požiga pšenice in kozolca, goljufije, da je njena hčerka gnila, da tudi hoče, tako kot mati, živeti na račun drugih; dalje – da ji bo zasadil gnojne vile v vamp, prav tako hčerki; da je metala svoje otroke v stranišče, da jih mački raznašajo, da je bolna samo od svojih svinjarij itd. Poravnala sta se.¹⁵⁸

V letu 1949 je personalni referent tožil gospodinjo (40), ki je njega z ženo zmerjala, da sta tatova in »kerberja«, ker se nista cerkveno poročila (po vojni). Poravnala sta se.¹⁵⁹

Gospodinja pa je gospodinjo zmerjala s kurbo, zaraženo svinjo in prasico, »macafuro«, da ima gnilo rit. In to po navedbi toženke kar naprej. Toženo so obsodili na mesec dni poglobljenevalnega dela, stroške, 200 din povprečnine.¹⁶⁰

V letu 1950 so se ženske še naprej obtoževale zapeljevanja svojih moških, častniški ženi, stanujoči v kasarni, sta si očitale spolne bolezni;¹⁶¹ gospodinja je tožila upokojenca, ki je dejal, da je speljala njegovega sina, da je kurba in da naj si napravi umetnega kurca in se z njim jeba, njegovega sina pa naj pusti pri miru;¹⁶² tovarniški delavki pa

¹⁴⁹ ZAL, JES-34, t. e. 464, a. e. 1047, del. št. 226/1946.

¹⁵⁰ ZAL, JES-34, t. e. 465, a. e. 1048, del. št. 239/1946.

¹⁵¹ ZAL, JES-34, t. e. 465, a. e. 1048, del. št. 288/1946.

¹⁵² ZAL, JES-34, t. e. 467, a. e. 1050, del. št. 49/1947.

¹⁵³ ZAL, JES-34, t. e. 468, a. e. 1051, del. št. 89/1947.

¹⁵⁴ ZAL, JES-34, t. e. 469, a. e. 1052, del. št. 106/1947.

¹⁵⁵ ZAL, JES-34, t. e. 472, a. e. 1055, del. št. 279/1947.

¹⁵⁶ ZAL, JES-34, t. e. 477, a. e. 1060, del. št. 160/1948.

¹⁵⁷ ZAL, JES-34, t. e. 477, a. e. 1060, del. št. 161/1948.

¹⁵⁸ ZAL, JES-34, t. e. 480, a. e. 1063, del. št. 244/1948.

¹⁵⁹ ZAL, JES-34, t. e. 488, a. e. 1071, del. št. 136/1949.

¹⁶⁰ ZAL, JES-34, t. e. 491, a. e. 1074, del. št. 252/1949.

¹⁶¹ ZAL, JES-34, t. e. 493, a. e. 1076, del. št. 74/1950.

¹⁶² ZAL, JES-34, t. e. 496, a. e. 1079, del. št. 180/1950.

je bilo dovolj, ker so jo druge ženske stalno izzivale in zmerjale z bosansko kurbo. Poravnale so se.¹⁶³

RAZNE DRUGE POVOJNE ŽALITVE IN KLEVETE

Za konec nam je ostalo še nekaj žaljivk in klevet, ki bi jim po eni strani lahko rekli, da so »klasične«, po drugi pa ne sodijo v doslej obravnavane kategorije. Najprej si pogledajmo en klasičen primer medsebojnega žaljenja dveh gospodinj, ki sta se večkrat medsebojno obkladali z žaljivkami »presica, psica, tatica itd.« ter se medsebojno izživali, kar je pripeljalo do pogostih spopadov med njima. Sodišče je ugotovilo, da sta krivi obe, zato je toženko obsodilo na tri tedne, tožnico pa na dva tedna zaporne kazni, obe pogojno za dve leti.¹⁶⁴

V naslednjem »gospodinjskem« spopadanju je tožena uporabljala izraze »siv, star, sakramenski gobec, kumer, prekleta šmarnica.« Obsodili so jo na deset dni odvzema prostosti, stroške, oprostili so jo povprečnine.¹⁶⁵

V naslednjih dveh primerih pa je sodišče potrebovalo še razlago pomena žaljivk, da se je lahko odločilo.

V prvem je tovarniški delavec (43) v gostilni žalil častnika, rekel mu je »ti prokleti krapar« in »kurc te gleda«. »Krapar« je bila v avstrijski vojski žaljivka za podčastnika, označevala je človeka, ki se ni dostojno vedel do navadnih vojakov. Navadno so s to besedo vojaki nazivali podčastnika, ki je z njimi grdo ravnal. Delavca so obsodili na mesec dni zapore, stroške in povprečnino 500 din.¹⁶⁶

V drugem primeru pa je toženi delovodja (41) tožniku javno rekel »lumpac«. Po mnenju sodišča je bil ta izraz v primerjavi s pomenom, kot ga uporablja tukajšnje ljudstvo, milejši kot »lump«. Delovodja je bil sicer spoznan za krivega, vendar so ga oprostili vsake kazni, ker tudi tožnik pri zadevi ni bil nedolžen. Moral pa je povrniti tožniku stroške 70 din.¹⁶⁷

V času, ko je bilo kolo še bolj pomembno prevozno sredstvo, se je tovarniški delavec moral zagovarjati, ker je v gostilni obtožil krojaškega pomočnika, da mu je prerezal plašče na biciklu,¹⁶⁸ fotograf pa, ker je krivil nameščenca, da mu je prebadal zračnice na kolesu.¹⁶⁹

Pomembno prevozno sredstvo je bil tudi vlak in tudi tam se je dogajalo. Mladenka je tako tožila gozdarja (58), ker ji je na vlaku pred pričami rekel, da je nesramna smrklja, da ima dolg jezik in da bi ji dve primazal, če bi bila moški.¹⁷⁰

Dolg jezik je imela tudi delavka (21), ki je sprevodniku na vlaku očitala, da je pijan. Ko mu je dajala denar za vozno karto, mu je rekla, češ, tu ga imaš, da se boš lahko še bolj nažrl.¹⁷¹

V času pomanjkanja (pa ne samo takrat) se rado zgodi, da je zaradi pomanjkanja dobrin potrebno povečati količino na račun kakovosti.

Vojna vdova je tožila nameščenca, ki ji je po prestani bolezni kot personalni šef odrekal nastop dela na prejšnjem delovnem mestu točajke z obtožbo, da žganje zaliva z vodo.¹⁷² Zidar pa je v gostilni žalil »poslovodkinjo«, da zaliva vino, da na ta račun redi prašiče, da podkupuje KLO, izjavo pa je še podkrepil s svinjo, prasico, ljudsko izkoriščevalko.¹⁷³ Stranke v omenjenih dveh primerih so se poravnale, prav tako tudi poslovodkinja in gospodinja, ki je prvi očitala, da je zalivala mleko z vodo.¹⁷⁴

Večen povod za prepir so lahko poleg kokosi in psov tudi otroci.

Vratar (29) se je čutil užaljenega, ker je kmet (45) rekel njegovemu očetu, da naj sam pretepa svoje sinove ravbarje in razbojnike.¹⁷⁵ Zakonca pa sta tožila posestnico, ki jima je v pismu zapisala, da so njuni otroci na vasi najbolj pokvarjeni. Vendar so postopanje ustavili, ker tožnikov ni bilo na razpravo.¹⁷⁶ Pomanjkanje otrok pri sosedu pa je šlo

¹⁶³ ZAL, JES-34, t. e. 498, a. e. 1081, del. št. 287/1950.

¹⁶⁴ ZAL, JES-34, t. e. 463, a. e. 1046, del. št. 146/1946.

¹⁶⁵ ZAL, JES-34, t. e. 466, a. e. 1049, del. št. 316/1946.

¹⁶⁶ ZAL, JES-34, t. e. 460, a. e. 1043, del. št. 116/1945.

¹⁶⁷ ZAL, JES-34, t. e. 498, a. e. 1081, del. št. 270/1950.

¹⁶⁸ ZAL, JES-34, t. e. 491, a. e. 1074, del. št. 238/1949.

¹⁶⁹ ZAL, JES-34, t. e. 494, a. e. 1077, del. št. 103/1950.

¹⁷⁰ ZAL, JES-34, t. e. 463, a. e. 1046, del. št. 137/1946.

¹⁷¹ ZAL, JES-34, t. e. 492, a. e. 1075, del. št. 7/1950.

¹⁷² ZAL, JES-34, t. e. 493, a. e. 1076, del. št. 44/1950.

¹⁷³ ZAL, JES-34, t. e. 494, a. e. 1077, del. št. 83/1950.

¹⁷⁴ ZAL, JES-34, t. e. 498, a. e. 1081, del. št. 307/1950.

¹⁷⁵ ZAL, JES-34, t. e. 494, a. e. 1077, del. št. 111/1950.

¹⁷⁶ ZAL, JES-34, t. e. 495, a. e. 1078, del. št. 169/1950.

v nos gospodinji (54), ki je bila prepričana, »da je sama lepša v zadnjo plat, kot pa ona v glavo in da grejo pri njej vsi otroci po vodi oz. da jih nosi v vrt, ker ima samo enega otroka«. Poravnali sta se.¹⁷⁷

Precej je bilo tudi tožb, ko so si ljudje očitali smrt drugih.

Elektrikar se je moral braniti pred klevetami čevljarja, da je ubil svojo teto;¹⁷⁸ nameščenska je očitala gospodnji, da je zastrupila svojega moža;¹⁷⁹ prodajalka je zmerjala gospodnjo s kranjskogorsko kurbo, svinjo, beračem, ki ničesar nima. Obtožila jo je, da je dala ubiti svojega prvega moža,¹⁸⁰ sestra pa je bratu očitala, da je koruznik in da je mati pri njem umrla od lakote.¹⁸¹ Namere množičnih umorov je zanikal tovarniški delavec, za katerega je gospodinja razglašala, češ da je grozil, da bo strankam v njegovi hiši glave posekal.¹⁸²

Povsem svojo bitko pa sta v bohinjskem koncu bila »okrajni referent za zdravilna zelišča« (58), s šestimi razredi osnovne šole, in »skladiščnik piva lovskega podjetja« (73), s štirimi razredi šole. Prepirla sta se glede košnje na najemnem travniku, si pri tem izrekala marsikaj, nazadnje pa sta se poravnala.¹⁸³

Povsem za konec primerov pa še dva značilna za obravnavano dobo.

V prvem primeru je kmet klevetal kmeta, da je na črno zaklal ovco.¹⁸⁴ V drugem pa je kmetica (39) očitala fantu (18), da naj bi pod njenim oknom vrgel bombe, ki naj bi ob eksploziji razbile štiri šipe v oknih. Ker ji tega ni uspelo dokazati, se je morala »v svrhu poravnave« obvezati, da bo obtožbo preklicala na oglasnih deskah KLO-ja. Poleg tega pa je toženi zahteval še 200 din za izgubljeno dnino.¹⁸⁵

Glede na rešitve tožb zaradi žaljenja časti lahko iz statističnega pregleda vidimo, da je bilo daleč največ poravnjav, ki nam skupaj z odstopi od tožb, izrečenimi oprostitevami in pogojnimi kaznimi po eni strani potrjujejo, da se največ primerov žaljenja časti zgodi v afektu, po drugi strani pa – ko se zadeva začne reševati na sodišču – v večini primerov čustveni naboj že močno popusti. Ob tem se kaže tudi interes sodišča, da doseže čimveč poravnjav, oziroma da izreka kazni, ki naj bi zgolj preprečevale ponavljanje takih dejanj. Seveda so še vedno ostajali stroški in povprečnine, vendar so bili ti znatno nižji kot pred vojno. Novi pa sta bili v prvih povojnih letih kazni prisilnega in poboljševalnega dela, ki pa so ju v teh primerih izrekli v glavnem pogojno.

Vrsta sodbe, rešitve									
leto	odstop od tožbe	poravnava	denar. kazen	zapor. kazen	prisil. delo	poboljš. delo	od izrečenih pogojne kazni	oprostjeni	brez rešitve ¹⁸⁶
1945	2	9	9	4	2		2	6	–
1946	8	47	23	19	2		17	25	4
1947	4	35	8	9	8		14	10	9
1948	8	25	11	7	3	6	17	7	–
1949	4	22	4	1	3	4	5	2	–
1950	9	44	6	5	–	22	22	3	–
Skupaj	35	182	61	45	18	32	77	53	13

¹⁷⁷ ZAL, JES-34, t. e. 495, a. e. 1078, del. št. 154/1950.

¹⁷⁸ ZAL, JES-34, t. e. 494, a. e. 1077, del. št. 84/1950.

¹⁷⁹ ZAL, JES-34, t. e. 494, a. e. 1077, del. št. 99/1950.

¹⁸⁰ ZAL, JES-34, t. e. 494, a. e. 1077, del. št. 116/1950.

¹⁸¹ ZAL, JES-34, t. e. 494, a. e. 1077, del. št. 101/1950.

¹⁸² ZAL, JES-34, t. e. 489, a. e. 1072, del. št. 159/1949.

¹⁸³ ZAL, JES-34, t. e. 494, a. e. 1077, del. št. 113/1950; t. e. 495, a. e. 1078, del. št. 159/1950.

¹⁸⁴ ZAL, JES-34, t. e. 469, a. e. 1052, del. št. 118/1947.

¹⁸⁵ ZAL, JES-34, t. e. 474, a. e. 1057, del. št. 1/1948.

¹⁸⁶ V spisu ni končne sodbe, rešitve zadeve.

Glede na stan tožnikov in tožencev pa lahko ugotovljamo, da se podoba izpred vojne primerjalno ni dosti spremenila, še vedno so se s častjo največ ukvarjali delavci in gospodinje. Sicer je res, da gre še vedno za jeseniški sodni okraj, ki pa je bil v tem času združen z radovljiškim, a ta ni bil tako industrijski. Znabiti, da so se glede časti tožili povečini bolj »mestni«, seveda pa bi za gotovost take trditve morali narediti še drugačno statistično raziskavo.

Stan tožnikov										
leto	gospodinja	delavec	javni tožilec	obrtnik posestnik zasebnik	uradnik	učitelj	vojak policaj	mladoletnik	pravna oseba	zdravnik
1945	5	4	6	7	3	1				
1946	22	22	24	18	8		1	1		
1947	18	16	14	11	3	1			1	1
1948	12	15	9	12	7	1		1	1	
1949	14	16	5	1	6					
1950	38	26	7	13	13		1			
Skupaj	109	99	65	62	40	3	2	2	2	1

Stan tožencev						
leto	delavec	gospodinja	obrtnik, posestnik zasebnik	uradnik	vojak, policaj	župnik
1945	14	9	7	1		
1946	39	37	29	5	1	1
1947	28	26	21	2		
1948	28	21	16	8		
1949	20	13	5	6		
1950	28	42	13	18		
Skupaj	157	148	91	40	1	1

V spolni primerjavi med tožniki in med toženci pa lahko za razliko od predvojnega časa vidimo, da so v novih časih ženske pogostejše branile svojo čast pred sodiščem, po drugi strani pa se je tudi precej zmanjšal zaostanek žensk za moškimi, ki so bili toženi zaradi žaljenja časti in klevetanja.

SPOL				
leto	TOŽNIKI		TOŽENI	
	moški	ženske	moški	ženske
1945	12	9	17	16
1946	56	41	65	64
1947	28	40	44	41
1948	23	25	43	24
1949	16	19	23	20
1950	44	51	43	59
Skupaj	179	185	235	224

Če ob koncu preletimo naše ugotovitve, lahko rečemo, da je bilo v letih pred vojno pravdanje zaradi časti zelo razvito, da med vojno za pravdanje te vrste ni bilo toliko časa in volje, da pa je pritoževanje zaradi prizadete časti po vojni ponovno naraslo. Nadalje glede na vrsto obtožb žaljenja časti lahko ugotovimo, da so pri žalitvah prednjačile tiste glede spolnosti, pri klevetah pa obdolžitve kraje.

Žaljenje organov oblasti in države je sicer kaj hitro preraslo iz žaljenja in klevetanja v kršenje javnega reda in miru, zato so tu zajeti le »nežnejši« primeri. Posebni so primeri s političnim ozadjem, ki pa so po vojni, ko je politično dogajanje zamrlo, pomenili neposreden napad na oblast.

Vojni čas je z vsem svojim dogajanjem pustil močne sledove na ljudeh in njihovih medsebojnih odnosih, kar se je odražalo tudi v očitkih in žalitvah. Žalitve in klevete glede medvojnega zadržanja

so postale pomembna kategorija obtoževanja. Tu gre omeniti še, da je sodišče v prvih povojnih letih tudi v primerih žaljenja časti znalo razsojati izrazito v »duhu časa«.

Primerjava med spoloma nam pokaže, da so bili pred vojno moški večkrat tožniki kot ženske, še večkrat pa so bili moški toženi zaradi žaljenja časti. Po vojni so ženske večkrat kot moški nastopale kot tožnice, precej pa so se približale moškim tudi v vlogah toženih strank.

Pri vsem povojnem žaljenju in klevetanju pa je zanimivo, da v informbirojevskem času, vsaj do vključno leta 1950, ni bilo niti ene tožbe zaradi žalitve na to temo. Če na primer zmerljivka »prekleti hitlerjevec«, ni bila nič posebnega, pa ni zaslediti kaj podobnega kot »prekleti stalinist, informbirojevec«.

Viri in literatura:

- Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond: Okrajno sodišče Jesenice.
 Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond: Okrajno sodišče Radovljica.
 Cesarski patent o razglasitvi in vpeljavi novega kazenskega zakonika, Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt, št. XXXVI/1852.
 Kazenski zakonik za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 74/1929.
 Službeni list banske uprave Dravske banovine, št. 73/1939.
 Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains, št. 1/1941.
 Uradni list FLRJ, št. 106/1948.
 Uradni list FLRJ, št. 13/1951.
 Mitja Deisinger, Kazenski zakonik s komentarjem. Posebni del. Ljubljana, 2002.
 Slovar slovenskega knjižnega jezika, DZS, Ljubljana, 2002.

Objavljena dokumenta:

- Predlog gradbenega ministra za pregon njegovega žalilca. ZAL, JES-34, t. e. 450, a. e. 1026, del. št. 39/1939.
 Prijava zakonskega obračunavanja in žaljenje Hitlerja. ZAL, JES-34, t. e. 454, a. e. 1030, del. št. 29/1941.

Zusammenfassung

**„DU BIST EINE NULL,
WENIGER ALS LUFT VON
EINEM DRECKSHAUFEN AUS
BOHINJ!“**

Ehrenbeleidigungen und Verleumdungen in den Jahren 1937 bis 1950

Der Beitrag untersucht Ehrenbeleidigungen in der Zeit vor, während und nach dem Zweiten Weltkrieg. Er basiert auf Strafakten der Archivbestände der Bezirksgerichte Kranjska Gora und Radovljica bzw. den beiden im Bezirksgericht Jesenice vereinten Gerichtsbezirken.

Die gesammelten Daten zeigen hinsichtlich der Zahl der Klageerhebungen, dass in den Jahren vor dem Krieg das Prozessieren wegen Ehrenbeleidigungen sehr häufig war. Während des Krieges hatten die Menschen erwartungsgemäß weniger Zeit für solche Angelegenheiten, sofort nach dem Krieg aber wuchs der Prozentsatz der Klagen wieder an.

Hinsichtlich der Art der Ehrenbeleidigungsklagen kann festgestellt werden, dass bei Beleidigungen solche mit Bezug zur Sexualität Spitzenreiter waren, während bei böswilligen Verleumdungen Bezeichnungen des Diebstahls am häufigsten vorkamen. Dies gilt sowohl für die Zeit vor als auch nach dem Krieg. Die Kriegszeit weicht etwas ab, schon allein aufgrund der geringen Zahl von Klagen.

Vor dem Krieg wurde das Beschimpfen von Polizisten und Gendarmen, solange es nur milde Formen annahm, als Beleidigung von Amtsorten gewertet und nicht als Störung der öffentlichen Ruhe und Ordnung. Meist beschimpften Betrunkene die Polizisten. Nach dem Krieg konnte das Schimpfen auf den Staat, die Staatsmacht und ihre Vertreter und Organe recht schnell von einer Beleidigung und Verleumdung zu einer Straftat gegen die Volksherrschaft werden.

Als besondere Kategorie sind Fälle mit politischem Hintergrund interessant, denn sie zeigen die aktuellen Verhältnisse der behandelten Zeitperiode. Vor dem Krieg kam es zum Beispiel

während der aufgeheizten Vorwahlgeschehen und Agitationen zu verschiedenen „politischen“ Beleidigungen. Nach dem Krieg, als das politische Leben zum Erliegen kam, wurden Beschimpfungen mit politischem Hintergrund sogleich als unmittelbarer Angriff auf die Staatsgewalt gewertet.

Der Krieg mit all seinen Ereignissen hinterließ tiefe Spuren in den Menschen und den zwischenmenschlichen Beziehungen. Das spiegelte sich auch in den Vorwürfen und Beleidigungen, die die Menschen nach dem Krieg verwendeten bzw. klagten, wider. Beleidigungen und Verleumdungen über das Verhalten während des Krieges wurden zu einer bedeutenden Kategorie der Anschuldigungen. Die Menschen warfen einander Verrat oder Kollaboration mit den Besatzern vor, Gegnerschaft gegen den Befreiungskampf oder das Verhalten in Konzentrationslagern; auch der Vorwurf „deutsche Huren“ war alltäglich. Auf der anderen Seite des Spektrums wurden gewaltsame Mobilisierungen in Partisaneneinheiten und Liquidationen durch Partisanen vorgeworfen.

Interessant ist, dass es während des Informbüro-Konfliktes, zumindest in der Zeit bis einschließlich 1950, keine einzige Klage aufgrund einer Beleidigung zu diesem Thema gab. Wenn zum Beispiel das Schimpfwort „verdammter Hitlerianer“ nichts Besonderes war, findet man keine ähnliche Beleidigung in der Art „verdammter Stalinist, Informbüroler“.

Hinsichtlich des sozialen Status der Kläger und Beklagten ist festzustellen, dass sich sowohl vor als auch nach dem Krieg Arbeiter und Hausfrauen am häufigsten mit der Ehre beschäftigten. Die Daten für die Vorkriegszeit stammen zwar nur aus dem Gerichtsbezirk Jesenice, wo es einen hohen Arbeiteranteil gab, dieser Bezirk wurde allerdings nach dem Krieg mit dem Bezirk Radovljica vereint, der nicht so stark industriell war. Es könnte sein, dass sich „städtische“ Schichten eher wegen Ehrenbeleidigungen klagten, doch müssten dazu noch weitere statistische Untersuchungen durchgeführt werden.

Ein Vergleich nach dem Geschlecht zeigt, dass vor dem Krieg Männer häufiger Kläger waren und auch weit häufiger wegen Ehrenbeleidigung geklagt wurden.

Während des Krieges führten Frauen knapp vor Männern – wohl einfach deshalb, weil mehr Frauen zu Hause waren und weil sich Männer eher des Ernstes der Lage bewusst waren, wonach man sich in gefährlichen Zeiten nicht wegen Kleinigkeiten exponieren sollte.

Nach dem Krieg ist im Unterschied zur Vorkriegszeit bemerkbar, dass nun Frauen ihre Ehre häufiger vor Gericht verteidigten. Der Rückstand von Frauen auf Männer in Bezug auf Anklagen wegen Ehrenbeleidigungen und Verleumdungen verringerte sich.

Aus der statistischen Übersicht der Erledigung der Klagen wegen Ehrenbeleidigung ist ersichtlich, dass in allen Perioden Vergleiche klar überwogen. Dies zeigt, zusammen mit Klageverzichten, ausgesprochenen Freisprüchen und bedingten Strafen, dass die Mehrheit der Fälle von Ehrenbeleidigung im Affekt geschieht. Wenn die Angelegenheit dann vor Gericht kommt, hat die emotionale Betroffenheit schon stark nachgelassen. Andererseits zeigt sich darin das Interesse des Gerichtes, möglichst viele Vergleiche zu erzielen bzw. möglichst solche Strafen auszusprechen, die die Wiederholung solcher Taten verhindern. Natürlich blieben die Klagen weiterhin mit Kosten und Pauschalen verbunden, die vor dem Krieg sehr hoch sein konnten und nach dem Krieg merklich geringer waren.

Die Rechtsgrundlage für die Prozesse war vor dem Zweiten Weltkrieg das Strafgesetzbuch für das Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen aus dem Jahr 1929. Die angedrohten möglichen Strafen waren laut diesem Strafgesetzbuch recht hoch. In der Praxis der Urteilsprüche waren die Strafen jedoch am unteren Ende des möglichen Strafrahmens angesiedelt, wobei es auch viele bedingte Strafen gab. Immer wurden die Paragraphen, nach denen das Urteil gefällt wurde, angegeben, was später nicht gängige Praxis war.

Während des Zweiten Weltkriegs wurde nach dem alten, aber in Österreich immer noch in Geltung befindlichen österreichischen Strafgesetzbuch aus dem Jahr 1852 Recht gesprochen, und zwar im Namen des Chefs der Zivilverwaltung.

In den ersten Nachkriegsjahren urteilten die Gerichte in starker Abhängigkeit vom „Zeitgeist“. Die Gesetze und Paragraphen, nach denen jemand verurteilt wurde, wurden in den Urteilen zunächst gar nicht angeführt. Als später der allgemeine Teil des Strafgesetzbuchs in Kraft trat, wurde in einigen Urteilen angeführt: „unter Verwendung des Paragraphen“. Der besondere Teil des Strafgesetzbuchs, in dem auch Delikte gegen die Ehre und den guten Ruf beinhaltet waren, erschien erst im Jahr 1951.

Schlagwörter: Ehrenbeleidigung, Verleumdung, Strafrecht, Sozialgeschichte, 20. Jahrhundert

Urška Strle

»Pustili so vse in čez noč odšli.«

*Prispevek k ilegalnemu izseljevanju iz Posočja v Italijo po drugi svetovni vojni
v luči ustnih pričevanj**

STRLE Urška, univerzitetna dipl. zgodovinarica,
mlada raziskovalka, Inštitut za slovensko
izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2,
SI-1000 Ljubljana

314.151.1(=163.6)(497.47:450)"1945/..."

»PUSTILI SO VSE IN ČEZ NOČ ODŠLI«.

*Prispevek k ilegalnemu izseljevanju iz Posočja v
Italijo po drugi svetovni vojni v luči ustnih pričevanj*

Avtorica se v svojem prispevku osredotoča na Posočje, ki je bilo po drugi svetovni vojni priča masovnemu preseljevanju tako znotraj slovenskega ozemlja kot tudi preko meje. Izhajajoč iz premise, da je vsakdo ne le pasivni opazovalec, ampak tudi aktivni sooblikovalec svoje dobe, prisluhne nekaterim »nevidnim« posameznikom, ki so tvorili ilegalne izseljenske tokove proti Italiji. Skozi ustna pričevanja izseljencev in njihovih sodobnikov iz Posočja skuša izpostaviti razmere v tedanji družbi, ki so delovali stimulativno za prebeg, hkrati pa analizirati njihovo odločitev za izselitev. Pričevanja izseljencev razkrivajo, da je bila odločitev za prebeg največkrat rezultat seštevka različnih motivov. Prav to dejstvo, ki izhaja iz opazovanja migracijskih procesov z osebne ravni, kliče po zmanjševanju absolutnosti političnih oziroma ekonomskih imenovalcev kot razlogov za izselitev in hkrati postavlja pod vprašaj univerzalnost uradnih oznak, ki se nanašajo na izseljence.

Ključne besede: ilegalne migracije, izseljenci, Posočje, ustna zgodovina, vsakdanje življenje

STRLE Urška, BA History, Young Researcher,
Slovenian Institute of Migration SRC SASA (Scientific
Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences
and Arts), Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

314.151.1(=163.6)(497.47:450)"1945/..."

“THEY LEFT EVERYTHING BEHIND AND LEFT
OVERNIGHT”.

*Illegal immigration from Posočje to Italy after the Second
World War in the light of oral testimony*

The article focuses on Posočje in the period after the Second World War, when it experienced mass migration within Slovenian ethnic territory and also across the border. Following the premise that individuals are not only passive observers but also active co-creators of their time, the author gives ear to some “invisible” individuals who belonged to illegal emigration currents towards Italy. With the help of oral testimony from émigrés and their contemporaries from Posočje, she tries to present the situation in contemporary society that stimulated emigration. At the same time, she analyses their decision to emigrate. The testimonies reveal that the decision to emigrate was based on various motives. It is precisely because of this fact, which was based on observation of migration processes at the personal level, that it is necessary to reduce the absolute importance of political and economic denominators as the reasons for emigration. At the same time, this questions the universality of official designations of émigrés.

Key words: illegal immigration, émigrés, Posočje, oral history, everyday life

* Prispevek je rezultat dela na programski skupini z naslovom *Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva (P5-0070)*, ki je financirana s strani Javne agencije za raziskovanje Republike Slovenije.

Uvodne misli

Za razumevanje izseljevanja je nedvomno potrebno temeljito poznavanje širokega spektra razmer v izvornem kraju, saj delovanje vzvodov za izselitev navadno pogojuje skupek dejavnikov. Informacijska vsebnost pričevanj ljudi iz slovenskega dela Posočja, aktivno ali pasivno vpetih v izredno živahne povojne migracijske procese – med njimi zlasti čezmejne, namiguje, da morejo občji politični in ekonomski vzvodi le delno osvetliti kompleksnost povojnega izseljevanja. Ekonomske in politične razlage migracijskih procesov sugerirajo razumevanje in interpretacijo preteklosti v omejenih, fiksni dimenzijah in ponavadi ne upoštevajo dejstva, da posamezniki pogosto pripišejo določenemu dogajanju povsem svojske poteze, ki se utegnejo precej razlikovati od sodobnih uveljavljenih razlag. Za čas, ko je arhivsko gradivo zaradi ilegalnosti izseljevanja razmeroma pičlo, ostajajo ustna pričevanja in spominsko gradivo eno najpomembnejših in tudi najzgovornejših zgodovinskih virov.

Ustna pričevanja ponujajo eno od perspektiv, ki odstira človekove subjektivne izkušnje in načine vrednotenja. Zbrane življenjske zgodbe, pridobljene z metodo odprtega intervjuja,¹ ne pričajo le o izseljevanju, ampak so zanimivo gradivo tudi za etnološke, sociološke in antropološke raziskave ter druge vidike zgodovinskih spraševanj; ljudje skozi pripovedovanje posredujejo informacije o družini, otroštvu, oblikah dela na podeželju, preživljanju prostega časa, o odnosih v lokalni skupnosti, o povojnih razmerah. Vsi ti elementi so pri preučevanju tako vzročnosti kot tudi drugih vidikov in faz izseljevanja bistvenega pomena.

Ustnim virom in zlasti načinu naracije informatorjev, od katerih je vsaka pripoved pravzaprav zgodba zase, se je v preteklosti v slovenskem akademskem okolju posvečalo relativno malo po-

zornosti; nekaj del na to tematiko se je pojavilo šele v preteklih letih.² Podobno je bilo zapostavljeno upoštevanje »malih ljudi«, ljudi iz ozadja, ki so kot posamezniki hkrati pasivne žrtve zgodovinskega dogajanja, a vendar tudi aktivni zgodovinski subjekti.³ Simptomatično je tudi dejstvo, da zaenkrat pri nas še ne obstaja nobena arhivska institucija na državnem nivoju, ki bi sistematično zbiral ustna pričevanja, čeprav v zadnjem času pobude po zbiranju ustnega gradiva naraščajo.

Kot vsak drug zgodovinski vir imajo tudi ustni viri šibke točke; pomembno se je zavedati, da je v razlaganju preteklosti vedno prisotna sedanja perspektiva. Od časa, ki ga raziskujem, je minilo že šest desetletij, moji informatorji pa so večinoma starejši ljudje; namigniti želim zlasti na krhkost spomina, ki je izpostavljen pozabi, potrebi po olepševanju, trenutni situaciji ipd., kar je pri pretresu ustnega vira vsekakor potrebno vzeti v obzir. Tisti informatorji, ki so se za stalno izselili v zahodne države, so sčasoma – in v veliki meri pod vplivom večplastne, tako velikopotezne kot kapilarne propagande – prevzeli tudi dominanten (v tem primeru komunizmu manj naklonjen ali celo sovražen) diskurz teh držav.⁴ Časovna oddaljenost, osebnostne spremembe in markantni družbenopolitični dogodki (kot so konec socialistične ureditve na Slovenskem, razpad Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije, priključitev k Evropski skupnosti in drugi) so v marsičem preoblikovali vrednotenje in interpretacijo časa ter dogodkov neposredno po vojni. Podobno velja tudi za indi-

¹ Odprti intervju je način interakcije med spraševalcem in spraševancem, ki ne sledi vnaprej pripravljenemu vprašalniku. Pomemben je uvod v pogovor, kjer spraševalec spraševanca uvede v temo pogovora s pojasnitvijo raziskovalnih zanimanj. Sam pogovor izhaja iz precej splošnega vprašanja, iz katerega se preko danih odgovorov povsem spontano porodijo nova vprašanja. Na ta način se spraševalec izogne (morda zavajajoči) zamejitvi tematike na njemu znana področja, hkrati pa lahko sledi asociacijam, ki jih spraševanec povezuje z raziskovalno tematiko.

² Eno izmed najbolj temeljitih monografij s področja ustne zgodovine na Slovenskem je delo etnologinje Mojce Ramšak (2004) *Portret glasov. Etnologija je v slovenskem prostoru tudi prva uvajala principe ustne zgodovine v akademsko raziskovanje. Največ razumevanja za ustno zgodovino so na področju zgodovinskih študij v zadnjih pokazali uredniki revij Annales (zlasti prispevki Vide Rožac-Darovec), Zgodovina za vse, Dve domovini/Two homelands (zlasti prispevki Mirjam Milharčič-Hladnik in Kristine Toplak), medtem ko je Zgodovinski časopis na temo ustne zgodovine priobčil le en članek v sferi didaktike v letu 2006; gre za prispevek Mojce Kukanja na temo Ustna zgodovina v osnovni šoli.*

³ Kljub temu dejstvu je nastalo nekaj odličnih monografij, na primer: Katarina Kobilica, Andrej Studen (1999). Volja do dela je bogastvo: mikrozgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885–1953) in njegovi družini; Marta Verginella (2004). Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža.

⁴ Za primer Kanade toplo priporočam naslednjo monografijo: Franca Iacovetta (2006). *Gatekeepers, Reshaping Immigrant Lives in Cold War Canada.*

vidualni nivo. Marsikateri od mojih informatorjev je spričo vseh naštetih okoliščin precej bolj kritičen do preteklega režima in povojnih dogodkov, kot je bil v preteklosti, marsikdo je skozi pogovor sproščal pretekle krivice in zatajevane strahove, ki so se včasih prelevili v jezo in črno-bele sodbe. Vsemu navkljub je največje bogastvo ustnih virov ravno raznolikost doživljanja in vrednotenja, ki razkriva ambivalence in antagonizme v družbi. Ti vsekakor niso nepomembni; pogosto se namreč pozablja, da so osebna življenja, občutja – skratka, vsi aspekti privatne sfere, nenazadnje področja političnih eksperimentov in v končni fazi tudi političnega boja.⁵

Posneta pričevanja nam poleg povedanega posredujejo informacije na različne neverbalne načine; s smehom, premolki, ploskanjem, tleskanjem, cmokanjem, jecljanjem, jakostjo govora, podarki ipd. utegnejo dodatno pojasniti povedano, čeprav takšnim manifestacijam seveda ne gre pripisovati univerzalnih pomenov. Naj za ilustracijo povzamem nedavno preminulega Studa Terkela, enega najvplivnejših ameriških raziskovalcev na področju ustne zgodovine, ki je dejal, da je »smeh lahko izraz bolečine in tišina je lahko krik. In bog ve, koliko različnih pomenov lahko pripišemo nasmehu.«⁶ Gre za občutljive, večpomenske in v mnogočem izmuzljive vire, ki se ob načinih spraševanja odzivajo tudi na spraševalca, na prostor in čas govora.

Spomini in pričevanja na poseben način prispevajo k zapolnjevanju praznin, o katerih primarni zgodovinski viri ne ponudijo zadovoljive razlage; včasih le nakažejo vzvode, ki jih drugi viri ne zmorejo. Hkrati odstirajo tudi morebitne zavajajoče enopomenske in pogosto enovzročne interpretacije dogodkov ter celo protislovja, ki so bivajo v luči dogodkov sodobnega ekonomskega ali političnega zornega kota. Prispevek ne poskuša osvetliti le zgodb prebežnikov, ampak vključuje tudi izbrana pričevanja njihovih sodobnikov, ki so ostali doma; za dodatno pojasnjevanje se poslužujem nekaterih že objavljenih pričevanj, ki so se mi zdela zgovorna. Odločitev za nekoliko širši raziskovalni žaromet so spodbudili predvsem nekateri

indici, pridobljeni skozi povsem neformalne pogovore z ljudmi iz Posočja. Ti so me večkrat, posredno ali neposredno opozorili na momente v tedanji družbi, ki so delovali stimulatивно za odselitev, pa jih skozi druge vire nisem uspela zaznati. Prav zaradi njihovih informacij sem postala pozorna na pomen in potrebo po upoštevanju kroga sorodnikov in znancev pri migracijski odločitvi. Bližnji sorodniki, prijatelji in znanci so na odločitve izseljencev lahko delovali zaviralno ali spodbujevalno, potekale so z njihovo odobritvijo ali brez njihove vednosti. V precej represivnem okolju je bilo razmišljanje in dogovarjanje o prebegu navadno tajno, čeprav je glede na precejšnjo stopnjo uhajanja čez mejo pa tudi skupinskih prebegov slutiti, da je bilo načrtovanje manj skrivno, kot se zdi na prvi pogled.

Glede na to, da se je čez mejo v tistih negotovih časih takoj po vojni večina prebežnikov podala v neznano, bom v prispevku izpostavila le dejavnike, ki so v domačem kraju lahko delovali stimulatивно za izselitev, ne pa tudi tistih, ki so prebežnike nadalje usmerjali na njihovi poti. Ključno pri tem je upoštevanje dejstva, da ponavadi ne obstaja samo en vzrok za izselitev, kar postavi pod vprašaj verodostojnost obče sprejetih terminov, kot so politični, ekonomski oziroma avanturistični izseljenec. Raziskovanje vzročnosti izseljevanja na primeru Posočja (in pogosto tudi v obče) izkazuje večjo kompleksnost, kot jo zmore prenesti absolutizacija na en sam vzrok. Izseljevanje neposredno po vojni so resda spodbujali predvsem odsotnost občutka varnosti in slabi materialni pogoji, vendar je na migracijsko izbiro in tudi čas emigracije vedno vplival splet življenjskih okoliščin posameznika – kot celota. Skozi življenjske zgodbe lahko razberemo, kako ljudje različno razlagajo vzroke, načrte, pričakovanja in izbire, kako na vse te elemente vplivajo izvorno osebna zgodovina, domače okolje, družinske razmere, kulturne, gospodarske in politične okoliščine ter nenazadnje tudi psihološke lastnosti (ambicioznost, nagnjenje do spoznavanja novega, do potovanj, »notranji nemir« ipd.). V posameznikovi odločitvi za izselitev se največkrat prepletajo gospodarske, socialne, politične okoliščine in – v mnogo večji meri, kot se ponavadi upošteva – tudi osebni motivi. Intimni vzroki kot razlog za izselitve pridejo redko do izraza, saj se družinske, lokalne in druge neprilike, ki so spodbudile idejo o zapustitvi doma, v pri-

⁵ Alessandro Portelli (1997). *The battle of Valle Giulia: oral history and the art of dialogue*, 1997, str. X.

⁶ Thompson, Alistair (2004). *Interview with Stud Terkel*. V: *Oral history* 32 (2), str. 124.

čevanjih navadno ne izpostavljajo, ampak ostajajo tabu. Česar ne razkrije uradni intervju, pogosto razkrijejo večkratni neformalni pogovori z informatorji in čisto naključni verbalni »spodrsaljki«.

Večplastnost kavzalnosti, ki jo je možno razpoznati tudi pri razlogih za izseljevanje, je izpostavil izredno luciden preučevalec človekovih odzivov na okolje in človeške sposobnosti pomnjenja, Primo Levi, ki tudi sam ugotavlja, da je umeetniška ali narativna dikcija pogosteje bolj učinkovita in stvarna kot znanstvena. Uvodne besede zaključujem z njegovimi mislimi:

»V človeški naravi je, da se muke in bolečine, ki jih trpimo hkrati, ne seštevajo v celoti v našo občutljivost, ampak se po določenem zakonu perspektive manjše skrijejo za večjimi. /.../ Obstaja tudi razlog, zaradi katerega lahko v svobodnem življenju slišimo, da je človek večno nezadovoljen: v resnici pa, prej kot za človeško nezmožnost doživeti popolno udobje, gre za nezadostno poznavanje zapletene narave stanja nesreče, zaradi česar njenim vzrokom, ki so raznovrstni in hierarhično razvrščeni, dajemo eno samo ime, ime največjega vzroka; ko ta odpade, smo boleče presenečeni, ker vidimo, da za njimi tiči drugi ali, točneje, vrsta drugih.«⁷

Vzpostavitev meje

Ker je obseg študij v zvezi z zahodno mejo in obmejnimi območji zaradi aktualnosti tematike številčno in vsebinsko v zadnjem desetletju precej porasel, bom za potrebe tega prispevka v branje ponudila le zelo kratek očrt Posočja; posvetila se bom predvsem poveljni razmejitvi ozemlja s posledicami, ki so jih je le-ta imela na prebivalstvo ob meji. Kratka sinteza predstavlja nekakšno grobo ogrodje za razumevanje vsebine ustnih pričevanj iz obmejnega območja ob reki Soči, od Bovškega do vključno Goriške. Tu se alpski svet staplja z Mediteranom, območje pa tudi z etnično-kulturnega gledišča predstavlja izrazito prehodno ozemlje, v katerem se mešata slovanski, romanski in germanski svet; na to nas opozarjajo narečne značilnosti, običaji, arhitektura, prehrana in drugi vidiki.

Ost prispevka se spušča na mikronivo, na vsakdanje življenje v slovenskem delu Posočja, časovni okvir pa zaobjema obdobje od konca druge

⁷ Primo Levi (2004). *Ali je to človek?*, str. 64.

Simbolna podoba razdeljene poveljne Goriške, prikazana v dokumentarnem filmu *Moja meja* Nadje Velušček in Anje Medved (2002).

svetovne vojne, ko je to območje postalo obmejno, pa do začetka 60. let. Šele leta 1962 je bil sprejet *Zakon o amnestiji* vseh dotedanjih ilegalnih prebežnikov, če seveda niso bili vojni zločinci. Tedaj se je na izseljence, ki so jih državni uradi več kot 15 let kategorično označevali kot politične emigrante, začelo gledati dosledneje, a še vedno enopomensko – kot na ekonomske izseljence.⁸ Odnos do nelegalnih prebežnikov je bil do 60. let s strani oblastnih organov izrazito negativen, sumničenja do vseh, ki so se spogledovali z mislijo o preselitvi, pa so se nadaljevala vse do 80. let.

Posočje je bilo že tradicionalno priča pestrim migracijskim procesom, hkrati pa tudi nekajkratnim upravno-političnim spremembam oziroma – če se izrazim nekoliko hudomušno – migracijam meja. V zadnjem stoletju je pripadalo kar štirim državnim tvorbam: Habsburški monarhiji, Kraljevini Italiji, Jugoslaviji in nazadnje

⁸ Marjan Drnovšek (2000). *Nekaj utrinkov iz odnosa slovenske oblasti in Partije do poveljnih izseljencev*. Publikacija V: VII. Tabor Izseljenskega društva Slovenija v svetu Republika Slovenija – mati ali mačeha izseljencem, str. 18.

Sloveniji. Med drugo svetovno vojno je po kapitulaciji Italije ozemlje okupirala nacistična Nemčija, po vojni pa je bilo do mednarodne potrditve meje več kot dve leti (16. junij 1945 – 15. september 1947) razdeljeno med zavezniško in jugoslovansko začasno upravo.

Konec druge svetovne vojne je na evropski politični zemljevid vrisal nove politične meje in vzpostavil nove družbenopolitične ureditve. Tudi na mejno območje med Italijo in Jugoslavijo so bili po vojni usmerjeni osrednji evropski mirovni pogovori, ki so se leta 1947 le delno zaključili s *Pariško mirovno pogodbo*, s kompromisom, ki v celoti ni zadovoljil nikogar. V očeh mirovnih pogajalcev zmagovalnih zahodnih velesil je bilo bistvenega pomena, da se zaustavi vpliv komunizma in tudi Italija je bila razumljena kot »nekakšen bastijon anglosaške demokracije v srednji Evropi«. V konfliktu, ki je počil predvsem po ideološkem in niti ne toliko po etničnem šivu,⁹ so sodelovale politične strukture obeh strani. Pod krinko pravične razdelitve ozemelj so potek več let trajajočih dogovarjanj o bodoči evropski ureditvi usmerjali tajni dogovori glede porazdelitve ideološkega vpliva med ZDA in SZ ter njunimi zavezniki. Nacionalni, ekonomski, demografski, zgodovinski in tudi geografski dejavniki so bili pravzaprav drugotnega pomena, čeprav so bili vseskozi pomemben sestavni del argumentiranja. Kljub temu, da je bila nova meja v primerjavi z *rapalsko mejo* iz leta 1920 vsaj delno zarisana v korist slovenskega elementa, je pomenila ločnico, ki je grobo razdelila tradicionalno povezano ozemlje.

Državna meja, potegnjena po sklepih pariške mirovne konference z dne 10. februarja 1947 in vzpostavljena 15. septembra istega leta, je brez upoštevanja katastrskih meja ali lastniške strukture zarezala v življenja posameznikov na obeh

straneh meje in s skoraj hermetičnim zaprtjem prehoda posegla v njihovo dotedanjo strategijo preživetja. Za domačine je bil to pravi kulturni šok. Meja je sekala ceste, železnico, energetske, telekomunikacijske, vodovodne in komunalne objekte. Slovenski del Goriške je ostal v povojnih ruševinah brez bolnišnic, srednjih šol, kulturnih in upravnih ustanov. Manjkajoče institucije je postopoma nadomestila infrastruktura v Novi Gorici, mestu, ki je tik ob meji začelo rasti šele od oktobra 1947.¹¹

Meja je mehansko razdelila ulice, vrtove, zgradbe, posestva in celo pokopališče v Mirnu med dve državi. Znan je primer, ko so pogrebci ob navzočnosti oboroženih graničarjev krsto potiskali iz ene države v drugo, da so se od pokojnika lahko poslovili ljudje na obeh straneh meje.¹² »Moj nono je imel glavo v Italiji, noge pa v Jugoslaviji. /.../ Tako je, če se meje riše v Parizu,« se zgodovinskega absurda spominja prebivalka Mirna Cirila Pregelj.¹³ Do postavitve kamnitih mejnikov so ljudje na tej ali oni strani samovoljno premikali lesene razmejitvene količke, da bi si pridobili oziroma ohranili kakšen kos zemlje ali da bi si olajšali dostop do svoje posesti.¹⁴ Meja je bila vzpostavljena postopoma in nadzor se je zlagoma krepil vsak dan. Ob najlažje prehodnih predelih so bile žične ograje, celo španski jezdec, nameščene signalne rakete in postavljeni opazovalni stolpi. V stometrskem obmejnem pasu ni bilo dovoljeno sejati ničesar, kar je bilo višje od krompirja in 20 metrov od meje so morali posekati vsa drevesa. Polje, ki ga je prečkala meja, so lahko obdelovali le do meje oziroma po prečkanju dvolastniškega prehoda. Sprva je bilo prepovedano celo pogovarjanje preko meje. Ljudje so bili jezni, razočarani in žalostni.

V začetku leta 1949 je bil podpisan prvi *Videmski sporazum*, ki je omogočil dvolastnikom in njihovim svojcem z območja 10 km širokega pasu

⁹ Jože Pirjevec (2007). »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848–1954), str. 319.

¹⁰ Zgovoren je primer, da je peticijo priključitve Primorske k Jugoslaviji je v pičlih 6 dneh konec avgusta 1945 podpisalo 162.082 Slovencev, 56.414 Italijanov in 256 drugih. Glej, Pirjevec (2007), n. d., str. 330. Italijanske simpatije do Jugoslavije so se z resolucijo Informbiroja leta 1948 sicer precej ohladile, ker so italijanski komunisti sklepe Kominforma večinoma podprli. Vseeno pa ne smemo zanemariti pogostih medetničnih stikov, ki so imeli za posledico trdna prijateljstva in zakonske zveze. Tudi nedaven mednarodni projekt Ženske in meja (2008) je razkril precejšnje medetnično sodelovanje na neformalni ravni.

¹¹ Več o Novi Gorici glej: Branko Marušič (2001). Skozi preteklost Goriške; Šušmelj (1997), n. d.; Branko Marušič (1988). Nova Gorica.

¹² Repe Božo (1998). Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka. Vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni. V: Zgodovina za vse, let. 5, št. 2, str. 90–91.

¹³ Veronika Rupnik, Padec zahodne meje: moj nono z glavo v Italiji, z nogami v SFRJ, pogovor s Cirilo Pregelj iz Mirna. V: Žurnal 27. 11. 2007.

¹⁴ Repe (1998), n. d., str. 91; Andrej Malnič (1998). Topografija spomina na novo mejo. V: Acta Histriae, št. 6, str. 332.

prehajanje meje s posebno dovolilnico, s tem da so bili ob prehodu podvrženi strogi kontroli. Čeprav jim je bil dovoljen zgolj prehod do svoje njive, ne pa tudi v večja mesta, so ljudje ta predpis kršili; razpoznavni so bili po socialističnih čevljih in registrskih tablicah na kolesih. Ko so jugoslovanske oblasti poleti 1950 na mejnem prehodu Rožna dolina organizirale srečanje z mejo ločenih okoliških sorodnikov, je več tisoč ljudi kljub vojaški in policijski zaščiti dobesedno vdrlo v Gorico.¹⁵ Marušič ocenjuje omenjen »pohod pettisočerice« v Gorico kot spontan odziv na zaporo, ki je leta 1947 odrezala mesto od svojega vzhodnega zaledja, zarezala v nekdanj enotni gospodarski, kulturni in politični prostor, razdelila sorodnike, prijatelje in znance ter dodobra spremenila vsakdan ob meji.¹⁶

Obmejni prebivalci so z blagovno menjavo prvi prakticirali uvozne in izvozne posle, seveda na črno in ilegalno. Domače žganje, jajca, maslo, vino, mleko in ostale doma pridelane dobrine so ljudje menjali za sladkor, kavo, riž, limone, milo, zdravila in ostale potrebščine, ki jih doma ni bilo moč dobiti. Znan je primer neke ženske, ki se ji je na mejnem prehodu začelo topiti pod bluzo skrito maslo. Neki mož je na skrivaj postavil žičnico, s pomočjo katere je preko meje prenašal blago. Ko so ga odkrili, je bil obsojen na dve leti ječe.¹⁷ Z blagoslovom pristojnih organov so ljudje prenašali preko meje blago vseh vrst tudi za oblast samo; šlo je pretežno za rezervne dele, ki se jih ni dalo dobiti v Jugoslaviji (deli pisalnih strojev, avtomobilov, avtobusov). Z drobnim tihotapstvom so se ukvarjali celo vojaki, ki so si z italijanskimi kolegi izmenjavali različne dobrine.¹⁸ Malnič navaja primer iz Mirna, kjer so v sodih za gnoj ter v sodih za vino »tihotapili« celo ljudi.¹⁹

Meja je bila skoraj nepropustna do leta 1955, ko so bili na osnovi *Londonskega memorandum*a 1954 sprejeti *Videmski*, *Goriški* in *Tržaški sporazum*. Ti dogovori so vsaj delno blažili posledice nove zamejitve vzdolž celotne državne meje; urejevali so prehajanje meje in blagovno izmenjavo,

zato zaznamujejo izhodišče k vidnejšemu upravnemu, kulturnemu in gospodarskemu sodelovanju, vzpostavitvi prometnih povezav med obema območjema ter tudi korak k otoplitvi sosedskih odnosov. Ni odveč povedati, da je bil to prvi sporazum takšne narave med državo s socialistično ureditvijo in državo zahodnega bloka v obdobju hladne vojne. Sprva so bili dovoljeni samo 4 prehodi meje na mesec z omejenim vnosom in iznosom blaga in denarja – razen dvolastnikom, ki so z dovolilnico mejo lahko prehajali po potrebi. Meja je postala prehodna za vse državljane v začetku 60. let, seveda pa je bil nadzor nad pretokom ljudi čez mejo in tem, kar so posedovali ob prehodu, poostren tudi kasneje.

Kaj pa če bi šli tudi mi?

Izseljevanje se je ohranilo v zavesti primorskih Slovencev kot eden od tradicionalnih načinov za izboljšanje težkih življenjskih razmer, saj je bilo vzorov na pretek. Mobilnost prebivalstva je bila glede na demografske mikroraziskave²⁰ tudi v prejšnjih stoletjih bistveno višja, kot si ponavadi predstavljamo; zajemala je dnevne, začasne, sezonske in trajne (iz)selitve. Zlasti tradicionalna hribovska ekonomija je spričo strategije preživetja primorala svoje prebivalce, da so se pogosto selili. Severnejši predeli Posočja (področje okoli Bovca, Kobarida, Breginjskega kota, v hribovskih predelih okoli Tolmina) so bili precej izolirani od večjih upravnih in verskih središč, od večjih prometnih vpadnic, bili so brez večjih mest in so skozi čas razvili relativno visoko stopnjo avtarkičnosti. Drobljenje zemljiške posesti že tako majhnih zaplat orne zemlje je pogojevalo oblike gospodarstva, ki so v veliki meri značilne tudi za geografsko sorodno Benečijo in Rezijo oziroma kar za celoten vzhodni alpski lok: zlasti od 19. stoletja dalje je razmerje med naraščajočim številom prebivalstva in naravnimi danostmi pogojevalo množično sezonsko delo na tujem.²¹ Ljudje so se za prispevek k družinski ekonomiji ukvarjali tudi s pomožnim

¹⁵ Jože Šušmelj (1997). *Odpiranje meje: Sodelovanje med Novo Gorico in Gorico*. V: Nova Gorica – Gorica: izzivi in možnosti sobivanja, str. 11.

¹⁶ Branko Marušič (2001). *Jako stara vas na Goriškem je Solkan: zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja*, str. 75.

¹⁷ Repe (1998), n. d., str. 92.

¹⁸ Andrej Malnič (1998), n. d., str. 342.

¹⁹ Andrej Malnič (1998), n. d., str. 343.

²⁰ S področjem Furlanije se od slovenskih zgodovinarjev največ ukvarja zlasti Aleksej Kalc, ki je o tematiki zapustil že bogato bibliografijo v slovenskem in italijanskem zgodovinskem nopolisu.

²¹ Več: Aleksej Kalc (2002). *Poti in usode: Selitvene izkušnje Slovencev iz zahodne meje; Aleksej Kalc, Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi*. V: *Annales. Series historia et sociologia*. Let. 7, št. 10 (1997), str. 193–214.

fizičnim delom, s trgovanjem na malo, s sezonskim delom v tujini, veliko pa se jih je zaradi revščine odselilo za dalj časa oziroma za stalno. Takšnim razmeram je sledila manjša stopnja porok in ustvarjanja družin, kot je razvidna v urbanem okolju, kar nenazadnje priča o manjši možnosti za ustalitev. Gorica in zlasti Trst sta privabljali veliko hribovske populacije, ljudje pa so odhajali tudi dlje po kontinentu in se od druge polovice 19. stoletja množično vključevali v prekomorske migracijske tokove, na območje obeh Amerik in tudi severne Afrike (zlasti Egipt).

Znano je, da so izrazite migracijske tokove iz tedanje Julijske krajine, kamor je med obema vojnama spadalo tudi Posočje, sprožile aktualne pravno-politične spremembe. Izselsjevanje iz Posočja je bilo podobno kot v drugih koncih Italije deležno odobranja vlade, saj je pomenilo sredstvo gospodarske strategije za blaženje resne gospodarske krize. Italija je na podlagi tajnih klavzul dvostranskih pogodb z deželami, ki jim je primanjkovalo nekvalificirane delovne sile, za vsakega izseljenca dobila določeno količino premoga, hkrati pa blažila brezposelnost.²² Italijanska zasedba večjega dela zahodne Slovenije in vzpostavitev vedno bolj represivnega fašističnega režima, sta sprožili migracije večjega dela narodno zavednih in intelektualnih elit, ki so bile pogosto projugoslovansko usmerjene.²³ Vzročnost migracij je zavzemala cel spekter možnosti od prisilne do prostovoljne izselitve in pogosto delovala kot seštevek političnih, ekonomskih in drugih mehanizmov, pa tudi rezultatov družinskih preživetvenih strategij ali konfliktnih razmerij v družini. Ljudje so se selili na vse konce sveta, najbolj izrazita pa so bila odhajanja v Ameriki, zlasti v Argentino in Brazilijo, po Evropi, v Afriko (Egipt, Alžirija) in v veliki meri tudi v Jugoslavijo.

Po drugi svetovni vojni se je Evropa znašla v vrtincu izjemne mobilnosti prebivalstva, ki je nastala kot posledica kompleksnega spleta vojnih dogodkov in dolgotrajnega stabilizacijskega intervala iz vojnega v mirnodobno obdobje. Ljudje so se še več mesecev po uradnem koncu vojne vračali

iz internacij, delovnih taborišč in misij različnih vojaških formacij, bežali pred nanovo vzpostavljenimi režimi, se pridruževali sorodnim idejnim okoljem, puščali za sabo uničeno posest, prazne domačije in skušali oditi proč od žalostnih spominov. Številke teh množičnih premikov razseljenih oseb po Evropi so nenatančne in se gibljejo med 12 in 30 milijoni.²⁴ Proč od izvornega doma je bežalo na milijone ljudi, kar je kmalu postalo velik humanitarni problem. Begunska taborišča po Evropi so se začela polniti že pred uradnim koncem druge svetovne vojne in za begunske problematike se je vzpostavil razvejan sistem pomoči, kamor so bile vključene nekatere mednarodne organizacije (UNRRA, IRO, UNICEF), karitativne ustanove, kot so Rdeči križ, Karitas in druge cerkvene združbe, vojsk začasne zavezniške uprave in držav, kjer so se taborišča nahajala. Slovenski begunci so se zbirali zlasti v avstrijskih, italijanskih pa tudi nemških in švicarskih taboriščih.²⁵ Strah in krivice, ki so jih ljudje pretrpeli med vojno, negotovosti, represije neposredno po vojni, pomešane z odporom oziroma z zadržanostjo do komunizma, razočaranja in strah pred novim, so marsikoga pripravili do tega, da je pustil vse svoje za seboj.²⁶

Težka gospodarska situacija je pričakala prebivalstvo po večjem delu Evrope. Vojna doba je tudi v Posočju močno prizadela zlasti tradicionalno hribovsko ekonomijo in pospešila demografsko praznjenje hribovskih vasi. Zaradi manjših posesti nacionalizacija tega dela Slovenije ni pretirano prizadela, čeprav so morali presežke pridelkov dati v prisilni odkup. Poleg revščine je bilo za izseljevanje iz severnejših in bolj hribovitih območij dodaten motiv umanjkanje perspektiv in odložena modernizacija kot posledica marginalizacije v politiki razvoja in prostorskega planiranja. V južnejših predelih je bil položaj malo boljši, vendar ni zbujal zavidanja.

Posočje, kjer je bila gospodarska in kulturna navezava na zahod, na območje Beneške Slovenije, tradicionalno zelo močna, je z vzpostavitvijo

²² Aleksej Kalc, Michela Predan in Alvaro Petricig, (2008). *Deriva Nei Continenti: Le Valli del Natisone e i luoghi dell'emigrazione negli archivi fotografici di famiglia/Odplavljanje na celine: Nadiške doline in destinacije izseljevanja v družinskih arhivih*, str. 10.

²³ Vovko Andrej (1992). *Izseljevanje iz Primorske med obema vojnama*. V: *Zgodovinski časopis* 46, št. 1, str. 87–92.

²⁴ Jure Gombač (2005). *Repatriacija v Slovenijo po koncu druge svetovne vojne*, V: *Spet doma? Povratne migracije med politiko prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič-Hacin), str. 14.

²⁵ Rozina Švent (1995). *Begunski usodi nasproti*. V: *Dve domovini/Two homelands* 6, str. 44.

²⁶ Urška Strle (2007). *Odnos slovenskih izseljencev v Kanadi do domovine po drugi svetovni vojni*. V: *Dve domovini/Two homelands* 27, str. 124.

meje izgubila pomemben del gospodarskega in socialnega kapitala. Posebej je to občutilo obmejno prebivalstvo, ki je bilo od tedaj še pod precejšnjim psihološkim pritiskom, saj je bilo gibanje v obmejnem pasu zaradi političnih napetosti močno nadzorovano. Življenje ob vzpostavitvi nove jugoslovanske oblasti je za nekatere prebivalce ob meji pomenilo velik korak nazaj – celo v primerjavi z dobo italijanske vladavine v času fašizma. Na takšno držo, ki me je kot raziskovalko sprva neprijetno presenetila, sem naletela kar nekajkrat – na območju Kambreškega, Mosta na Soči in Tolmina.²⁷

»Po prvi svetovni vojni še ni bilo tako hudo, po drugi svetovni vojni pa so v Italijo zbežali vsi. Vasi so se praznile, po cele vasi! Ne samo, da bi zbežala po en ali dva, cele vasi so odšle, ko je prišla Jugoslavija. Tudi jaz sem mislil iti. Mizerija²⁸ je bila, slabo se je živelo in veliko znancev je šlo. Pa dobiš pismo nazaj, in se imajo dobro, bolje kot mi, ne. Pomisli, bilo je sedem hiš in petinštirideset ljudi, nihče ni delal, da bi bil zaposlen, nihče ni imel pokojnine! Petinštirideset ljudi v tistem koščku zemlje tam! Pa smo vsi živeli in delali.« [Gospod Anton, rojen 1928, okolica Kambreškega]

»Poleti smo se kopali v Idriji, potem, ko je bila Jugoslavija, pa nič več. Je bila meja. Pod Italijo je še prišlo v poštev.« [Gospa Stanka, rojena 1932, Podravne, prebegla leta 1951]

»Jeseni in pozimi smo napravili drva in jih prodajali. Vsako zimo, dokler je bila Italija. Ko pa je prišla Jugoslavija je bilo pa vsega konec, takrat pa si pomagaj, kot veš in znaš. Je bila taka revščina, da ni bilo toliko odjemalcev! Pod Italijo pa si prodal drva strašno dobro.« [Gospod Jožef, rojen 1920, okolica Mosta na Soči]

²⁷ Vse zvočne zapise – razen če ni posebej navedeno – hrani avtorica prispevka. Imena informatorjev so izmišljena, anonimnost jim je bila zagotovljena na njihovo željo. Izseki iz intervjujev so iz različnih slovenskih dialektov (in deloma tudi angleščine) kompresirani in predelani v standardno prozno slovenščino. Pustila sem le nekaj izrazov, ki so se mi zdeli preveč povedni in zanimivi, da bi jim odvzela njihovo dialektalno sočnost. Nekaj pričevanj sem povzela po že objavljenih monografijah; v tem primeru je naveden vir.

²⁸ Narečni izraz za revščino, pomanjkanje, prevzet iz italijanskega jezika (*miseria*).

»Tri leta potem, ko je nastala Jugoslavija, so začeli ustanavljati zadrage. Začeli so odkupovati sadje in ljudje so dobili kakšen denar. Ampak prvih par let ni bilo ničesar! Potem ko se je situacija unesla, si prodala pridelek, dobila kakšen denar in kupila nujne potrebščine, kot na primer obleko ali kaj takega. Na začetku smo bili vsi oblečeni v prešite obleke, vsi zaflikani²⁹ in napol strgani. Ne vem, kolikokrat je rekla mama, če bi vsaj en kos blaga dobila kje, da bi prešla tisto, že tisočkrat prešito obleko. Ko je bila Italija, je bilo pa dobro. V šoli smo vsi dobili hrano, brezplačno! In vse šolske potrebščine, kar jih potrebuješ, svinčnike, zvezke in torbe. Vse brezplačno! In tiste birtuhe³⁰ smo dobili. Če si jih strgal, si dobil nove. Smo bili čedni, vsi lepo oblečeni, dekleta smo imele bele kraglce³¹ in črne birtuhe, fantje so imeli pa plave kraglce in črne birtuhe.« [Gospa Iva, rojena 1933, okolica Tolmina]

»Partizani so zmeraj samo jemali. Ko so prišli, so nam pobrali, kar so dobili. Italijanski vojaki pa so nam še včasih kaj pomagali delat, partizani pa ne. Nam dekletom so pomagali opravljati težja moška dela in otroke so na vozu peljali v šolo. Ko so pri Mengorah partizani razstrelili skladišče orožja, so nam popokale šipe na oknih in smo imeli sitnosti še s tem.« [Gospa Ida, rojena 1916, Modrejce]

Gornje izjave je treba gledati tudi skozi prizmo dejstva, da imajo omenjeni pričevalci danes negativno mnenje o povojnem jugoslovanskem režimu; ta je sicer zlasti v prvih povojnih letih deloval na ljudi represivno, negativno vrednotil njihovo (katoliško) tradicijo ter večkrat ni zagotovil minimuma za preživetje. Iz nekaterih izjav je možno razbrati, da se je določena antipatija do komunizma in celo do partizanskega gibanja razvila že prej, neodvisno od povojnega stanja. Zgoraj navedena pričevanja nakazujejo, da slabega gospodarskega stanja niso povezovali s širšimi vzvodi, s posledicami katastrofalne vojne, od katerih se je večji del Evrope pobiral še več desetletij, in s konfliktnim ozračjem hladne vojne. Moji informatorji

²⁹ Narečni izraz za pokrpani, zakrpani, prevzet od nemškega izraza (*flicken*).

³⁰ Narečen izraz za predpasnik, prevzet od nemškega izraza (*Fürtuch*).

³¹ Narečen izraz za ovratnik, prevzet od nemškega izraza (*Kragen*).

Malo več kot 30 kilometrski potok Idrija je od leta 1947 določal mejo med Republiko Italijo in FLRJ. Ta isti potok je v letih 1866–1918 določal mejo tudi med Habsburško Monarhijo in Kraljevino Italijo.

so povojno pomanjkanje, slabe ekonomske razmere in tudi zaprtost meje povezovali kar z jugoslovansko oblastjo, verjetno zato, ker (vsaj intimno) niso bili pristaši na novo vzpostavljenega režima. Hkrati je treba upoštevati dejstvo, da so bili moji sogovorniki v času italijanske okupacije po večini še otroci in fašističnega pritiska najverjetneje niso doživljali kot hudo breme. Kljub upoštevanju gornjih razlogov, vsa ta dejstva govorijo o precejšnji stopnji družbene deprivacije in zapoznelih negativnih učinkih, ki jo je povzročila druga svetovna vojna, predvsem pa opozarja na ambivalentnost doživljanja sodobnikov ob koncu vojne, ki jo je propaganda zmagovalcev povsem zastrla: veselje spričo težko pričakovanega miru se meša z žalostjo, občutki olajšanja pa s skrbmi in negotovostjo. Opozarjajo tudi na zamolčano nasprotovanje povojnemu jugoslovanskemu režimu, ki je tiho sobivalo ob močni, režimu naklonjeni propagandi; ta je šele z razpadom Jugoslavije dobila možnost, da se izrazi na glas.

Marsikaterega od vzrokov za povojne migracije lahko pripišemo nestrinjanju s tedanjim družbeno-političnim sistemom, ki je omejeval svobodo na številnih nivojih. Nova jugoslovanska država je temeljila na ideologiji, ki je s svojo naravo korenito posegla ne le v dotedanjo politično in ekonomsko ureditev, ampak tudi v tradicionalne družbene vrednote in simbole, kar je v marsikom zbuvalo odpor. Kot piše Miklavčič Brezigar, so bili z letom 1947 kot »nepravični in zastareli« uradno ukinjeni prazniki, kot so miklavževanje in božični prazniki, za afirmacijo novega režima pa so uvaja-

li nove praznike, začelo se je preganjanje javnega izražanja vere in preganjanje duhovnikov. Zlasti spočetka so duhovnikom otežkočali birmanje, obiskovanje maše je postalo predmet napadov.³² Preganjali in celo ubili so nekatere duhovnike, jih označevali s fašisti, reakcionarji in »špijoni ameriškega imperializma«. Propaganda in represivno delovanje proti organom katoliške institucije so sprva segali na vse nivoje javnega življenja, vendar takšni načini niso ostali brez protestov. Ko so iz Solkana izgnali duhovnika dr. Franca Močnika, so nekateri izrazili svoje nestrinjanje na solkan-skem Srebrničevem trgu ter drugih javnih sestankih.³³ Kljub vsemu so s formalno, na novo uvedeno kulturo vseskozi sobivale tradicionalne vrednote, prepad med njimi pa je sčasoma postal premo-stljiv.³⁴

Kljub uradnemu koncu vojne je v ljudeh še vedno odmevala groza, ki je v marsikom pustila dolgoročne posledice. Zaradi strahu pred komunističnim režimom, ki so ga že od predvojnega obdobja kot brutalnega opisovali komunistom nenaklonjeni krogi, in zaradi pogostih šikaniranj s strani ljudske oblasti je bilo morebitno nasprotovanje režimu skorajda neslišno. Negativna klima se je širila preko pritajenih govoric o skrivnostnih izginotjih, internacijah, zasliševanjih, represalijah, preko pritiska na ideološko indiferentne, režimu nasprotne. Ob prebegih se je policija pogosto lotila družinskih članov, sovaščanov in znancev, če pa se je prebeg ponesrečil, je prebežnika najpogosteje čakala ječa ali prisilno delo. Kot kažejo nekatera izmed spodnjih pričevanj, je bila jakost sankcij odvisna od kvalitete odnosov med družinskimi člani in predstavniki ljudske oblasti.

»Moj oče je bil v Rusiji, ko je bila tam revolucija, gori je bil ujetnik. Rekel je, da je bilo tam grozno, da je nemogoče verjet. In še danes se spominjam, ko je rekel, ob koncu vojne, da bojo naši naredili ravno tako. Tisti, ki ne bo za njih, ga bodo peljali in za njim počistili. Mama je vedno rekla očetu, naj bo tiho, da ga ne bodo peljali. O tem se je govorilo, pa ne odkrito. Tudi oče ni tega na

³² Inga Miklavčič Brezigar (1998). *Spomini naše mladosti: etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem*. V: *Acta Histriae* 6 (1998), str. 382–383.

³³ Branko Marušič (2001), n. d., str. 71.

³⁴ Prim. Marta Verginella, *Istrsko podeželje v vrtincu revolucije*. V: *Acta Histriae* 6 (1998), str. 203–214.

glas govoril, samo med nami, ko smo bili skupaj. In mama nam je zabičala, da tega ne smemo nikomur povedati. Nikomur!« [Gospod Anton, rojen 1928, Kambreško]

»Dobro se spominjam, bilo je petinpetdesetega, šestinpetdesetega leta, ko je s Kambreškega čez noč odšlo pet fantov čez mejo. Naslednji dan smo morali nesti telegram v sosednjo vas Kosi. Bil je ravno veliki teden. Na pošti so nama z bratom povedali, da se morava oglasiti na karavli, sicer lahko tudi streljajo. Pokazati sva morala telegram in vodnik naju je spraševal. Ko sva se vračala, sva se morala zopet javiti na karavli. Tisti teden je bila taka huda ura, da je bilo gorje.« [Gospa Marija, rojena 1944, Ročinj]

»Tudi naša družina, torej stric so tudi šli. Skupaj z njimi je šel še en vojak. Eni pravijo, da so jih ustrahovali. Dvajset zabojev jabolk so imeli pripravljenih, da drugi dan prodajo. Krave so imeli, vola. Pustili so vse in odšli čez noč. Tisti vojak in cela družina. Grozno nam je bilo vsem, najbolj mami, ki ji je šel brat. Ničesar ni vedela. Od vsega, kar je ostalo za njimi, nismo videli ničesar, čeprav smo bili sami zelo revni. Lahko bi nam dali, ker smo bili sorodniki. Vse so dali neznano kam. /.../ Ta velika punca je imela 16 let, vse ostalo je bilo mlajše, ena je imela 5, druga 2 leti. Ta mlajša ima še sedaj posledice. Usta so ji zaprli, ko so ušli, ker so se bali, da ne bi jokala, pa se je zelo prestrašila. Žal mi je bilo. Ja, takrat mi je bilo zelo težko.« [Gospa Klara, rojena 1933, Potravno]

»Tisto noč, ko smo mi pobegnili čez, so zaprli mojo teto v Tolminu za dve leti. Bila je vdova in je imela hčer, ki je bila mojih let, in sina, ki je bil dve leti mlajši. Še dobro, da so bili stari ata in od moje tete sestra doli v Podbeli, da sta pazila nanje.« [Gospa Katarina, rojena 1940, Podbela, prebegnila 1950]

»Mojo mamo so zaprli, ko sem šel. Zaprli so jo v Sveti Luciji³⁵, zaslišana pa je bila v Tolminu. Ta policaj, ki jo je peljal v Tolmin, je rekel, naj hodi pred njim, da si ne bi ljudje česa mislili. Sestra Cvetka mi je pravila, da se je mama hotela utopiti, da je hotela skočiti pri Vodevčku v vodo. Sestra, ki je imela takrat šest let, je šla z mamo na policijo. Tam so ji napravili sendvič, »panin«, in ji rekli, če

prizna, da je vedela, da bom jaz odšel, bo dobila sendvič. Bila je lačna in je rekla, da je vedela. /.../ En posameznik na pravem položaju je imel moč. Lahko te je notri zakopal ali pa ven rešil. Ta fant, Ivo, s katerim bi moral iti jaz čez, je že poprej hotel pobegniti, pa so ga ujeli. Zaprtega so ga imeli v Tolminu, Ljubko, njegov brat, pa je popravljaval ravno avto od tega funkcionarja. Šel je do njega in hotel vedeti, kje je njegov brat Ivo. Mu je rekel ta, kaj delaš tu, ti imaš avto za popravljat. In takrat mu je rekel Ivo: jaz hočem dobiti brata, drugače sploh ne grem delat. Ti kar pojdi popraviti avto, bom jaz vse uredil. Kakšna lumparija je bila to! Od enega je zaviselo vse skupaj!« [Gospod Valdi, rojen 1934, Modrejce, prebegnili 1951]

»Ko sem šel od doma, je bil petek zvečer, ampak nisem šel čez mejo do nedelje zvečer. V soboto zjutraj so že bili policaji doma. Kako hudiča so zvedeli, pa ne vem. Našo družino so imeli »na špicli« od zmeraj, ker naš tata ni bil tiho, zmeraj je kaj povedal nazaj. Pa tudi za partijo ravno ni bil. O, še leta potem so se naši doma, bratje, bali, da bodo izgubili službo, ker so vrgli iz službe zaradi takih stvari.« [Gospod Lojze, Banjšice, prebegnili 1949]

»Moja družina ni bila izpostavljena nobenim posebnim težavam. Očeta in sestra so sicer zaslišali, kje sem, čeprav so verjetno zato, ker je oče podpiral režim, vseh trem verjeli bolj kot ostalim družinam. Tako nihče od moje družine ni bil zaprt.« [Gospa Stanka rojena 1932, Podravne, prebegnili 1951]

»Dvanajst otrok je imela moja mama, veliko kmetijo smo imeli. Je bilo treba kopati in delati doma. Najprej sem delal doma, potem sem se šel učiti za ključavničarja. Več let sem delal v Trziču, potem pa so me petintridesetega poslali z vojsko v Abesinijo, od koder sem se vrnil dve leti kasneje. Nato sem šel v vojsko in potem v partizane. V Vipolžah sem bil eden prvih partizanov. Potem ko je bila potegnjena meja blizu naše hiše, sem začel malo švercati, pa so me ujeli. Potem sem pobegnil iz Jugoslavije, ker bi me sicer zaprli. To je bilo leta 1947. Ni bilo težko uiti, ker sem dobro poznal področje.«³⁶

³⁵ Gre za Most na Soči.

³⁶ Pričevanje Rudolfa Čadeža, rojenega leta 1914. Glej: Brežda Čebulj-Sajko (2000). *Razpotja izseljencev: razdvojen identiteta slovenskih Avstralcev*, str. 88.

»Takrat je bilo strašno, šestinštiridesetega, sedeminštiridesetega leta v Sloveniji, v coni B ni bilo mogoče živeti. Hoteli so, da postaneš komunist, hočeš nočeš. Samo za mene to ni prišlo v poštev; življenje za domovino bi dal kot narodnjak in ne kot komunist.«³⁷

Državna meja je kot slabo prepustna ločnica temeljito posegla v dotedanjo strategijo preživetja obmejnih prebivalcev, ki so bili gospodarsko, politično in kulturno vezani na Tržaško, Goriško in Furlansko, hkrati pa je njeno zaprtje močno razrezalo v individualna življenja, razdelilo družine in sorodnike. To je pogosto izzivalo negodovanje in prikrito nastrojenost proti graničarjem na karavlah, ki so v očeh oškodovancev postajali nekakšen simbol za omejevanje svobode; ta se je krepila spričo pogostih zaplemb posedovanih dobrin ob prestopu meje ter zaradi večkrat arogantnega obnašanja graničarjev. Do nepotrebnih zapletov je prihajalo tudi zaradi slabega znanja lokalnega jezika, nepismenosti, drugačnih kulturnih vzorcev in običajev.³⁸ Rekrutacija neslovenskih vojakov jugoslovanske vojske ob zahodni jugoslovanski meji je imela več vzrokov: najprej je šlo za utrjevanje jugoslovanstva na račun regionalne oziroma etnične identitete, potem pa tudi za zato, da bi ti vojaki imeli čim manj znanstev s civilisti. Omenjeno prakso pošiljanja vojaških nabornikov na teren po celi državi je izvajala že vojska v kraljevini Jugoslaviji.³⁹ Kljub takšni varovalki je vseeno prihajalo do poznanstev in celo zelo dobrih odnosov med graničarji in domačini. Medtem ko se v pričevanjih pogosto izpostavlja njihova strogost, togost, nezaupljivost, včasih celo nasilnost, je vendarle možno zaslediti tudi njihovo človečnost, popustljivost, simpatičnost; nenazadnje se je nezanemarljivo število vojakov ob meji poročilo s Slovenkami, nekaj pa jih je skupaj z domačini tudi prebегnilo čez mejo. Takšna trdna poznanstva skupaj s pričevanji namigujejo na določeno poroznost meje. Ivanka, živeča tik ob meji, se spominja: »Vojaki so me že poznali in me niso ustavljali«.

»Vse naše vasi so bile pretrgane. Nenadoma smo ostali ločeni. S sorodniki in prijatelji, ki so ostali v Italiji, smo se dogovorili, da se bomo en dan v tednu vsi dobili na isti njivi. Le tako smo se lahko videli in ohranjali stike. Zelo so nas nadzorovali, tudi ko smo šli na njivo, nas špijoni niso spustili izpred oči. Najbolj ponižujoča pa so bila pregledovanja. Otipavali so nas. Vzeli so nam vse dostojanstvo.«⁴⁰

»Bilo je takrat, ko sem hotela iti h noni vsako nedeljo, toda čez mejo si lahko šel samo štirikrat na mesec: predpis ni upošteval pete nedelje, jaz pa nisem upoštevala predpisa. Na meji so me seveda vsakokrat zavrnil in užaljeno sem se vračala domov.«⁴¹

»Od Anice mož je bil oficir gori na karavlah, vodja graničarjev. Se je zaljubil v Anico in sta se poročila. Sem veliko govoril z njim, je bil prijazen. Nič slabega ne morem reči zanj, slišal sem pa, da je bil zelo strog, da je ljudi kar malo držal v strahu. Tudi njena sestra Zofija je imela vodnika. Skupaj sta odšla čez mejo.« [Gospod Anton, rojen 1928, Kambreško]

»Vračal sem se po stezah iz Gorice v Miren. Naenkrat stopi pred mene vojak in zavpije, da bo streljal, če se ne ustavim. Odvedel me je na karavlo, kjer me je vodnik zaslíšal in me po krajši zastraševalni pridigi izpustil. Kot otrok sem se v času cone A navadil, da je vsak vojak nekaj dobrega. Takšno predstavo sem imel zaradi tega, ker so bili posebej ameriški vojaki do nas otrok zelo prijazni. Nasilni nastop vojaka me je zelo presenetil in pretresel. To je bil moj prvi stik z mejo. Takrat sem tudi spoznal, kaj je to svoboda in kaj ne.«⁴²

Zakaj pa ste odšli vi?

»Moda je bila. Zdaj, človek je odrasel v tisti vojni in bodočnosti nismo videli doma in smo šli /.../ V glavnem tistikrat nismo razmišljali, kaj bo. Govorilo se je, da jih gre dosti dol in da sprejemajo na vse kraje – v Ameriko in kamorkoli se vpišeš.«⁴³

⁴⁰ Rupnik, n. d.

⁴¹ Nadja Velušček (1997). *Primorska srečanja*. V: Nova Gorica – Gorica: izzivi in možnosti sobivanja (ur. Jan Zoltan), str. 75.

⁴² Pričevalec iz Vrtojbe. Glej: Andrej Malnič (1998), n. d., str. 335.

⁴³ Ksenija Batič (2003). »Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi Slovenci o njihovi vr-

³⁷ Pričevanje Billa Mariniča, rojenega leta 1928. Glej: Breda Čebulj-Sajko (1992). *Med srečo in svobodo: avstralski Slovenci o sebi*, str. 228.

³⁸ Andrej Malnič (1998), n. d., str. 339–341.

³⁹ Tomaž Pavšič (1999). *Ob stari meji: pričevanja in spomini*, str. 51.

Prve podobe Nove Gorice, mesta na meji.

Kljub temu, da se iz številnih raziskav, izhajajočih iz makroperspektive, pogosto da izluščiti le enopomenske pojasnitve razlogov za izselitev oziroma prebeg, se skozi pogovore z izseljenci kaj hitro ugotovi, da ni tako. Številni teoretski pristopi⁴⁴ in zorni koti opazovanja mehanizmov migracijskih procesov ostajajo brez odgovora na vprašanje, zakaj se iz nekega okolja niso izselili vsi, ali vsaj vsi pripadniki neke ožje skupnosti, kot na primer družinski člani ali prebivalci neke zakotne vasice, čeprav so bili načeloma podvrženi enakim pritiskom. Te raziskave pač ne opazijo, da je prebežnikova odločitev za odhod največkrat dozorela ob temeljitem pretehtavanju razlogov za in proti ter da je pogosto preseгла splošne gospodarske in politične motive. Iz analiz pogovorov sem opazila, da za temi prelomnimi odločitvami navadno stoji pisana paleta razlogov, med katerimi so pogosto

zelo travmatični in intimni motivi. Marsikdaj so se informatorji na mojo radovednost glede razlogov, ki so pogojevali prebeg, sprva odzvali z izrazom, navezujočim se na oznako iz uradnih dokumentov, ki so jih kot begunci dobili v begunskih taboriščih; to je bil morda najenostavnejši način, da se izognejo natančnejšemu pojasnjevanju, ki je tvegalo odpiranje morebitnih žgočih tematik ali neprijetnih spominov.

Raziskave so pokazale, da so motivi za izselitev odvisni od posameznikove osebne zgodovine, od vplivov družbe in izkušenj, ki jih človek pridobi v teku svojega življenja, od kulturnih in socialnih okvirjev in okoliščin, v katerih deluje, ter od situacije, ki ga prisili, da začne razmišljati o izselitvi.⁴⁵ Ravno zato je zbiranje čim širšega spektra informacij o posameznikovem življenju pomembna za globlje razumevanje odločitve za izselitev. Pridobivanje življenjskih zgodb skozi metodo odprtega intervjuja je eden od načinov, kako se preseže plitko enopomenskost, ki je pogosto rezultat vpogleda, kot ga o tem vseprisotnem fenomenu ponujajo dostopni t. i. primarni zgodovinski viri (različni statistični popisi, zapiski v župnijskih registrih,

nitvi v Slovenijo. V: *Dve domovini/Two Homelands* 18, str. 185.

⁴⁴ O razvoju in pregledu teoretskih pristopov na migracije glej: Paul Boyle, Keith Halfacree in Vaughan Robinson (1998). *Exploring Contemporary Migration*. Harlow: Addison Wesley Longman Limited; Stephen Castles (2000). *International migration at the beginning of the twenty-first century: global trends and Issues*. Blackwell Publishers, UNESCO. Douglas Massey in dr. (1993). *Theories of International Migration: A review and Appraisal*. *Population and Development Review* 19, št. 3, str. 431–466.

⁴⁵ Glej zlasti sledeče delo z bogatimi referencami: Paul Boyle, Keith Halfacree in Vaughan Robinson (1998). *Exploring Contemporary Migration*.

arhivsko gradivo policijskih uradov in izseljen-skih referatov, ankete ipd.).

Nesporno je velika večina prebežnikov zasledovala »boljše življenje«. Sintagma, ki označuje izboljšanje življenjskih pogojev, ima v kontekstu izseljevanja številne pomene, čeprav se jo pogosto razume predvsem skozi prizmo (najbolj razpoznavnih) ekonomskih razmer – kot boljši zaslužek oziroma višji socialni položaj. Zgolj ekonomska razlaga »boljšega življenja« namreč zamegli ostale dejavnike, ki se utegnejo skrivati za to pogosto besedno zvezo: tu imam v mislih predvsem svobodo (gibanja, dela, izražanja, vere, načrtovanja prihodnosti ipd.), varnost, umik od konfliktnih razmerij, nestimulativno okolico, primernejše okolje v fizičnem smislu (klimatske razmere), višja izobrazba, če naštejemo samo najbolj očitne.

Obravnavanje izseljevanja z upoštevanjem kroga družine in znancev, zlasti z ozirom na močno povezane družine z jasno določenimi vlogami v tradicionalnem patriarhalnem okolju, postaja v migracijskih študijah ključnega pomena.⁴⁶ Družinsko okolje je pogosto spodbujalo izseljevanje, ki ni bilo zgolj posledica načrtovanja skupnih strategij preživetja, ampak tudi rezultat zatiranja in nenaklonjenosti do svobodne izbire posameznih članov družine. Zlasti slednje ostaja pogosto neopazeno, ker so družinski konflikti tema, ki ponavadi umanjka v pripovedi in se jih da razbrati le iz indicev. To ne preseneča, saj konflikti v družini nosijo v sebi močne emocionalne naboje, se mešajo s poljem nespodobnosti, neprijetnimi občutji sramu in celo krivde.

Pričujoče besedilo je nedvomno prekratko za temeljitejšo analizo pogovorov z izseljenci, zato bom iz njih na kratko izluščila dva primera, ki sta preko formalnih intervjujev najbolj nesporno nakazala na prepletenost razlogov za izselitev. Nekateri od mojih informatorjev so bili v času prebega še otroci in niso imeli vpogleda nad celotno motiviko, ki je prepričala v odhod njihove starše, zato njihovih odgovorov ne bom vklopila v raziskavo.

⁴⁶ Boyd, Monica (1989). *Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas*. *International Migration Review* 23 (3), str. 638–670; Dirk Hoerder (1999). *Segmented makrosystems and Networking Individuals*. V: *Migration, Migration History, History* (ur. Jan and Leo Lucassen).

Gospod Valdi je 25. aprila 1951 iz majhne vasi Modrejce pri Mostu na Soči preko Kolovrata pobegnil v Benečijo skupaj še z dvema fantoma iz sosednje vasi. Sprva je bil v očeh predstavnikov ljudske oblasti oziroma partijevcev najbrž razumljen kot politični emigrant, če vzamemo v ozir, da so slovenske oblasti do 60. let obravnavale in delile izseljenstvo predvsem na dva načina: z vidika njihove naklonjenosti (lojalnosti) družbenemu sistemu in državi Jugoslaviji in z vidika njihovega nasprotovanja režimu in Jugoslaviji.⁴⁷ Pogovor z njim je razkril večplastnost razlogov, ki zajemajo tako ekonomsko stisko kot politične pritiske in nekaj mladostniškega avanturizma. Njegov primer daje jasno vedeti, da je njegova migracijska odločitev zorela dlje časa, izvedel pa jo je takrat, ko je za to bil primeren trenutek.

»Težko je opisati, zakaj sem šel. Skoraj ne moreš vedeti. /.../ Tistega dne sem moral iti, ker sem slutil, da me bodo zaprli. Pred hišo sta stala policaj in knojevec⁴⁸ in takrat sem jo pobrisal k prijatelju v sosednjo vas z le tistim, kar sem imel na sebi. So me trikrat videli, da sem bil z ljudmi, ki so čez noč zmanjkali. Najbrž so mislili, da jih spravljam čez. /.../ Ko smo še bili v coni A (1945–1947), sem opazil velike razlike med ameriškimi in jugoslovanskimi vojaki. Na naši strani so bili Amerikanci tako fajn oblečeni in čedni, na oni strani pa taka siromaščina. In so rekli, da je bolje tam kot tukaj. Že kot sem otrok pomislil, kako to, da je bolje tam, če pa je bolje tu? /.../ Tudi sem se odločil, da ne bom služil vojske doma. Pa mlad si, hočeš nekaj napraviti iz sebe in vidiš, kako gredo drugi. Doma je bila huda revščina, edino na ta način sem videl možnost. In zdi se mi, da sem se dobro odločil. /.../«

Zelo zanimiv je tudi naslednji primer. Kot devetnajstletno dekle je gospa Stanka je iz rojstne vasi Podravne na Kambreškem 14. marca 1951 prebegnila na drugo stran mejne rečice Idrije:

»Hotela sem boljše življenje. Želela sem si kupiti boljše čevlje, lepše obleke in druge potrebščine. Nisem marala kraja, v katerem sem živela, življenjske razmere so bile zelo slabe. Želela sem si svobodno izbiro glede tega, kje bom živela, kam

⁴⁷ Marjan Drnovšek (2000), n. d., str. 16–22.

⁴⁸ Knojevec, pripadnik KNOJ-a (Korpus narodne obrambe Jugoslavije).

bom potovala. Želela sem imeti možnost, da si sama izberem, kaj in kje bom delala. Enostavno nisem več trpela omejitev v svojem načinu življenja. /.../ Kakšno leto sem razmišljala o tem, da zapustim dom. Živeli smo tik ob italijansko-jugoslovanski meji. Po nekaj mesecih smo se seznanili z graničarji, celo pogovarjali smo se in se poznali po imenu. Z našega balkona smo lahko videli delovanje graničarjev na obeh straneh meje. /.../ Pazljivo sem opazovala, kdaj so se menjali jugoslovanski graničarji in ko je bilo varno, sem ušla čez. Bilo je okoli tretje zjutraj in precej megleno. Ko sem bila enkrat na drugi strani, so me italijanski graničarji sprejeli medse in mi ponudili zajtrk. Nikomur nisem povedala, da bom šla. Domači so najprej mislili, da sem utonila, ker je bila Idrija zaradi dežja precej narasla.«⁴⁹

Gornji odlomek, sestavljen iz pogovorov s Stanko, daje slutiti širšo vzročno razlago njene migracijske odločitve, čeprav je podala le zelo splošne formulacije. Iz njih namreč ni povsem jasno, kaj v njenem okolju jo je konkretno motilo in kdo je nanjo izvajal pritiske; predvidevanje, da je na njeno željo po zapustitvi rodne kraja vplivala splošna ekonomska in politična kriza, se je izkazalo za precej trhljo ob neformalnih pogovorih z njo, ki niso posneti, so pa zabeleženi v mojih raziskovalnih dnevnikih. V Stankini pripovedi se ekonomski, politični in drugi momenti tesno prepletajo, saj se vrednotijo z osebne stališča. Vzpostavitev meje in posledično omejevanje gibanja v okolju, kjer so se nekaj lahko nemoteno premikali, je na Stanko nedvomno delovalo utesnjujoče. Večkrat je omenjala prepoved kopanja v rečici Idriji, ki je s pariško mirovno pogodbo postala mejna, in podaljšane občutke strahu spričo ostre ideološke klime, ki jo je doživela že v času vojne. Tudi revščina, ki je zlasti po odhodu zavezniških čet iz cone A Julijske krajine močno prizadela pokrajino, je nesporno botrovala njeni odločitvi. A vendar je enega najpomembnejših razlogov za njeno razmišljanje o izselitvi opaziti v omejevalnem patriarhalnem okolju, ki ji je zapovedovalo način življenja;

želela si je poiskati delo, da bi zaslužila denar, oče pa je hotel, da se čim prej poroči in se posveti delu na domači kmetiji. Njen cilj ni bil samo ta, da si kupi boljše čevlje, obleko in ostale dobrine, torej ne zgolj to, da si izboljša življenjske pogoje v ekonomskem smislu. Predvsem si je želela svobodo in večjo možnost izbire glede kraja bivanja, dela, gibanja in življenjskega sloga nasploh. S tem se je med Stanko in njenim očetom ustvaril konflikt interesov. Očetova avtoriteta, s katero je želel Stanko vsiliti svojo lastno vizijo glede prihodnosti, je delovala proti njenim osebnim željam, sama pa je našla rešitev za svoj položaj v tem, da je odšla zdoma. Očetova želja je delovala tudi proti načrtom njenega izvoljenca Janka, ki prav tako ni želel ostati na kmetih.

Sklepne misli

Izseljevanje iz Posočja v prvih povojnih desetletjih ima sicer precej univerzalnih potez glede na celoten slovenski prostor, vendar izkazuje tudi nekatere posebne karakteristike. Ravno te vnašajo v raziskovanje slovenskega izseljenstva potrebo po obravnavi regionalnih območij posebej, saj se značilnosti, ki jih pogojujejo upravno-politične ločnice, socialno-kulturne posebnosti in tudi geografske danosti, pogosto izkažejo za bistvene pri razlagi tako kompleksnih fenomenov, kot je izseljevanje.

Posledice vojne, ki so se zrcalile v številnih osebnih tragedijah, ideoloških konfliktih in pomanjkanju, ki je zaradi obljubljenega blagostanja izstopalo še toliko bolj, so sprožile množična preseljevanja. A vendar je za motiviko izselitev skozi perspektivo posameznika možno opaziti izjemno kompleksnost, ki jo je krivično strpati zgolj v ekonomsko oziroma politično kategorijo. Individualna perspektiva prepozna v posamezniku-migrantu osebnost, ki v mejah svojih zmognosti načrtuje, se odloča, ter ga tako osvobaja deročih migracijskih valov in tokov, ki utopijo njegovo unikatnost. Preko analize osebne ravni so izpostavljeni tisti elementi, ki so za razumevanje in pojasnjevanje različnih aspektov migracijskih procesov še kako pomembni, a vendar ostajajo ob drugih metodologijah pogosto prezrti; gre za posameznikove želje in strasti, razumevanja, ambicije, vrednote ter strahove, negotovosti in naključja.

⁴⁹ Gre za del pogovora s Stanko, ki sem ga prevedla iz angleščine in priredila v standarden prozni zapis. Pogovarjali sva se januarja 2008 na njenem domu v Edmontonu, kjer sem tri tedne tudi stanovala v času svojega terenskega in raziskovalnega dela v Kanadi. Njena življenjska zgodba je pod naslovom *Bila je preprosto sreča, da sem prišla v Kanado* (U. Strle) objavljena v monografiji *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb* (2009).

Povojni čas je bil čas sprememb, čas tesnobe, osebnih stisk in negotovosti, ki so jih podpihovale bolj ali manj dvoumne napovedi in ugibanja ter politične agitacije. Hkrati pa je bila to tudi doba, v kateri so se ljudje zaljubljali, hoteli izživeti lastne ambicije in niso pristajali na omejevanje svobode oziroma na toge, neživiljenjske predpise, ki so jih v izrazito spolitiziranem ozračju izvajali državni uradniki.

Literatura:

- Batič, Ksenija (2003). »Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi Slovenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo. V: *Dve domovini/Two Homelands* 17, str. 181–202.
- Boyd, Monica (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. V: *International Migration Review*, vol. 23, št. 3, str. 638–670.
- Boyle, Paul, Halfacree, Keith in Robinson, Vaughan (1998). *Exploring Contemporary Migration*. Addison Wesley Longman Limited, Harlow.
- Čebulj-Sajko, Breda (1992). *Med srečo in svobodo: avstralski Slovenci o sebi*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Čebulj-Sajko, Breda (2000). *Razpotja izseljencev: razdvojena identiteta avstralskih Slovencev*, Založba ZRC, Ljubljana.
- Drnovšek, Marjan (2000). Nekaj utrinkov iz odnosa slovenske oblasti in Partije do povojnih izseljencev. V: *Publikacija VII. Tabor Izseljenskega društva Slovenija v svetu: Republika Slovenija: mati ali mačeha izseljencem*, Ljubljana, str. 16–22.
- Fania Zingirian, Laura (ur.) (2008). *Ženske in meja: dijakinje in dijaki se soočajo z vrednotami življenja žensk na italijansko-slovenskem čezmejnem območju*. Associazione di cooperazione cristiana internazionale/Centro volontari cooperazione allo sviluppo : Društvo Senza confini-Brez meja.
- Gombač, Jure (2006). Repatriacija v Slovenijo po koncu druge svetovne vojne. V: *Spet doma? Povratne migracije med politiko prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič - Hacin).
- Založba ZRC SAZU (Zbirka Migracije 11), Ljubljana.
- Hoerder, Dirk (1999). Segmented Macrosystems and Networking Individuals. V: *Migration, migration history, history* (ur. Jan and Leo Lucassen). Založba Peter Lang, Bern/Berlin/Frankfurt am Main/New York/Paris/Wien, str. 73–84.
- Iacovetta, Franca (2006). *Gatekeepers, Reshaping Immigrant Lives in Cold War Canada. Between the Lines*, Toronto.
- Kalc, Aleksej (1997). Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi. V: *Annales. Series historia et sociologia*. Let. 7, št. 10, str. 193–214.
- Kalc, Aleksej (2002). *Poti in usode, Selitvene izkušnje Slovencev iz zahodne meje*. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko/ Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije/Narodna in študijska knjižnica, Koper/Trst.
- Kalc, Aleksej, Predan, Michela in Petricig, Alvaro (2008). *Deriva Nei Continenti: Le Valli del Natisone e i luoghi dell'emigrazione negli archivi fotografici di famiglia/Odplavljanje na celine: Nadiške doline in destinacije izseljevanja v družinskih arhivih*. Zveza slovenskih izseljencev Furlanije Julijske krajine/ Študijski center Nediža/ Slovenci po svetu, Čedad/Špeter.
- Kobilica, Katarina in Studen, Andrej (1999). *Volja do dela je bogastvo: mikrozgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885–1953) in njegovi družini*. Nova revija, Ljubljana.
- Levi, Primo (2004). *Ali je to človek?* Cankarjeva založba (Zbirka Moderni klasiki), Ljubljana.
- Malnič, Andrej (1998). Topografija spomina na novo mejo. V: *Acta Histriae*, št. 6, str. 331–346.
- Marušič, Branko (1988). *Nova Gorica*. Motovun, Motovun.
- Marušič, Branko (2001). *Jako stara vas na Goriškem je Solkan. Zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja*. Krajevna skupnost Solkan, Solkan.
- Marušič, Branko (2001). *Skozi preteklost Goriške*. Mestna občina Nova Gorica/Mercator Goriška, Nova Gorica.

- Massey, Douglas in dr. (1993). Theories of International Migration: A review and Appraisal. V: *Population and Development Review* 19, št. 3, str. 431–466.
- Miklavčič Brezigar, Inga (1998). Spomini naše mladosti : etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem. V: *Acta Histriae* 6, str. 369–388.
- Milharčič-Hladnik, Mirjam in Mlekuž, Jernej (2009). *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb*. Založba ZRC SAZU, Ljubljana.
- Pavšič, Tomaž (1999). *Ob stari meji: pričevanja in spomini*. Založba Bogataj, Idrija.
- Pernišek, France (2007). *Moj begunski dnevnik 1945–1949/ My D. P. Camp Diary 1945–1949*. Studia Slovenica, Ljubljana.
- Pirjevec, Jože (2007). »Trst je naš!«: *Boj Slovencev za morje (1848–1954)*. Nova revija (zbirka Korenine), Ljubljana.
- Portelli, Alessandro (1997). *The battle of Valle Giulia : oral history and the art of dialogue*. University of Wisconsin Press, Madison, str. X.
- Repe, Božo (1998). Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka. Vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni. V: *Zgodovina za vse*, let. 5, št. 2, str. 90–96.
- Rupnik, Veronika (2007). Padec zahodne meje: moj nono z glavo v Italiji, z nogami v SFRJ. Pogovor s Cirilo Pregelj iz Mirna. *Žurnal*, 27. november 2007.
- Strle, Urška (2007). Odnos slovenskih izseljencev v Kanadi do domovine po drugi svetovni vojni. V: *Dve domovini/Two homelands* 27, str. 117–142.
- Šušmelj, Jože (1997). Odpiranje meje: Sodelovanje med Novo Gorico in Gorico. V: *Nova Gorica – Gorica: izzivi in možnosti sobivanja* (ur. Jan Zoltan). Mestna občina, Nova Gorica.
- Švent, Rozina (1995). Begunski usodi nasproti. V: *Dve domovini/Two homelands* 6, str. 43–51.
- Thompson, Alistair (2004). Interview with Stud Terkel. V: *Oral history*, 32 (2), str. 120–125.
- Velušček, Nadja (1997). Primorska srečanja. V: *Nova Gorica – Gorica: izzivi in možnosti sobivanja* (ur. Jan Zoltan). Mestna občina, Nova Gorica.
- Velušček, Nadja (2003). *Moja meja*. Kinoatelj, Gorizia/Gorica. [videoposnetek]
- Velušček, Nadja (2006). *Sešivalnica spomina / Ricuciture di memorie: video-konfin-žjon*. Zavod Kinoatelj, Šmihel. [videoposnetek]
- Verginella, Marta (1998). Istrsko podeželje v vrtincu revolucije. V: *Acta Histriae*, št. 6, str. 203–214.
- Verginella, Marta (2004). *Suha pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Univerza na Primorskem, ZRS, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper.
- Vovko, Andrej (1992). Izseljevanje iz Primorske med obema vojnama. V: *Zgodovinski časopis* 46, št. 1, str. 87–92.
- Zemljič, Vid (1947). *Koledarček slovenskih emigrantov za leto 1946*. Izdali slovenski emigranti v Italiji.
- Žakelj, Anton (2008). *Beg v neznano*. Studia Slovenica, Ljubljana.
- Žakelj, Filip (1974/75). *Taboriščni arhiv priča*, 1. –4. zvezek. Buenos Aires.

Intervjuji:

- Gospod Lojze, rojen 1931, Banjšice, prebegnil 1949.
- Gospod Valdi, rojen 1934, Modrejce, prebegnil 1951.
- Gospa Katarina, rojena 1940, Podbela, prebegnila 1950.
- Gospa Stanka, rojena 1932, Podravne, prebegla 1951.
- Gospa Klara, rojena 1933, Potravno.
- Gospa Marija, rojena 1944, Ročinj.
- Gospod Anton, rojen 1928, Kambreško.
- Gospa Iva, rojena 1933, okolica Tolmina.
- Gospod Jožef, rojen 1920, okolica Mosta na Soči.
- Gospa Ida, rojena 1916, Modrejce.

Viri fotografij

- http://www.nostrocine.co.uk/kinoateljje/site/galleries/1085771515/mojameja_fofi.jpg
- http://www.idrsko.si/mediac/450_0/media/2-03.jpg
- Slovenska kronika XX. stoletja: 1941–1995. Ljubljana: Nova revija, 1996
- http://i212.photobucket.com/albums/cc207/LoKeY84/NG_4.jpg

Zusammenfassung

„SIE LIESSEN ALLES ZURÜCK UND GINGEN ÜBER NACHT“.

Ein Beitrag über die illegale Auswanderung aus dem Isonzogebiet nach Italien nach dem Zweiten Weltkrieg im Spiegel mündlicher Zeugnisse

Das Ende des Zweiten Weltkriegs zeichnete neue politische Grenzen auf die Landkarte Europas und brachte neue gesellschaftspolitische Ordnungen. Die gemäß den Beschlüssen der Pariser Friedenskonferenz gezogene Staatsgrenze schnitt, ohne Katastralgrenzen oder Eigentumsstrukturen zu berücksichtigen, in das Leben der Menschen auf beiden Seiten der Grenze. Durch ihre fast hermetische Abriegelung griff die Grenze stark in die bisherigen Überlebensstrategien der Bevölkerung ein. Der Beitrag fokussiert die Mikroebene, das tägliche Leben im slowenischen Teil des Isonzgebietes – das damals nach einem Vierteljahrhundert wieder zur Grenzregion wurde – vom Ende des Zweiten Weltkrieges bis zum Beginn der sechziger Jahre. Basierend auf der relevanten Literatur und mündlichen Zeugnissen von Auswanderern und ihren Zeitgenossen beschreibt die Autorin die Verhältnisse der damaligen Gesellschaft, rekonstruiert die Gründe für die Aussiedlung und spiegelt das Bild der Gesellschaft durch das Prisma der illegalen Auswanderung.

Da sich in den unsicheren Zeiten kurz nach dem Krieg die Mehrheit der Flüchtlinge ins Ungewisse begab, werden im Beitrag nur jene Faktoren aufgezeigt, die im Heimatort eine Auswanderung begünstigten, sowie die Gründe für diese Entscheidung; nicht aber jene Faktoren, die den weiteren Weg der Flüchtenden beeinflussten. Zu betonen ist, dass es meist mehr als nur einen Grund für die Auswanderung gibt, was anerkannte Begriffe wie politischer, ökonomischer, abenteuersuchender Emigrant in Frage stellt. Die Untersuchung der Emigrationsgründe am Beispiel des Isonzgebietes (wie auch insgesamt) zeigt eine höhere Komplexität, als dass die Verabsolutierung eines einzigen Grundes gerechtfertigt wäre. Den Anstoß für die Emigration unmittelbar nach dem Krieg gaben vor allem mangelnde Sicherheitsge-

fühle und schlechte materielle Bedingungen, doch wurden die Entscheidung zu emigrieren und der Zeitpunkt dafür immer durch die Gesamtheit der Lebensumstände des Individuums beeinflusst. Aus den Lebensgeschichten können wir herauslesen, wie unterschiedlich die Menschen Ursachen, Pläne, Erwartungen und getroffene Entscheidungen deuten; wie all diese Elemente beeinflusst werden durch die persönliche Lebensgeschichte, das heimatliche Umfeld, Familienverhältnisse, kulturelle, wirtschaftliche und politische Gegebenheiten und nicht zuletzt auch psychologische Eigenschaften (Ehrgeiz; der Wunsch, Neues kennen zu lernen oder zu reisen; „innere Unruhe“ usw.). In der Emigrationsentscheidung des Individuums verflochten sich oft wirtschaftliche, soziale, politische Umstände und – in viel größerem Maß als meist angenommen – auch persönliche Motive. Diese persönlichen Gründe für eine Auswanderung kommen seltener zum Ausdruck, da die familiären, lokalen und sonstigen Umstände, die den Wunsch, das Heim zu verlassen, anregten, in den Schilderungen meistens nicht preisgegeben werden, sondern geradezu als Tabuthema gelten. Was durch ein formales Interview nicht ans Tageslicht kommt, wird häufig durch mehrmalige informelle Gespräche mit den Informanten oder rein zufällige „Ausrutscher“ enthüllt.

Durch das Prisma der Auswanderung betrachtet zeigt das Isonzgebiet im Vergleich mit dem gesamtslowenischen Raum zwar zahlreiche universale Züge, aber auch einige besondere Charakteristika. Gerade letztere unterstreichen die Notwendigkeit, bei der slowenischen Migrationsforschung den Regionen besonderes Augenmerk zu widmen, denn die Besonderheiten, die durch verwaltungs-politische Trennlinien, sozial-kulturelle Eigenheiten und auch geographische Gegebenheiten bedingt sind, erweisen sich häufig als wesentlich für die Erklärung so komplexer Phänomene wie es die Auswanderung ist.

Schlagwörter: illegale Migration, Auswanderer, Posočje/Isonzgebiet, Oral History, Alltagsleben

Aleksander Lorenčič

Gospodarska kriminaliteta: »Temna stran kulturnega in tehnološkega razvoja človeštva«

LORENČIČ Aleksander, univerzitetni diplomirani zgodovinar, asistent – mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, aleksander.lorencic@inz.si.

343.37(497.4)

GOSPODARSKA KRIMINALITETA: »TEMNA STRAN KULTURNEGA IN TEHNOLOŠKEGA RAZVOJA ČLOVEŠTVA«

Razprava obravnava problematiko gospodarske kriminalitete v Sloveniji v času tranzicije oziroma v času prehoda iz enega v drug družbeno-politični sistem. Avtor v razpravi opredeli in definira pojem gospodarske kriminalitete, statistično predstavi gibanja le te ter se dotakne najodmevnejših gospodarskih afer tega obdobja v Sloveniji. Tranzicija je sprožila številne procese, v okviru katerih so bile možne številne zlorabe ter oblike gospodarskega kriminala. Avtor v razpravi namenja posebno pozornost procesu lastninjenja oziroma privatizacije družbene lastnine kot osrednjemu problemu v slovenski gospodarski tranziciji.

Ključne besede: tranzicija, gospodarska kriminaliteta, privatizacija, kazniva dejanja, gospodarske afere

LORENČIČ Aleksander, BA History, Teaching Assistant – Young Researcher, Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, aleksander.lorencic@inz.si

343.37(497.4)

ECONOMIC CRIME: "THE DARK SIDE OF THE CULTURAL AND TECHNOLOGICAL PROGRESS OF MANKIND"

The article deals with the problem of economic crime in Slovenia during the transition from one socio-political system to another. The author explains and defines the notion of economic crime, statistically presents its development and touches upon the most resonant business scandals of this period in Slovenia. Transition triggered a number of processes that made possible many malversations and other forms of economic crime. The author pays special attention to the process of privatization of social ownership as the central problem in Slovene economic transition.

Key words: transition, economic crime, privatization, criminal offence, business scandals

Gospodarska kriminaliteta: »Odraž stabilnosti in nestabilnosti vsakokratnega političnega in ekonomskega ustroja družbe«

Razlog, da smo se dotaknili problematike gospodarskega kriminala tiči v dejstvu, da le ta s svojo dejavnostjo povzroča tako posameznikom, kot podjetjem in državi ogromno finančno škodo. Tovrstna kazniva dejanja med drugim vplivajo na dvig zavarovalnih premij, davkov, predvsem pa povečajo nezaupanje v državo in gospodarstvo. Edwin Hardin Sutherland je gospodarski kriminal definiral takole: »Gospodarski kriminal je kriminalno dejanje, storjeno s strani osebe iz višjih družbenih razredov, ki uživa visok ugled v družbi, tekom opravljanja svojih dolžnosti na delovnem mestu.«¹ Kazenski zakonik (KZ)², ki je bil sprejet leta 1994, se je med drugim dotikal področja gospodarskega kriminala. Kot kazniva dejanja (KD) zoper gospodarstvo so bila opredeljena tudi naslednja dejanja: ustvarjanje monopolnega položaja, lažni stečaj, povzročitev stečaja z nevestnim gospodarjenjem, poslovna goljufija, poneverba, zloraba položaja, neupravičeno sprejemanje in dajanje daril, ponarejanje denarja, pranje denarja, davčna zatajitev in drugo.

Rado Bohinc, doktor pravnih znanosti in notranji minister Slovenije v obdobju 2000–2004, je gospodarsko kriminaliteto označil kot »temno stran kulturnega in tehnološkega razvoja človeštva«. Po njegovem je gospodarska kriminaliteta tudi »odraž stabilnosti in nestabilnosti vsakokratnega političnega in ekonomskega ustroja družbe«. Oblike kaznivih ravnanj zoper gospodarstvo so se sorazmerno hitro razvijale in se družbeno-razvojno prilagajale, od prevladujočih zlorab v obdobju tranzicije in prestrukturiranja družbene lastnine do naraščanja vseh vrst poslovnih goljufij po zaključku lastninjenja. Tranzicija je sprožila številne procese (lastninjenje, privatizacijo, prestrukturiranje, začetek delovanja integralnega in globalnega trga) in prinesla v ospredje nova področja za razraščanje gospodarskega kriminala. Predvsem je šlo za poslovne goljufije, zlorabe položaja, preslepitve z vrednostnimi papirji, zlorabe notranjih informacij ter gospodarske prestopke zoper premoženje gospodarskih družb.³

V času tranzicije oziroma po prehodu iz socialističnega v kapitalistični sistem se je spremenil tudi značaj podjetništva. Priznani pravni strokovnjak Šime Ivanjko meni, da je za »tranzicijsko podjetništvo značilno dejstvo, da praviloma podjetništvo temelji na lastniški koncepciji, to je želji podjetnikov, da skozi podjetniško igro poskušajo drugim igralcem 'odvzeti' čim več premoženja na podlagi lastnine. Prisoten je tako imenovani lastniški koncept podjetništva, pri čemer pa način pridobivanja primarne lastnine, s katero se vstopa v podjetniško igro ni jasno opredeljen in transparenten.«⁴

Tabela 1: Število kaznivih dejanj in gospodarske kriminalitete v Sloveniji v obdobju od leta 1990 do leta 2004

Kazniva dejanja (KD)	Leto, število in odstotek							
	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004
Splošna	36.131 94 %	51.209 95 %	38.864 89 %	31.611 86 %	49.754 90 %	61.280 91 %	69.469 90 %	80.871 93 %
Gospodarska	2.222 6 %	2.876 5 %	4.771 11 %	4.976 14 %	5.719 10 %	6.337 9 %	7.749 10 %	5.697 7 %
SKUPAJ	38.353 100 %	54.085 100 %	43.635 100 %	36.587 100 %	55.473 100 %	67.617 100 %	77.218 100 %	86.568 100 %

Vir: Statistični letopis ONZ 1994, str. 39, Statistični letopis MNZ in policije 2001, str. 135, <http://www.policija.si/portal/statistika/kriminal/pdf/delo-krim2002.pdf> (10. 4. 2008), <http://www.policija.si/portal/statistika/kriminal/pdf/delo-krim2004.pdf> (10. 4. 2008).

¹ Edwin Hardin Sutherland: *White collar crime, The uncut version*, London: Yale University Press, New Haven, 1983, str. 7.

² Uradni list RS, št. 63, 13. 10. 1994.

³ Rado Bohinc: *Kazniva dejanja zoper gospodarstvo*. V: Maver, Darko et al. (uredniki): *Posvet »Problematika odkrivanja in pregona gospodarske kriminalitete, 27. november 2002, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana 2003, str. 25–38.*

⁴ Šime Ivanjko: *Gospodarska kriminaliteta v korporacijskih razmerjih*. V: Maver, Darko et al. (uredniki): *Posvet »Problematika odkrivanja in pregona gospodarske kriminalitete, 27. november 2002, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana 2003, str. 53–67.*

Tabela 2: Nastala škoda pri kaznivih dejanjih gospodarske in splošne kriminalitete (primerjava) v Sloveniji od leta 1992 do leta 2004

Leto	Število KD gospodarske kriminalitete	Nastala škoda pri KD gospodarske kriminalitete (v milijardah SIT)	Nastala škoda pri KD splošne kriminalitete (v milijardah SIT)
1992	2876	10,3 (73 %)	3,8 (27 %)
1994	4771	23,1 (82,5 %)	4,9 (17,5 %)
1996	4976	18,4 (77,8 %)	5,3 (22,2 %)
1998	5719	19,8 (73 %)	7,3 (27 %)
1999	7111	10,8 (54,3 %)	9,1 (45,7 %)
2000	6337	13,0 (44,4 %)	16,3 (56,6 %)
2002	7749	17,01 (50,8 %)	16,5 (49,2 %)
2004	5697	20,16 (51,7 %)	18,9 (48,3 %)

Vir: Statistični letopis ONZ 1994, str. 40, Statistični letopis MNZ in policije 2001, str. 136, <http://www.policija.si/portal/statistika/kriminal/pdf/delo-krim2002.pdf> (10. 4. 2008), <http://www.policija.si/portal/statistika/kriminal/pdf/delo-krim2004.pdf> (10. 4. 2008).

Leta 1991 je prišlo do nekaterih sprememb pri zajemanju podatkov za gospodarsko in splošno kriminaliteto. Tako kazniva dejanja ponarejanja denarja, trgovanje z zlatim denarjem in zlatom, nedovoljene trgovine in KD po carinskem zakonu od tega leta niso sodila več v gospodarsko, temveč v splošno kriminaliteto. V gospodarski kriminaliteti pa še niso bile zajete poslovne goljufije in tista KD splošne kriminalitete (ponarejanje listin, zatajitve), ki so bila obravnavana v zvezi s poslovnimi goljufijami in so od leta 1991 uvrščena v gospodarsko kriminaliteto. Poslovne goljufije uvrščamo v gospodarsko kriminaliteto od leta 1994 dalje. Kazniva dejanja gospodarske narave so, kot je razvidno iz tabele 1, ves čas naraščala.

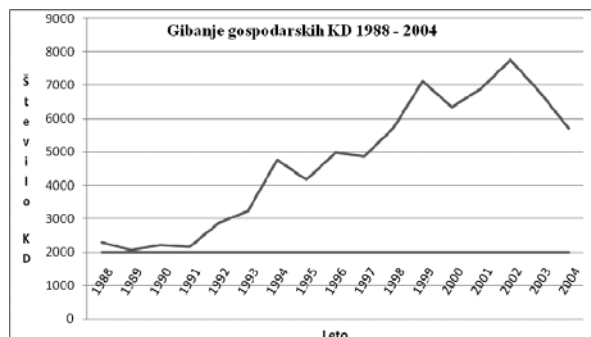
Iz gornjih tabel je razvidno, da je bilo gospodarskih kaznivih dejanj po številu bistveno manj od kaznivih dejanj splošne kriminalitete. Škoda, ki pa so jo tovrstna kazniva dejanja povzročila, pa je bila precej višja od škode, ki so jo povzročila ostala kazniva dejanja. Vsaj celotna devetdeseta leta prejšnjega stoletja je bila takšna praksa. Do sprememb je prišlo na prelomu tisočletja. Leta 2000 so negospodarska kazniva dejanja povzročila celo večjo škodo kot gospodarska. Sicer pa je glede na povzročeno škodo v prvih letih novega tisočletja prišlo do ravnovesja med gospodarskimi in negospodarskimi kaznivimi dejanji.

Ob navedenih podatkih se postavlja vprašanje, ali ti dejansko ponazarjajo razširjenost gospodarskega kriminala v Sloveniji. Za gospodarski kriminal je namreč povsod po svetu značilno veliko sivo polje, zato statistika ne daje prave slike

o njegovih resničnih razsežnostih. Kar zazna policija, je le vrh ledene gore, o obsegu tistega, kar se skriva v globini, pa lahko le domnevamo. To še zlasti velja za zapletena in težko dokazljiva kazniva dejanja korupcije, pranja denarja in sodobnih oblik gospodarskega kriminala, kakršni sta denimo »insajderstvo« in računalniški kriminal. Kot je iz zgornjih podatkov razvidno, so pri nas po številu kazenskih ovadb prevladovali poslovne goljufije. V začetku 90. let so jih izvajala številna na novo ustanovljena podjetja brez kapitala, v poznejših letih pa so se zaradi pomanjkanja likvidnih sredstev in dragega denarja na finančnem trgu še zlasti razrasle pod krinko tako imenovanega finančnega inženiringa. Zelo pogosta so bila tudi kazniva dejanja na škodo državnega proračuna, predvsem davčne zatajitve in carinske goljufije, še zlasti pri blagu, obdavčenem s trošarinami (alkohol, cigarete, nafta). Na področju gospodarske kriminalitete je bila značilna skromna učinkovitost oziroma majhno število obsodb. »Obsodb je malo tudi drugod po svetu, vendar jih marsikje rešujejo na precej bolj učinkovit način«, je leta 2002 dejal direktor urada za preprečevanje pranja denarja Claudio Stroligo. Da je rezultat na področju gospodarskega kriminala resnično skromen, je na začetku novega tisočletja priznala tudi tedanja generalna državna tožilka Zdenka Cerar. »Obsodb je zanemarljivo malo, kazni pa so tudi pri velikih gospodarskih zadevah razmeroma blage. To še zlasti velja za divje lastninjenje, ko kljub trudu ne policija ne tožilci nismo imeli dovolj moči, da bi bili kos tem pojavom. Čeprav smo sprejeli zahtevo, da tožilci rešujejo zadeve v treh mesecih, se je tega težko držati, ker so gospodarske zadeve obsežne, kadrovska za-

sedba pa je nezadostna in obremenjena s številnimi obravnavami«, je bila mnenja Cerarjeva.⁵

Graf 1: Krivulja gibanj števila gospodarskih kaznivih dejanj 1988–2004

Vir: Statistični letopis ONZ 1994, str. 39, Statistični letopis MNZ in policije 2001, str. 135, <http://www.policija.si/portal/statistika/kriminal/pdf/delo-krim2002.pdf> (10. 4. 2008), <http://www.policija.si/portal/statistika/kriminal/pdf/delo-krim2004.pdf> (10. 4. 2008).

Za uspešno odkrivanje in dokazovanje gospodarske kriminalitete je poleg kriminalistične stroke potrebno obvladati še vrsto dodatnih specifičnih znanj, kot je poznavanje finančnih predpisov, borznega poslovanja, statusnega prava, davčne zakonodaje, ekonomike poslovanja in drugih veščin. Posebej je pomembno sodelovanje vseh organov pregona. Seveda mora biti tudi interes države po čim večjem preprečevanju kaznivih dejanj gospodarske kriminalitete. Izredno pomembno je omeniti značilnost gospodarske kriminalitete, v kateri se bistveno razlikuje od klasične kriminalitete. Kot že omenjeno, gre za tako imenovano »sivo polje« kriminalitete. Pri klasični kriminaliteti so posledice kriminalnega dejanja v večini primerov vidne in zaznavne. Pri gospodarski kriminaliteti pa posledice kriminalnega dejanja največkrat niso direktno vidne in zaznavne, ampak jih je mogoče odkriti le pri pregledu poslovanja gospodarskih subjektov, s prijavi največkrat anonimnih oseb ali objavo v medijih oziroma naključno. Tako pri gospodarski kriminaliteti ne moremo vedeti, koliko je v resnici obstaja, temveč lahko govorimo le o tisti, ki jo zaznamo.⁶

⁵ Igor Dernovšek: *Poslovno podzemlje se razrašča*. V: *Gospodarski vestnik*, letnik 51, št. 15, 15. 4. 2002, str. 21–26.

⁶ Igor Lamberger: *Sistemska vprašanja, ki vplivajo na učinkovito delovanje kriminalistične policije v boju zoper gospodarsko kriminaliteto*. V: *Maver*, Darko et al (uredniki): *Posvet »Problematika odkrivanja in pregona gospodarske*

Boštjan Penko, nekdanji direktor urada za preprečevanje korupcije ter kasneje višji državni tožilec,⁷ ki je deloval v skupini za preganjanje organiziranega kriminala, je v enem izmed svojih intervjujev dejal, da so v Sloveniji deli gospodarske elite ugrabili državo. Po njegovem je ena najnevarnejših oblik korupcije, ko zasebniki vzamejo državne oziroma politične mehanizme v soje roke in jih uporabijo za lastno korist. Kot je dejal, je v Sloveniji tovrstna oblika kriminala toliko lažje izvedljiva, »ker smo Slovenci zadovoljni z malim, pripravljeni delati za dokaj nizko plačo in nismo toliko politično angažirani, da bi šli na ulice«. Še bolj zaskrbljujoče je dejstvo, da se je v eni od opravljenih raziskav izkazalo, da je kar polovica menedžerjev menila, da je korupcija neizogibni del slovenskega gospodarstva. Dejstvo je, da so nekateri od samega začetka tranzicije oziroma privatizacije delovali preračunljivo in so imeli za svoj cilj v privatizaciji pridobiti čim več koristi zase.⁸ Leta 2002 je avtorju članka v *Gospodarskem vestniku* uspelo pridobiti mnenje o korupciji neimenovanega strankarskega veljaka. Ta je dejal, da »vse stranke tako ali drugače pridobivajo sredstva,

kriminalitete, 27. november 2002, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana 2003, str. 69–82.

⁷ Generalna državna tožilka Barbara Brezigar je februarja 2008, domnevno po pregledu Penkovega dela (predvsem v zadevi Orion), predlagala njegovo razrešitev z mesta višjega državnega tožilca. To se je tudi zgodilo in 1. julija 2008 je Boštjan Penko že deloval kot odvetnik. Spomnimo, da so ga 29. junija 2008 skupaj s prvim možem podjetja SCT aretirali v zelo sumljivih okoliščinah in brez dokazov storjenega kaznivega dejanja. Mnogi so zato govorili, da je v tem primeru šlo za politično motivirano dejanje brez kakršnekoli pravne in ustavne osnove. Kazenski pravnik dr. Ljubo Bavcon je o tej zadevi dejal: »Z ogorčenjem spremljam akcije, ki jih v zadnjih dneh izvajata tožilstvo in policija. Z ogorčenjem zato, ker sem prepričan, da je Boštjan Penko zadnji človek pri nas, ki bi zlorabil svoj položaj, in to iz koristoljubnih namenov. Tudi sam sem ob Penkovih solzah podoživljal to neskončno nemoč posameznika, ki je lahko tudi čist kot solza, pred mahinacijami in manipulacijami državnega represivnega aparata, ki nima nobenih omejitev. V zvezi s tem sem zaskrbljen, zato ker vidim, da nobena izkušnja, naša in tuja, z zlorabami kazenskega prava za politične namene sredi preteklega stoletja v avtoritarnih in totalitarnih režimih ne vpliva na to, da se danes kaj takega ne bi več dogajalo«. V času nastajanja tega članka ta zgodba še ni dobila epiloga. Vsekakor pa se ob njej ponovno postavlja vprašanje o objektivnosti, nepristranskosti ter učinkovitosti slovenskih represivnih organov.

⁸ Nataša Koražija: *Pravična bi bila deprivatizacija! Intervju z Boštjanom Penkom*. V: *Gospodarski vestnik*, leto 52, št. 14, 07 – 13. 4. 2003, str. 30–33.

Tabela 3: Število nekaterih kaznivih dejanj gospodarske kriminalitete v Sloveniji v devetdesetih letih 20. stoletja

KD	Število kaznivih dejanj v letu							
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Zloraba položaja ali pravic	273	247	340	239	242	194	171	179
Zloraba pooblastil	26	54	53	44	22	12	2	/
Sklenitev škodljive pogodbe	29	17	36	34	29	18	10	9
Davčna zatajitev	70	144	120	77	111	131	47	58
Poneverba	151	130	110	117	135	118	194	188
Ponareitev ali uničenje poslovnih listin	131	160	107	219	344	245	291	411
Nevestno gospodarjenje	27	32	24	28	26	22	5	6
Neupravičena uporaba	40	31	15	16	25	22	7	38
Zloraba uradnega položaja ali pravic	51	58	65	65	41	42	43	55
Ponareitev ali uničenje uradne listine	21	38	21	18	13	47	12	27
Dajanje podkupnine	28	28	32	/	26	17	22	38
Jemanje podkupnine	11	23	10	2	1	2	5	13
Poslovna goljufija	329	682	2197	1886	2455	2201	2234	171
Ponarejanje in uporaba ponarejenih vrednosti	8	9	31	886	976	1125	1446	1333
Hudodelsko združevanje	11	3	5	11	4	1	2	13
Pranje denarja	–	–	–	2	7	5	13	3
Izdaja nekritega čeka	263	151	181	251	214	314	814	330

Vir: Statistični letopis MNZ, 2000, str. 79.

redko pa so tako nespretni, da kaka nelegalnost pride na dan. Če le v svojih vrstah nimaš izdajalcev». Priznal je še, da je morala pri denarju pisana z malo začetnico. Menil je še, da je korupcije še več v tujini. »Edina razlika je, da imajo tam ljudje dobre strokovnjake, ki preprečijo, da bi stvar prišla v javnost«, je še dodal.⁹ Kljub temu, da je strankarski veljak neimenovan, se seveda ob takšnih komentarjih lahko zgrozimo, saj povedano žal prejkone drži. V tranziciji so se vzpostavile politične sile, ki so obvladovale (in to še vedno počnejo) tudi nekatere ključne dele gospodarstva.

Iz podatkov je razvidno, da je med kaznivimi dejanji gospodarske kriminalitete bilo največ poslovnih goljufij. Veliko je bilo tudi ponarejanja in uporab ponarejenih vrednosti, zlorab položaja in poneverb.

Zlorabe v okviru procesa lastninjenja in privatizacije družbene lastnine

V času od leta 1990 do sprejema Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij (ZLPP)¹⁰ konec leta 1992 so se mnoga podjetja statusno preoblikovala, dokapitalizirala ali reorganizirala na podlagi takratne jugoslovanske zakonodaje. Ker v tem času država še ni imela docela vzpostavljenega instituta nadzora nad statusnimi in premoženjsko-kapitalskimi spremembami podjetij, ki so imela družbeni kapital, je seveda bila velika možnost zlorab. V tem obdobju je tako lahko prihajalo do tako imenovane »divje privatizacije«.¹¹ Ob opazovanju oblik kaznivih, nemoralnih, neetičnih in protiustavnih dejanj zoper družbeno premoženje je ves čas njihovega nastajanja vzbujalo skrb dejstvo, da so se »majhnim tatovom« družbenega premoženja, ki so si izboljševali družinski proračun s popoldanskim zaslužkom, z možnostmi, ki jih je dajala zaposlitev v družbenem podjetju (pri-

¹⁰ Uradni list RS, št. 55, 20. 11. 1992.

¹¹ Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij, Poročilo o delu Agencije RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Agencija RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Ljubljana 1999, str. 100.

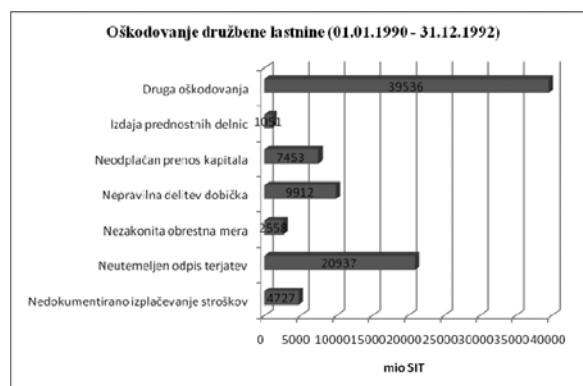
⁹ Jan Pinterič: Prosim, naj me kdo podkupi. V: Gospodarski vestnik, leto 51, št. 21, 27. 5. 2002, str. 18–21.

laščanje rezervnih delov, reprodukcijskega materiala in drugo), očitneje kot v preteklosti pridružili predstavniki tako imenovanega belega ovrtnika, poslovne oziroma strukturalne kriminalitete. Tako je pretežni del oblik transformacije družbene lastnine v privatno, vsaj v prvem obdobju, potekal prav na nivojih vodstev podjetij, s sodelovanjem intelektualcev, s sodelovanjem ali vednostjo krajevnih in drugih oblasti. Šele kasneje so se razvile oblike, ki so z vključevanjem vseh zaposlenih poskušale legitimizirati navedena dogajanja. Čeprav so vseskozi tako predstavniki širše javnosti, kot tudi posamezni pripadniki oblasti in različnih nivojev družbenega nadzorstva, vedeli, da do teh pojavov prihaja, resnejših spodbud za njihovo preprečevanje ni bilo. Z opuščanjem reševanja posameznih primerov ali pa zaradi nemoči njihovega dokazovanja se je zato občasno celo delo, da se je širjenje teh pojavov celo spodbujalo.¹²

Konec leta 1992 sprejeti ZLPP se je do problematike divjega lastninjenja opredelil v 48. členu, ki se je glasil: »Pred začetkom preoblikovanja se v podjetjih ali v od njih odvisnih ali povezanih podjetjih, ki so se v času od 1. 1. 1990 do uveljavitve tega zakona, to je 5. 12. 1992, kakorkoli statusno preoblikovala, reorganizirala, brezplačno prenašala družbeni kapital ali ustanavljala in vlagala v nova podjetja, ali so prenašala posamezne poslovne funkcije na druga podjetja, opravi finančni, računovodski in pravni pregled ter preverjanje zakonitosti in pravilnosti poslovanja, če obstaja utemeljen sum, da je pri tem prišlo do oškodovanja družbene lastnine.«¹³ Leta 1995 je bila na podlagi Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o Agenciji RS za plačilni promet, nadziranje in informiranje¹⁴ ustanovljena Agencija RS za revidiranje lastninskega preoblikovanja podjetij, ki je opravljala revizijske postopke podjetij. Agencija je delovala vse do 1. avgusta 2004, ko je po Zakonu o ukinitvi Agencije RS za revidiranje lastninskega preoblikovanja podjetij¹⁵ prenehala obstajati.

Graf 2: Oškodovanje družbene lastnine, ugotovljeno v postopkih revizije lastninskega pre-

oblikovanja za obdobje od 1. 1. 1990 do 31. 12. 1992, po stanju na dan 31. 7. 2004 (klasifikacija je narejena, kot predvideva drugi odstavek 48. člena ZLPP¹⁶)

Vir: Zadnje poročilo o delu Agencije za revidiranje na dan 31. 7. 2004, str. 8–9.

V obdobju od 1. 1. 1990 do 31. 12. 1992 je prišlo po podatkih Agencije za revidiranje do oškodovanja družbene lastnine v vrednosti 86174 milijonov slovenskih tolarjev. Sama številka nam seveda pove izredno malo. S pomočjo izračuna oziroma revalorizacije denarnega zneska¹⁷ pa pridemo do izredno zanimive vsote. Vrednost zgoraj omenjenega revaloriziranega zneska na dan 2. 10. 2008 je znašala 1.238.454.581,87 EUR.¹⁸ Pri izračunu se upošteva gibanje indeksov cen v obravnavanem obdobju, ki so bili merilo inflacije. Znesek je visok, posebej če predpostavimo, da vsa oškodovanja in kazniva dejanja niso bila odkrita. Naj samo informativno dodamo, da je proračun Republike Slovenije za leto 1992¹⁹ znašal dobrih 174 milijard slovenskih tolarjev oziroma dobri 2,5 milijarde evrov (revaloriziran znesek).²⁰ Vsekakor si je majhen del prebivalstva v tem obdobju zelo opomogel. Največja oškodovanja so bila posledica neutemeljenega odpisa terjatev, nepravilne delitve dobička ter neodplačanega prenosa kapitala. Sta-

¹⁶ Uradni list RS, št. 55, 20. 11. 1992, 48. Člen, str. 3123.

¹⁷ Izračun preverljiv na strani: http://www.stat.si/indikatorji/preracun_reval.asp (2. 10. 2008).

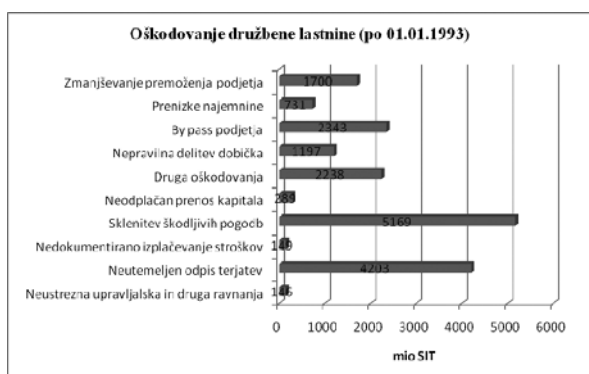
¹⁸ Za začetni datum pri izračunu revaloriziranega zneska je vzeta 31. 12. 1992!

¹⁹ Zakon o proračunu RS za leto 1992. Uradni list RS, št. 16, 31. 3. 1992.

²⁰ Znesek 2,5 milijarde evrov je vrednost, ki je dobljena s izračunom oziroma revalorizacijo denarnega zneska z začetnim datumom 31. 12. 1992. Če vzamemo kot začetno vrednost 1. 1. 1992, je preračunana vrednost še veliko višja. Ta znaša 4,7 milijarde evrov (vzrok je v inflaciji). Izračun je bil narejen na dan 2. 10. 2008.

tistični podatki pričajo o tem, da je do največjih zlorab prihajalo v obdobju od 1. 1. 1990 do konca leta 1992, kar je popolnoma razumljivo. V tistem obdobju še ni bila sprejeta ustrezna zakonodaja, kar so nekateri s pridom izkoriščali. Kot je razvidno iz grafa 3 je prihajalo do zlorab še tudi po sprejetju ZLPP, ampak v veliko manjši meri.²¹ Seveda pa po vsej verjetnosti v revizijskih postopkih vse nepravilnosti niso bile odkrite.

Graf 3: Oškodovanje družbene lastnine, ugotovljeno v postopkih revizije po 1. 1. 1993, po stanju na dan 31. 7. 2004 (klasifikacija je narejena, kot predvideva drugi odstavek 48. člena ZLPP²²)

Vir: Zadnje poročilo o delu Agencije za revidiranje na dan 31. 7. 2004, str. 12–13.

V obdobju od 1. 1. 1993 do 31. 7. 2004 je bilo v postopkih opravljene revizije Agencije za revidiranje ugotovljeno, da je prišlo do oškodovanja družbene lastnine v vrednosti 8820 milijonov slovenskih tolarjev. S pomočjo izračuna oziroma revalorizacije denarnega zneska je znašala vrednost zgoraj omenjenega revaloriziranega zneska na dan 2. 10. 2008 42.325.988,98 EUR. Pri izračunu se upošteva gibanje indeksov cen v obravnavanem obdobju, ki so bili merilo inflacije. Do največjih zlorab je prišlo zaradi sklepanja škodljivih pogodb, ustanavljanj by pass podjetij, neutemeljenega odpisa terjatev ter zmanjševanja premoženja podjetij.

Zelo škodljiva oblika gospodarskega kriminala v času privatizacije je bila korupcija. Nekatere raziskave so pokazale, da se s privatizacijo podjetja zapirajo. V privatiziranih podjetjih je javnosti na razpolago manj informacij o stroških in kazalcih

uspešnosti poslovanja. Zaradi tega je privatizacija javnih podjetij ali zavodov sama po sebi nedemokratska in za družbo tudi nevarna, saj se z njo povečuje vpliv menedžerjev in zmanjšuje vpliv javnosti. Vodilni gospodarstveniki imajo vse večji vpliv na politiko in z donacijami političnim strankam postajajo nelegitimni sooblikovalci politike. Tržna logika in dobiček tako vse bolj potiskata v ozadje javne interese. To niso samo domneve, temveč empirično ugotovljena dejstva. Te tudi potrjujejo, da obstaja negativna soodvisnost med privatizacijo in dostopnostjo do informacij in tudi negativna soodvisnost med privatizacijo in družbeno odgovornostjo menedžerjev. Iz vsega tega bi lahko sklepali, da je korupcija neizogibna posledica privatizacije, vendar ni tako. Korupcija ni ekonomski, ampak predvsem politični problem.²³

Eno od oblik gospodarskega kriminala so predstavljali tudi stečaji. Nekatere značilnosti stečajev podjetij so namreč kazale na upravičen sum, da bi lahko stečaji podjetij bili oblike gospodarske kriminalitete, in sicer vsaj s treh vidikov:

- stečaj kot oblika gospodarske kriminalitete,
- stečaj (oziroma nelikvidnost podjetja) kot posledica gospodarske kriminalitete,
- stečaj kot oblika prikrivanja gospodarske kriminalitete.²⁴

Med kazniva dejanja zoper gospodarstvo, ki jih je vključeval KZ iz leta 1994, sta spadala tudi lažni stečaj (232. člen) in povzročitev stečaja z nevestnim gospodarjenjem (233. člen). Za lažni stečaj je šlo, ko je kdo z namenom, da obveznosti ne bi bile plačane, navidezno ali dejansko poslabšal svoje premoženjsko stanje ali premoženjsko stanje drugega dolžnika in je s tem povzročil stečaj tako, da je:

- premoženje ali njegov del, ki je sodil v stečajno maso, navidezno prodal, brezplačno odstopil, odtujil za izredno nizko ceno ali celo uničil;
- sklenil lažno pogodbo o dolgu ali priznal neresnične terjatve;

²¹ Zadnje poročilo o delu Agencije za revidiranje na dan 31. 7. 2004, <http://www.arlpp.gov.si/aktualno.htm>, 27. 2. 2008.

²² Uradni list RS, št. 55, 20. 11. 1992, 48. člen, str. 3123.

²³ Veljko Rus: *Podjetizacija in socializacija države*, Knjižna zbirka Teorija in praksa, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2001, str. 126–129.

²⁴ Žnidaršič Kranjc: *Privatizacija ali zakonita kraja*, str. 91–94.

- prikril, uničil, predružačil ali tako vodil knjige ali listine, da se iz njih ni moglo ugotoviti dejansko premoženjsko stanje.

Za tovrstna dejanja je bila zagrožena kazen od šestih mesecev do petih let. Za povzročitev stečaja z nevestnim gospodarjenjem je bila zagrožena kazen do petih let zapor. Za povzročitev stečaja z nevestnim gospodarjenjem se je štelo dejanje, ko je kdo, ki je vedel, da sam ali kdo drug kot plačnik ni bil zmožen plačila, pa je nesmotrno trošil sredstva ali jih odtuževal za izredno nizko ceno, se čez mero zadolževal, prevzemal nesorazmerne obveznosti, sklepal ali obnavljal pogodbe z osebami, za katere je vedel, da niso zmožne plačila, opuščal pravočasno uveljavitev terjatev ali kako drugače očitno kršil svoje dolžnosti pri upravljanju s premoženjem ali pri vodenju gospodarske dejavnosti, zaradi česar je prišlo do stečaja in velike premoženjske škode za upnike.²⁵

Proces lastninjenja in privatizacije družbene lastnine je v slovenski gospodarski tranziciji predstavljal osrednji problem. Šlo je izjemno zapleten proces, ki so ga nekateri obrnili v svoj prid. »V Sloveniji smo bili prepričani, da smo nekaj posebnega, naš komunizem s človeškim obrazom naj bi se postopno in mehko prelevil v kapitalizem s človeškim obrazom«, je zapisal v *Financah* Matej Kovač, direktor za tuje trge v podjetju IUS Software.²⁶ Maske oziroma predstave o idealnem, pravičnem kapitalističnem in demokratičnem sistemu pa so, če že ne prej, dokončno padle v letu 2008. To leto so nekateri označili kar za vrhunec gospodarske tranzicije v Sloveniji, saj so na dan privreli menedžerski odkupi v nekaj večjih slovenskih podjetjih. Najbolj je odmeval primer Pivovarne Laško. V letu 2008 se je namreč izkazalo, da je predsednik uprave preko nekaj družb kar sam večinski lastnik pivovarne. Podobno se je zgodilo tudi v Istrabenzu, BTC-ju ter Viator Vektorju. Pomen nacionalnega interesa, ki se je ves čas tranzicije izpostavljal, je postal predmet številnih diskusij in polemik. Izkazalo se je namreč, da je bolj kot za nacionalni interes, šlo za uveljavljanje interesov posameznikov. Vsekakor se je potrebno strinjati z ekonomistom Bernardom Brščičem, ki je dejal, da

je »nacionalni interes eden izmed bolj zlorabljenih pojmov slovenskega politično-ekonomskega bese-dišča« in da je »priročna retorična figura, ki so jo posamezne politične skupine uporabile za sleparsko prikazovanje zasebnega interesa kot javnega z namenom, da se je nekdanja državna lastnina znašla v »pravih« rokah, rokah tovarišije²⁷«. Slovenka različica kapitalizma je pokazala svoj pravi obraz. Pričel se je tako imenovani boj s tajkuni, ogromno je bilo moraliziranja in spraševanj, ali je Slovenija sploh pravna država in podobno. Nekateri menijo, da je v tem primeru ugotovitev, da je odpovedala pravna država, preveč splošna. Matej Kovač je na primer zapisal, da se »pravna država z vsemi atributi pri nas namreč sploh ni vzpostavila in vsaj teoretično je bilo možno postati tajkun po povsem zakoniti poti«. Nekateri pa so menili, da so bodoči lastniki za najem posojila zastavili delnice, anuitete posojil in obresti nato odplačevali iz dobička ali rednega poslovanja družbe, katere lastniki so postali.³⁰

Izpeljava oziroma način privatizacije je bila in še vedno je predmet številnih razprav. Že omenjeni nekdanji direktor Urada za preprečevanje korupcije Boštjan Penko je leta 2003 dejal, da če bi bilo mogoče, »bi se morali lotiti deprivatizacije«. To bi se seveda bilo še kako dobrodošlo, vendar pa je kaj takega tudi zelo naivno pričakovati. Nobena zakonodaja namreč ne more veljati za nazaj.³¹ Vsekakor je tukaj primerno navesti pomenljiv naslov knjige Alenke Žnidaršič Kranjc »Privatizacija

²⁵ Kazenski zakonik Republike Slovenije, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana 1994, str. 121–122.

²⁶ Matej Kovač: *Roparski baroni*. V: *Financa*, št. 105/2749, 3. 6. 2008, str. 12. Dalje: Kovač: *Roparski baroni*.

²⁷ Izraz »tovarišija« ekonomist Bernard Brščič razume kot klientelistično navezo nekdanjih komunistov in novodobnih povzpetnikov, ki poskuša obvladovati vse vidike ekonomskega, političnega in kulturnega življenja v slovenski družbi. Brščič je tudi avtor pojma »tovarišijski kapitalizem«, ki predstavlja izrojeno obliko kapitalizma, ki ga je skozi celotno tranzicijo močno zaznamovalo nedelovanje pravne države, omejevanje konkurence in onemogočanje svobodne podjetniške pobude. *Tovarišijski kapitalizem je (tako Brščič) bil ovit v ljudem všečno retoriko nacionalnega interesa in socialne države, dejansko pa je bil utemeljen na klientelizmu, kriminalu in korupciji*.

²⁸ Bernard Brščič: *Tovarišijski kapitalizem je utemeljen na klientelizmu, kriminalu in korupciji*. V: *Financa*, št. 115/2759, 17. 6. 2008, str. 10–11. Dalje: Brščič: *Tovarišijski kapitalizem*.

²⁹ Kovač: *Roparski baroni*.

³⁰ Vid Kocjan: *Tranzicijski botri tajkunov*. V: *Demokracija*, št. 22, leto XIII, 29. 5. 2008, str. 24–27.

³¹ Nataša Koražija: *Pravična bi bila deprivatizacija! Intervju z Boštjanom Penkom*. V: *Gospodarski vestnik*, leto 52, št. 14, 07 – 13. 4. 2003, str. 30–33.

ali zakonita kraja. Divja privatizacija, načrtovana kraja, neznanje ali slovenska nevoščljivost?³² Naslov je sicer zelo provokativen, ampak na mestu. O privatizaciji imajo zanimiva mnenja nekateri slovenski politiki. Miran Potrč, ki je bil aktiven v politiki še v prejšnjem sistemu in je poslanec v Državnem zboru Republike Slovenije vse od leta 1992 dalje, je o tem, kako je Slovenija spreminjala družbeno lastnino v privatno dejal: »Spreminjali smo jo po koščkih tako, da je obstajala možnost na relativno poceni način priti do pomembnega dela kapitala v podjetju in ta denar ni v žepu, v denarnicah, /.../ je v delnicah«.³³ Predsednik skupščine Republike Slovenije v letih 1990–1992 in ena vodilnih osebnosti slovenskega osamosvojitvenega procesa dr. France Bučar, ki je bil član Državnega zbora Republike Slovenije tudi po letu 1992, je o privatizacijskem procesu dejal: »Politika enostavno ni bila kos tem procesom /.../ Bogataši niso padli z neba /.../ Politika ni naredila ničesar, da bi intervenirala s svojimi ukrepi, da do tega ne bi prihajalo«. Dejal je še, da je najlažje obtoževati in kriviti nekoga in govoriti, kako je kdo kradel družbeno lastnino. Dejstvo po njegovem je, da ne politika in ne stroka nista bili kos nastali situaciji in so nekateri pač to izkoristili.³⁴ Dr. Dimitrij Rupel, predsednik Republiškega komiteja za mednarodno sodelovanje v Demosovi vladi in nato zunanji minister Republike Slovenije v skoraj vseh kasnejših slovenskih vladah, je okrog bogatenja nekaterih dejal, da so do velikega premoženja prišli zaradi velikih kreditov, ki so jih dobivali v bankah. Po njegovem je denar bil edino v bankah in nekaterih nekdanjih komunističnih ustanovah. Kredite pa so jim odobrili zaradi poznanstev. Kredite so nekateri po njegovem dobili tudi »na nič« in so potem to izkoristili in si ustvarili »imperije«. Rupel omenja tako imenovano »Old Boys Network«. Vseeno pa po Ruplovem mnenju v Sloveniji

ni bilo tako kot na Madžarskem, kjer so tujci kupili velika podjetja.³⁵

O korupciji in gospodarskem kriminalu je Janez Janša, predsednik vlade Republike Slovenije po letu 2004, na zasedanju Državnega zbora Republike Slovenije junija 2008 dejal, da njegova vlada, ko je nastopila mandat, ni imela usposobljenih struktur za boj proti gospodarskemu kriminalu in korupciji belih ovratnikov. Gospodarski kriminal in korupcija sta bila po njegovem do leta 2005 del sistema in trajalo je vsaj dve leti, da so bile izvedene organizacijske spremembe, da so usposobili ljudi. Janša je še dejal, da so se šele z imenovanjem novih direktorjev stvari začele razkrivati.³⁶ Opozicija se s to izjavo ni strinjala in je trdila ravno obratno. Po mnenju opozicije so se največji prevzemi in koncentracije lastništva zgodili ravno v času vlade Janeza Janša. Lahko rečemo: pač značilen besedni politični dvoboj. Kaj več kot besedni dvoboj pozicije in opozicije bi bilo, še posebej na temo razprave, nesmiselno pričakovati. Najbližje resnici so verjetno tisti, ki menijo, da imajo oziroma so imeli oboji – tako »desni kot levi« – veliko masla na glavi in da nobena stran ni povsem nedolžna. Ekonomist Bernard Brščič meni, da je v Sloveniji »šlo za sistematično vmešavanje nosilcev politične moči v delovanje institucij pravne države s sprejemanjem neustrezne in pomanjkljive zakonodaje, političnim kadrovanjem v vrhove pravosodja in tržnih regulatorjev, nereformiranja teh institucij z namenom ohranjanja njihove neučinkovitosti in podobno«. Navedeni razlogi so privedli do »znanih slovenskih privatizacijskih odklonov«, kot so zloraba notranjih informacij, delniška parkirišča, obvodna podjetja, izogibanje prevzemni zakonodaji in klientelizem. Vsekakor je razloge za nepravilnosti smiselno iskati tudi v nedelovanju pravne države. Po mnenju ekonomista Brščiča je Slovenija naredila veliko napako, ker v začetku tranzicije ni izpeljala lustracije sodstva.³⁷

Slovenija se je odločila za kapitalistični sistem, v katerem socialno razslojevanje ter kapitali-

³² Alenka Žnidaršič Kranjc: *Privatizacija ali zakonita kraja. Divja privatizacija, načrtovana kraja, neznanje ali slovenska nevoščljivost?*, DEJ d.o.o., Postojna 1994.

³³ Izjava Mirana Potrča. V: *Informativna oddaja Omizje* (Ko se decembra zgosti čas...), TVS 1, 26. 12. 2007. Ogled možen na internetni strani: http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=rtvoddaje&op=web&func=read&c_id=175... (8. 1. 2008).

³⁴ Izjava dr. Franceta Bučarja. V: *Informativna oddaja Omizje* (Ko se decembra zgosti čas...), TVS 1, 26. 12. 2007. Ogled možen na internetni strani: http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=rtvoddaje&op=web&func=read&c_id=175... (8. 1. 2008).

³⁵ Izjava dr. Dimitrija Rupla. V: *Informativna oddaja Omizje* (Ko se decembra zgosti čas...), TVS 1, 26. 12. 2007. Ogled možen na internetni strani: http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=rtvoddaje&op=web&func=read&c_id=175... (8. 1. 2008).

³⁶ Meta Roglič: Janša: Do leta 2005 je bila korupcija del sistema. V: *Dnevnik*, št. 128, leto LVIII, 4. 6. 2008, str. 1–2.

³⁷ Brščič: *Tovarišijski kapitalizem*.

sti niso nobena posebnost. Pomembno vprašanje pa je, ali so posamezni kapitalisti do premoženja prišli po legalni in transparentni poti. O novodobni slovenski kapitalski eliti je svoje mnenje izrazil ekonomist Brščič. Deli jo v tri skupine. V prvi skupini so po njegovem tako imenovani rdeči direktorji, torej direktorji, ki so bili že za časa komunizma na najvišjih vodstvenih položajih in so svoj položaj ohranili tudi v času tranzicije po letu 1990. Drugo skupino predstavljajo tisti, ki so obogateli prav na račun zgoraj obravnavane tako imenovane pidovske privatizacije. Pidovski milijonarji, lastniki družb za upravljanje in kasneje po preoblikovanju večinski lastniki pooblaščenih investicijskih družb oziroma PID-ov. Tretjo skupino pa predstavlja majhno število kapitalistov, ki so po Brščičevem »pravi podjetniki«, ki so »neugodnemu slovenskemu poslovnemu okolju navkljub obogateli na zakonit in legitim način, z lastnim znanjem, prevzemanjem tveganja in ustvarjanjem poslovnih priložnosti«.³⁸

Najodmevnejše gospodarske afere

V Sloveniji je odmevalo kar nekaj gospodarskih afer, ki pa jih vse po vrsti lepo opiše stavek: »Tresla se je gora, rodila miš.« Veliko se je govorilo, afere so zelo odmevale, rezultati pa so, kar se obtožb tiče, bili zanemarljivi. Ena najbolj odmevnih gospodarskih afer v Sloveniji je zagotovo bila afera HIT. Nekdanji predsednik uprave novogoriške družbe Danilo Kovačič in soobtoženi Danilo Kodrič sta bila leta 2000 spoznana za kriva zaradi zlorabe položaja. Kovačiča, ki je zaradi zdravstvenih razlogov – zdravil se je v psihiatrični bolnišnici – prosil za odlog kazni, je pomilostil nekdanji predsednik Janez Drnovšek.³⁹ Zraven primera HIT je svoj epilog na sodišču doživel še primer Šuštar. Nekdanji državni sekretar na gospodarskem ministrstvu ter profesor Ekonomske fakultete v Ljubljani je bil najprej ovađen, obtožen in kasneje tudi pravnomočno obsojen. Primer Šuštar je eden redkih primerov korupcije, ki ga je slovensko pravosodje speljalo do konca.

Ostale afere, ki so najbolj odmevale v medijih so bile: afera Rdeči križ, afera SIB banka, afera Dadas, afera Zbiljski gaj in afera Orion. Preiskava zoper tedanjega generalnega sekretarja Rdečega križa Mirka Jeleniča in zoper njegovega pomočnika Janka Jurco je bila na predlog državnega tožilstva prekinjena. Vzrok za ustavitev preiskave naj bi bil v tem, da policija in tožilstva niso zbrala dovolj dokazov. Tedanji višji državni tožilec Boštjan Penko je priznal, da so tožilci precej nemočni proti tistim, ki se ukvarjajo z gospodarskim kriminalom. Kot je dejal, ti namreč delujejo tako, da tožilci, ki so zgolj kazenski pravniki brez poglobljenega ekonomskega ali finančnega znanja, kaznivih dejanj sploh ne prepoznajo. Tožilstvo ima sicer vse možnosti, da bi zaposlilo strokovnjake, ki bi tožilem pomagali pri branju zapletenih poslovnih listin, vendar je strokovni center tožilstva prazen. Penko je še dodal, da »posamezni ugledni gospodarstveniki in drugi člani elite izkoriščajo nekompetentnost državnih nadzornih in represivnih organov«.⁴⁰

Tudi v ostalih odmevnih aferah, razen v aferi Dadas, je bil razplet podoben, kot v zgoraj omenjenih aferah. Prvi mož Poslovnega sistema Dadas, Davorin Sadar, je bil obtožen zaradi kaznivega dejanja zlorabe položaja ali pravic pravnomočno obsojen na tri leta zapora in bil deset dni pred iztekom kazni izpuščen zaradi »vzornega« vedenja. V ostalih primerih krivci niso bili obtoženi. Še več, stvari so šle tako daleč, da se je zdelo, kot da so oškodovanci sami krivi za krivice in škodo (npr. afera Orion), ki jih je doletela. Dejstvo je, da si je nekdo na podlagi gospodarskega kriminala zelo »opomogel« in zaradi premalo učinkovitih organov pregona (pa tudi politične volje) nikoli ni in verjetno nikoli ne bo odgovarjal.

³⁸ Aleš Žužek: *Intervju z Bernardom Brščičem za STA (Slovensko tiskovno agencijo)*. 28. 7. 2008, Ljubljana. *Intervju dosegljiv na*: <http://www.sta.si/vest.php?id=1305683> (1. 8. 2008).

³⁹ RTV SLO: <http://teletekst.rtvsl.si/S30200.HTML>.

⁴⁰ Rok Praprotnik: *Počutiš se, kot da bi iz vrtca prišel na fakulteto. Intervju z Boštjanom Penkom*. V: *Delo*, leto 47, št. 13, 17. 1. 2005, str. 2.

Viri

- Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo.
 Agencija Republike Slovenije za revidiranje lastninskega preoblikovanja.
 Izjava dr. Dimitrija Rupla. V: Informativna oddaja Omizje (Ko se decembra zgosti čas ...), TVS 1, 26. 12. 2007. Ogled možen na internetni strani: http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=rtvoddaje&op=web&func=read&c_id=175... (8. 1. 2008).
 Izjava dr. Franceta Bučarja. V: Informativna oddaja Omizje (Ko se decembra zgosti čas ...), TVS 1, 26. 12. 2007. Ogled možen na internetni strani: http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=rtvoddaje&op=web&func=read&c_id=175... (8. 1. 2008).
 Izjava Mirana Potrča. V: Informativna oddaja Omizje (Ko se decembra zgosti čas ...), TVS 1, 26. 12. 2007. Ogled možen na internetni strani: http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=rtvoddaje&op=web&func=read&c_id=175... (8. 1. 2008).
 Statistični letopis MNZ (različni letniki).
 Statistični letopis ONZ (različni letniki).
 Statistični urad Republike Slovenije.
 Uporabni internetni naslovi.
 Uradni list Republike Slovenije.
 Zadnje poročilo o delu Agencije za revidiranje na dan 31. 7. 2004, Dostopno na: <http://www.arlpp.gov.si/aktualno.htm>, 27. 2. 2008.

Literatura

- Bohinc, Rado: Kazniva dejanja zoper gospodarstvo. V: Maver, Darko et al (ur.): Posvet »Problematika odkrivanja in pregona gospodarske kriminalitete, 27. november 2002, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana 2003, str. 25–38.
 Bršič, Bernard: Tovariški kapitalizem je utemeljen na klientelizmu, kriminalu in korupciji. V: Finance, št. 115/2759, 17. 6. 2008, str. 10–11.
 Dernovšek, Igor: Poslovno podzemlje se razrašča. V: Gospodarski vestnik, letnik 51, št. 15, 15. 4. 2002, str. 21–26.
 Ivanjko, Šime: Gospodarska kriminaliteta v korporacijskih razmerjih. V: Maver, Darko et al (ur.): Posvet »Problematika odkrivanja in pregona gospodarske kriminalitete, 27. november 2002, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana 2003, str. 53–67.
 Kocjan, Vid: Tranzicijski botri tajkunov. V: Demokracija, št. 22, leto XIII, 29. 5. 2008, str. 24–27.
 Korajžija, Nataša: Pravična bi bila deprivatizacija! Intervju z Boštjanom Penkom. V: Gospodarski vestnik, leto 52, št. 14, 07 – 13. 4. 2003, str. 30–33.
 Kovač, Matej: Roparski baroni. V: Finance, št. 105/2749, 3. 6. 2008, str. 12.
 Lamberger, Igor: Sistemska vprašanja, ki vplivajo na učinkovito delovanje kriminalistične policije v boju zoper gospodarsko kriminaliteto. V: Maver, Darko et al (ur.): Posvet »Problematika odkrivanja in pregona gospodarske kriminalitete, 27. november 2002, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana 2003, str. 69–82.
 Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij: Poročilo o delu Agencije RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Agencija RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Ljubljana 1999.
 Pinterič, Jan: Prosim, naj me kdo podkupi. V: Gospodarski vestnik, leto 51, št. 21, 27. 5. 2002, str. 18.
 Praprotnik, Rok: Počutiš se, kot da bi iz vrtca prišel na fakulteto. Intervju z Boštjanom Penkom. V: Delo, leto 47, št. 13, 17. 1. 2005, str. 2.
 Roglič, Meta: Janša: Do leta 2005 je bila korupcija del sistema. V: Dnevnik, št. 128, leto LVIII, 4. 6. 2008, str. 1–2.
 Rus, Veljko: Podjetizacija in socializacija države, Knjižna zbirka Teorija in praksa, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2001.
 Sutherland, Edwin H.: White collar crime, The uncut version, Yale University Press, New Haven, London 1983.
 Šijakovič, Gordana, Derenčin, Branka (ur.): Kazenski zakonik Republike Slovenije, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana 1994.
 Žnidaršič Kranjc, Alenka: Investicijski skladi v Sloveniji – (ne)uspeh in za koga, Dej, Postojna 1999.

Žnidaršič Kranjc, Alenka: Kraja po slovensko. V: Finance, 20. 3. 1996, str. 2.

Žnidaršič Kranjc, Alenka: Planirani stečaji? Značilnosti, razlogi, koristi in škoda v stečajih slovenskih podjetij, Didakta, Radovljica 1993.

Žnidaršič Kranjc, Alenka: Privatizacija ali zakonita kraja. Divja privatizacija, načrtovana kraja, neznanje ali slovenska nevoščljivost?, DEJ d.o.o., Postojna 1994.

Žužek, Aleš: Intervju z Bernardom Brščičem za STA (Slovensko tiskovno agencijo). 28. 7. 2008, Ljubljana. Intervju dosegljiv na: <http://www.sta.si/vest.php?id=1305683> (1. 8. 2008).

Zusammenfassung

WIRTSCHAFTSKRIMINALITÄT: „DIE DUNKLE SEITE DER KULTURELLEN UND TECHNOLOGISCHEN ENTWICKLUNG DER MENSCHHEIT“

Die Transition löste Prozesse der Privatisierung und Umstrukturierung, den Beginn des Wirksamwerdens des integralen und globalen Marktes usw. aus. Die Transition an sich und ihre Folgeprozesse waren eine äußerst anspruchsvolle Aufgabe und Herausforderung für den jungen slowenischen Staat. Weil Slowenien bei seiner Verselbständigung erst in der Phase der Errichtung aller notwendigen Elemente und Institutionen für ein erfolgreiches Funktionieren des demokratischen Rechtsstaates war, konnten einige gut informierte Personen dies gewinnbringend ausnützen. Die Wirtschaftskriminalität weitete sich in Slowenien in der Phase der eigentumsrechtlichen Umgestaltung und Privatisierung des früheren Gesellschaftseigentums besonders aus. Nach den statistischen Daten zu urteilen kam es zu den größten Schädigungen des Gesellschaftseigentums in der Zeit vor Verabschiedung eines Gesetzes zur Regelung dieses Bereiches. Das Gesetz über die eigentumsrechtliche Umgestaltung von Betrieben wurde erst Ende des Jahres 1992 angenommen. Einige Individuen konnten während des Umgestaltungs- und Privatisierungs-

prozesses dank der Wirkungslosigkeit der Politik und anderer Institutionen zu großem Reichtum gelangen. Erst nach dem formalen Abschluss der Transition kamen Details über die enorme Eigentumskonzentration in den Händen Einzelner und verschiedene Machenschaften infolge der Transition ans Tageslicht. Auf jeden Fall haben sich jene sehr geirrt, die sich eine slowenische Variante des Kapitalismus ohne Kapitalisten vorstellten. Kapitalisten sind ein wesentlicher Bestandteil des kapitalistischen Systems, die Frage ist nur, ob einzelne Kapitalisten ihr Vermögen auf transparentem und ehrlichem Weg erworben haben.

Eines der Probleme im Zusammenhang mit der Wirtschaftskriminalität ist der charakteristische große Graubereich, über dessen Umfang die Statistiken kein genaues Bild geben. Was die Polizei wahrnimmt, ist nur die Spitze des Eisberges; über den Umfang dessen, was sich in der Tiefe verbirgt, können nur Vermutungen angestellt werden. Das gilt insbesondere für komplizierte und schwer beweisbare Straftaten wie Korruption, Geldwäsche und zeitgenössische Formen von Wirtschaftskriminalität wie zum Beispiel Insiderhandel und Computerkriminalität. Die Wirtschaftskriminalität verursacht einen enormen finanziellen Schaden sowohl für den Einzelnen als auch für Unternehmen und den Staat. Diese Art von Straftaten beeinflusst unter anderem den Anstieg von Versicherungsprämien und Steuern, vor allem aber vergrößert sie das Misstrauen in Staat und Wirtschaft. Die Folgen dieser Kriminalität sind im Unterschied zur klassischen Kriminalität weniger augenfällig und erkennbar, oft jedoch viel größer. Die Aufdeckung von Wirtschaftskriminalität erfordert einen starken Willen und ein großes Interesse der Politik, fähige und unabhängige Strafverfolgungsorgane sowie eine entsprechende Gesetzgebung. Leider war die Effizienz auf diesem Gebiet in Slowenien äußerst gering. Es gab nämlich mehrere vielbeachtete Wirtschaftsaffären, die aber, von wenigen Ausnahmen abgesehen, nicht vor Gericht endeten.

Schlagerwörter: Transition, Wirtschaftskriminalität, Privatisierung, Straftaten, Wirtschaftsaffären

Pavel Kolář

Socialistična diktatura kot miselni svet

*Uvodne opombe k splošnim karakteristikam projekta in razlogom za njegov nastanek**

V svojem kratkem prispevku se bom omejil na nekaj opomb k splošnim karakteristikam projekta in razlogom za njegov nastanek

Pojem novejše zgodovine v srednjevzhodni Evropi in v Nemčiji

V prvi vrsti je potrebno poudariti dejstvo, da ta nov projekt obravnava enega najzahtevnejših področij zgodovinskih raziskav, torej zgodovino komaj končane preteklosti. Novejša zgodovina je že po svoji definiciji veliko tesneje kot druge zgodovinske stroke povezana s sedanostjo, kjer meja med spominom in lastno udeležbo ter distancirano analizo in interpretacijo ni pretrgana. Tukaj ne drži toliko Rothfelsova nevtralna definicija novejši zgodovine, torej zgodovine še živeče generacije, ampak prej novejša definicija Ulricha Herberta. Le-ta označuje novejšo zgodovino kot zgodovino, ki ni le še vedno živa in topla, temveč predvsem kot zgodovino, ki še vedno boli. Poudarjanje bolečine kaže na travme dvajsetega stoletja, stoletja

diktatur. V srednjevzhodni Evropi se je po padcu komunističnih diktatur – enako kot v Nemčiji po letu 1945 – prelevila sprava s pravkar končano, bolečo preteklostjo v določeno obliko dosege nove kolektivne identitete. Konstituiranje novejši zgodovine je bilo v srednji in vzhodni Evropi izraz novega zgodovinskega usidranja narodov, ki so se pravkar osvobodili diktatorske oblasti. Boj za monopol nad interpretacijo novejši zgodovine po padcu diktatur je bil obenem boj za novo kulturno hegemonijo in novo politično usmeritev. Tako je bil, na primer, spor o Praški pomladi na začetku 90-tih let obenem tudi spor med »tretjo potjo« in t.i. »standardno« transformacijo. Novejša zgodovina je kot izraz nove samozvesti postdiktatorskih družb v srednjevzhodni Evropi igrala pomembno vlogo pri legitimizaciji nove demokratične ureditve. Pripadla ji je vloga postaviti distanco od »totalnosti«, tako se je zdelo poudarjanje fundamentalne razlike med demokracijo in diktaturo samo po sebi umevno. Uveljavil se je način razlage, ki je potrjeval zgodovinsko neizogibnost padca komunističnih diktatur in neovrgljivost uveljavitve demokracije, liberalnih vrednot in tržnega gospodarstva.

Po prelomu tisočletja se je vendarle pokazalo, da ta negativna zgodba »totalnosti«, kot posledica sprememb značaja političnih in socialnih konfliktov, ni več sprejemljiva. Kljub prepričanju liberalnega mainstreama o tako rekoč samovoljni uveljavitvi liberalnih vrednot in tržnih mehanizmov v postkomunističnem svetu je bila srednja in vzhodna Evropa skozi 90-ta leta izpostavljena

* Pavel Kolář je sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino Potsdam (Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam), ter koordinator projekta »Socialistična diktatura kot miselni svet«.

Referat je bil predstavljen na otvoritveni konferenci projekta »Socialistična diktatura kot miselni svet« (»Sozialistische Diktatur als Sinnwelt«, »Socialistická diktatura jako myšlenkový svět«) 1. novembra 2007 v Pragi. Gre za triletni raziskovalni projekt, ki ga od septembra 2007 vodita Inštitut za novejšo zgodovino Potsdam in Inštitut za novejšo zgodovino Praga ter financira VolkswagenStiftung. Več o projektu na: <http://www.sinnwelt.usd.cas.cz/>.

pravemu navalu različnih kriz in konfliktov. Hiter razpad postsocialistične *success story* je zahteval popravke tudi pri proučevanju novejših zgodovine: to spremembo izraža navsezadnje tudi nemška izkušnja pri obdelavi zgodovine NDR. Prva faza proučevanja je tudi tu potekala v znamenju distanciranja od režima SED in prevlade bipolarne šablone diktatura – demokracija. Skozi 90-ta leta pa se je postopoma vendarle uveljavila takšna interpretacija zgodovine državosocialistične diktature, ki je predstavljala alternativo proti normativno osnovanemu konceptu totalitarizma, ki je krčil kompleksno stvarnost na dihotomijo sovražnega režima in trpeče družbe. Novi fundament empiričnega raziskovanja pa je prav obratno postala zavest o večrazsežnosti diktature, katere eksistence ni mogoče reducirati na oblastniške cilje vladajoče stranke. Socialistična diktatura je bila proučevana z gledišča njenih konfliktov in ambivalenc s ciljem doseči pestro paleto njenih legitimizacijskih virov, ujeti odnose, izkušnje in vrednostni sistem zgodovinskih akterjev v vsej svoji širini in se izogniti moralizirajočim nasprotjem vladajočih in obvladanih. Šlo je za razvijanje pristopa, ki omogoča razumeti tako dolgotrajno stabilnost, kot tudi le redkokje pričakovano implozijo diktatorskega sistema.

Novejša zgodovina kot narodni projekt

Na to »depolitizacijsko« fazo raziskovanja se od preloma tisočletja navezuje nova faza, kjer še posebej vstopajo v ospredje komparativni in transnacionalni pristopi k zgodovini diktatur 20. stoletja. Prav enostransko orientirana novejša zgodovina, ki je usmerjena le v lasten narodni okvir, postaja vedno pogostejše predmet kritike. V kolikor se je novejša zgodovina kot stroka konstituirala kot zgodovina usod še živeče generacije, potem je nadvse jasno, da je bilo to skupno generacijsko doživetje osredotočeno pretežno na lasten narodni kontekst. Vendar kljub temu zgoraj predstavljen razpad široko zasnovanega postsocialističnega narativnega okvira novejših zgodovine in s tem tudi prehod od identifikacijske funkcije h kritični funkciji s sabo neizogibno prinese tudi potrebo transnacionalnega zgodovinskega spraševanja. Tako, na primer, žgočih sodobnih vprašanj o reformi socialne države ali krizi demokratičnega vladanja (ne le) v postkomunističnih državah ni

mogoče zgodovinsko pojasniti na osnovi interpretacij, ki izvirajo še iz časa hladne vojne, pač pa le v splošnem kontekstu prehoda od visoke k pozni moderni od 60. do 80. let dvajsetega stoletja. Torej v procesu sprememb, v katerem mednarodne strukture igrajo vedno večjo vlogo pri oblikovanju socialnih in političnih kriz.

Kljub močni zavesti o nepogrešljivosti transnacionalnih in komparativnih pristopov stojimo tudi po skoraj dveh desetletjih občudovanja vrednega razmaha novejših zgodovine v srednjevzhodni Evropi v tej smeri še vedno tako rekoč na samem začetku. Martin Schulze Wessel, profesor za novejšo vzhodnoevropsko zgodovino na Münchenski univerzi in predsednik Collegia Carolina je v nedavni diskusiji z Jiřijem Peřkom po pravici izpostavil dejstvo, da pri novejši zgodovini zaenkrat ni prisotna tista transnacionalna komunikacija tem in pojmov, ki je na primer pri raziskovanju zgodnjega novega veka že davno sama po sebi umevna. Medtem ko so publikacije čeških ali poljskih zgodovinarjev zgodnjega novega veka v nemških ali angleških časopisih, kakor tudi publikacije nemških kolegov v srednjeevropski strokovni periodiki na dnevnem redu, se dela o novejši zgodovini vzhodne Evrope v nemški znanosti sprejemajo edino v »getu« specializiranega časopisja, ki ga večina predstavnikov tako imenovane splošne zgodovine ne spremlja. Tu ne more biti izgovor nezgodovinska, esencialistična predstava, da sta bili Staro kraljestvo ali Habsburška monarhija celoti, medtem ko je bila Evropa druge polovice 20. stoletja razdeljena.

Razlika, na katero opozarja Schulze Wessel, postane še bolj očitna, če pomislimo na delovanje praškega podiplomskega kolegija *Lebenswelten und Kommunikationsstrukturen*, prav tako podprtega s strani fundacije VolkswagenStiftung, ki je bil na nek način predhodnik našega sedanjega projekta. Pojmi socialne disciplinacije, konfesionalizacije, civilizacijskega procesa ali dvorske družbe, četudi problematični in večplastni, so tvorili soliden skupni imenovalec razprav med češkimi in nemškimi kolegi. Tudi v zgodovini »dolgega« 19. stoletja lahko zasledimo primerljiv proces: tukaj je ključno vlogo igrala od 80-tih let naprej trajajoča razprava o meščanstvu oz. buržoaziji, medtem ko do mednarodne srednjeevropske razprave – na primer o pojmi totalitarizma ali moderne diktature – vsaj zaenkrat, kolikor mi je znano – še ni

prišlo, čeprav so se medsebojni kontakti po letu 2000 znatno povečali.

Prav nerazumevanje ključnih pojmov se mi zdi eden najbolj žgočih problemov. Primer tega nerazumevanja je mogoče predstaviti s poskusom debate med nemškimi in poljskimi zgodovinarji o socialistični vsakdanjosti. Kot posledica neobstoja predhodne vzajemne recepcije so poljski in nemški zgodovinarji šele pri medsebojnem soočenju na bilateralnih konferencah ugotovili, da sta *Alltagsgeschichte* in *życie codzienne* dve popolnoma različni stvari. Na eni strani webrovska tradicija analize struktur moči izhaja primarno iz politično-zgodovinskega naročila, medtem ko na drugi strani braudelovsko inspiriran pojem materialne kulture reducira politične strukture na golo dejstvo, ki soustvarja dolgoročne trende materialnega življenja in miselnega aparata. Torej v bistvu protipol politične, »dogodkovne« zgodovine.

Glavne opore nastajajočega projekta

Obe izkušnji s preloma tisočletja, torej potreba ponovne zasnove novejših zgodovine po razpadu široke postsocialistične naracije, kot tudi njene osvoboditve iz tesnega objema narodne zgodovine, predstavljata osnovo projekta *Socialistična diktatura kot miselni svet* (*Socialistická diktatura jako myšlenkový svět*). Izhajajoč iz znane izjave Jacquesa Revela: zakaj naj bi zgodovinarji zgodovino poenostavljali, če jo lahko komplicirajo? poskuša ta projekt v svoji kompleksni metodološki orientiranosti predlagati alternativo poenostavljajočim, bipolarnim razlagam. Diktaturo poskuša obravnavati ne kot nasprotje med »režimom« in »družbo«, temveč kot preplet interesov, predstav o vrednotah, kompromisov in strategij prilagajanja. Naš cilj je predstaviti žarišče raziskovanja na teme, ki se dotikajo stabilizacije, integracije in reprodukcije moči izven sfere direktne represije in jasnega prepričanja; na vprašanja vsakdanjosti diktature, na vsakodnevna pogajanja in dogovarjanja, do področij, kjer so se vsakodnevne prakse prebivalcev križale z vladnimi strukturami.

Ta prostor predpolitičnega sprejemanja diktature poskusimo opisati s pojmom miselnega sveta, *Sinnwelts*, v pomenu cone vsakodnevne konstrukuiranja smisla nastajajočega socialnega

reda zgodovinskih akterjev, in njegovih tako legitimacijskih, kot tudi de-legitimacijskih strani. Poleg tega se poskušamo navezati na webrovsko tradicijo analize *moči* kot recipročnega razmerja med vladajočimi in obvladanimi. Razmerje, ki se ne more izogniti mentalni povezanosti, sistemu »vzrokov podrejenosti«, Weber že imenuje vera v legitimnost. V širokem prostoru »predpolitične sprjaznjenosti« se naš projekt osredotoča na socialne reprezentacije, torej kolektivne predstave in prakse reproduciranja socialnega reda zunaj jasnih političnih in ideoloških strategij diktature. Gre nam za socialne sisteme, ki jih akterji neposredno ne dojemajo kot politične, a so za obstoj moči bistvenega pomena, saj se jih smatra za »normalne«.

Izhajamo iz prepričanja, da bo ta odprti razlagalni model prispeval k razumevanju komunistične preteklosti v srednjevzhodni Evropi bolj kot državno kontrolirane megalomanske raziskovalne ustanove, ki producirajo zgodbe na podlagi vedno enakih šablon in z vedno enakim rezultatom. Seveda ne gre za to, da bi izbrisali represijo iz slike zgodovine diktature; gre prej za rekonstrukcijo miselnega okvira vsakdanjosti, na podlagi katerega sta se represija in obvladovanje šele sploh lahko razvili. Kako naj na primer razložimo prihodnjim generacijam konflikt med avtoritativnim značajem diktature (o čemer ni dvoma) in harmonično sliko realsocialističnega vsakdana (na primer malomeščanske idile ali vikendaške romantike televizijskih nadaljevalcev), s katero jim bodo neprestano stregli mediji? Štirideset let obstoja diktature se je odlikovalo z relativno neobičajno stabilnostjo in ravno analiza miselnega sveta vsakdanjika pripomore, kot verjamemo, osvetliti tako pogoje njene nastanka, kot tudi njen postopni razpad.

Iz češčine prevedla Ana Kladnik

Boris Golec

Enajsta šola. Še nekaj.

Dopolnilo k prispevku »Enajsta šola na Vrhniki – ustanova častitljive starosti, a slabega slovesa. Po sledih stare kranjske zbadljivke, ki ji je Cankar rešil ime in Vrhniki opral čast« (Zgodovina za vse, let. XV (2008), št. 1, str. 75–93)

V lanskim prvi številki *Zgodovine za vse* sem obravnaval zbadljivko *enajsta šola na Vrhniki* od njene prve znane omembe v arhivskem viru leta 1744 do Cankarjeve metamorfoze v *Mojem življenju* (1914), s katero se je za pojem *enajsta šola* uveljavil današnji, povsem predrugačeni pomen, povezava frazema z Vrhniko pa se je skorajda izgubila. Na pobudo, naj s to vrhniško posebnostjo tako ali drugače neposredno seznanim tudi Vrhničane, sem nekaj mesecev pozneje oddal nekoliko prirejeno različico besedila uredništvu *Vrhniških razgledov*. Odločitev za objavo v omenjeni reviji se je izkazala za več kot koristno, saj me je odziv na besedilo dosegel že med pripravi na natis. Gospa Tatjana Milčinski Oblak me je namreč prijazno opozorila, da je sintagmo *enajsta šola na Vrhniki* omenil slabega četrta stoletja pred Valentinom Zarnikom (1862) že Jernej Kopitar v svoji avtobiografiji (1839). Čeprav sem Kopitarjevo omembo medtem upošteval v prispevku v *Vrhniških razgledih* 2008,¹ se mi zdi prav, da z novimi spoznanji vsaj kratko seznanim tudi bralce *Zgodovine za vse* in svojo razpravo dopolnim na straneh revije, v kateri je bila objavljena.

Iz stoletja med letoma 1796 (V. Vodnik) in 1895 (M. Pleteršnik) poznamo tako o *enajsti šoli* pet pričevanj. Od tega so z Vrhniko povezana zadnja štiri, začenši s Kopitarjevim iz leta 1839. Kot prvo leposlovno omembo *enajste šole*, ki ima dodatek *na Vrhniki*, sem v lanskem objavi označil Zarnikovo, potem ko je dotlej vladalo prepričanje,

da je »častitljivo vrhniško ustanovo« postavil na Vrhniko šele Fran Levstik. Strogo gledano Zarnikova omemba na področju leposlovja sicer še naprej ohranja prvenstvo, saj se je Kopitar besedne zveze dotaknil zgolj v opombi k svoji nemški avtobiografiji. Postregel pa je z dokaj izčrpno, doslej najstarejšo znano razlago pojma, ki se v prevodu J. Modra glasi: »Pred Jožefom Drugim je bilo torej vsega skupaj deset let temeljne izobrazbe; poprej je zadostovalo deset let, da si bil lahko posvečen za duhovnika, zato ironični izrek o enajsti šoli, če kdo po dolgem šolanju postane nepridiprav: to enajsto šolo na Kranjskem legendarno postavljajo v trg Vrhniko (nekdanji Nauportus), v Avstriji pa v Gablitz.«²

Zelo podobno je nastanek in pomen rekla razložil Fran Levstik v rokopisnem *Vodnikovem življenju*, napisanem med letoma 1867 in 1870: »Pred cesarjem Jožefom je bilo do nove maše vsega vkup dovolj deset let učenja. Od tod šaljivi prigovor o enajsti šoli, katere sedež je pri nas Vrhnika, na Avstrijskem Gablitz.«³ Levstikova razlaga močno spominja na Kopitarjevo, še posebej ker vključuje tudi zmoto, da poznajo v Gablitzu pri Dunaju *enajsto šolo*; v resnici jo namreč imenujejo *visoka šola* (*die hohe Schule in Gablitz*). Tako se zdi toliko bolj verjetno, da je Levstik razlago vrhniške *enajste šole* povzel neposredno po Kopitarju, vsekakor pa nobeden od njiju ni bil dobro poučen o »sestr-

¹ Boris Golec, »Enajsta šola, Bog s teboj!« Od stare kranjske zbadljivke do sinonima za šolo življenja. V: *Vrhniški razgledi* 9 (2008), str. 43–63; o Kopitarju gl. str. 46, 47, 50, 51, 52, 56–57, 59.

² Jernej Kopitar, *Avtobiografija*. V: *Jernej Kopitar, Matija Čop, Izbrano delo* (Zbirka Naša beseda). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973, str. 85, op. 1.

³ Fran Levstik, *Vodnikovo življenje*. V: *Zbrano delo. Sedma knjiga*. Ljubljana: DZS, 1958, str. 11.

ski ustanovi« v dunajski okolici.⁴ Kaže, da literarni zgodovinarji niso mogli o gabliški »šoli« poizvedeti ničesar natančnejšega tudi zaradi Kopitar-Levstikove zmotne oznake *enajsta* namesto *visoka*.

Levstikovo besedilo je dolgo ostalo v rokopisu in bilo prvič objavljeno šele leta 1892. Toda samo tri leta zatem je njegovo razlago vrhniške *enajste šole* sprejel v svoj slovensko-nemški slovar Maks Pleteršnik (1895): »enajsta šola: šaljivi pregovor o enajsti šoli na Vrhniki (ker je pred cesarjem Jožefom bilo do nove maše vsega vkupe dovolj deset let učenja), Levst. (Zb. sp. III, 296).«⁵ Tako kot slovenska leksikografija se je na Levstika pozneje oprla literarna veda. V spremnih besedah k izdajam Cankarjevega *Mojega življenja* namreč pri razlagi frazema *enajsta šola* vseskozi srečujemo le sklicevanje na Levstikovo *Vodnikovo življenje*. Starejša, Kopitarjeva omemba besedne zveze je ostala neopažena predvsem zato, ker njegova avtobiografija ni klasično literarno besedilo niti ni napisana v slovenščini.⁶

Njena pritegnitev v obravnavo *enajste šole* ne prinaša sicer ničesar bistveno novega, a je nanjo vredno opozoriti iz dveh razlogov. Prvič, ker gre očitno za vir, iz katerega je črpal Levstik in za njim nevede vsi literarni zgodovinarji, in drugič, ker Kopitarjeva omemba zapolnjuje 66 let »praznine« med Vodnikovo uporabo frazema (1796) in Zarnikom, ki je pojem spet povezal z Vrhniko (1862).

Upati je, da nam bodo o svojčas očitno zelo razširjeni kranjski zbadljivki nekoč spregovorila še starejša pričevanja, ne le iz polstoletja »molka virov« med Vodnikovo *Veliko pratiko* in prvim znanim zapisom frazema leta 1744 v Višnji Gori, temveč tudi zapisi iz zgodnejše dobe, če so se le ohranili.

⁴ Prva objava Vodnikovega življenja nemško ime Gablitz še nasilno slavizira v Goblice (Frančišek Levec (ur.), Levstikovi zbrani spisi, III. zvezek, Proza I. Ljubljana : Ig. pl. Kleinmayr & Bamberg, 1892, str. 296).

⁵ Maks Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar. Drugi del. P–Ž. Ljubljana : Knezoškofijstvo, 1895, str. 640, geslo šola.

⁶ Avtobiografijo je Kopitar napisal za *Konversationslexikon der Gegenwart*. Prim. geslo Kopitar Jernej v: Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga. Abraham – Lužar. Ljubljana : Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 505.

Bogata bera z obale

Acta Histriae, let. 16 (2008),

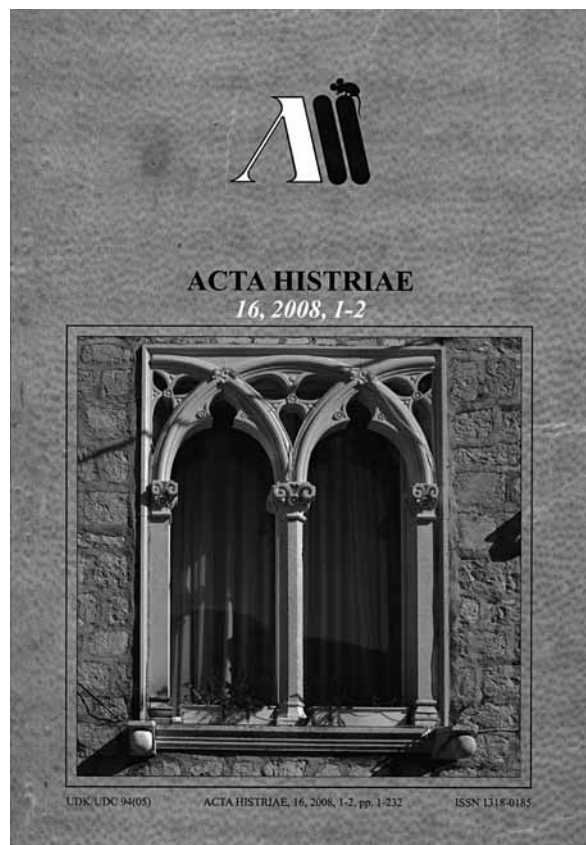
št. 1–2, Plemstvo v obalnih mestih in beneška in osmanska prisotnost na Jadranu v zgodnjem novem veku

št. 3, Zgodovina prometnih povezav: 150 let Južne železnice

št. 4, Interpreti kultur: dominantne in podrejene kulture v soočenju

Koper: Založba Annales, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče.

Revija *Acta Histriae*, ki se je v letu 2008 uvrstila v mednarodni citatni bazi Thomson Reuters: Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in Social Sciences Citation Index (SSCI), izhaja štirikrat letno pri koprski Založbi Annales. Številke, ki so izšle leta 2008, so razdeljene na več tematskih sklopov. Prvi dve številki obsegata dve zgodovinski temi jadranskega prostora: *Plemstvo v obalnih mestih* in dva prispevka o zapletenih odnosih zgodnjega novega veka med *Benečani in Osmani na Jadranu*. Prvi sklop obravnava prispevke tujih avtorjev z osrednjo tematiko plemstva v obalnih dalmatinskih mestih v srednjem veku z vidika socialne, pravne, vojaške in politične zgodovine. Uvodni metodološki prispevek Mladena Andreisa podaja analizo dalmatinskega urbanega plemstva, v katerem analizira predvsem trogirsko plemstvo v obdobju od 13. stoletja do konca prve avstrijske uprave leta 1805. Članek je zanimiv zlasti zato, ker ponuja nov metodološki pristop k preučevanju problematike plemstva in genealoške obdelave baze podatkov z uporabo in analizo historičnega znanstvenega aparata pri obdelavi podatkov iz zapisnikov mestnih svetov, občinskih in družinskih arhivov, matičnih knjig in drugih virov. Nov pristop omogoča natančnejšo identifikacijo pripadnikov plemstva, čemur se na primeru trogirskega plemstva avtor temeljito posveti. Naslednji prispevek se prav tako na primeru Trogirja posveti analizi družbenega in političnega položaja mestnega plemstva v srednjeveških dalmatinskih mestih, kjer Irena Benyovsky Latin na podlagi analize virov prikaže, da se le-ta odraža v premoženjsko-

pravnih odnosih oziroma v pravici posedovanja nepremičnin, kar se kaže kot pomemben statusni simbol urbanega plemstva. Sledi obravnava Zrinke Nikolić Jakus o lastnostih dalmatinske mestne elite v Zadru, Trogirju in Splitu v fazi oblikovanja v zaprto družbeno skupino mestnega plemstva. Na podlagi analize notarskega gradiva prispevek prikazuje ta pojav v obdobju od 12. do 14. stoletja, ko se postopoma vzpostavlja patrilinearna linija potomstva. Branka Grbavac analizira primere zadrskih plemičev, ki so v času Ludvika I. Anžuvince postali kraljevi vitezi. Zanimiv prispevek temelji na predstavitev biografije plemičev z nazornimi prikazi genealoških debel izbranih plemičev in sledi metodologiji genealoške obdelave baze podatkov. Prispevek Nelle Lonza ponuja vpogled v obravnavo pravnih sprememb v poznem srednjem veku z analizo odnosa dubrovniških patricijev do fenomena prava v drugi polovici 14. in v 15. stoletju. Zadnji prispevek v sklopu se vrača na področje socialne in vojaške zgodovine v času beneške uprave v Boki Kotorski, kjer so bili tamkajšnji patriciji, ki so se izkazali v beneških vojnah, imenovani za viteze. Lovorka Čoralić v članku analizira patente, s katerimi je bil naziv beneškega viteza podeljen potomcem

uglednih kotorskih plemiških družin iz 17. stoletja. Naslednje vsebinsko poglavje je, kakor celotna številka revije, vezano na zgodovinski raziskavi vzhodnega jadranskega prostora, vendar posvečeno temama trgovine in obveščevalne dejavnosti. Maria Pia Pedani se posveti trgovini osmanskih trgovcev na Jadranu, ki so se poleg legalnih transakcij s surovo svilo, bombažem, voskom, dragoceniimi tkaninami in drugimi izdelki ukvarjali tudi s tihotapljenjem orožja v smeri osmanskega imperija in žita na zahod. Klemen Pust in Darko Darovec se od trgovine usmerita v analizo obveščevalne dejavnosti Beneške republike na območju vzhodnega Jadrana v času zadnjega večjega osmanskega vpada v Furlanijo leta 1499. Na podlagi razvejane obveščevalne dejavnosti je Republika dobila vpogled v osmanske politične in vojaške premike, kar je pomembno vplivalo na poznavanje vojaških načrtov in operacij. Prvi dve številki zaključuje prispevek Hrvoja Ratkajca, ki se vsebinsko sicer odmakne od prejšnje vodilne rdeče niti in z obravnavanjem prostora vzhodnega Jadrana v srednjem in novem veku povezuje ostale prispevke ter se na podlagi metode zgodovinopisne naracije usmeri v obravnavo razvoja slovenskega zgodovinopisja po drugi svetovni vojni in v samostojni Sloveniji.

Tretja številka revije je zasnovana na prispevkih, ki so se oblikovali na podlagi mednarodnega znanstvenega sestanka »Železna cesta« 150. obletnica Južne železnice (Koper, 15. november 2008). V ospredju so obravnave gospodarskih razmer v obdobju industrializacije in modernizacije, vendar se članki dotaknejo tudi obravnave in vloge modernizacijskih dejavnikov v političnem in vojaškem smislu. Napredek in spremembe v ekonomskem, finančnem in kulturnem pogledu, ki sta ga sprožili industrializacija in modernizacija, je pustil pečat tudi na območju današnje zahodne Slovenije. Članki pričujoče številke predstavljajo različne vidike, ki jih je sprožila prisotnost prometnih povezav v tem prostoru. Sledijo si v kronološkem zaporedju, od druge polovice 19. stoletja do sodobnosti. V ospredju njihove obravnave so gospodarski učinki izgradnje Južne železnice, s splošnejšim uvodnim člankom Darka Dukovskega o procesih modernizacije v Istri konec 19. stoletja. Vzpostavitev proge Dunaj–Trst v Istri ni imela sicer tako velikega vpliva, pomembna pa sta bila nadaljnja dva trakta proge, ki sta povezovala traso od Divače v smeri Kopra in Pulja, glavnemu vojaškemu pri-

stanišču monarhije, ki je železniško povezavo občutilo kot približevanje srednji Evropi. Prav tako je vpliv modernizacije z izgradnjo železniških povezav občutila Goriško-Gradiška, kjer so do konca prve svetovne vojne izgradili 205 kilometrov železne ceste. Kakor izpostavi Branko Marušič, je ključnega pomena za razvoj dežele, zlasti pa Gorice, bila Bohinjska proga (1906), ki je povezovala Trst s severnimi avstrijskimi deželami. Marjan Drnovšek raziskuje vidik hitrejše in večje mobilnosti, ki ga je sprožila železnica v 19. stoletju. Posebej obravnava osebne zgodbe in doživljanje poti, ki je številne evropske in slovenske izseljence vodila iz Evrope v Združene države Amerike. Raziskava poleg tehnološkega vidika izseljevanja izpostavi tudi primere življenjskih zgodb posameznih izseljencev ter njihovo percepcijo poti in novega okolja. O povezavi med nekdanjim avstrijskim pristaniščem Trst z območjem srednje Evrope razpravlja Borut Klabjan. Po vojaškem konfliktu in razpadu Avstro-Ogrske se mora nekdanje skupno ozemlje in enotna železniška mreža soočiti z njeno politično razdelitvijo. Kot posledica nastopijo težave v gospodarskih odnosih na tem prostoru. Prispevki Sabine Rutar, Damijana Guština in Gorazda Bajca analizirajo nekatere vidike gospodarskih in vojaških učinkov železniških povezav v času druge svetovne vojne. Tako se Rutarjeva osredotoči na vlogo, ki jo je imela železnica pri gospodarskem izkoriščanju Slovenije v času vojne in izpostavi v zgodovinopisju malo raziskane vloge, ki so jih nemški in italijanski okupatorji pripisovali vzdrževanju železniških prog. Damijan Guštin obravnava vojaške operacije in sabotaže odporniškega gibanja v Sloveniji v letih 1941–1945, ki so bile usmerjene proti Južni železnici, in prikaže vojaške operacije partizanov v boju z okupatorjem. Sabotaže slovenskih in jugoslovanskih partizanov proti nemškim komunikacijam na Južni železnici med vojno so ocenjevali tudi anglo-ameriški zavezniki. Gorazd Bajc podobno kot Rutarjeva ugotavlja, da so sabotaže postale najpomembnejše v letu 1944. Po vojni, ob nastopu novih političnih razmer v Evropi, se je nadaljevala druga »vojna«, vojna za tračnice. V petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja je železnica v povojni Jugoslaviji začela pridobivati pomembno vlogo v načrtovanju enotnega državnega prometnega omrežja. Pri tem je, kakor izpostavi Monica Rebeschini, prihajalo do konfliktov med posameznimi republikami znotraj države. Milan Gregorič se usmeri v prikaz morskih pro-

metnih poti, in sicer bojev za ekonomsko prevlado nad luškimi tranzitnimi tovari in transportnimi potmi med dvema sosednjima pristaniščema, Koprrom in Trstom, ki se borita za blagovne tokove iz svojega skupnega gospodarskega zaledja, in prikaže njuno odvisnost od trgovine z notranjostjo. Trst se po obdobju velikega razcveta sooča s krizo, ko s priključitvijo Italiji izgubi svoje notranje zaledje, na drugi strani pa se prvotni zaton Kopra ob razcvetu sosednjega pristanišča preoblikuje v njegov vzpon v okviru nove države po drugi svetovni vojni. Sklepni prispevek tretje številke Acta Histriae povzame razmere v alpsko-jadranskem prostoru, ki so nastopile s politično in ideološko razdelitvijo po drugi svetovni vojni, in predstavi današnji pomen Kopra in njegovega pristanišča ob peti razvojni in prometni osi Evrope, ki simbolizira nekakšen most Evropske unije alpsko-jadranskega prostora v njegovi ponovni brezmejnosti.

Četrto in zadnjo številko revije v letu 2008 začenja sklop objav, ki so nastale po mednarodni znanstveni konferenci *Interpreti kultur: dominantne in podrejene kulture v soočenju*, le-ta je potekala v Kopru med 27. in 29. septembrom 2007. Na simpoziju so, s svojimi razpravami o različnih kulturah, »subkulturah«, družbenih skupinah, o dominantnih in podrejenih kulturah in njihovih odnosih, ter nenazadnje o različnih interpretacijah zgodovinskih stvarnosti, ki so bile posredovane bodisi s strani udeleženih akterjev bodisi s strani zunanjih opazovalcev, nastopili priznani mednarodni znanstveniki. V tej številki je objavljenih prvih devet izvirnih oziroma preglednih prispevkov vsebinskega sklopa. Claudio Povoło sooči dominantne in podrejene kulture in predstavlja interpretacijo kultur kot nekoga, ki vzpostavlja odnos med omikano kulturo na eni in tako imenovano ljudsko na drugi strani. Interpret na podlagi lastnih kulturnih kodeksov, zlasti od druge polovice 18. stoletja, ko nastopi diverzifikacija med dominantno in ljudsko kulturo, nastopi v funkciji preučevalca običajev ljudske kulture (folklor). Na primeru Baumanovega eseja António Manuel Hespanha izhaja iz metaforične ponazoritve o moderni in postmoderni vlogi intelektualca, ki v prvi nastopa v prispodobni zakonodajalca – vrtnarja, ki razume svet kot urejeno celoto, v drugi pa kot interpret – gozdar, ki svet razume kot neomejeno število modelov reda. V kulturnih stikih srednjega veka med vzhodno in zahodno obalo Jadrana Branka Grbavac na

podlagi analize arhivskega gradiva prikazuje institucijo notariata v Zadru kot mediatorja v odnosih med italijanskimi in dalmatinskimi komuni. V tej smeri nadaljuje tudi raziskava Luciena Faggiona, ki izpostavlja primerjavo novoveškega notariata, družbe in mediacije v francoski in italijanski historiografiji. Institucije običajnega prava prikaže Ettore Dezza na primeru kazenskega zakonika Združenih držav Jonskih otokov iz leta 1844. Le-ta ponuja primer sinteze divergentnih in navidez nezdržljivih pravnih kultur, kakršne so v ta prostor posredovale italijanska, grška in anglosaška jezikovna tradicija, ki so se tu oblikovale v enoten sistem. *Zločinske množice* v ljudskih izgredih, ki jih Angela de Benedictis prikaže v pogledu sodnikove obsodbe in odvetniških spisov, prikazujejo interpretacijo nekega določenega dogodka, *kolektivnega zločina*, ki je ponudil temeljno zasnovo za razpravo o kolektivni psihologiji v Sighelejevem delu iz leta 1891. O uvajanju običajnega prava v Eritreji, nekdanji italijanski koloniji, razpravlja Isabella Rosoni. V koloniji je na začetku 20. stoletja italijanska administracija načrtovala vzpostavitev novega 'poenostavljenega italijanskega prava'. Ob tem so se, pokaže Rosonijeva, pojavila nasprotovanja med jezikovnimi in etničnimi skupinami, pretrgala pa se je tudi kulturna kontinuiteta, ki je bila značilna za družbe in kulture, kot je bila eritrejska, kjer je poseg zunanjega akterja zmotil prej urejeno stvarnost. V 20. stoletju, času postopnega ukinjanja notariata, je Zdravka Jelaska Marijan na primeru Splita analizirala notarsko dejavnost od leta 1918 do njene končne ukinitve leta 1944. Notarji so nastopali v funkciji mediatorjev med različnimi kulturami, a ne samo v svoji javni notarski funkciji, ampak tudi kot promotorji drugih dejavnosti, kakor je prikazano na primeru dela notarja dr. Petra Kamberja. Tokratno serijo iz cikla objav o interpretih kultur kot posredovalcih zgodovinskega dogajanja zaključuje Marco Nicola Miletti v prispevku o modelu fašističnega odvetnika v italijanskem kazenskem zakoniku iz leta 1930, prikaže poskus preobrazbe odvetnika v *interpreta* neke kulture, ki bi bil v skladu z vrednotami trenutnega režima. *Interpreti kultur* so nastopali kot opazovalci in posredovalci zgodovinskega dogajanja skozi lastne oči in lastnega kulturnega ozadja. Skozi te oči pa je potrebno tudi razumeti in analizirati njihov prikaz zgodovinske »stvarnosti«, kakor so pokazali prispevki tokratne številke Acta Histriae.

Petra Kavrečič

TiP v LRS¹

Bojan Himmelreich, **Pike, špekulanti in Trumanova jajca: preskrba prebivalstva Slovenije z blagom široke potrošnje v letih 1945-1953**. Celje : Zgodovinski arhiv, 2008. 367 strani.

Po tistem, ko nam je celjski zgodovinar in arhivist Bojan Himmelreich namesto žemlje že ponujal črni kruh (2001), kakor je poimenoval knjižno izdajo svojega magistrskega dela, v katerem je predstavil preskrbo z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn, nas to pot vabi na popotovanje v kaotični in birokratsko zavozlani sistem preskrbe z blagom široke potrošnje v povojni Sloveniji.

Svojo knjigo, ki je njegov predelan in znatno koncentriran doktorat, je avtor uredil v 9 poglavij, s katerimi je skušal vsaj malo pomagati bralcu, ki se prebija skozi nepredstavljivo poplavo virov in podatkov, za katerimi slutimo metre in metre arhivskega gradiva, ki jih je moral med raziskovanjem pregledati in obdelati.

Svoj prikaz začenja z osvoboditvijo in opisom sistema racionirane preskrbe (do leta 1948), zaustavi pa se zlasti pri vključitvi Slovenije v enoten (jugoslovanski) sistem preskrbe, ponovni vzpostavitev trgovine (z začasno in nejevoljno sprejeto zasebno trgovino vred) in njeni (r)evoluciji v »neprofitno« posrednico dobrin med proizvajalci in potrošniki, ureditvi odkupa najpomembnejših živil in končno sistemu nakaznic. V prelomnem letu 1948 smo tudi v preskrbi obrnili nov list in prešli v sistem zagotovljene preskrbe, vedno več dobrin pa je z liste racioniranih prehajalo med dobrine v prosti prodaji. Pri preskrbi so še vedno favorizirali (težke) fizične delavce, med katere se je uspelo (zaradi »težjih« kart) pomešati celo številnim tovarišem iz upravnih struktur. Med letoma 1946 in 1950 so izvedli kar 20 prekategorizacij potrošnikov, vključenih v sistem organizirane preskrbe, tako da je na koncu obstajalo 10 delavskih in 9 ostalih kategorij (delno s posebnimi trgovinami). Upravičenost do subvencionirane preskrbe so potrjevali delodajalci in upravni organi (LO).

¹ Trgovina in preskrba v Ljudski republiki Sloveniji.

Leto 1950 je odneslo posebne trgovine za ljudi s »posebnimi« potrebami, iz nepregledne goščave različnih kategorij potrošnikov pa so se izluščile 3 osnovne kategorije nakaznic (delavske, navadne in otroške) ter 2 dodatni (za nosečnice in za vojaške vojne invalide). Režim je namesto z v preteklih letih pogosto uporabljeno palico sklenil pomigati s korenčkom – boni za (subvencionirane) nakupe blaga široke potrošnje, ki so jih delili prizadevnim tovarišem s podeželja kot del plačila za v sistemu odkupa prodana živila, ali delavcem, udamnikom in inovatorjem, ki so gradili socializem v tovarnah in rudnikih, kot del plače. S tem, ko se je vojna s svojim pomanjkanjem najosnovnejših dobrin (po avgustu 1951 je bil kruh v prosti prodaji) umikala v spomin, so rasle tudi želje in zahteve potrošnikov, ki jih je sistem premeteno negoval in spodbujal. Ljudstvu, lačnemu normalnosti so ponudili temelj jugoslovanske sreče – kredite, ki so ljudem približali radioaparate, najmodernejše pohištvo naših kombinatov, jedilne servise in nenazadnje modna oblačila, za katerimi so nekdanje le vzdihovali ob ogledu prvih filmov iz »onostranstva«. Potrošništvo na podeželju naj bi spodbujale celo potujoče trgovine, ki so ljudem na vasi vozile tisto,

za kar še sami niso vedeli, da potrebujejo. Vse to se je odvijalo hkrati s prizori iz znamenitega filma Rdeče klasje – brezobzirnimi »odkupi«, poniževanji in kaznovanji neposlušnih »kulakov«. Prav ta dvojnost porajanja skorajda normalnega potrošništva na eni in negovanje navideznega tovarištva ob kotlu (pospremljenega z revolucionarnimi ukrepi na puntarskem podeželju) na drugi strani, je tisti pravi portret povojne slovenske (in jugoslovanske) družbe. Slovence je v tem času poleg hranjenja »onostranske« Primorske, ki ga je sabotirala za-vezniška uprava, tepla tudi farizejska vnema republiških aparatčikov, ki so hoteli biti v svoji vnemi (ne prvič in ne zadnjič) bolj papeški od papeža ter se do pike držali sprejetih obveznosti in omejitev, ki so jih drugje jemali bolj življenjsko.

Kljub vsemu propagiranju tovarištva in enakih želodcev so še vedno obstajali bolj enaki tovariši (in tovarišice), ki so svoje osnovne potrebe zadovoljevali »mimo« uveljavljenih poti – šlo je za razne organe (ljudske milice, jugoslovanske armije, političnih organizacij), kulturnike, znanstvenike in učitelje, ki so že tedaj udejanjali znano marksistično maksimo: vsakomur po njegovih potrebah.

K lepi podobi lepega sistema je vsekakor sodil tudi turizem – sprva kot skorajda ganljiva skrb za junake vojne in junake dela ter osirotelo deco, kmalu pa tudi kot dobrodošel vir dragocenih deviz in sredstvo za širjenje resnice o državi delavcev in kmetov po vsem svetu (ali vsaj Evropi). A še to je birokratski socializem znal dodobra zavozlati in zakomplicirati – od nepogrešljivih nakaznic in pik, s katerimi so se morali ubadati gostinci, do blagohotnega nadzora ljudske milice (in drugih organov) nad dragimi (tujimi) gosti, da se jim pri nas ja ne bi kaj zgodilo.

Avtor nam prikaže praktičen izračun standarda in kupne moči prebivalstva izpred vojne in v začetku 50. let, ko se je krivulja obrnila navzgor (povojni generaciji je bilo sicer na voljo več denarja, a manj dobrin, ki so jih lahko kupili).

Ne smemo reči, da se država ni trudila – delavskemu razredu je ponudila posebne trgovine (magazine), ki so zaživel zlasti v okviru velikih rudarskih ali industrijskih kombinatov (delavci so opravili svoje nakupe kar med potjo z dela), za-

posleno ženo naj bi razbremenile delavsko-uslužbenske restavracije (DUR; bolj grešno imenovane »menze«), za zagotavljanje dodatne preskrbe ljudi (zlasti delavcev) pa so množično ustanavljali ekonomije (družbena kmetijska posestva). Človekovo slo po dobrinah so premeteno izrabili tudi pri dvigovanju storilnosti in motiviranju inovatorjev – udarnike in inovatorje so namreč nagrajevali z dodatnimi boni, kartami in (časovno omejenimi!) privilegiji pri preskrbi.

Preskrba prebivalstva je vseskozi (še zlasti v času krize) zelo zmuzljiv in za zlorabe dovzeten sistem, kar nam avtor obširno opiše v posebnem poglavju o kaznovanju tovrstnih prestopkov, na posamezne vrste zlorab pa opozarja tudi sproti v okviru vsakega poglavja.

Povojno Slovenijo so hranile in oblačile tudi številne organizacije (poleg RK in UNICEFA najbolj znamenita UNRRA), precejšnjo vlogo pa je odigrala tudi pomoč ZDA (delno ameriška, delno evropska, kupljena z ameriškim denarjem). V času vsesplošnega veselja nad dobljeno vojno in vzdušja bratstva v orožju, smo Slovenci v UNRRINIH paketih in ladijskih pošiljkah odkrivali tudiokus obljubljenе dežele – od »Trumanovih« jajc (v prahu) preko konzervirane govedine in žvečilnih gumijev do mleka v prahu in kavnega koncentrata.

Ko Bojan Himmelreich sklēne knjigo s poglavjem o ureditvi osnovne preskrbe prebivalstva v nekaterih evropskih državah (Avstriji, Veliki Britaniji, Nemčiji in na Madžarskem), vemo o preskrbi, upravi in nenazadnje o življenju v povojni Sloveniji precej več, saj je avtor opravil obsežno in težaško delo, ki ga bomo znali ceniti tako ležernejši bralci kakor tudi raziskovalci, ki se šele podajajo na svoje raziskovalno popotovanje po polpretekli zgodovini Slovenije.

Aleksander Žižek

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si
Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matić, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Glavni in odgovorni urednik: Janez Cvirn

Tehnični urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Sliki na naslovnici:

»Zaroka device« (*Sponsalizio*): predtridentinska javna zaroka na sliki Rafaella Santija
(1483–1520) iz leta 1504, Galerija Brera (Milano).

»Poljub ljubezni«: kolorirana grafika Jean-Francoisa Janineta (1752–1814) iz ok. leta 1780,
po predlogi Louisa Doubleta (iz: Eduard FUCHS, *Illustrierte Sittengeschichte* 2, München)

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498

Revija je uvrščena v podatkovno bazo ABC-CLIO.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts* in *America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 15,00 €, za študente 10,00 €.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 8,00 €.

Naročniška služba:
Marija Počivavšek; 041 727289; marija.pocivavsek@guest.arnes.si